

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ**

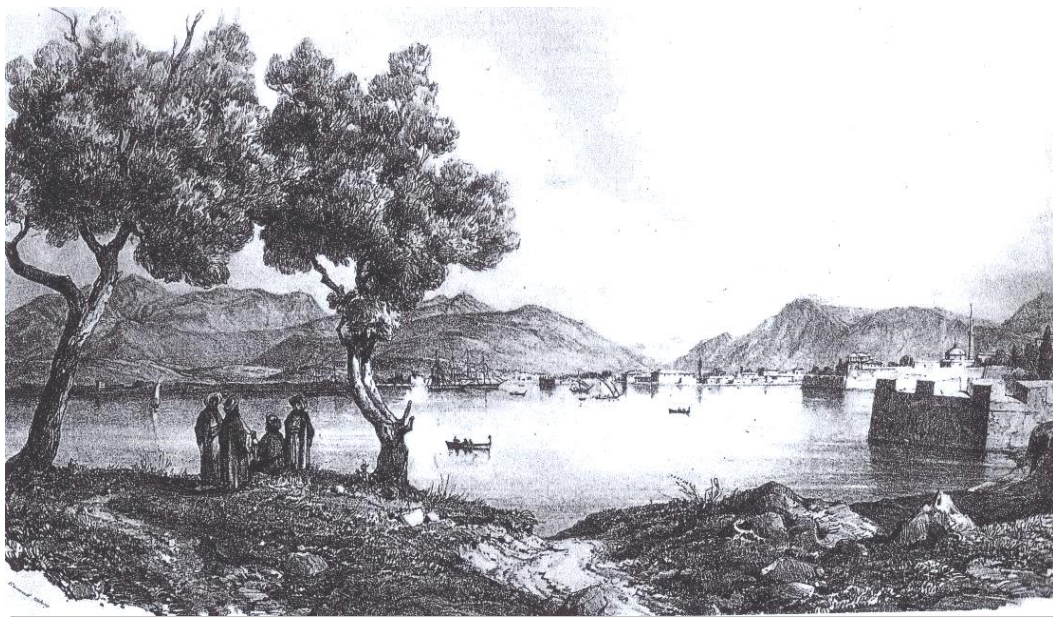
ΣΤΑΥΡΟΣ Δ. ΚΑΛΑΜΠΟΚΗΣ

**Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1800-1820 ΜΕ ΒΑΣΗ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΚΑΙ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2020

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΣΤΑΥΡΟΣ Δ. ΚΑΛΑΜΠΟΚΗΣ

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1800-1820 ΜΕ
ΒΑΣΗ ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Αναπληρωτής καθηγητής, επιβλέπων)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ (Αναπληρωτής καθηγητής)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (Επίκουρος καθηγητής)

Ιωάννινα 2020

*Η εργασία αυτή αφιερώνεται στους γονείς μου
Δημήτριο και Αθανασία και στην αδερφή μου
Ειρήνη για την αμέριστη συμπαράστασή τους
στην ολοκλήρωση αυτού του ταξιδιού ιστορίας!*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εισαγωγή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία – Λαογραφία» του Τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποτέλεσε για μένα μια ιδιαίτερη πρόκληση – πρόσκληση να εμβαθύνω στον άκρως γοητευτικό κόσμο της Ιστορίας των Νεότερων χρόνων. Η αγάπη μου για την ιστορία γενικότερα, αλλά και τα μαθήματα Οικονομικής ιστορίας που διδάχθηκα από τον καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Οικονομικής Ιστορίας κ. Γεώργιο Β. Νικολάου, αποτέλεσαν για μένα ισχυρά κίνητρα, δίνοντάς μου τα κατάλληλα ερεθίσματα, για να ακολουθήσω την κατεύθυνση της ιστορίας, συγγράφοντας αυτή τη Διπλωματική εργασία.

Το ζήτημα που διαπραγματεύομαι στην παρούσα Διπλωματική εργασία είναι ιδιαίτερα σημαντικό και απασχόλησε κατά καιρούς ιστορικούς ή ιστοριοδίφες που εντρύφησαν στην τοπική ιστορία της Πρέβεζας και των γύρω απ' αυτήν περιοχών. Συγκεκριμένα, το θέμα της είναι «*Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση στην Πρέβεζα και στην ευρύτερη περιοχή την περίοδο 1800-1820, με βάση ανέκδοτες και δημοσιευμένες πηγές*». Καθοριστικοί παράγοντες για να επιλέξω το συγκεκριμένο θέμα αποτέλεσαν αφενός η αγάπη και το έντονο ενδιαφέρον μου για ζητήματα τοπικής ιστορίας και αφετέρου η καταγωγή μου, η οποία είναι από το Θεσπρωτικό Πρεβέζης. Γι αυτό, εξάλλου, δεν περιορίζω την έρευνά μου μόνο στην Πρέβεζα, αλλά μελετάω και την ευρύτερη περιοχή της. Επίσης, στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σεμιναρίων ιστορίας που είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω, ανέλαβα σχετική μία εργασία με τον τίτλο: «*Τοπογραφία – κοινωνία και οικονομία της Πρέβεζας και των περιοχών της μέσα από τα έργα των ξένων ταξιδιωτών (Leake, Rouqueville, Holland, Hughes) την περίοδο 1800-1820*». Η μικρή αυτή εργασία, κατόπιν συζήτησης και παρότρυνσης του κ.Νικολάου, αποτέλεσε την αφορμή για να επιλέξω το θέμα της Διπλωματικής μου εργασίας, διευρύνοντάς το, με την έρευνα και τη μελέτη ποικίλου αρχειακού υλικού (ανέκδοτου και δημοσιευμένου), που αποτέλεσε την κύρια πηγή της. Η χρονική περίοδος που εξετάζω αφορά στον προεπαναστατικό Ελληνισμό και συγκεκριμένα τα έτη 1800-1820, περίοδο ιδιαίτερα σημαντική, κατά τη διάρκεια της οποίας συντελούνται στην Ήπειρο –αλλά και ευρύτερα στον οθωμανοκρατούμενο και βενετοκρατούμενο ελλαδικό χώρο– πολύ σημαντικές (εσωτερικές και εξωτερικές) αλλαγές-διεργασίες, πολιτικής, στρατιωτικής και κοινωνικο-οικονομικής φύσεως. Είναι ακριβώς η περίοδος εκείνη κατά την οποία η δύναμη του Αλή πασά, μακρόβιου ηγεμόνα του τεράστιου γιαννιώτικου πασαλικιού, φθάνει στο απόγειό της, με ότι αυτό συνεπάγεται για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση αυτού του πασαλικιού.

Για τη συγγραφή αυτής της Διπλωματικής εργασίας στηρίχθηκα, εν πολλοίς, σε δύο πολύτιμα αρχειακά τεκμήρια που δίνουν στον ερευνητή πολλές και άκρως σημαντικές πληροφορίες. Συγκεκριμένα, χρησιμοποίησα το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή Πασά και έναν φάκελο από το, σε μεγάλο βαθμό, ανέκδοτο Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Παράλληλα, χρησιμοποίησα και άλλες δημοσιευμένες πηγές (ταξιδιωτικά κείμενα κ.λπ).

Πιστεύω ότι η εργασία αυτή καλύπτει ένα ερευνητικό κενό, διότι δεν υπήρχε, έως τώρα, μια εργασία η οποία να εξετάζει σφαιρικά την συγκεκριμένη περιοχή κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Το θέμα της είναι πολύπλευρο και έχει ως κύριους ερευνητικούς άξονες την οικονομία και την κοινωνία αυτής της περιοχής. Μ' αυτή την έννοια, θεωρώ πως, παρά τις τυχόν ελλείψεις που μπορεί να έχει, αποτελεί μια συμβολή στην ιστορία της Πρέβεζας στην αυγή του 19^{ου} αιώνα, μια εποχή –όπως τονίσαμε– σημαντικών ιστορικών αλλαγών και ανακατατάξεων.

Ολοκληρώνοντας αυτή την εργασία αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω ολόκαρδα, κάποιους ανθρώπους που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην συγγραφή αυτού του πονήματος. Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Γ. Νικολάου για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, για την αμέριστη βοήθειά του και τη συμπαράσταση σε κάθε δυσκολία που αντιμετώπισα, καθώς και για το συνεχές ενδιαφέρον που έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της μελέτης. Τον ευχαριστώ, επίσης, και για τη βοήθεια που μου πρόσφερε στη μετεγγραφή των ανέκδοτων εγγράφων, καθώς και για την παροχή πολύ χρήσιμων μεθοδολογικών συμβουλών και βιβλιογραφικών πληροφοριών. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επίκουρο καθηγητή κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο και τον Αναπληρωτή καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Καρανάτση γιατί δέχθηκαν, με χαρά, να συμμετάσχουν στην τριμελή εξεταστική επιτροπή αυτής της Διπλωματικής.

Τέλος, θα ήθελα να κάνω μία ξεχωριστή αναφορά και να εκφράσω ιδιαίτερες ευχαριστίες, για την καίρια συμβολή του στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας, στον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη της ιστορικής Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης κ.κ. Χρυσόστομο, γιατί μου επέτρεψε να έχω πρόσβαση στο Αρχείο της ιστορικής αυτής Μητρόπολης. Η βοήθεια όλων αυτών που ανέφερα παραπάνω υπήρξε καταλυτική για τη συγγραφή και αποπεράτωση αυτής της επίπονης αλλά πολύ θελκτικής Διπλωματικής εργασίας.

Ιωάννινα
Φεβρουάριος 2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	7
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	9
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12
I. Προγενέστερες μελέτες και πηγές	12
II. Η δομή της εργασίας	17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

I. Η Πρέβεζα και η γύρω περιοχή της κατά τη δεύτερη βενετοκρατία (1717-1797) και την εφήμερη γαλλοκρατία (1797-1798).....	19
II. Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου (1800-1806/07) και η δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή πασά.....	27
III. Η προσωπικότητα του Αλή πασά.....	35

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΙΟΙΚΗΣΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ

I. ΔΙΟΙΚΗΣΗ.....	40
1. Οθωμανικές Αρχές - Τοπική αυτοδιοίκηση.....	40
2. Δικαιοσύνη.....	47
II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	50
1. Δημογραφική εξέλιξη- Πληθυσμιακές ομάδες-Κατοικίες.....	50
2. Θρησκευτική και κοινοτική οργάνωση - ζωή.....	60
3. Παιδεία.....	63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

I. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	67
II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	75
1.Γαιοκτησία.....	75
2. Γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή	79
3. Αλιεία.....	83
4. Βιοτεχνία	84
5. .Εμπόριο.....	87
6. Φορολογία.....	109
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	 113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	117
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	127-151

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΜΝΠ	: Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης
Ε. Ι. Ε	: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΗΕ	: <i>Ηπειρωτική Εστία</i>
ΗΧ	: <i>Ηπειρωτικά Χρονικά</i>
ΙΕΕ	: <i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους</i> (Εκδοτική Αθηνών)
ΙΝΕ	: <i>Ιστορία του Νέου Ελληνισμού</i> (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος)
ΜΙΕΤ	: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
ΠΧ	: <i>Πρεβεζάνικα Χρονικά</i>
ΜΝΕ	: <i>Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά</i> (Ακαδημία Αθηνών, Κ.Ε.Μ.Ν.Ε)
Φ.	: Φάκελλος
φ.	: φύλλο
χ. χ	: χωρίς χρονολογία έκδοσης
γαλ.	: γαλλικά (λέξη γαλλικής προελεύσεως)
ιταλ.	: ιταλικά (λέξη ιταλικής προελεύσεως)
λ. αρχ. ελλ.	: λέξη αρχαιοελληνική
λ. δυσ.	: λέξη δυσανάγνωστη
τ.	: τουρκικά (λέξη τουρκικής προελεύσεως)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Προγενέστερες μελέτες και πηγές

Η παρούσα μελέτη βασίζεται σε προγενέστερες μελέτες και σε δημοσιευμένες ή ανέκδοτες πηγές, οι οποίες αφορούν είτε ειδικά την Πρέβεζα και στην ευρύτερη περιοχή είτε όλη την Ήπειρο. Είναι γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες οι έρευνες γύρω από την ιστορία της Ηπείρου έχουν προαχθεί σημαντικά, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Πολλά ειδικά Συνέδρια (διεθνή ή τοπικά) οργανώθηκαν γι' αυτόν τον ιστορικό χώρο και πολλές μελέτες (μονογραφίες, διδακτορικές διατριβές, μικρότερες μελέτες κ.λπ.) εκπονήθηκαν και δημοσιεύτηκαν, προάγοντας ουσιαστικά τις γνώσεις μας γι' αυτόν και ρίχνοντας φως σε ζητήματα για τα οποία οι γνώσεις μας ήταν ελλειπείς. Απ' αυτή την πλευρά, η Πρέβεζα είναι μια προνομιούχα περιοχή, αν λάβουμε υπόψη μας τις σημαντικές μελέτες που έχουν συγγραφεί τα τελευταία χρόνια γι' αυτήν την γωνιά της Ηπείρου και τα διεθνή Συνέδρια που οργανώθηκαν σ' αυτήν. Θεωρήσαμε, λοιπόν, σκόπιμο και απαραίτητο συνάμα να κάνουμε στην Εισαγωγή αρχικά μία πολύ σύντομη αναδρομή στις βασικές μελέτες από τις οποίες αντλήσαμε πληροφορίες για το θέμα μας και, εν συνεχεία, στις δημοσιευμένες ή ανέκδοτες πηγές, πάνω στις οποίες «χτίσαμε» τη μελέτη μας. Είναι περιττό να πούμε ότι πολύ σημαντικές πληροφορίες αντλήσαμε και από γενικές μελέτες που αφορούν είτε στον οθωμανοκρατούμενο είτε στον βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο, εντός του οποίου κύλησε η μακραίωνη ιστορία της Πρέβεζας. Ας μην ξεχνάμε δε ότι η Πρέβεζα είχε την ιδιαιτερότητα να γνωρίσει, διαδοχικά—όπως και ορισμένες άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου— τόσο την οθωμανική όσο και τη βενετική κυριαρχία, αλλά—μόνο αυτή μαζί με τη Λευκάδα— και δύο σύντομες γαλλοκρατίες στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αι.· δεν θα κάνουμε όμως λόγο για τις γενικές μελέτες, αλλά θα εστιάσουμε μόνο σ' αυτές που αφορούν στην περιοχή που μελετάμε και την Ήπειρο.

Κατ' αρχάς, πολύ σημαντικές πληροφορίες αντλήσαμε από το πρωτοποριακό για την ιστορία της Ηπείρου έργο του Παναγιώτη Αραβαντινού *Χρονογραφία της Ηπείρου*, ο οποίος υπήρξε ο σημαντικότερος ιστορικός της Ηπείρου του 19ου αιώνα. Αυτή η μελέτη—ουσιαστικά πηγή— του Παν. Αραβαντινού, ο οποίος αξιοποίησε και έφερε στο φως πλήθος στοιχείων για την ιστορία της Ηπείρου και, παράλληλα, αντλεί και από προφορικές παραδόσεις, αντέχει στον χρόνο και παραμένει, τόσα χρόνια μετά την πρώτη έκδοσή του, η απαραίτητη βάση για όσους ασχολούνται με την ιστορία της Ηπείρου, ιδίως κατά τα νεότερα χρόνια. Πολύ βασική ήταν, βέβαια, για την εργασία μας και η βιογραφία του Αλή πασά, γραμμένη από τον γιο του Σπυρίδωνα, με βάση ανέκδοτο έργο του πατέρα του. Επίσης, πολύ χρήσιμη μελέτη-πηγή αποτέλεσε το *Ιστορικών Δοκίμιον* του Σεραφείμ Ξενόπουλου.¹

¹ Παναγιώτης Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1856 (ανατύπωση Αθήνα 2004)· Σπυρίδων Αραβαντινός, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, εν Αθήναις 1895 (ανατ. Αθήνα 2004)· Σεραφείμ Ξενόπουλος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Αρτης και Πρεβέζης*, Αθήνα 1884 (ανατ. Αρτα 1986).

Από τις πιο πρόσφατες και πιο βασικές μελέτες που χρησιμοποιήσαμε για τη συγγραφή αυτής της εργασίας και οι οποίες αφορούν όλη την Ήπειρο, θα αναφέρουμε πρώτα - πρώτα τη διδ. Διατριβή του Γιώργου Σμύρη για τα οχυρωματικά έργα που έγιναν στην Ήπειρο την περίοδο της ηγεμονίας του Αλή πασά, καθώς και τη διδ. διατριβή του Κώστα Καρανάτση για τον κόσμο του εμπορίου στην Ήπειρο, του 18ου και 19ου αι., με βάση γαλλικά Αρχεία.² Σημαντικά στοιχεία, δημογραφικής φύσεως, αντλήσαμε από τη μελέτη του Κώστα Κόμη για τον πληθυσμό της Πρέβεζας τον 18ο αι., από την μελέτη της Ελισάβετ Σαρρή για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από τον 17ο αιώνα ως σήμερα, από τη διδ. διατριβή της Ελένης Γιαννακοπούλου για την εκμετάλλευση δασών από Γάλλους και Έλληνες στη Δυτική Ελλάδα, τον 18ο αι., η οποία προοριζόταν για τη ναυπήγηση πλοίων σε γαλλικά ναυπηγία, τη διδ. Διατριβή του Γεωργίου Σιορόκα για το γαλλικό προξενείο της Άρτας τον 18ο αιώνα, –υποπροξενείο του οποίου λειτουργούσε στην Πρέβεζα– καθώς και τη διδ. διατριβή του Ελευθέριου Βέτσιου για τη διπλωματική παρουσία της Βενετίας στην ίδια περιοχή κατά τον ίδιο αιώνα.³ Οι μελέτες αυτές, αν και αναφέρονται στον 18ο αι., είναι πολύ σημαντικές για το θέμα μας, γιατί μας βοηθούν να καταλάβουμε την περίοδο που προηγήθηκε της κυριαρχίας του Αλή πασά στην εξεταζόμενη περιοχή· μ' άλλα λόγια να δούμε τι κληρονόμησε ο 18ος αιώνας στον 19ο.

Από τις μονογραφίες που αφορούν την ιστορία της Ηπείρου στις αρχές του 19^{ου} αι. θα πρέπει να τονίσουμε ιδιαίτερα τη συνεισφορά της μελέτης του Γεωργίου Σιορόκα για την εξωτερική πολιτική του Αλή πασά, του Μιχάλη Κοκολάκη για το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι, του Κ. Παπαγεωργίου για τη *Συμπολιτεία των πόλεων*, του Δημήτρη Ανωγιάτη – Πελέ για το οδικό δίκτυο και τη διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων στον ελλαδικό χώρο, καθώς και τη μελέτη των Γ. Μακρή και Στ. Παπαγεωργίου για το οδικό δίκτυο στην επικράτεια του Αλή πασά.⁴

Πολύ σημαντικά στοιχεία αντλήσαμε από ειδικές μελέτες που δημοσιεύτηκαν στα *Πρακτικά* των Α' και Β' Διεθνών Συνεδρίων για την Ιστορία και τον πολιτισμό της Πρέβεζας, από μελέτη του Γ. Μουστάκη σχετική με τον ελαιώνα της Πρέβεζας, από

² Γεώργιος Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004· Constantin Karanatsis, *Lesmarchésen Epire et leur univers, XVIIIème – XIXème siècles*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université ParisI, Panthéon – Sorbonne, τ. I – II, Παρίσι 1993.

³ Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1999· Ελισάβετ Σαρρή, «Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17ο αιώνα έως τις μέρες μας», *ΠΧ*, τχ. 45-46, Πρέβεζα 2009· Ελένη Κ. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Βιβλιοθήκη Σαρίπολου, Αθήνα 1987· Γεώργιος Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, Ιωάννινα 1989· Ελευθέριος Βέτσιος, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας τον 19ο αιώνα*, εκδ. Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2007.

⁴ Γεώργιος Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τιλσίτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999· Κων/νος Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία των Ηπειρωτικών πόλεων των ακτών του Ιονίου (1800-1806) (Πρέβεζα- Πάργα- Βόνιτσα- Βουθρωτό) Μια λαμπρή σελίδα της Ηπειρωτικής Ιστορίας*, (επιμ. Σωκράτης Σ. Βασιλείου), Αθήνα 2005· Μιχάλης Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1821)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε, Αθήνα 2003· Γιώργος Μακρής – Στέφανος Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990· Δημήτρης Αναγιώτης -Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993· Γιώργος Μακρής – Στέφανος Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.

μελέτη των ιστορικών Λεάνδρου Βρανούση, Βασίλη Σφυρόερα και Χαράλαμπου Παπαστάθη για την Ήπειρο κατά τους νεώτερους χρόνους, στον συλλογικό τόμο *Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, από ειδικές μελέτες του πρόσφατου συλλογικού τόμου για τη ναυτιλία των Ελλήνων την περίοδο 1700-1821, από ειδική μελέτη του ιστορικού Σπ. Ασδραχά για τα προνόμια της Πρέβεζας, από μελέτες, με βάση ανέκδοτο υλικό από ξένα αρχεία, των ιστορικών Γ. Παπαγεωργίου και Κ. Καρανάτση για την κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας τον 19ο αι., από μελέτη του Αριστείδη Βρέκοσης για τη Συνθήκη του 1800 και τα προνόμια των Ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού, από σχετικές με την παιδεία στην Πρέβεζα και άλλα ζητήματα μελέτες της ιστορικού Ρόδης Σταμούλη και από πολλές άλλες, στις οποίες και παραπέμπουμε στους οικείους τόπους.⁵ Από τις μελέτες που αφορούν σ' έναν συγκεκριμένο και σχετικά μεγάλο οικισμό της περιοχής θα θέλαμε να αναφέρουμε αυτήν του Οδ. Μπέτσου για τα Λέλοβα (σημ. Θεσπρωτικό).⁶

Οι δημοσιευμένες πηγές, στις οποίες βασιστήκαμε για να συγγράψουμε τη Διπλωματική εργασία είναι πολλές και διάφορες. Η πιο βασική είναι το Αρχείο του Αλή πασά, που εκδόθηκε πρόσφατα σε πέντε τόμους. Από την υποδειγματική και άριστα σχολιασμένη αυτή έκδοση περίπου 1.700 εγγράφων αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες για όλα τα ζητήματα που αφορούν στη διοίκηση του γιαννιώτικου πασαλίκιού από τον Αλή. Η δε πολυσέλιδη και εμβριθής Εισαγωγή του ιστορικού Βασ. Παναγιωτόπουλου μπορεί να θεωρηθεί από μόνη της ως μία υψηλού επιπέδου μονογραφία για τον Αλή και την εποχή του. Από αυτό το Αρχείο χρησιμοποιήσαμε πολλά έγγραφα που έχουν να κάνουν με διάφορα ζητήματα της περιοχής Πρέβεζας.⁷

⁵ *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου. Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρέβεζα 22 - 24 Σεπτεμβρίου 1989)*, (επιμ. Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος), Πρέβεζα 1993· *Πρέβεζα Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καραμπέλας και Michael Stork), τόμ. Ι - ΙΙ, Πρέβεζα 2010· Γεώργιος Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», *Πρακτικά Συμποσίου, Η ελιά και το λάδι στο χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000)*, (επιμ. Παναγιώτης Καμηλάκης και Λουίζα Καραπιδάκη), Αθήνα 2003· Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους: από την υποταγή στους Τούρκους ως τις αρχές του 19^{ου} αι.», στο Μιχαήλ Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 240-269· Σπύρος Ασδραχάς, «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς της Πάργας, Πρέβεζας και Βονίτσας», *ΠΧ*, τχ. 8 (1985)· *Η Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση* (επιμ. Τζελίνα Χαρλαύτη, Κατερίνα Παπακωνσταντίνου), Κέδρος, Αθήνα 2013· Γιώργος Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας», *Ήπειρος Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος} – 20^{ος} αι.*, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985*, Γιάννινα, σ. 139-170· Κώστας Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813). Μελέτη βασισμένη στην εμπορική και προξενική αλληλογραφία των αδελφών Η. και F. Rouqueville», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, ό. π.*, σ. 99-115· Αριστείδης Βρέκοσης, «Η Συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των Ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού», *ΗΧ*, τχ. 3^ο (1928), σ. 272-294· Ρόδη Σταμούλη, «Πολιτικές κινητοποιήσεις των Πρεβεζάνων μετά τον «Χαλασμό» (1798-1801)», *MNE*, 6 (Αθήνα 2000), σ. 305-398· η ίδια «Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα (δεύτερο μισό 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα), *Πρέβεζα Β', ό. π.*, τόμ. 1^{ος}, σ. 307-314.

⁶ Οδυσσέας Μπέτσος, *Λέλοβα (Το σημερινόν Θεσπρωτικόν) και η κάτω Λάκκα Σούλι, Η ιστορία της περιόδου της Τουρκοκρατίας των εξ εγγράφων πηγών*, τόμ. 1^{ος}, Πρέβεζα 1975.

⁷ *Αρχείο Αλή πασά Γεναδείου βιβλιοθήκης*, έκδοση – σχολιασμός – ευρετήρια, Βασίλης Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρώπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη, τόμοι Α-Ε', έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2007-2018 (στο εξής *Αρχείο Αλή πασά*).

Από τις άλλες δημοσιευμένες πηγές σημειώνουμε την έκδοση από τον ιστορικό Δ. Ανωγιάτη - Πελέ έξι μεγάλων γαλλικών υπομνημάτων, τα οποία αφορούν τα Ιόνια νησιά και τον απέναντι Ηπειρωτικό χώρο στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι., του Ρώσου ιστορικού, ειδικού για τα ελληνικά ζητήματα αυτής της περιόδου, Γρ. Αρς για τις σχέσεις της Ρωσίας με τα πασαλίκια της Ηπείρου και της Αλβανίας,⁸

Άλλη βασική πηγή αυτής της εργασίας είναι τα έργα των ξένων περιηγητών που ταξίδευσαν στην Ήπειρο κατά την περίοδο της διοίκησης του πασαλίκιού της από τον Αλή πασά. Τα περιηγητικά κείμενα⁹ που γράφτηκαν στα τέλη του 18^{ου} αι. και ιδίως κατά την πρώτη εικοσαετία του 19ου αι. είναι, κατά τον μελετητή τους Κυριάκο Σιμόπουλο, τα σημαντικότερα.¹⁰ Μέσα από τις μεταφράσεις, που έγιναν πρόσφατα, κυρίως από τον πρόεδρο του ιδρύματος *Άκτια Νικόπολις* Νίκο Καράμπελα στο περιοδικό *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, τα έργα των ξένων περιηγητών που πέρασαν από την Πρέβεζα και τις γύρω περιοχές είναι προσιτά στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Αυτοί οι περιηγητές μας δίνουν πλήθος πολύ σημαντικών πληροφοριών για τον οικισμένο και ακατοίκητο χώρο, για την κοινωνία, την οικονομία, τη διοίκηση κ.λπ, την εποχή που η περιοχή αυτή βρισκόταν υπό την εξουσία του Αλή πασά. Περιηγητές όπως ο W.Leake, ο Fr. Pouqueville, ο W. Goodison, ο H. Holland, ο Th. Hughes, ο Hobhouse κ. άλ., που περιηγήθηκαν την ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας μας δίνουν –ο καθένας από τη δική του οπτική γωνία– την εικόνα της, επιτρέποντάς μας να αναπλάσουμε καλύτερα το ιστορικό της παρελθόν.¹¹

Όσον αφορά τώρα στις ανέκδοτες πηγές, πολύ σημαντικά στοιχεία εμπορικής φύσεως, για την Πρέβεζα κατά την χρονική περίοδο που εξετάζουμε εντοπίσαμε στο Ιστορικό Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Θα θέλαμε στο σημείο αυτό να πούμε δυο λόγια γι' αυτό το εξαιρετικής σημασίας Αρχείο. Με τον όρο "Ιστορικό Αρχείο της Μητροπόλεως" εννοούμε χειρόγραφους, κατά το πλείστον, κώδικες που περιέχουν διοικητικές και δικαστικές αποφάσεις, συμβολαιογραφικές

⁸ Δημήτρης Ανωγιάτης-Pele, *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επτάνησα και τον απέναντι Ηπειρωτικό χώρο (1798-1809)*, *Six rapports francais concernant les Iles Ioniennes et le continent voisin (1798-1809)*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1993· Γκρέγορι Αρς, *Η Ρωσία και τα Πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ. Ιρίνα Σμυσλιάεβα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Ε.Ι.Ε, Αθήνα 2007.

⁹ Ως περιηγητικό κείμενο θεωρούμε κάθε κείμενο που άφησε ένας ταξιδιώτης, καταθέτοντας την εμπειρία του για έναν συγκεκριμένο χώρο· βλ. Ιόλη Βιγγοπούλου, *ο Ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών 15^{ος} -19^{ος} αι., Ανθολόγιο από τη συλλογή του Δημ. Κοντομηνά*, εκδ. Κότινος, Αθήνα 2005, σ. 13. Οι περισσότεροι περιηγητές της τελευταίας προεπαναστατικής εικοσαετίας ήταν Άγγλοι και όλοι επισκέφτηκαν την Ήπειρο· βλ. μία εξαιρετική αξιοποίηση των πληροφοριών που μας δίνουν στο Helen Angelomatis - Tsougarakis, *The Eve of the Greek British travellers' Perceptions of Early Nineteenth Century Greece*, Routledge, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1990.

¹⁰ Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1800-1810) και (1810-1820)*, τ. Γ1 και τ.Γ2, Αθήνα 1975.

¹¹ Βλ. ορισμένες σχετικές μελέτες: Κωνσταντίνα Ζήδρου-Τσόλα, «Αναφορές των περιηγητικών κειμένων στην πόλη της Πρέβεζας (15^{ος} – 20^{ος} αι.), *Πρέβεζα Β΄, ό. π.*, τόμ. 1^{ος}, σ. 461-473· Νίκος Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *ΠΧ*, τχ. 43-44 (2007)· ο ίδιος, «William Goodison και Richard Burgess, δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη», *ΠΧ*, τχ. 47-48 (2011)· ο ίδιος, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη», *ΠΧ*, τχ. 41-42 (2005)· Henry Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία, (1812-1813)*, μτφρ. Χρήστου Ιωαννίδη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1989.

πράξεις, πρακτικά συνεδριάσεων, καθώς και μικρό αριθμό χειρόγραφων βιβλίων. Είναι ένα Αρχείο της διοίκησης της χριστιανικής κοινότητας της Πρέβεζας και της τοπικής Μητρόπολης, που καλύπτει την περίοδο μετά το τέλος της Βενετοκρατίας στην Πρέβεζα (1797), αν και ορισμένοι κώδικες ανάγονται χρονικά μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Ο εκάστοτε μητροπολίτης ήταν ο αποδέκτης, και σε πολλές περιπτώσεις, εκδότης αυτών των αποφάσεων ή διοικητικών πράξεων. Εύλογα, λοιπόν, αυτό το Αρχείο στεγαζόταν στο μητροπολιτικό μέγαρο. Οπωσδήποτε, μέρος του απωλέσθη, για διάφορους λόγους. Καθοριστικό ρόλο στη διάσωση του εναπομείναντος Αρχείου διαδραμάτισε ο κληρικός και πρωτοσύγκελλος της Μητρόπολης Φιλάρετος Βιτάλης, το όνομα του οποίου ταυτίστηκε με το Ιστορικό Αρχείο της. Η τύχη αυτού του Αρχείου υπήρξε περιπετειώδης στο πέρασμα των χρόνων, έως ότου εντοπισθή, το 1955, από τον Πρεβεζάνο φιλόλογο Ηλία Βασιλά στο βάθος των γραφείων της Μητροπόλεως. Ο Βασιλάς, αφού το μελέτησε μεθοδικά, ζήτησε στη συνέχεια από τον τότε μητροπολίτη Νικοπόλεως και Πρεβέζης Στυλιανό Κορνάρο, να διαφυλαχτεί με μεγάλη προσοχή. Για τον σκοπό αυτό, κατόπιν εντολής του μητροπολίτη, ανατέθηκε στον π. Φιλάρετο Βιτάλη η τακτοποίησή του και η περιγραφή του· πράγμα που έγινε. Περιέχει κώδικες, στους οποίους καταχωρούνται αποφάσεις, πρακτικά, διοικητικές πράξεις και αντίγραφα επιστολών ή συμβολαίων. Το 1979 εκδόθηκε από τον π. Φιλάρετο Βιτάλη ο κατάλογος του Αρχείου, στον οποίο καταγράφονται, συνοπτικά, οι 181 κώδικές του.¹² Το Αρχείο αυτό έχει πλέον ψηφιοποιηθεί, σχεδόν πλήρως, το 2011, χάρις στη συνεργασία της Μητροπόλεως με τα Γενικά Αρχεία του Κράτους.

Στο πλαίσιο της παρούσας Διπλωματικής αυτής εργασίας μελετήσαμε ένα ανέκδοτο *Επιστολάριον* αυτού του Αρχείου, το οποίο φέρει ταξινομικό αριθμό 165. Πρόκειται για αντίγραφα εμπορικού τύπου επιστολών, που στάλθηκαν από την Πρέβεζα, συνδεδεμένα εμπορικά με ένα πλέγμα κοντινών ή μακρινών λιμανιών-περιοχών (ελληνικών ή ξένων), προς διαφόρους εμπόρους.¹³ Οι επιστολές αυτές καλύπτουν μια δεκαπενταετία (1801-1816) συνεχών εμπορικής φύσεως πράξεων, με κέντρο το λιμάνι της Πρέβεζας. Δυστυχώς, ενώ γνωρίζουμε τους αποδέκτες αυτών των επιστολών, δεν γνωρίζουμε τον αποστολέα τους· παρά μόνο σε δύο περιπτώσεις: στην πρώτη επιστολή αναγράφεται ως αποστολέας ο έμπορος Αλέξης Πεταλάς¹⁴ και στη δεύτερη ο Απόστολος Δαμιανής.¹⁵ Δεν είναι όμως καθόλου βέβαιο ότι οι ίδιοι ήταν συντάκτες και αποστολείς και των άλλων επιστολών.

Ας σημειωθεί ότι οι επιστολές αυτές είναι γραμμένες κατά τον συνήθη την εποχή αυτή τύπο της εμπορικής αλληλογραφίας. Ένα βασικό χαρακτηριστικό τους, που πρέπει να το επισημάνουμε, είναι η πολύ έντονη παρουσία ιταλικής προελεύσεως

¹² Βλ. Φιλάρετος Βιτάλης, *Το ιστορικόν αρχείον της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης*, Πρέβεζα 1979. Βλ. και Γεώργιος Πλουμίδης, «Κατάλογος Αρχείου Ιεράς Μητροπόλεως Πρεβέζης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35 (2001), σ. 291-342.

¹³ Ο τίτλος του επιστολάριου είναι ο εξής: *Επιστολάριον ήτοι αντίγραφα διαφόρων έπιστολών (έκ Μάλτας, Κορφοῦ, Ζακύνθου κτλ.), 1801-1816, χάρτ., 29×21, φφ. 34, άκέφαλον καί κολοβόν*. Το ορθό είναι προς την Μάλτα κ.λπ. Είναι απόλυτα σαφές ότι οι επιστολές αυτές στάλθηκαν από την Πρέβεζα και όχι προς την Πρέβεζα.

¹⁴ *Ιστορικόν αρχείον της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης*, Φ. 165, *Επιστολάριον*, φ. 17r- 17v, 2 Ιανουαρίου 1811 [στο εξής, AMNΠ, Φ. 165].

¹⁵ *Στο ίδιο*, φ. 29v – 30, 24 Σεπτεμβρίου 1814.

λέξεων. Πρόκειται για κάτι που το συναντούμε σε πολλά τεκμήρια αυτής της περιόδου, ιδίως στο δυτικό και στο νησιωτικό τμήμα του ελλαδικού χώρου, γεγονός που επιβεβαιώνει την κυριαρχία, ανάμεσα στις ξένες γλώσσες, της ιταλικής, ιδίως στο εμπόριο.¹⁶

II. Η δομή της εργασίας

Στην Εισαγωγή γίνεται λόγος για ορισμένες βασικές μελέτες που αφορούν στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας και γενικότερα την Ήπειρο, καθώς στις πηγές που χρησιμοποιήσαμε για τη συγγραφή αυτής της εργασίας. Το Κύριο μέρος της χωρίζεται σε τρία κεφάλαια και το κάθε κεφάλαιο σε επιμέρους υποκεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο έχει ως βασικό στόχο να φωτίσει ορισμένες πτυχές των ιστορικών γεγονότων που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή στην περιοχή της Πρέβεζας και στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου. Συγκεκριμένα, αφού παραθέτουμε, πολύ σύντομα, ορισμένα στοιχεία για την πρώτη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας στην Πρέβεζα, εξετάζουμε εκτενέστερα τη δεύτερη περίοδο της βενετοκρατίας, η οποία κράτησε όλο σχεδόν τον 18^ο αιώνα (1717-1797), την εφήμερη πρώτη γαλλική κατοχή (Οκτώβριος 1797- Οκτώβριος 1798), την περίοδο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* (1800-1806/07) και, τέλος, την περίοδο από την κατάληψη της πόλης και της γύρω περιοχής από τα στρατεύματα του Αλή πασά (1798) και την επανένταξή της στην Οθωμανική επικράτεια έως το 1821, οπότε τελειώνει δραματικά η ηγεμονία του Αλή πασά στο γιαννιώτικο πασαλίκι. Θεωρήσαμε αυτή τη σύντομη ιστορική αναδρομή εντελώς απαραίτητη προκειμένου να γίνουν κατανοητά όσα ακολουθούν στα επόμενα κεφάλαια, στα οποία διαπραγματευόμαστε τη διοικητική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση της Πρέβεζας και της γύρω περιοχής από το 1800 έως το 1820.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρούμε την παρουσίαση του δίπολου διοίκηση - κοινωνία στην περιοχή της Πρέβεζας από το 1800 έως το 1820. Το δίπολο αυτό είναι ανάγκη να εξετασθεί μαζί, διότι αναπόσπαστο κομμάτι μιας κοινωνίας αποτελεί η διοίκηση, η οποία ασκείται πάνω σε αυτήν. Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στη διοίκηση κατά τη συγκρότηση της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* αλλά και κατά την ανακατάληψη των Ηπειρωτικών πόλεων από τον Αλή, στο σύστημα της δικαιοσύνης, στη δημογραφική εξέλιξη της Πρέβεζας, στη θρησκευτική και κοινοτική οργάνωση, καθώς και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης. Επίσης, στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται

¹⁶ Βλ. για αυτό το ζήτημα τις παρακάτω ειδικές μελέτες, οι οποίες δημοσιεύθηκαν στο επιστημονικό περιοδικό *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006): Ευτυχία Λιάτα, Με «μυστικές γραφές» και «τίμιες» οι εντιμότατοι πραγματευτές αλληλογραφούν και νεγκροτσίαζουν τον 18^ο αιώνα, σ. 301-316· Βασίλης Κρεμμυδάς, «Τιμιώταται κύρ Κώστα, ασπάζομαι αδερφικώς». Η αλληλογραφία ως απόλυτο εργαλείο της εμπορικής πράξης (1800-1850), σ. 317-328· Άννα Μανδυλαρά, «Αγαπητέ πάτερ προσκυνώ». Η εμπορική επιστολή: έγγραφο, κείμενο-τεκμήριο (1840-1860), σ. 329-338. Επίσης, για την εμπορική αλληλογραφία και τα εμπορικά εγχειρίδια βλ. Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας και η εμπορική εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδοπούλου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, *Μνήμων* (1990), σ. 30, 38, 116, κ. ε, όπου και υποδείγματα εμπορικών επιστολών.

λόγος και για τα χωριά που βρίσκονται γύρω από την Πρέβεζα, και ιδίως στο κεφαλοχώρι του Λελόβου (σημ. Θεσπρωτικό). Πληροφορίες για τη μελέτη αυτών των ζητημάτων αντλήσαμε από τα άρθρα του σουλτανικού φερμανιού της Συνθήκης της 21^{ης} Μαρτίου 1800, από το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά, από περιηγητικά κείμενα και από άλλες δημοσιευμένες πηγές.

Το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας χωρίζεται σε δυο υποκεφάλαια στα οποία εξετάζουμε, από τη μια, την τοπογραφία της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών και, από την άλλη, την οικονομία αυτής της πόλης. Όσον αφορά στην τοπογραφία της Πρέβεζας, οι πληροφορίες που μας προσφέρουν οι περιηγητές είναι πολύ σημαντικές και μας βοηθούν πολύ για να σχηματίσουμε μια εικόνα της πόλης και των χωριών της, για το ανάγλυφο, για τις εύφορες ή άγονες περιοχές, για τον υδάτινο πλούτο, για την γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, για το οδικό δίκτυο κ.λπ. Επιχειρούμε δε μια σύγκριση—κυρίως σε υποσημειώσεις—των στοιχείων που μας δίνουν οι ξένοι επισκέπτες της Πρέβεζας, προκειμένου να δούμε σε ποιά σημεία οι πληροφορίες που μας παρέχουν συγκλίνουν ή αποκλίνουν, και ποιες είναι πιο αξιόπιστες. Σχετικά με την οικονομία της πόλης, το υλικό μας αντλείται τόσο από το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά, όσο και από ανέκδοτα έγγραφα του Αρχείου της Ι.Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης. Με τον όρο «οικονομία», αναφερόμαστε στους διάφορους κλάδους της δηλαδή στη γαιοκτησία, στη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, στις βιοτεχνίες, στην αλεία, καθώς και στο εμπόριο και στη φορολογία. Θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε κάθε κλάδο ξεχωριστά διότι όλοι μαζί συνθέτουν το πάζλ της οικονομίας και σκιαγραφούν την εικόνα μιας εποχής κατά την οποία η τοπική οικονομία εξαρτιόταν, σε μεγάλο βαθμό ή κυρίως, όχι μόνο από τις ξένες χώρες που ασκούσαν εμπόριο σ' αυτή την περιοχή, αλλά και από τον σατράπη της Ηπείρου Αλή πασά. Μάλιστα, πιστεύουμε ότι θα καταστεί σαφής η πλήρης διαφοροποίηση της οικονομίας της Πρέβεζας στα χρόνια της βενετικής κυριαρχίας, σε σχέση μ' αυτήν που παρατηρείται εν συνεχεία στα χρόνια της εξουσίας του Αλή.

Τέλος, μετά τα Συμπεράσματα, τις Πηγές (ανέκδοτες και δημοσιευμένες) και τη Βιβλιογραφία (ελληνόγλωσση και ξενολογώσση) που χρησιμοποιήσαμε για τη συγγραφή της μελέτης μας, παραθέτουμε σε Παράρτημα μεταγραμμένα δεκατέσσερα ανέκδοτα έγγραφα του Αρχείου της Ι.Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης, από αυτά που χρησιμοποιήσαμε στην παρούσα εργασία, και εικονογραφικό υλικό (φωτογραφίες ορισμένων εγγράφων και γκραβούρες ξένων περιηγητών για την Πρέβεζα την εποχή που εξετάζουμε).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΑΠΟ ΤΗ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Ι. Η Πρέβεζα και η γύρω περιοχή της κατά τη δεύτερη βενετοκρατία (1717-1797) και την εφήμερη γαλλοκρατία (1797-1798)

Η Πρέβεζα¹⁷ αποτελέσε πεδίο στρατιωτικών και πολιτικών συγκρούσεων μεταξύ των Ενετών και των εκάστοτε διοικητών της Ηπειρωτικής ενδοχώρας, ήδη από τον 15^ο αιώνα, λόγω της επίκαιρης γεωστρατηγικής θέσης της.¹⁸ Η πόλη στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου και κοντά σε εύφορες/παραγωγικές περιοχές, είχε ένα πολύ ασφαλές λιμάνι, το οποίο επέτρεπε την επικοινωνία και τη διακίνηση εμπορευμάτων από και προς τα Επτάνησα, αλλά και προς λιμάνια της Ιταλίας κ. αλ..

Οι Οθωμανοί Τούρκοι εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στα εδάφη της Ηπείρου στα τέλη της βασιλείας του σουλτάνου Μουράτ Α΄ (1362-1389), όταν οι ηγέτες των τουρκικών δυνάμεων που στάθμευαν στη Μακεδονία άρχισαν να επεμβαίνουν στις διενέξεις των Αλβανών πριγκήπων που έλεγχαν τις περιοχές της Αυλώνας και του Μπερατίου.¹⁹ Το 1477/78 η πόλη θα καταληφθεί από τα τουρκικά στρατεύματα. Σύμφωνα με τον Παν. Αραβαντινό, το 1495 η Πρέβεζα αναφέρεται ως πόλη-χωριό την οποία κατέλαβαν οι Οθωμανοί και κατασκεύασαν στο λιμάνι Βαθύ ναύσταθμο και άλλα οχυρά και μετέφεραν εκεί κατοίκους από γειτονικές περιοχές για να ενισχύσουν τον πληθυσμό της.²⁰ Από το 1500 έως το 1540 η Πρέβεζα θα αποτελέσει πεδίο πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα στους Τούρκους και τους Ενετούς, κατά τη διάρκεια του δεύτερου (1499-1503) και του τρίτου βενετοτουρκικού πολέμου (1537-1540), οι οποίοι θα λήξουν με ταπεινωτικές συνθήκες ειρήνης για τους Ενετούς.²¹ Αργότερα, κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες, η Ήπειρος θα ταυτίζεται με την κυρίαρχη Οθωμανική επικράτεια στον Ηπειρωτικό χώρο, δηλαδή με το πασαλίκι των

¹⁷ Πιθανότερο είναι ότι η μεσαιωνική Πρέβεζα διαδέχθηκε τη Νικόπολη κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο (αρχές 8^{ου} - αρχές 11^{ου} αι.). Τον 11^ο και 12^ο - μ. Χ. αι. η Νικόπολη περιέπεσε σε παρακμή και καταστράφηκε, συχνά, από διάφορους επιδρομείς.¹⁷ Όμως, ο μικρός οικισμός της, που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του λιμανιού, και οι εναπομείναντες κάτοικοί του, αποτέλεσαν τον πληθυσμιακό πυρήνα του νέου οικισμού, της Πρέβεζας· βλ. Αθηνά Ι. Κωνσταντάκη, «Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αι.», *Πρέβεζα Β΄*, ό. π., τόμ. 1^{ος}, σ. 3-12.

¹⁸ Βλ. Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων*, ό. π., σ. 93-95 και Σ. Ξενόπουλος, *Δοκίμιον Ιστορικών*, ό. π., σ. 219-223.

¹⁹ Βλ. Αλέξης Σαββίδης, «Η Τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα βραχεία χρονικά», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, ό. π., σ. 26-38. Βλ., επίσης, Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Α΄, 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1974, σ. 143· Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σ. 114-117.

²⁰ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα 1856, σ. 189.

²¹ Βλ. Κώστας Τσιγκάκης, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», στο Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, Αθήνα – Βενετία 2010, τόμ. Α΄, σ. 21-81 (βλ. σ. 41-46)· επίσης, Α. Καρζής, *Πρέβεζα (Ιστορικολαογραφική αναδρομή)*, Πρέβεζα 1993, σ. 17-25.

Ιωαννίνων.²² Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι ο χώρος που ορίζεται σήμερα ως ηπειρωτικός αποκτά αυξομειούμενες διαστάσεις, ανάλογα με την κάθε ιστορική περίοδο.²³ Οι μελετητές από την μεσαιωνική εποχή έως τον 19^ο αι. προσάρμοζαν το περιεχόμενο των γεωγραφικών περιγραφών τους στα διοικητικά όρια της εποχής.²⁴

Η πρώτη περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας θα διαρκέσει ως το 1684, όταν στη διάρκεια του έκτου βενετοτουρκικού πολέμου ο Ενετός ναύαρχος Φραγκίσκος Μοροζίνι, ο οποίος προηγουμένως είχε καταλάβει τη Λευκάδα και το Ξηρόμερο, κατέλαβε την Πρέβεζα.²⁵ Λόγω της θέσης της στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, η πόλη αυτή ενδιέφερε ιδιαίτερα τους Βενετούς, για εμπορικούς και στρατιωτικούς λόγους.²⁶ Οι Ενετοί θα παραμείνουν στην Πρέβεζα για δεκαέξι περίπου χρόνια, μέχρι το 1669, δηλαδή μέχρι τη σύναψη της συνθήκης του Καρλοβιτς.²⁷ Μεσολαβεί μία σύντομη δεύτερη περίοδος οθωμανικής κυριαρχίας (1699-1718) και στις 21 Ιουλίου 1718, με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς, που υπεγράφη μεταξύ Αυστριακών, Ρώσων, Ενετών και Οθωμανών Τούρκων η Πρέβεζα με την περιοχή της, η Βόνιτσα με την περιοχή της και το φρούριο του Βουθρωτού περιήλθαν πάλι στη βενετική εξουσία.²⁸

Την περίοδο της β' ενετικής κυριαρχίας (1718-1797) οι βενετοκρατούμενες Ηπειρωτικές πόλεις είχαν τα προνόμια να εκλέγουν Συνδίκους, που ήταν εκπρόσωποι του λαού, επόπτευαν την τοπική διοίκηση, είχαν αρμοδιότητες οικονομικής φύσεως, οι οποίες αποτελούσαν εμπόδιο στις τυχόν παρανομίες των Βενετών αξιωματούχων, επίσης τρεις δικαστές, τρεις αγορανόμους και τρεις υγειονόμους, και, τέλος, τρεις αγροφύλακες και εκτιμητές των αγροτικών ζημιών, οι οποίοι ρύθμιζαν τις διαφορές μεταξύ των κατοίκων των πόλεων, χωρίς την ανάμειξη των κυρίαρχων Βενετών.²⁹

Ο Ενετός Διοικητής (Προνοητής / βεν. *pronveditore*), απένειμε, ταυτόχρονα, και τη δικαιοσύνη, ποινική και πολιτική. Η Πρέβεζα και η Βόνιτσα υπάγονταν την περίοδο αυτή στη βενετική διοίκηση της Λευκάδας, ενώ εκκλησιαστικά υπάγονταν στην επισκοπή Άρτας και Ναυπάκτου. Η κεντρική βενετική διοίκηση διόριζε στη Λευκάδα δυο Προνοητές: ο πρώτος είχε ως βασικό έργο τη διοίκηση της Πρέβεζας

²² Βλ. Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων, ό. π.*, σ. 31 και ιδίως Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι, ό. π.*, σ. 27-34.

²³ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων, ό. π.*, σ. 19-21.

²⁴ Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. *στο ίδιο*, σ. 19-31.

²⁵ Βλ. Σπύρος Λουκάτος, «Η Πρέβεζα κατά τα γεγονότα και τις διεθνείς συνθήκες τέλη 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Πρέβεζα Β'*, ό. π., τ. 1^{ος}, σ. 297-305· επίσης, Κ. Τσιγκάκης, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», ό. π., σ. 55.

²⁶ Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 259.

²⁷ *Στο ίδιο*, σ. 259· Κων/νος Παπαγεωργίου, «Η Δικαιοσύνη στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, Κοντινέντε-Αυτονομία», *ΠΧ*, τχ. 16, (Πρέβεζα 1999), σ. 102 και του ίδιου, *Η Συμπολιτεία των Ηπειρωτικών πόλεων των ακτών του Ιονίου (1800-1806) (Πρέβεζα- Πάργα- Βόνιτσα- Βουθρωτό) Μια λαμπρή σελίδα της Ηπειρωτικής Ιστορίας*, (επιμ. Σωκράτης Σ. Βασιλείου), Αθήνα 2005, σ. 37-38· επίσης, Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 42· Κ. Τσιγκάκης, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», ό. π., σ. 47.

²⁸ Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 259· Κ. Τσιγκάκης, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», ό. π., σ. 58.

²⁹ Κ. Παπαγεωργίου, «Η Δικαιοσύνη», ό. π., σ. 109.

και της Βόνιτσας και, παράλληλα, διαχειριζόταν τα πολιτικά, οικονομικά και στρατιωτικά ζητήματα αυτών των πόλεων και της Λευκάδας, ενώ ο δεύτερος (με διετή θητεία) είχε ως καθήκον του την εκδίκαση των μεταξύ των πολιτών διαφορών. Οι διαφορές όμως που αφορούσαν αλλοδαπούς περιέρχονταν στη δικαιοδοσία του έκτακτου Προνοητή.³⁰

Στα Ιόνια νησιά η αριστοκρατία ήταν καταγεγραμμένη στη «Χρυσή Βίβλο» (Librod'Oro), ενώ στις βενετοκρατούμενες Ηπειρωτικές πόλεις, αν και δεν υπήρχε «Χρυσή Βίβλος», δημιουργήθηκε άτυπα διότι από την ψήφο των εγγεγραμμένων σ' αυτήνεκλέγονταν οι Σύνδικοι και οι Πάρεδροι.³¹ Επίσης, μετά το 1740, κατά την όψιμη δηλαδή Βενετοκρατία, θα λειτουργήσει στην Πρέβεζα *αστική κοινότητα*, αποτελούμενη από εξέχοντα μέλη της κοινωνίας της πόλης, με ιδιαίτερα προνομιακή θέση έναντι του υπόλοιπου «λαού». ³² Η ογδοντάχρονη βενετοκρατία στην πόλη της Πρέβεζας μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία περίοδος ακμής διότι δημιουργήθηκαν συνθήκες ευημερίας για τους κατοίκους της,³³ που ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την εκμετάλλευση των δασών, με το εμπόριο κ.λπ.

Ο Γ. Μουστάκης, σε ειδική μελέτη του, μας δίνει πλούσιες πληροφορίες αναφορικά με την οικονομική κατάσταση της Πρέβεζας και της γύρω περιοχής κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.³⁴ Τον 18^ο αιώνα η Πρέβεζα κατείχε σπουδαία οικονομικο-πολιτική θέση, χάρη στο εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο του δυτικού ελλαδικού χώρου και της Δυτικής Θεσσαλίας, στο οποίο κυρίαρχο ρόλο έπαιζε αυτή η πόλη.³⁵ Ιδίως με την ίδρυση γαλλικού προξενείου στην Άρτα, το 1702, διεξαγόταν εμπόριο από τη Σαλαώρα και από τις άλλες σκάλες του Αμβρακικού.³⁶ Με τη συνθήκη του Πασσάροβιτς οι Ενετοί υλοποίησαν ένα οικονομικής φύσεως σχέδιο, που είχε ως στόχο να αυξηθούν οι οικονομικοί πόροι της Πρέβεζας και οι κάτοικοί της να αποτελέσουν την πολιτοφυλακή για την άμυνά της. Για την επίτευξη αυτού του σχεδίου οι Βενετοί έφεραν ψαράδες από το νησί της Βενετίας Μπουράνο, για την εκμετάλλευση του Αμβρακικού κόλπου και φύτευσαν τον ελαιώνα. Την περίοδο αυτή φυτεύτηκαν στην περιοχή της Πρέβεζας πολλά ελαιόδενδρα, τα οποία τον 19^ο αιώνα υπολογίζονταν σε 130.000 με 140.000 χιλιάδες. Ωστόσο, με τον «χαλασμό της Πρέβεζας», σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Άγγλος περιηγητής W. Leake, μειώθηκαν

³⁰ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 32.

³¹ Στο ίδιο, σ. 32.

³² Αναστασία Παπαδία – Λάλα, «Κοινωνική συγκρότηση στις πόλεις», στο Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα*, ό. π., σ. 119. Πολύ σημαντικές πληροφορίες για τις κοινοτικές αρχαιρεσίες, πρακτικά των συνεδριάσεων του Κογκλαβίου της Κοινότητας Πρέβεζας, καταχωρήσεις διαταγμάτων του Βενετού τακτικού προνοητή κλπ. κατά την ύστερη Βενετοκρατία μας δίνει ένας κώδικας, ο οποίος εκδόθηκε πρόσφατα από την ιστορικό Ρόδη Σταμούλη· βλ. Ρόδη Σταμούλη, «Το σωζόμενο Βιβλίο Ψηφοφοριών της Κοινότητας της Πρέβεζας (1795-1797)», *MNE* 12 (2016), σ. 389-461.

³³ Σπ. Λουκάτος, «Η Πρέβεζα», ό. π., σ. 299-300.

³⁴ Γεώργιος Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», ό. π.

³⁵ Για την εμπορική κίνηση της Πρέβεζας την περίοδο αυτή βλ. Βασίλης Σφυρόερας, «Ηπειρος [1669-1821]», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 198· Κ. Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας*, ό. π., σ. 32-35.

³⁶ Βλ. Γ. Σιουρόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας*, ό. π., *passim*· επίσης, Σπύρος Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003, τ. Α', σ. 164.

στο 1/3, εξαιτίας των πυρκαγιών.³⁷ Έτσι, η περιοχή της Πρέβεζας έγινε η δεύτερη ελαιοπαραγωγός βενετοκρατούμενη περιοχή, μετά την Κέρκυρα. Με τον φόρο της *δεκάτης* (*decima*) του ελαιόλαδου και της *πεντάτης* των αλιευμάτων οι Βενετοί θα κάλυπταν τα έξοδα της κτήσης τους. Ωστόσο, ο κύριος λόγος της δημιουργίας του ελαιώνα της Πρέβεζας ήταν στρατιωτικός, διότι με λίγους κατοίκους θα ήταν πολύ δαπανηρή η διαφύλαξη και παγίωση αυτής της κτήσης τους. Γι' αυτό η Βενετία δημιούργησε εδώ ένα σώμα άμισθων πολιτοφυλάκων.

Ένα πλήθος ατόμων από τα γειτονικά Επτάνησα και προσφύγων από προηγούμενες κτήσεις των Ενετών (κυρίως Κρήτη και Πελοπόννησο) κατέφτασε τότε και εγκαταστάθηκε στην Πρέβεζα, αναζητώντας μια καλύτερη ζωή. Η βενετική διοίκηση τους παραχώρησε καλλιεργήσιμες εκτάσεις και τους έδωσε οικονομικές ενισχύσεις, γεγονός πολύ σημαντικό (ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψιν μας το ότι αυτή η επιδότηση ήταν μεγαλύτερη από την πραγματική αξία της χέρσου γης, σε μια δύσκολη οικονομικά περίοδο).³⁸ Αξιοσημείωτο είναι όπως είδαμε παραπάνω, το ότι η βενετική διοίκηση παραχώρησε στην πόλη αυτοδιοίκηση με τον θεσμό της *αστικής κοινότητας*. Έτσι, δεδομένων των τότε συνθηκών, η Πρέβεζα ζούσε υπό ένα καθεστώς σχετικής ελευθερίας και με συνεχώς αυξανόμενο πληθυσμό, χάρη στους επήλυδες και στην οικονομική της ανάπτυξη. Γύρω στα μέσα του 18^{ου} αι. η οικονομία της πόλης παρουσίασε σημαντική άνοδο, κυρίως λόγω του εμπορίου του λαδιού, που ήταν περιζήτητο για την καλή του ποιότητα. Έτσι, το βιοτικό επίπεδο του λαού βελτιώθηκε πολύ.³⁹

Στις 6 Ιουλίου 1797 οι γαλλικές δυνάμεις κατέλαβαν το «Κοντινέντε» και τα Ιόνια νησιά. Ακολούθησε η γνωστή συνθήκη του Καμποφορμίου (17 Οκτωβρίου 1797) μεταξύ Βενετίας και Γαλλίας⁴⁰, με την οποία παραχωρούνταν στην τελευταία τα Επτάνησα, η Πάργα, το Βουθρωτό, η Βόνιτσα και η Πρέβεζα. Το γεγονός αυτό ευνοούσε τα σχέδια του Αλή πασά.⁴¹ Οι Γάλλοι διαίρεσαν αυτές τις κτήσεις τους σε τρεις διοικητικές περιφέρειες (νομούς): Κέρκυρας, Ιθάκης (Ιθάκη, Κεφαλλονιά, Πρέβεζα, Βόνιτσα) και Ιονίου (Ζάκυνθος, Κύθηρα, Αντικύθηρα). Σε κάθε περιφέρεια την εξουσία την ασκούσε πενταμελής επιτροπή, στη δικαιοδοσία της οποίας υπάγονταν οι δημιουργηθέντες δήμοι.⁴² Σε κάθε δήμο, τη διοίκηση την ασκούσε συμβούλιο, το οποίο απαρτιζόταν από 7-9 ευυπόληπτα άτομα, ανάλογα με τον πληθυσμό τους. Στην Πρέβεζα, πιθανόν, να απαρτιζόταν από 9 μέλη, λόγω του μεγάλου αριθμού των κατοίκων της (10.000 περίπου).⁴³ Ο στρατηγός Gentily διορίστηκε εκπρόσωπος της γαλλικής κυβέρνησης στα Επτάνησα και ανέλαβε την

³⁷ Νίκος Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», *ό. π.*, σ. 191.

³⁸ Βλ. Κ. Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας*, *ό. π.*, σ. 86-112.

³⁹ Γ. Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 274-275.

⁴⁰ Σύμφωνα με τη συνθήκη του Καμποφορμίου οι Γάλλοι κατέλαβαν τα Επτάνησα και την Πρέβεζα· βλ. Κ. Τσικνάκης, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», *ό. π.*, σ. 62-64 και Νικόλαος Μοσχονάς, «Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 382-385.

⁴¹ Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεότερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 249· Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, *ό. π.*, σ. 38-39.

⁴² Σπ. Λουκάτος, «Η Πρέβεζα», *ό. π.*, σ. 301.

⁴³ Στο ίδιο, σ. 301.

εποπτεία όλων των κτήσεών της που βρίσκονταν στις απέναντι ηπειρωτικές ακτές, της Αλβανίας, κάτι το οποίο ο Αλή το έβλεπε με καχυποψία. Οι Γάλλοι επεδίωκαν τη φιλία του Αλή πασά γιατί, με αυτόν τον τρόπο, ισχυροποιούσαν τη θέση τους στην Ήπειρο και στην Αλβανία.⁴⁴

Ωστόσο, τον Αύγουστο του 1798 η καταστροφή του γαλλικού στόλου στο Αμπουκίρ και η αποτυχία της εκστρατείας του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο οδήγησε τον Αλή πασά στη διακοπή των σχέσεών του με τους Γάλλους και στην στροφή του προς τους Ρώσους. Στόχος του ήταν να κυριαρχήσει στις Ηπειρωτικές πόλεις και να τις καταστήσει ορμητήριο για την κατάκτηση αρχικά της Λευκάδας, με το πρόσχημα ότι η Πρέβεζα και η Λευκάδα ήταν καταφύγιο των καταδιωγμένων από την Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία αρματωλών και κλεφτών, οι οποίοι ενοχλούσαν επικίνδυνα την επικράτειά του.⁴⁵ Τον Ιούλιο του 1799 υπογράφηκε συμμαχία μεταξύ Ρωσίας και Υψηλής Πύλης και ο πασάς των Ιωαννίνων, για να προλάβει τη ρωσική αλλά και την αγγλική διείσδυση στην Ήπειρο, κατέλαβε αρχικά τα λιμάνια που είχαν περιέλθει στους Γάλλους (το Βουθρωτό και την Ηγουμενίτσα).⁴⁶ Ο Γάλλος στρατηγός Chabot έδωσε εντολή να εκκενωθεί το Βουθρωτό, καθώς ήταν αδύνατο να το υπερασπιστούν οι γαλλικές δυνάμεις, και ανέθεσε στον στρατηγό La Salcette την ενίσχυση των οχυρών της Πρέβεζας, της Βόνιτσας και της Πάργας.⁴⁷ Όμως, ο Αλής κατόρθωσε να τα καταλάβει, πλην της Πάργας, γιατί εξασφάλιζαν τον έλεγχο του Αμβρακικού κόλπου, και συγκεκριμένα της περιοχής της Πρέβεζας, και τον έλεγχο της περιοχής του Σουλίου.⁴⁸

Το 1798 θεωρείται έτος του «χαλασμού της Πρέβεζας»⁴⁹ εξαιτίας της σφαγής, αιχμαλωσίας και ερήμωσης της πόλης, που κράτησε δυο ημέρες. Οι Γάλλοι, έχοντας πληροφορηθεί ότι ο στρατηγός Roze είχε φυλακιστεί από τον Αλή Τεπελενλή και διαισθανόμενοι την επερχόμενη επίθεση, οργάνωσαν τη φρουρά της πόλης, έφτιαξαν περιμετρικά της ένα πρόχειρο οχύρωμα και έστειλαν όπλα στους Σουλιώτες, οι οποίοι βρίσκονταν σε πόλεμο με τον πασά των Ιωαννίνων.⁵⁰ Εν τω μεταξύ, ο Αλή πασάς έστειλε (στα μέσα Σεπτεμβρίου 1798) επιστολή στον Chabot, προσποιούμενος ότι δεν γνώριζε τον πόλεμο που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και

⁴⁴ Για τις σχέσεις του Αλή με τους Γάλλους και τους Άγγλους και για τους παράγοντες που τη διαμόρφωσαν βλ. J. Baggally, *Ali Pacha and the Great Britain*, Οξφόρδη 1938· M. S. Anderson, *The Eastern Question (1774-1923). A study in international relations*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1966, σ. 49. Ν. Μοσχονάς, «Τα Ιόνια νησιά», ό. π., σ. 388-389. Γενικά για την επαμφοτερίζουσα (μεταξύ Άγγλων και Γάλλων και Ρώσων) εξωτερική πολιτική του Αλή πασά βλ. Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά*, ό. π., passim.

⁴⁵ Σπ. Λουκάτος, «Η Πρέβεζα», ό. π., σ. 301.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 249· Κ. Παπαγεωργίου «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ΠΧ*, τχ 27-28 (1992), σ. 66.

⁴⁷ Α. Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, Ιωάννινα 1980, σ. 69.

⁴⁸ Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», ό. π., σ. 249.

⁴⁹ Για τη μάχη της Νικόπολης και για τον χαλασμό της Πρέβεζας βλ. Αναστάσιος Παπασταύρος, *Αλή Πασάς από λήσταρχος ηγεμόνας*, τόμ. 1^{ος}, Ιωάννινα 2013, σ. 101-103· Κων/νος Φωτόπουλος «Ένα μπουγιουντί του Αλή πασά σχετικό με την καταστροφή της Πρέβεζας», *ΗΕ*, τχ. 225, 226, 227 (1971), σ. 677-678· Α. Καρζής, ό. π., σ. 27-29· Α. Μουφίτ, ό. π., σ. 69-70· Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό. π., τ. Α', σ. 289-291 και Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σ. 114-127.

⁵⁰ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σ. 110-111.

στη Γαλλία, ζητούσε τη σύναψη συμμαχίας με τη Γαλλία και, ως αμοιβή της φιλίας τους, την παραχώρηση των γαλλοκρατούμενων πόλεων της Ηπείρου, της Λευκάδας και τη Κέρκυρα.⁵¹ Ταυτόχρονα όμως, διέταξε την επίθεση κατά του Βουθρωτού και της Πρέβεζας, ενώ πριν είχε συλλάβει, με δόλο, τον στρατηγό Roze.⁵²

Αρχικά, τα στρατεύματα του Αλή πασά βρέθηκαν στον Λούρο, μια μικρή κωμόπολη κοντά στη Νικόπολη, με σκοπό να επιτεθούν στους εργαζόμενους στα εκεί οχυρωματικά έργα.⁵³ Μόλις ο Γάλλος στρατηγός La Salsette το πληροφορήθηκε, κατέφθασε στη Νικόπολη, όπου οι οχυρωματικές εργασίες συνεχίζονταν, χωρίς να έχουν προλάβει να ολοκληρωθούν όλες μέχρι την ημέρα της επίθεσης. Το βράδυ της 12^{ης} Οκτωβρίου 1798 (ημέρα Τρίτη) ο Αλής και οι δυο μεγαλύτεροι γιοι του (Μουχτάρ και Βέλης), εμφανίστηκαν με 10.000 πεζούς πάνω από τους λόφους της Νικόπολης. Οι Γάλλοι δεν έμειναν για ν' αμυνθούν στις οχυρώσεις της Πρέβεζας αλλά παρατάχθηκαν ανάμεσα στα ερείπια της Νικόπολης. Η δύναμή τους ανερχόταν στους 400 άνδρες, ενισχυόμενη από 200 Πρεβεζάνους και 60 Σουλιώτες. Έτσι, ξεκίνησε μία φονική μάχη⁵⁴ στην οποία πήραν όλοι τα όπλα αντιμετωπίζοντας τους Τουρκαλβανούς μέχρι το πρωί, οπότε η αμυντική γραμμή των Γάλλων αραίωσε. Την επομένη, ο Μουχτάρ, επικεφαλής του ιππικού, έδωσε διαταγή για την τελική έφοδο. Οι πρεβεζάνοι πολιτοφύλακες λιποτάκτησαν και στράφηκαν στο μέρος του πασά ενώ οι Σουλιώτες αποσύρθηκαν στα βουνά τους. Σύμφωνα με μία μαρτυρία, ο Αλή πασάς παρακολουθούσε αυτή τη μάχη από την σκηνή του, στο ίδιο μέρος από όπου ο Αύγουστος παρακολουθούσε τη ναυμαχία στο Άκτιο.⁵⁵ Κάποιοι Γάλλοι κατάφεραν να σπάσουν τον τουρκικό κλοιό και έφτασαν στην Πρέβεζα δείχνοντας τεράστιο ηρωισμό. Όντας όμως πολύ λίγοι, παραδόθηκαν στους αντιπάλους.⁵⁶

Επακολούθησαν φρικαλεότητες των Αλβανών στρατιωτών, οι οποίοι έσφαζαν ανελέητα και διέπρατταν κάθε είδους βιαιότητες σε βάρος του άμαχου πληθυσμού.⁵⁷ Έπειτα, έβαλαν φωτιά στην πόλη, η οποία κράτησε δυο ημέρες, με αποτέλεσμα να καούν πολλοί ναοί της (όπως ο παλαιός ναός του Παντοκράτορα, του Αγ. Νικολάου, ο ναός του Αγ. Γεωργίου, των Ταξιαρχών κ. ά.) και πολλά σπίτια.⁵⁸ Οι περισσότεροι Γάλλοι σφαγιάστηκαν επί τόπου, ενώ κάποιοι αιχμαλωτίστηκαν (περίπου 100 στρατιώτες και 8 αξιωματικοί) και μεταφέρθηκαν στα Ιωάννινα, μεταξύ των οποίων και ο στρατηγός τους La Salcette, ο οποίος αναγκάστηκε να παραδοθεί για να σώσει την ζωή των στρατιωτών του. Περίπου 200 Πρεβεζιάνοι, οι οποίοι κατάφεραν να

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 112. Η επιστολή αυτή δεν υπάρχει στο δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά.

⁵² Βλ. στο ίδιο, σ. 112 και Νίκος Καραπιδάκης, «Τα Επτάνησα: ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί μετά την πτώση της Βενετίας», *INE*, τ. 1^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 163.

⁵³ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 113-114.

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 114-121.

⁵⁵ Σπ. Λουκάτος, «Η Πρέβεζα», *ό. π.*, σ. 302.

⁵⁶ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 116-117· Παναγιώτης Μιχαλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων: τα όρια της περιφερειακής αυτονομίας», *INE*, τ. 1^{ος}, σ. 267 και, ιδίως, James Curlin, «Remember the Moment when Previsafell». The 1798 Battle of Nicopolis and Prevesa», *Πρέβεζα Β΄, ό. π.*, τ. 2^{ος}, σ. 265-296.

⁵⁷ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, σ. 121-122 και Α. Παπασταύρος, *ό. π.*, σ. 120.

⁵⁸ Α. Καρζής, *Πρέβεζα, ό. π.*, σ. 81.

ξεφύγουν στη Βόνιτσα, ξεγελάστηκαν από τον Αλή, με τη βοήθεια του μητροπολίτη Άρτας Ιγνατίου,⁵⁹ ο οποίος τους έπεισε ότι ο πασάς θα έδειχνε μεγαλοψυχία, αν γυρνούσαν. Ο Ιγνάτιος υποπτευόταν την απάτη του Αλή αλλά αυτός τον απείλησε ότι θα τον σκότωνε αν δεν υπέγραφε την εγκύκλιο επιστολή. Αφού πείστηκαν να επιστρέψουν, πλοίο του Αλή τους μετέφερε, όχι στην Πρέβεζα αλλά στο λιμάνι της Σαλαώρας, όπου και σφαγιάστηκαν εν ψυχρώ, παρουσία και του ίδιου. Στις 24 Οκτωβρίου ο Αλής εισήλθε θριαμβευτής στην Πρέβεζα, διακόποντας έτσι τις σφαγές που είχαν προηγηθεί, τις εξοντώσεις αόπλων, τους εμπρησμούς κτισμάτων, τις αρπαγές παιδιών για πώληση, τους βιασμούς, τις αρπαγές κοριτσιών για τα χαρέμια κ.λπ. Εξαιτίας των καταστροφών που είχαν, ήδη, προκληθεί από τις μάχες ο Αλής είχε ως προτεραιότητα να επισκευάσει τις οχυρώσεις, για κάθε ενδεχόμενο, και για αυτό έστειλε στις 10 Νοεμβρίου 1798 στο Μέτσοβο ένα μπουγιουντί ζητώντας 50 μαστόρους, επειδή υπήρχε «χρεία αναγκαία με βίαν και ανυπομονήν».⁶⁰ Μετά την Πρέβεζα, ο Αλής θα καταλάβει, αμαχητί, τη Βόνιτσα, που την είχαν εγκαταλείψει οι Γάλλοι.⁶¹

Σχετικά με τον «χαλασμό της Πρέβεζας» αξίζει να αναφερθεί μία επιστολή του Ιουλιανού Μπεσιέρ (Bessières), Γάλλου διοικητή των Επτανήσων, ο οποίος απευθύνεται στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον παρακαλεί να την κοινοποιήσει στον Αλή πασά.⁶² Πρόκειται για ένα υπόμνημα που γράφτηκε με αφορμή ένα «ποίημα» το οποίο δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες του Ιουλίου 1799 σχετικά με την καταστροφή της Νικόπολης, το οποίο έστειλε ο Μπεσιέρ και ο κύκλος του στον Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Το κείμενο αυτό σώζεται σε μετάφραση την οποία, πιθανώς, έκανε ο Ψαλίδας αλλά δεν είναι βέβαιο αν την προώθησε στον Αλή πασά. Η επιστολή, μάλλον, γράφτηκε είτε ως μία αυθόρμητη κίνηση του συντάκτη της είτε στο πλαίσιο αναθέρμανσης των σχέσεων της Γαλλίας με τον Αλή πασά, εξ ου και η προσπάθεια του Μπεσιέρ να δικαιολογήσει τις φρικαλεότητες που διέπραξαν τα στρατεύματά του και την καταστροφή της Πρέβεζας, προκειμένου να βελτιώσει την εικόνα του πασά στα μάτια του Ναπολέοντα. Ο Μπεσιέρ θεωρούσε ότι έπρεπε να εξιστορήσει τα ιστορικά γεγονότα όπως πραγματικά συνέβησαν, διότι ο συντάκτης του «ποιήματος» δεν τα γνώριζε καλά. Έτσι, για να αιτιολογήσει το ξέσπασμα του πολέμου του Αλή, υπενθυμίζει τη φιλία του Αλή προς τους Γάλλους, η οποία πολλάκις μεταφράστηκε σε προσφορά προμηθειών, τιμές και δώρα σε Γάλλους στρατιωτικούς και ιδιαίτερα στον Ρόζε. Μάλιστα, ο Μπεσιέρ υποστηρίζει ότι ο Αλής είχε δώσει εντολή στον γιο του, Βελή πασά, «να μην χαλάσει το χατίρι των Φραντζέζων». Τέτοια, τονίζει, πως ήταν η αγάπη του Αλή προς τους Γάλλους ώστε πολλοί πασάδες τον έβλεπαν με καχυποψία και για αυτό το λόγο, με πρόφαση ότι θα εναντιωθεί στις δυνάμεις των

⁵⁹ Α. Παπασταύρος, *Αλή Πασάς*, ό. π., σ. 120.

⁶⁰ Το μπουγιουντί αυτό γράφτηκε στην Πρέβεζα στις 6 Νοεμβρίου 1798 και έφτασε στους προεστώτες του Μετσόβου στις 10 του ίδιου μήνα (4 ημέρες αργότερα). Γι' αυτό το μπουγιουντί βλ. Κ. Φωτόπουλος, ό. π., σ. 677-678. και Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων*, ό. π., σ. 94-95.

⁶¹ Οι Παργινοί, αμέσως μετά την μάχη της Νικόπολης, ζήτησαν την προστασία των ναυάρχων Ουσάκωφ και Κατήρ μπέη, την οποία και τους έδωσαν. Έπειτα ύψωσαν στο φρούριο ρωσική σημαία· βλ. Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 43-44.

⁶² *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', σ. 160-168, αριθμ. εγγρ. 91 (Παρίσι, 20 Ιουλίου 1801).

Γάλλων, αποσύρθηκε στα Ιωάννινα. Ουσιαστικά, ο Αλής επιρρίπτει την ευθύνη για την καταστροφή της Πρέβεζας στους Γάλλους, επειδή αρνήθηκαν να πληρώσουν τα οφειλόμενα σ' αυτόν ποσά και επειδή δήθεν ξεσήκωναν τους Σουλιώτες σε εξέγερση εναντίον του. Για το τελευταίο κατηγορήσε τον Ρόζε, για αυτό και τον αιχμαλώτισε, αφού πρώτα του δήλωσε ότι αισθάνθηκε εξαπατημένος. Συγκεκριμένα ο Αλής υποστήριξε ότι:

«Έσεϊς μέ λέγετε, ότι αυτό ὅπου ἐνεργήθη ἐχθρικῶς ἐναντίον μου ἔγινε στανικῶς, πῶς εἶναι δυνατόν αὐτό ἀφ' οὗ ἔσεϊς μέ εἶπετε τόσαις φοραῖς ὅτι ἐπαρασταίνετε κοντά μου τήν Δημοκρατίαν, καί ὅτι ἔσεϊς ἐξελέχθητε δι' αὐτό ἀπό τόν γγενεράλ Μπονοπάρτε, τοῦ ὁποίου ἐγώ θαυμάζω τά μεγάλα ἔργα τῶν ὄπλων του καί τήν σοφίαν του, καί πῶς ἤρεσκόμην εἰς τό νά τόν τιμήσω εἰς τό πρόσωπόν σας. Πῶς λοιπόν δέν εἴσθε ἀρκετά δυνατοί διά νά ἐμποδίσητε ἀκόμη, ὅτι ἡ κυβέρνησίς σας σᾶς διορίζει εἰς αὐτήν τήν στιγμήν νά μέ κάμητε μάρτυρα τῆς τιμῆς της; ἔσεϊς μέ ἀπατᾶτε.»⁶³

Ωστόσο, ο Μπεσιέρ υποστήριζε ότι ο Αλής φέρθηκε με τον καλύτερο τρόπο στον αιχμάλωτό του και ότι προσπάθησε να κάνει ένα είδος συμφωνίας με τους Γάλλους, κατά την οποία οι Γάλλοι θα έπρεπε να του επιστρέψουν τα χρωστούμενα και να εκκενώσουν την Πρέβεζα, Βόνιτσα, Βουθρωτό και Αγία Μαύρα (Λευκάδα) με αντάλλαγμα τον Ρόζε και τη μη παροχή στρατευμάτων στους Τουρκο-Ρώσους. Επειδή οι Γάλλοι δεν αποδέχθηκαν κάτι τέτοιο, ο Μπεσιέρ θεώρησε ότι ο Αλή πασάς αναγκάστηκε να τους επιτεθεί στην Νικόπολη. Επιπρόσθετα, αιτιολόγησε την απάνθρωπη ενέργεια του Αλή με την αποστολή των γδαρμένων κρανίων των νεκρών στην Κωνσταντινούπολη, ως μία απαραίτητη τουρκική συνήθεια, ώστε να δει με τα ίδια του τα μάτια ο Σουλτάνος τι συνέβηκε:

«Δέν ἔκαμεν εἰς αὐτό, παρά ἐκεῖνο ὅπου ὅλοι οἱ ἐξουσιασταί Τοῦρκοι ἔχουν διορίσει εἰς παρόμοιαις περιστάσαις. Αὐτό εἶναι μία συνήθεια τούρκικη καί τό περισσότερον μία τάξις νομική ζητουμένη ἀπό τόν ἴδιον σουλτάνον, ὁ ὁποῖος θέλει νά βεβαιωθῇ μέ τά μάτια του διά τήν οὐτιδανότητα τῶν ἐχρῶν του.»⁶⁴

Επομένως, κατά τον Μπεσιέρ, ο Αλής δικαιολογημένα επιτέθηκε στην Νικόπολη και στην Πρέβεζα και φέρθηκε με τον πιο σωστό τρόπο στους Γάλλους αιχμαλώτους του. Ήδη, ο Αλής είχε καταλάβει τις πόλεις του Κοντινέντε, πλην της Πάργας, που βρισκόταν υπό την προστασία του Ρώσου ναυάρχου Ουσάκωφ και Τούρκου Κατήρ μπέη.⁶⁵ Ωστόσο, η κυριαρχία του δεν θα κρατήσει πολύ, καθώς στις 27 Οκτωβρίου 1798 ο ενωμένος ρωσοτουρκικός στόλος ανακατέλαβε το φρούριο της Αγίας Μαύρας και εγκατέστησε νέα κυριαρχία. Για να καθοριστεί η τύχη των Ιονίων νήσων, έπρεπε ταυτόχρονα να ρυθμιστεί και το θέμα των γαλλοκρατούμενων πόλεων της Ηπείρου, επειδή θεωρούνταν ενωμένες διοικητικά με αυτές των Επτανήσων. Οι

⁶³ Στο ίδιο, σ. 164.

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 166.

⁶⁵ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία, ό. π.*, σ. 43-44.

αντιπρόσωποι των Ιονίων νήσων υπέβαλαν δύο υπομνήματα.⁶⁶ το ένα στον τότε μεγάλο βεζίρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ρεΐς Εφένδη και το άλλο στους αντιπροσώπους των υπόλοιπων Μεγ. Δυνάμεων. Με το πρώτο ζητούσαν την εκκένωση της Πρέβεζας, της Βόνιτσας και του Βουθρωτού από τις δυνάμεις του Αλή πασά, την αποζημίωση για τις καταστροφές εντός αυτών των πόλεων, για τις οποίες αιτία ήταν ο Αλής, και την οριοθέτηση συνόρων, στη στεριά και στη θάλασσα, μεταξύ των βενετικών κτήσεων και της επικράτειας του πασά των Ιωαννίνων. Με το δεύτερο υπόμνημα, ζητούσαν να αναγνωριστούν τα Επτάνησα μαζί με τις γαλλοκρατούμενες πόλεις της Ηπείρου ως μία Ελεύθερη Πολιτεία.

Ήδη, πριν από αυτά τα υπομνήματα, η Ρωσία και η Υψηλή Πύλη είχαν ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις σχετικά με το καθεστώς αυτών των Ηπειρωτικών πόλεων.⁶⁷ Από τη μια, η Υψηλή Πύλη επιθυμούσε να εγκαθιδρύσει σ' αυτές τις πόλεις ένα πολίτευμα παρόμοιο με αυτό των ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας, υπό την προστασία της, επειδή γνώριζε τις επαναστατικές ιδέες των κατοίκων τους, οι οποίοι είχαν επηρεαστεί από τα επαναστατικά κηρύγματα της Γαλλικής Επανάστασης και των Γάλλων Δημοκρατικών. Από την άλλη, οι Ρώσοι υποστήριζαν ότι δεν ήταν ορθό ένας ευρωπαϊκός λαός να διοικείται από έναν ηγεμόνα που επιβάλλει κεφαλικές ποινές. Τον επόμενο χρόνο, έγινε μία συνθήκη μεταξύ των δυο αυτών χωρών, η οποία εξυπηρετούσε και τις δυο. Πρέπει να επισημάνουμε ότι αμέσως μετά το «χαλασμό» της Πρέβεζας οι διασωθέντες κάτοικοί της, που είχαν καταφύγει σε διάφορες βενετοκρατούμενες περιοχές ή πόλεις (στην Πάργα, στη Λευκάδα, στην Κέρκυρα, στους Παξούς κ. α.) κινητοποιήθηκαν έντονα, αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον για την πόλη τους.⁶⁸ Συγκεκριμένα, προσέγγισαν ισχυρούς άνδρες της Επτανήσου για να εξουσιοδοτήσουν αποστολή επιτροπών με στόχο την προώθηση των αιτημάτων τους στους Ρώσους. Αυτά ήταν: εκκένωση της Πρέβεζας από τα αλβανικά στρατεύματα, τιμωρία του Αλή, διεκδίκηση αποζημιώσεων για την καταστροφή των περιουσιών και ένωση με τα Επτάνησα.

II. Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου (1800-1806/07) και η δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή πασά

Το 1800 καθιερώθηκε ένα μεικτό σύστημα για τις πόλεις αυτές, όταν συνήφθη η Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως⁶⁹ (21 Μαρτίου 1800)⁷⁰ μεταξύ Ρωσίας και

⁶⁶ Α. Καρζής, *Πρέβεζα, ό. π.*, σ. 83· Αριστείδης Βρέκοσης, «Η Συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800», *ό. π.*, σ. 272-273· Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ό. π.*, σ. 67· Ελευθέριος Πρωτοψάλτης, «Συμβολή εις την Ιστορίαν Πρεβέζης και Πάργας (1798-1802)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος*, 11 (1956), σ. 71-77 και Ρόδη Σταμούλη, «Πολιτικές κινητοποιήσεις των Πρεβεζάνων», *ό. π.*, σ. 305-307.

⁶⁷ Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ό. π.*, σ. 67.

⁶⁸ Έχουν βρεθεί τέσσερις συλλογικές επιτροπές των προσφύγων, μια απόδειξη παράδοσης χρεωστικού εγγράφου και μια αναφορά της τοπικής κυβέρνησης της Λευκάδας προς την κεντρική επανησιακή κυβέρνηση-βλ. για περισσότερες πληροφορίες Ρόδη Σταμούλη, «Πολιτικές κινητοποιήσεις των Πρεβεζάνων», *ό. π.*, σ. 308-348.

⁶⁹ Οι πληροφορίες για τη Συνθήκη του 1800 είναι πλούσιες· βλ., ενδεικτικά, Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 243-44· Σπύρος Ασδραχάς, «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς της Πάργας, Πρέβεζας και Βόνιτσας», *ΙΙΧ*, τχ 8^ο

Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με την οποία συνομολογήθηκε η παραχώρηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία των πόλεων Πρέβεζας, Πάργας, Βόνιτσας και Βουθρωτού (τυπικά) ως *ιμπλιάκι χουμαγιούν* (προνομιακές κτήσεις), ενώ τα Επτάνησα αποτέλεσαν περιοχή φόρου υποτελή στον Σουλτάνο (τυπικά όμως). Η Συνθήκη αυτή αποτελούνταν από δέκα άρθρα,⁷¹ από τα οποία τα πρώτα επτά αναφέρονταν στη Δημοκρατία των Ιονίων Νήσων, ενώ τα υπόλοιπα τρία καθόριζαν την έκταση των προνομίων αυτών των πόλεων της Ηπείρου. Ωστόσο, η Συνθήκη αυτή δεν άφησε απόλυτα ευχαριστημένους τους εκπροσώπους της Επτανήσου Πολιτείας διότι επιθυμούσαν να προσαρτηθούν σε αυτήν οι Ηπειρωτικές πόλεις, όπως συνέβαινε και κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας, κάτι που συνάντησε αντιδράσεις, ιδιαίτερα από την πλευρά των Άγγλων.⁷²

Επακολούθησαν το επικυρωτικό του φερμανίου⁷³ της Συνθήκης (21 Απριλίου 1800)⁷⁴, το Χάτι Σερήφ (14 Μαΐου 1800)⁷⁵ και η Συνθήκη-Συμφωνία της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1800. Οι εν λόγω πόλεις της Ηπείρου συγκρότησαν ένα *Κοινό*, την επονομαζόμενη *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου*.⁷⁶ Τα προνόμιά τους⁷⁷ συνίσταντο, κυρίως, στη δυνατότητα εφαρμογής ενός καθεστώτος τοπικής αυτοδιοίκησης εντός των εδαφικών ορίων τους (δηλαδή διοίκηση σύμφωνα με τους τοπικούς θεσμούς), αριστοκρατικού πολιτεύματος (με βάση το βυζαντινό), το οποίο τότε εφαρμοζόταν στη Ραγούσα και στις Ηγεμονίες της Βλαχίας και της Μολδοβλαχίας. Από την άλλη, η μορφή του εσωτερικού πολιτεύματος στα Επτάνησα ήταν ομόσπονδη, καθώς είχαν μεγαλύτερη ανεξαρτησία διότι δεν είχαν παραχωρηθεί ως προνομιούχες κτήσεις του Σουλτάνου. Επίσης, οι κάτοικοι αυτών των πόλεων μπορούσαν να διαχειρίζονται την κινητή και ακίνητη περιουσία τους, ελεύθερα. Μάλιστα, απαγορευόταν η ανέγερση μουσουλμανικών τεμενών, μονών δερβισών και η εγκατάσταση μουσουλμάνων σ' αυτές. Επιτρεπόταν μόνο η εγκατάσταση ενός Οθωμανού δημοσίου υπαλλήλου σε κάθε μία πόλη. Η σημασία αυτής της Συνθήκης έγκειται, πρωτίστως, στη διατήρηση του προγενέστερου καθεστώτος όσον αφορά στην κοινοτική διοίκηση, τη φορολογία, την απονομή της δικαιοσύνης και τη θρησκεία, σύμφωνα με ό,τι είχε καθιερωθεί κατά τη Βενετοκρατία στις περιοχές αυτές και με δικαίωμα να συνάπτουν ακόμα και ξεχωριστές συνθήκες.⁷⁸

(1985), σ. 21-35· Α. Βρέκοσης, «Η συνθήκη», *ό. π.*, σ. 272-294· Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία, ό. π.*, σ. 292-293 και Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία, ό. π.*, σ. 59-117.

⁷⁰ Η Συνθήκη επικυρώθηκε από τον αυτοκράτορα Παύλο της Ρωσίας την 5^η Αυγούστου 1800, ενώ από τον Σουλτάνο την 6^η Νοεμβρίου του 1800.

⁷¹ Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», *ό. π.*, σ. 110-118, και του ίδιου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ό. π.*, σ. 67.

⁷² Α. Βρεκόσης, «Η συνθήκη», *ό. π.*, σ. 274-275.

⁷³ Βλ. Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ό. π.*, σ. 69-77.

⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 67. ενώ στο Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 244 υποστηρίζεται ότι έγινε 10 Μαΐου 1801.

⁷⁵ Συλλογή-Κωδικοποίηση νόμων και διαταγμάτων αναφερόμενων στα παραχωρηθέντα προνόμια.

⁷⁶ Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», *ό. π.*, σ. 99-103· του ίδιου, *Η Συμπολιτεία των Ηπειρωτικών πόλεων, ό. π.*, σ. 59-103 και Λ. Βρανούσης – Β. Σφυρόερας – Χ. Παπαστάθης, «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους», *ό. π.*, σ. 244.

⁷⁷ Α. Μουφίτ, *Αλή πασάς ό. π.*, σ. 75.

⁷⁸ Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», *ό. π.*, σ. 66.

Όσον αφορά στους φορείς⁷⁹ της εξουσίας σ' αυτές τις πόλεις της Ηπείρου, πρέπει να σημειώσουμε ότι κάθε πόλη είχε μία ανώτατη τοπική αρχή, το «Γενικό Συμβούλιο», το οποίο διόριζε τις δικαστικές, διοικητικές και δημοσιονομικές αρχές, και επέλεγε προέδρους από την τάξη των ευγενών. Την εκτελεστική εξουσία την ασκούσαν τρεις «Πρόεδροι», καθένας από τους οποίους αναλάμβανε την ηγεσία επί τέσσερις μήνες το χρόνο. Ανώτατη αρχή της Συμπολιτείας, με έδρα την Πρέβεζα, ήταν η «Γερουσία» (*Κογκλάβιο*), στην οποία μετείχαν εκπρόσωποι όλων των πόλεων-μελών. Εκπρόσωπος του Σουλτάνου ήταν ο Αμπτουλάχ μπέης – Κουμπουτσίμπασης Σαλαάρας, βοεβόδας⁸⁰ των *ιμπλακίων χουμαγιούν* της Πρέβεζας, Βόνιτσας, Πάργας και Βουθρωτού, που έδρευε στο χωριό Μιχαλίτσι της Πρέβεζας.⁸¹ Ήταν ο μόνος μουσουλμάνος του οποίου επιτρεπόταν η διαμονή στην Πρέβεζα. Ο ίδιος μετέφερε και κοινοποιούσε τα φερμάνια του σουλτάνου. Ήταν ένας καλός και δίκαιος άνδρας. Μάλιστα, έχτισε στην πόλη τη μεγάλη βρύση (γνωστή ως *Βρυσούλα*). Βρισκόταν όμως στο στόχαστρο του Αλή πασά ο οποίος με δωροδοκίες ξεγέλασε τους υψηλούς αξιωματούχους της Κωνσταντινούπολης και κατηγόρησε τον βοεβόδα ότι ήταν όργανο των Ρώσων. Ακόμη, ο Αλής διαμαρτυρήθηκε στην Υψηλή Πύλη ότι με την απόσπαση του Βουθρωτού από τη διοίκησή του, θα δυσχέραινε την επιβολή τάξης στα Ιωάννινα, και για αυτό το λόγο του ξανάδωσαν αυτή την πόλη.⁸²

Αναφορικά με τη Συνθήκη-Συμφωνία της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1800, πρέπει να επισημάνουμε ότι έχει απασχολήσει πολύ τους μελετητές, διότι στις λίγες σχετικές μαρτυρίες που σώζονται επικρατεί σύγχυση.⁸³ Δεν διασώζονται αρκετές πληροφορίες για την παραχώρηση προνομίων με αυτή τη Συνθήκη, παρά μόνο το προοίμιο, το τέταρτο κεφάλαιο και τα ονόματα αυτών που υπέγραψαν, τα οποία δημοσίευσε ο ιστορικός Σπύρος Ασδραχάς τη δεκαετία του 1950 (αντίγραφο από το Ιστορικό Αρχείο Λευκάδας). Η Συνθήκη ή Συμφωνία (μάλλον συμφωνία διότι δεν έφερε τον τίτλο «Συνθήκη» ούτε το περιεχόμενο ήταν επικυρωτικό) συνομολογήθηκε στην Πρέβεζα μεταξύ του βοεβόδα, των προέδρων των Ηπειρωτικών πόλεων (Πρέβεζας, Βόνιτσας, Πάργας) και του εκπροσώπου της Επτανήσου Πολιτείας, Ανδρέα Γονέμη και αφορούσε το σύστημα απονομής της αστικής δικαιοσύνης, βασιζόμενο στο άρθρο 8 της Συνθήκης της Κωνσταντινουπόλεως, στο φερμάνι της και στο Χάτι Σερίφ.⁸⁴ Όπως προαναφέρθηκε, οι μαρτυρίες δίστανται για το αν επρόκειτο για μία συνθήκη ή για μία συμφωνία ή για ένα «σύνταγμα», όπως το χαρακτήρισαν ο Μουστοξύδης

⁷⁹ Σπ. Ασδραχάς, «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς», *ό. π.*, σ. 22-23.

⁸⁰ Η Οθωμανική επικράτεια χωριζόταν σε πέντε μεγάλες τοπαρχίες ή εγιαλέτια οι οποίες διοικούσαν από ισάριθμους τοποτηρητές ή μπεηλερμπεήδες. Στο ευρωπαϊκό τμήμα της υπήρχαν τρεις: Ρούμελη εγιαλέτ, Βόσνα εγιαλέτ και των νησιών. Το κάθε εγιαλέτ υποδιαιρούνταν σε σατραπείες ή σαντζάκια και αυτά σε βοεβοδάτα τα οποία διοικούσαν από τους βοεβόδες. Καθήκον τους ήταν η είσπραξη των φόρων και η εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων· βλ., επιλεκτικά, H. A.R.Gibb – Harold Bowen, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση, 1^{ος} τόμ., Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ.–σχόλια Ηλίας Κολοβός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, σ. 266-338· Απ. Βακαλόπουλος, «Το οθωμανικό καθεστώς», *ΙΕΕ*, τ. Ι', Αθήνα 1974, σ. 30-31.

⁸¹ Α. Καρζής, *Πρέβεζα, ό. π.*, σ. 30.

⁸² Α. Μουφίτ, *Αλή πασάς ό. π.*, σ. 75.

⁸³ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία, ό. π.*, σ. 107-118.

⁸⁴ Σπ. Ασδραχάς, «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς», *ό. π.*, σ. 23-35 και Ρόδη Σταμούλη, «Η Συνθήκη της Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) και η απήχησή της στα 1828», *MNE*, 5(1996), σ. 403-404.

και ο Σαλαπάτας. Επίσης, εντοπίστηκαν δυο επιπλέον αντίγραφά της, το ένα σε φάκελο του Αρχείου των Οικονόμων και το άλλο σε έναν κώδικα του νοταρίου (συμβολαιογράφου) της Πρέβεζας Κωνσταντίνου Αθανασιάδη Μάνου, τα οποία μας δίνουν περισσότερες πληροφορίες για την πράξη της 25^{ης} Δεκ. και χρονολογούνται περίπου στα 1828.⁸⁵

Συνολικά, η Συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως παραχωρούσε σε ορισμένες ελευθερίες στη διευθέτηση των τοπικών υποθέσεων που αφορούσαν στη θρησκεία, στην απονομή της δικαιοσύνης, στην ασφάλεια των πολιτών και στην ιδιοκτησία, χωρίς να αλλάξουν οι συνθήκες σχετικά με την πολιτική και ποινική δικονομία που επικρατούσαν κατά την περίοδο της Βενετικής εξουσίας. Περισσότερες πληροφορίες για τη διοικητική, φορολογική και δικαστική κατάσταση της Πρέβεζας την περίοδο αυτή βρίσκονται στο δεύτερο κεφάλαιο. Ακόμη, η επίσημη γλώσσα στη Συμπολιτεία ήταν η ελληνική, γεγονός που φαίνεται από το Αρχείο της Πρέβεζας τα έγγραφα του οποίου είναι γραμμένο στα ελληνικά, ενώ η ιταλική για τις πόλεις της Κοντινέντε, εκτός της Πάργας (αλλά οι κάτοικοί της μιλούσαν και έγραφαν στα ελληνικά, όπως και η Εκκλησία).⁸⁶

Αξίζει να μνημονεύσουμε μια επιστολή (*αρτζουχάλι*) του Μουχτάρ πασά προς τον Αλή πασά, στις 27 Ιουνίου 1801, η οποία αναφέρεται κυρίως στην κατάσταση των οχυρώσεων στις περιοχές Άρτας, Πρέβεζας και Μύτικα.⁸⁷ Από αυτή την επιστολή καθίσταται σαφές ότι ο Αλής δεν είχε τότε πλήρη εξουσία στην Πρέβεζα, λόγω της Συνθήκης της Κωνσταντινουπόλεως, και γι' αυτό δεν σχεδίαζε να περιβάλλει με τάφρο το κάστρο της: «Ακόμη μου γράφης πώς δέν έχομαι νά φκιάσομαι χαντάκι στην Πρέβεζα»⁸⁸. Επίσης, ο Μουχτάρ αναφέρεται στις στρατιωτικές δυνάμεις του Αλή, οι οποίες βρίσκονταν ακόμη στην Πρέβεζα, αλλά επρόκειτο να αποσυρθούν άμεσα, όπως γράφεται στο έγγραφο «[...] διά να σηκόσω τούς ανθρώπους όποϋ ήν εστήν Πρέβεζα νά τούς φέρω όλους στην Μήτικα και να αφήσω τον Λιάσκα και τον Άχμέτ Σολάκη στην κούλια πέρα.»⁸⁹. Ωστόσο, ο Αλή πασάς απέβλεπε στην κατασκευή νέων οχυρωματικών έργων στον Μύτικα, Πλαγιά και Άρτα τα οποία, σύμφωνα με τους εκδότες του Αρχείου του, είχαν ως στόχο τον αποκλεισμό της επικοινωνίας των Σουλιωτών με τα Επτάνησα. Στο έγγραφο γίνεται αναφορά και στην έλλειψη εργατικού δυναμικού για την εκτέλεση αυτών των έργων, καθώς και στην πιθανή προσέλκυση των γειτόνων «Φράγκων» για την εκτέλεσή τους, με τη βοήθεια του μητροπολίτη Άρτης Ιγνατίου: «Μου γράφης νά κουβεντιάσω με τον δεσπότην να βροϋμε Φράγκους να βάλο αι νάτό φκιάσουν»⁹⁰.

Τα προνόμια αυτών των πόλεων δεν θα ισχύσουν ως το 1806 ή 1807 (οι απόψεις των μελετητών δίστανται στο ζήτημα αυτό).⁹¹ Η Ρωσία απαιτούσε από την

⁸⁵ Ρόδη Σταμούλη, «Η Συνθήκη της Πρέβεζας», ό. π., σ. 406 κ. εξ..

⁸⁶ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 29.

⁸⁷ *Αρχείο Αλή πασά*, ό. π., τ. Α', σ. 142-145, αριθμ. εγγρ. 82 (Άρτα, 27 Ιουνίου 1801).

⁸⁸ *Στο ίδιο*, σ. 143.

⁸⁹ *Στο ίδιο*, σ. 143.

⁹⁰ *Στο ίδιο*, σ. 144.

⁹¹ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 85.

Υψηλή Πύλη την ενσωμάτωση του Βουθρωτού στη Συμπολιτεία, ήδη από το 1806, και αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ξεκινήσει το επόμενο έτος ένας πόλεμος μεταξύ της Ρωσίας και της Υψηλής Πύλης ο οποίος θα κρατήσει μέχρι το 1812 και θα δώσει στον Αλή την ευκαιρία να διεκδικήσει τις πόλεις της Συμπολιτείας.⁹² Κατά τον Αραβαντινό, το 1806 ο Αλή πασάς πέτυχε την έκδοση σουλτανικής διαταγής για να καταλάβει στρατιωτικά τις αυτόνομες αυτές πόλεις.⁹³

Κατά τον Π. Σαλαπάτα, η Πρέβεζα καταλήφθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 1806 και η Βόνιτσα στις 21 Δεκεμβρίου 1806, με προτροπή της Υψηλής Πύλης, ενώ, σύμφωνα με αναφορές σε επιστολές του Ζαμπέλη, πρόξενου της Επτανήσου Πολιτείας,⁹⁴ η Πρέβεζα καταλήφθηκε στις 25 Νοεμβρίου 1806 και η Βόνιτσα στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους. Σύμφωνα με τις επιστολές που έστειλε στον Πρύτανη της Λευκάδας και στη Γερουσία, ο δευτερότοκος γιος του Αλή, ο Βελής, κατευθύνθηκε από την Άρτα προς την Πρέβεζα, με 1200 Αλβανούς, και με την πρόφαση ότι πηγαίνει στο Μεσολόγγι.⁹⁵ Όταν έφθασε στην πόλη, ο ίδιος με 200 άνδρες πήγε στο σεράι του βοεβόδα Αμπτουλάχ, ενώ άλλοι 200 κατέλαβαν το κάστρο της Πρέβεζας. Ο βοεβόδας αναγκάστηκε να αποσύρει τις δικιές του δυνάμεις, οι οποίες τέθηκαν υπό τις διαταγές του Βελή. Στόχος του πασά ήταν η εγκατάσταση πυροβολείου και ο αποκλεισμός του κόλπου με κορβέτα του Αλή πασά. Ο Αμπτουλάχ δικαιολόγησε αυτά τα γεγονότα στους προέδρους της Πρέβεζας επικαλούμενος το ότι η διαταγή δόθηκε από τον μεγάλο βεζίρη της Πύλης προς τον Αλή, οπότε δεν μπορούσε να δράσει διαφορετικά. Ίσως, σε αυτό το γεγονός να διακρίνεται μια δυσαρέσκεια, η οποία όμως δεν εκδηλώθηκε γιατί ο Βελής ήθελε να προσδώσει στις ενέργειές του μια επίφαση νομιμότητας. Ο βοεβόδας δηλητηριάστηκε από άνθρωπο του Αλή, ενώ επέστρεψε στην Κων/πολη.⁹⁶ Έτσι, η Πρέβεζα καταλήφθηκε αθόρυβα και αναίμακτα, με την είσοδο των φρουρών στο κάστρο της.

Ακολούθησαν, για πολύ καιρό, οχυρωματικές εργασίες στο κάστρο της Πρέβεζας με εργάτες όχι μόνο Αλβανούς αλλά και απ' όλη τη Ρούμελη. Ο Αλής εγκατέστησε πολλούς Αλβανούς δίνοντάς τους πίσω τις περιούσιες, που είχε δημεύσει από τους ντόπιους, και έχτισε ένα τζαμί.⁹⁷ Με την κατάληψη της πόλης από τα στρατεύματα του Αλή, πολλοί κάτοικοι κατέφυγαν στη Λευκάδα, στους Παξούς και στην Ιθάκη. Η Πρέβεζα θα παραμείνει στην κατοχή του Αλή ως το 1820, όταν ο δευτερότοκος γιος του Βελής αναγκάστηκε να την παραδώσει στα σουλτανικά στρατεύματα, αφού πρώτα μετέφερε τους θησαυρούς στη Λευκάδα και έκαψε το παλάτι που είχε χτίσει ο πατέρας του εκεί (*Παλιοσάραγχα*). Τότε ξεκινά η τελευταία

⁹² Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία*, ό. π., σ. 299-300.

⁹³ Σ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σ. 180-181.

⁹⁴ Σπύρος Σκλαβενίτης - Χρύσα Νικολάου, «Η δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας (1806) μέσα από τις αναφορές του πρόξενου της Επτανήσου Πολιτείας Νικολάου Ζαμπέλη», *Πρέβεζα Β'*, ό. π., τόμ.2^{ος}, σ. 3-27.

⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 4-5.

⁹⁶ Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», ό. π., σ. 65-68· του ίδιου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 85-86 και Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σ. 182.

⁹⁷ Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία* ό. π., σ. 181-182.

τουρκική κατοχή στην Πρέβεζα, που έληξε στις 21 Οκτωβρίου 1912, μετά τη μάχη της Νικόπολης, η οποία συνήφθη την προηγούμενη μέρα.

Σε ένα γράμμα του Αλή πασά, με ημερομηνία 10 Μαρτίου 1808, προς τον Ιουλιανό Bessières, με το οποίο απαντά σε επιστολή του Bessières της 1^{ης} Μαρτίου 1808, επικαλούμενος την παλαιά φιλία τους και την υποτιθέμενη αφοσίωσή του στον Ναπολέοντα, γράφει, μεταξύ άλλων:⁹⁸

«Εγώ όπου διά τό σπίτι μου στοχάζομαι καθώς εσύ με ηξεύρεις, το Βουθρωτόν, την Πρέβεζα, την Πάργα και τη Βόνιτσα διά την διαφύλαξιν των οποίων και όλη η Αρβανιτιά είναι έτοιμη να χύσει το αίμα.»⁹⁹

Στο παραπάνω απόσπασμα φανερώνεται η ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα που είχαν οι περιοχές αυτές για τον Αλή πασά. Η ανακατάληψή τους διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο για τις επιδιώξεις, τα συμφέροντα και τον ηγεμονικό του ρόλο στην περιοχή. Με την έκφραση «και όλη η Αρβανιτιά είναι έτοιμη να χύσει το αίμα», δείχνει την πολύ μεγάλη σημασία που είχε για τον ίδιο η υπεράσπιση και διαφύλαξη των Ηπειρωτικών αυτών πόλεων, για στρατιωτικούς-πολιτικούς και οικονομικούς (κυρίως εμπορικούς) λόγους. Ωστόσο, η Πάργα απέφυγε την κατάληψή της από τον Αλή, λόγω της Συνθήκης του Τίλσιτ¹⁰⁰, η οποία συνήφθη μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας στις 7 Ιουλίου 1807. Με αυτήν η Επτάνησος Πολιτεία τέθηκε υπό γαλλική προστασία μέχρι το 1814. Αφού αποχώρησαν οι Ρώσοι, οι Παργινοί εκμεταλλεύτηκαν το γεγονός αυτό ζητώντας τη γαλλική προστασία την οποία και πέτυχαν. Όμως, το 1817 η Πάργα περιέρχεται, τελικά, στην κατοχή του Αλή.

Στο σημείο αυτό κρίνουμε πως είναι εντελώς απαραίτητη μία αναφορά στις οχυρωματικές εργασίες του Αλή πασά στην Πρέβεζα, οι οποίες εντείνονται, κυρίως με την ανακατάληψή της.¹⁰¹ Ήδη, έχει γίνει αναφορά στη δημιουργία ενός δικτύου οχυρώσεων (βλ. *μπουγιουρντί* της 10ης Νοεμβρίου 1798 και *αρτζουχάλι* υπ' αριθμόν εγγράφου 82) του Αλή, για την πρώτη κατάληψη της πόλης. Η Πρέβεζα οχυρώθηκε από τους Βενετούς, αλλά στα τέλη του 18^{ου} αι. οι οχυρώσεις αυτές είχαν ερημωθεί. Το φρούριό της χτίστηκε αρχικά από τους Ενετούς, πιθανόν μεταξύ των ετών 1463-1499 (περίοδο κατά την οποία ανηγέρθηκαν τα πρώτα βενετικά φρούρια στην Ήπειρο).¹⁰² Δέχτηκε πολλές επισκευές από τους ίδιους τους Ενετούς (ιδιαίτερα το 1684-1701 στα χρόνια του Μοροζίνι), αλλά και από τους Τούρκους που την κατέλαβαν, τον 17^ο αιώνα, και, φυσικά, από τον Αλή πασά. Ο Αλής, μετά το 1807

⁹⁸ *Αρχείο Αλή Πασά, ό. π., τ. Α', σ. 692-696, αριθμ. εγγρ. 372* ([Ιωάννινα, 10 Μαρτίου 1808).

⁹⁹ *Στο ίδιο, σ. 696.*

¹⁰⁰ Οι Ρώσοι κράτησαν τα Ιόνια νησιά μέχρι το 1804. Με τη συνθήκη του Τίλσιτ (7 Ιουλίου 1807) τα παρέδωσαν στις Γαλλικές δυνάμεις μέχρι το 1814. Το 1814 τα Ιόνια νησιά και η Πάργα με τη συνθήκη που υπογράφηκε στις 5 Νοεμβρίου 1815, μετά το συνέδριο της Βιέννης, πέρασαν στην αγγλική προστασία, η μεν Πάργα μέχρι το 1819 οπότε πωλήθηκε από τους Άγγλους στους Τούρκους, τα δε Επτάνησα μέχρι το 1864 οπότε παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα και ενώθηκαν με το νεοσύστατο Ελληνικό κράτος. Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία, ό. π., σ. 39.*

¹⁰¹ Βλ. Δημήτριος Δημητρώπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες του Αλή πασά στην Πρέβεζα», *Πρέβεζα Β', ό. π., τόμ. 2^{ος}, σ. 41-51* και Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο, ό. π., σ. 93-98.*

¹⁰² Αθανάσιος Παλιούρας, «Τα κάστρα Πρέβεζας-Βόνιτσας-Λευκάδας στην εποχή της Βενετοκρατίας», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, ό. π., σ. 45.*

μεταμορφώνει την Πρέβεζα σε ένα πραγματικό εργοτάξιο όπου λαμβάνουν χώρα δημόσια έργα που σχετίζονταν με την οικοδόμηση νέων κάστρων και την ενίσχυση των παλαιών, τη διάνοιξη μιας νέας οχυρωματικής τάφρου, την οικοδόμηση νέου σεραγιού, καθώς και οικιών για τους πιστούς του οπαδούς. Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα σώζονταν στην πόλη τα παρακάτω οχυρά:¹⁰³ το κάστρο του Πλατάνου ή Ριζόκαστρο, στο οποίο βρισκόταν ο ναός του Αγίου Ανδρέα, και ένας προμαχώνας στη θέση *Βρυσούλα*, βόρεια της πόλης, τα ερείπια ενός φρουρίου στη θέση Παλαιοσάραγα, στο κέντρο της πόλης, το κάστρο Αγίου Γεωργίου ή Γενή Καλέ, στη θέση Κοκκινόχωμα, και του Παντοκράτορα ή Ουτς Καλέ, στη θέση Φωκιά. Εκτός εκείνου στη θέση Παλαιοσάραγα, τα υπόλοιπα κάστρα χτίστηκαν από τους Ενετούς και επισκευάστηκαν από τον Αλή, ο οποίος περιέφραξε την πόλη με μία τάφρο, αφήνοντας μόνο τέσσερις πύλες για την επικοινωνία της με το εξωτερικό.

Η εκτέλεση οχυρωματικών έργων αποτέλεσε βασικό συστατικό στοιχείο της πολιτικής του Αλή πασά, η οποία στόχευε στο να εξασφαλίσει τον πλήρη έλεγχο της περιοχής.¹⁰⁴ Το οχυρωματικό δίκτυο της Πρέβεζας (τρία φρουριακά συγκροτήματα, περιμετρική τάφρος και οχυρό του Ακτίου), το οποίο αποτελεί μοναδικό παράδειγμα τέτοιου εγχειρήματος σε ολόκληρο το γιαννιώτικο πασαλίκι, εξυπηρετούσε και την εμπορική δραστηριότητα, αφού η «σκάλα» της πόλης θεωρήθηκε ως ένα από τα πιο σημαντικά λιμάνια του Ιονίου και ήταν κλειδί για τις επεκτατικές (στρατιωτικές και οικονομικές) κινήσεις αυτού του πασά.¹⁰⁵ Το πλήθος των οχυρώσεων συνιστούσε μια υπόμνηση της δύναμής του απέναντι: στις ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Ρώσους, Γάλλους, Άγγλους) ώστε να προστατεύσει τις περιοχές του πασαλικιού του, προκειμένου να φανεί στον Σουλτάνο ως ένας πασάς, άξιος να προστατεύσει τις κτήσεις του· αλλά και να υποτάξει τους κατοίκους των περιοχών εκείνων (Σουλιώτες, Χειμαριώτες, Τσάμηδες αγάδες της Παραμυθιάς) που αμφισβητούσαν την εξουσία του. Οι αρχειακές μαρτυρίες που σώζονται, από το 1807 έως το 1815, κάνουν λόγο για ένα πλήθος εργατών από την Ήπειρο, τη Δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα, οι οποίοι έφθαναν στην Πρέβεζα για να εργαστούν σ' αυτά τα οχυρωματικά έργα.¹⁰⁶

Μία από τις σχετικές μαρτυρίες είναι η αναφορά (*αρτζουχάλι*) του Λιάζε Λούλαχου από την Πρέβεζα, το 1807, επιστάτη της διάνοιξης των οχυρωματικών τάφρων στα κάστρα της Πρέβεζας και της Πούντας (μάλλον ταυτίζεται με την περιοχή του σημερινού κάστρου του Ακτίου) προς τον Αλή πασά.¹⁰⁷ Ο επιστάτης αυτός προτείνει στον Αλή να μειώσουν τους εργάτες, από τη μια επειδή πολλοί ήταν άρρωστοι (γιατί οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες), και από την άλλη για να μειώσουν τα έξοδα. Συγκεκριμένα ο Λούλαχου έγραψε:

¹⁰³ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων ό. π.*, σ. 97.

¹⁰⁴ Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες», ό. π., σ. 41-42.

¹⁰⁵ Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων, ό. π.*, σ. 97.

¹⁰⁶ Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες», ό. π., σ. 42-43.

¹⁰⁷ *Αρχείο Αλή πασά, ό. π., τ. Α'*, σ. 556-557, αριθμ. εγγρ. 300 (Πρέβεζα, 12 Φεβρουαρίου 1807).

«Τώρα, ἀφέντη μου, ἂν εἶναι ἄλη δουλιᾶ διά αλοῦ καλά, ἡ δε ἐτοῦτη ἡ ἀργάτες ἀπότα βηλαέτια, καμπόσι ἔχουν διό μήνες και μισόνεδό και ἀρώστησαν και ἀπόστασανκαί λέγω να κάμης κερέμη να αλαχτοῦν, ὅτι δεν ἀπόμεινε κουβέτη σέ τουτινούς [...] τούς γερούς να τούς κρατίσομε νά βάλουν τα μπαλούκια καί τούς μισούς νά τούς ἀπολήσομε· γένεται ἡ δουλιά μας, γλητόνομε και το χάρτζη.»¹⁰⁸

Από αυτό το έγγραφο πληροφορούμαστε ότι οι εργάτες στην Πρέβεζα εργάζονταν επί δυόμισυ μήνες και ότι δεν τους είχαν απομείνει πολλές εργασίες, προκειμένου να ολοκληρώσουν τα έργα. Ακόμη, ο επιστάτης ενημερώνει τον πασά ότι είχε στείλει στα έργα διάνοιξης της τάφρου της Πούντας 350 εργάτες από την περιοχή των Ιωαννίνων, 120 από το Πατρατζίκι (Υπάτη), 115 από τη Λιβαδειά και 200 από τα τσιφλίκια του Βελή πασά, πιθανότατα από τη Θεσσαλία. Συνολικά, 785 άτομα εργάζονταν για την κατασκευή μιας τάφρου μικρότερου μεγέθους από την κεντρική τάφρο του κάστρου της Πρέβεζας. Επίσης, σύμφωνα με τον Λιάζε, κάποιοι εργάτες είχαν φύγει: 18 από το Καρπενήσι, 11 από τη Λιβαδειά και μερικοί από τα Γιάννενα.

Αναφορικά με τους εργάτες, αξίζει να αναφερθεί η διαδικασία προσέλευσής τους η οποία ήταν η εξής:¹⁰⁹ Ο Αλή πασάς όριζε έναν αριθμό εργατών, τον οποίο όφειλε να συνεισφέρει η κάθε κοινότητα, με βάση τον πληθυσμό και την οικονομική της κατάσταση, υπό μορφή έκτακτης εισφοράς (αγγαρείας)¹¹⁰. Κάποιες κοινότητες κατέβαλλαν σημαντικά ποσά προκειμένου ν' εξαγοράσουν την αποστολή εργατών. Οι κοινοτικές αρχές εύρισκαν τους εργάτες και υπολόγιζαν τα χαμηλά ημερομίσθιά τους, τα οποία μάλιστα, συχνά, δεν καταβάλλονταν σε χρήμα αλλά συνυπολογίζονταν και αφαιρούνταν από το σύνολο των προσωπικών φορολογικών υποχρεώσεων του κάθε εργάτη. Όποιος υποχρεωτικά στρατολογημένος εργάτης δεν ήθελε να εργαστεί, τότε ενεργοποιείτο ο μηχανισμός ελέγχου και τιμωρίας. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι οι συνθήκες εργασίας ήταν άθλιες,¹¹¹ με τον πασά να παρέχει στους εργάτες μόνο λίγο ψωμί και νερό, ιδίως κατά τις καλοκαιρινές περιόδους.¹¹² Εκτός, όμως, από τους απλούς εργάτες, υπήρχαν και ειδικοί τεχνίτες, Ευρωπαίοι στρατιωτικοί και μηχανικοί οι οποίοι αμείβονταν περισσότερο και, συχνά, απολάμβαναν προνόμια.¹¹³

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 557.

¹⁰⁹ Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες», ό. π., σ. 43.

¹¹⁰ Οι αγγαρείες ήταν μία από τις χειρότερες μορφές ομαδικών καταπιέσεων του αληπασάδικου καθεστώτος. Οι περιήφημοι δρόμοι του πασά, τα οχυρωματικά έργα και τα αμέτρητα σεράγια είχαν γίνει με βίαιη στρατολογία απ' όλη την επικράτειά του· βλ. Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία*, ό. π., σ. 181.

¹¹¹ Βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, ό. π., τ. Α', σ. 556-557, αριθμ. εγγρ. 300 (Πρέβεζα, 12 Φεβρουαρίου 1807) στα σχόλιά του.

¹¹² Δ. Δημητρόπουλος, «Οχυρωματικές και οικοδομικές εργασίες», ό. π., σ. 44.

¹¹³ Στο ίδιο, σ. 45-46.

Λεπτομερής χάρτης της Πρέβεζας του 1687, το παλαιότερο σωζόμενο σχέδιο της πόλης. Διακρίνονται το κάστρο της Μπούκας (στη σημερινή θέση *Παλιοσάραγα*), τα διάφορα κτίσματα μέσα στο κάστρο και έξω από αυτό, δεξιά και αριστερά ενός μικρού δρόμου (το νότιο τμήμα της σημερινής οδού Εθνικής αντίστασης) μέχρι το ποτάμι (στη σημερινή οδό Καρυωτάκη), όπου υπήρχε γεφυράκι και ο πύργος (παρατηρητήριο) του Μπενζόν. Το κάστρο της Μπούκας χτίστηκε από τους Τούρκους και κατεδαφίστηκε το 1701, σύμφωνα με όρο της συνθήκης του Κάρλοβιτς (1699), που επέβαλε να παραδώσουν οι Ενετοί την Πρέβεζα στους Τούρκους, αφού κατεδαφίσουν πριν το κάστρο. Εσφαλμένα όμως σημειώνεται το Ιόνιο Πέλαγος ανατολικά της πόλης. (χαλκογραφία του Κορονέλλι, συλλογή Ν.Καράμπελα).

Καθίσταται, λοιπόν, από τα παραπάνω σαφής η εικόνα της Πρέβεζας πριν από το 1800. Αποτέλεσε, μαζί με τις άλλες πόλεις της Ηπείρου, πεδίο διεκδίκησης από διάφορους κατακτητές, λόγω της επίκαιρης γεωγραφικής της θέσης. Υπό την ογδοντάχρονη όμως βενετική κατοχή η Πρέβεζα βρισκόταν σε κατάσταση ευημερίας και μιας σχετικής αυτονομίας-αυτοδιοίκησης, η οποία βασιζόταν στο εμπόριο λαδιού, στην καλή καλλιέργεια των εκτάσεων, στην κτηνοτροφία και στο εμπόριο. Έτσι, ο πληθυσμός της αυξανόταν, χάρη στο καλό βιοτικό επίπεδο και στη μετακίνηση εκεί ατόμων από τα γειτονικά νησιά του Ιονίου και από πρώην βενετοκρατούμενες περιοχές. Στη συνέχεια, για ένα βραχύ χρονικό διάστημα, την κατέλαβαν οι Γάλλοι, οι οποίοι με τις δημοκρατικές τους πεποιθήσεις επεδίωκαν την επιβολή της δημοκρατίας στις Ηπειρωτικές πόλεις. Ακολουθεί ο «χαλασμός» της Πρέβεζας, μια μαύρη σελίδα για την ιστορία της πόλης. Ωστόσο, οι κάτοικοί της κατάφεραν να διεκδικήσουν ένα καλύτερο μέλλον, με τη βοήθεια των Ρώσων, συγκροτώντας τη *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου*, μέχρι να κατακτηθούν για δεύτερη φορά από τον Αλή πασά. Στο επόμενο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει η διοικητική και κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της Πρέβεζας από το 1800 έως το 1820, προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι διαφορές της περιόδου της αυτονομίας με αυτήν της ανακατάληψης της πόλης από τον πασά των Ιωαννίνων.

III. Η προσωπικότητα του Αλή πασά

Προηγουμένως όμως είναι αναγκαίο να σκιαγραφήσουμε την προσωπικότητα του Αλή, πασά, διοικητή του πασαλίκιου των Ιωαννίνων από το 1788 ως τις αρχές του 1822, ώστε να καταστεί περισσότερο σαφής ο ρόλος του στα γεγονότα που αφορούν στην Ήπειρο και, κατ'επέκταση, στην Πρέβεζα κατά την εν λόγω περίοδο.

Όπως είπαμε στην Εισαγωγή, ή παρούσα εργασία σε μεγάλο βαθμό βασίζεται, κυρίως, στα πρόσφατα δημοσιευμένα Αρχεία του ίδιου του Αλή πασά, τα οποία μας δίνουν πλούσιες πληροφορίες για μια συνολική αποτίμηση της προσωπικότητάς του και της διοίκησής του.¹¹⁴ Ποιος ήταν, τελικά, ο Αλή Τεπελενλής, ο οποίος έπαιξε καταλυτικό ρόλο στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν την περίοδο αυτή σ' ένα μεγάλο μέρος του ελλαδικού χώρου;

Αρχικά, είναι απαραίτητο να παραθέσουμε, σύντομα, ορισμένα βιογραφικά στοιχεία γι' αυτόν τον πασά.¹¹⁵ Ο Αλής γεννήθηκε στο Τεπελένι, ένα μικρό χωριό της Αλβανίας βόρεια του Αργυροκάστρου, γύρω στα 1750. Ο προπάππος του και ο παππούς του ήταν ξακουστοί αρχηγοί ληστών της περιοχής κατά το τέλος του 17^{ου} αι. Στη συνέχεια, ο πατέρας του και ο θείος του διετέλεσαν πασάδες και επαρχιακοί διοικητές. Ο Αλής έτρεφε μεγάλο σεβασμό στη χήρα μητέρα του Χάμκω, κόρη μπέη της Κόνιτσας και γυναίκα με δυναμικό χαρακτήρα, η οποία τον πάντρεψε με την κόρη του ισχυρού Καλάν, πασά του Αργυροκάστρου, επεκτείνοντας την επιρροή των Μουτζοχουσάδων. Για να κρατήσει την επιρροή της οικογένειάς του, δολοφόνησε τη χήρα του θείου του Ισλάμπασά, τα παιδιά του και τους δυο ετεροθαλείς αδελφούς του. Έτσι, ήδη από την αρχή της ζωής του συνδέθηκε με δολοφονίες και δολοπλοκίες. Όμως, αργότερα αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το χωριό με τη μητέρα του και έπεσε αιχμάλωτος στον Κουρτ Άχμετ, πασά του Μπερατίου.¹¹⁶

Η πρώτη ανάμειξη του Αλή σε πολεμικά γεγονότα μαρτυρείται από επίσημα έγγραφα το 1776, όταν ο Κουρτ Άχμετ, πασάς του Μπερατίου έκανε πόλεμο εναντίον του Μπουσάτ Μεχμέτ πασά, *μουτασερίφη* (*mutasarrif*) της Σκόδρας.¹¹⁷ Ο Κουρτ πασάς έθεσε επικεφαλής μερικών ανδρών τον νεαρό Αλή. Τον Νοέμβριο του 1778 ο Αλής διορίστηκε αναπληρωτής του Μπουσάτ πασά των Ιωαννίνων με το αξίωμα του *derbender bashbuğu* (γενικού επόπτη των δερβενίων).¹¹⁸ Το συγκεκριμένο αξίωμα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία του διότι αποτέλεσε το κλειδί για την επέκταση και ενδυνάμωση της εξουσίας του στην Αλβανία, στην Ήπειρο και σε άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Επίσης, το αξίωμα αυτό του πρόσφερε εκτός από το γόητρο, πολιτικοστρατιωτική και οικονομική δύναμη, αφού δημιούργησε ένα δίκτυο από άλλους Αλβανούς *bashbuğu* και έτσι είχε τη δυνατότητα να αποκτήσει τεράστιο πλούτο, με θεμιτά ή αθέμιτα μέσα. Η περιοχή ευθύνης του επόπτη των δερβενίων ήταν εκτεταμένη: ξεκινούσε από το πασαλίκι του Μπερατίου, κατέβαινε στην Ήπειρο και στη σημερινή Αιτωλοακαρνανία, μέχρι τη Ναύπακτο και, μέσω

¹¹⁴ *Αρχείο Αλή Πασά*, ό. π, τ. Δ', σ. 16-125.

¹¹⁵ Για βιογραφικά στοιχεία του Αλή πασά βλ., ενδεικτικά, στο *ίδιο*, τ. Δ', σ. 17-125· επίσης, Διονύσης Σκιώτης, «Από ληστής πασάς, Πρώτα βήματα στην Άνοδο του Αλή Πασά των Γιάννινων (1750-1784)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 258-272· Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.* Α. Παπασταύρος, *Αλή Πασάς, ό. π.* · Ελένη Αγγελομάτη - Τσουγγαράκη, «Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», *Ερανιστής*, 19 (1993), σ. 136-187· Αχμέτ Μουφίτ, *Αλή Πασάς Τεπελενλής (1744-1822)*, β' έκδοση, μτφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδανόγλου, Ιωάννινα 1993· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π.

¹¹⁶ Δ. Σκιώτης, «Από ληστής πασάς», ό. π., σ. 272.

¹¹⁷ Στο *ίδιο*, σ. 273-290.

¹¹⁸ Στο *ίδιο*, σ. 272-273.

Ανατολικής Στερεάς, έφθανε στη Θεσσαλία και στη Δυτική Μακεδονία, μέχρι τη Φλώρινα, την Αχρίδα και την Κόνιτσα.¹¹⁹

Φυσικά, όπως έκανε και αργότερα, ο Αλή πασάς προσπαθούσε να ικανοποιήσει τα συμφέροντά του με δολοπλοκίες και συχνά ερχόταν σε ρήξη με την Υψηλή Πύλη. Ωστόσο, αρχικά παρέμεινε στο αξίωμα για πέντε μήνες μέχρι τον Μάρτιο του 1779, αφού ο Κουρτ πασάς ξανακέρδισε τη θέση του *derbendler başbuğu* με μηχανορραφίες στην Υψηλή Πύλη. Ο Αλής διέθετε τα οικονομικά μέσα για να του επιτεθεί, όπως και έγινε. Με δύο ή τρεις χιλιάδες στρατό εκστράτευε σε πολλά μέρη της Ρούμελης όπως στην Ακαρνανία και στην Ήπειρο, για να πάρει τη θέση από τον Κουρτ πασά και να αποδείξει στην Πύλη ότι ο τελευταίος ήταν ανίκανος να επιβληθεί.¹²⁰

Οι πολεμικές επιχειρήσεις συνεχίστηκαν μέχρι το 1782, χρονιά κατά την οποία ο Αλής χρησιμοποίησε την τακτική της παραπλάνησης, που τον βοήθησε να καταλάβει ορισμένες περιοχές του πασαλίκιου του Κουρτ πασά και να αποκτήσει έτσι φήμη ανάμεσα στους Αλβανούς αλλά και στους Βενετούς. Εν τω μεταξύ, οι Βενετοί αντιμετώπιζαν πρόβλημα με την «υπόθεση του Βουθρωτού».¹²¹ Εκμεταλλευόμενος το γεγονός αυτό ο Αλής, προσπάθησε να αποκτήσει την εύνοιά τους προκειμένου να μεσολαβήσουν για την προαγωγή του στο αξίωμα του πασά δυο ιππουρίδων.¹²² Έτσι, στις 2 Μαρτίου 1784, ο Αλής έλαβε το αξίωμα του *mir-i-mirân*. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους διορίστηκε μουτασερίφης του Δελβίνου για έναν χρόνο. Όντας πλέον μέλος της Οθωμανικής διοικητικής ιεραρχίας, συνέχισε να λαμβάνει αξιώματα: πασάς στα Τρίκαλα, το 1786, επόπτης δερβενίων, το 1787, και τέλος πασάς, τον επόμενο χρόνο (1788) στα Γιάννενα. Από τη ρωσική διπλωματική αλληλογραφία ανακαλύπτεται ένα άλλο αξίωμα του Αλή, το έτος 1802, αυτό του *Ρούμελη Βαλεσή* (που είχε ως καθήκον του την εκκαθάριση των περιοχών της Ρούμελης από τη ληστεία).¹²³

Ο Αλής είναι ένα από τα λίγα παραδείγματα διοικητικής μακροημέρευσης (1788-1820/1822).¹²⁴ Διατήρησε δηλαδή το αξίωμα του πασά των Ιωαννίνων επί 33 χρόνια. Παρέμεινε ως επόπτης δερβενίων και πασάς των Ιωαννίνων ως το τέλος της ζωής του. Η διατήρηση αυτού του υψηλού αξιώματος για τόσα πολλά χρόνια είναι αξιοσημείωτη, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη μας το ότι αυτά τα αξιώματα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ετήσια ή το πολύ τριετή, με πολύ μικρό αριθμό ανανεώσεων. Εξαιτίας δε αυτής της προσωρινότητας των αξιωμάτων, οι Οθωμανοί

¹¹⁹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', ό. π., σ. 30.

¹²⁰ Δ. Σκιάτης, «Από ληστής πασάς», ό. π., σ. 280-281.

¹²¹ Τον Αύγουστο του 1781 ο Mustafa πασάς «Κόκκα» κατέλαβε κάποια εδάφη κοντά στα τουρκοβενετικά σύνορα του Βουθρωτού, τα οποία διεκδικούσαν οι Βενετοί· βλ. *στο ίδιο*, σ. 287.

¹²² *Στο ίδιο*, σ. 287-288.

¹²³ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', ό. π., σ. 45-47.

¹²⁴ Η παλαιότερη βιβλιογραφία αναφέρει το 1788 ως έτος ανάρρησης του Αλή πασά στο πασαλίκι των Ιωαννίνων. Νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι η απρόσκλητη εγκατάστασή του στα Γιάννενα έγινε προς το τέλος του 1787, αλλά, οπωσδήποτε, η αναγνώρισή του από την Υψηλή Πύλη έγινε το επόμενο έτος· βλ. *Αρχείο Αλή Πασά*, τ. Δ', ό. π., σ. 17, υποσημ. 1.

αξιωματούχοι, ιδίως οι πασάδες, όντας ανασφαλείς για τη θέση τους, προσπαθούσαν να την κρατήσουν μέσω της βίας και της υπερφορολόγησης των υπηκόων του πασαλικιού τους. Επιπρόσθετα, αυτή η συνεχής εναλλαγή διοικητών επιβάρυνε πολύ οικονομικά τον πληθυσμό, ιδίως τους χριστιανούς υπηκόους της Αυτοκρατορίας, με υπέρογκα έξοδα υποδοχής συντήρησης των νέων κάθε φορά αξιωματούχων. Ωστόσο, αυτή η διοικητική σταθερότητα του Αλή πασά οδήγησε στην αδιαφορία του για τις σουλτανικές κυρώσεις και στην καταπίεση των υποτελών του, σε αντίθεση με τους πασάδες μικρότερης χρονικής διάρκειας οι οποίοι ήταν υποκείμενοι στον σουλτανικό έλεγχο.¹²⁵

Μια άλλη πτυχή της αμφιλεγόμενης προσωπικότητας του Αλή, που κρίνουμε απαραίτητο να αναφέρουμε, είναι αυτή του πολέμαρχου, όπως φανερώνεται από το δημοσιευμένο Αρχείο του.¹²⁶ Η μοναδική λύση ασφάλειάς του έναντι των αντιπάλων του ήταν ο πόλεμος εναντίον τους. Επίσης, η εδαφική επέκταση αποτελούσε τον δεύτερο πυλώνα του συστήματος διακυβέρνησης του ηγεμονικού μορφώματος που είχε οραματιστεί. Συγκεκριμένα, φανταζόταν μια μεγάλη τοπική ηγεμονία, η οποία θα εγγυόταν την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και, ταυτόχρονα, με τον τίτλο του περιφερειακού ηγεμόνα, θα απολάμβανε πολλά προνόμια. Προκειμένου, λοιπόν, να αποκτήσει και να παγιώσει την κυριαρχία του, έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα στην έννοια του εδάφους (στην εδαφική επέκταση του πασαλικιού του) και λιγότερο στον πληθυσμό της πολυμειγούς πληθυσμιακής σύνθεσης των περιοχών που ανήκαν στο πασαλίκι του (χριστιανοί, μουσουλμάνοι, Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι). Στις πρώτες στρατιωτικές επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχε και ο ίδιος, αλλά και αργότερα, όταν έγινε πασάς των Ιωαννίνων, συνήθως απέφευγε να ηγείται του στρατού, διότι δεν ήθελε να απουσιάζει από τα Γιάννενα. Αν ήταν ανάγκη να συμμετάσχει, φρόντιζε η εκστρατεία να είναι σύντομη, όχι παραπάνω από δυο ή τρεις μήνες.¹²⁷

Επιπλέον, μια ουσιώδης συνιστώσα της προσωπικότητάς του Αλή πασά είναι η φιλοχρηματία του.¹²⁸ Όπως παρατηρεί ο ιστορικός Βασ. Παναγιωτόπουλος, στην εξαιρετική Εισαγωγή στο Αρχείο του Αλή πασά, η αποθησαύριση συνιστά ένα σταθερό χαρακτηριστικό του οικονομικο-κοινωνικού οθωμανικού συστήματος, εξυπηρετώντας άμεσους και έμμεσους σκοπούς του αξιωματούχου-αποθησαυριστή και όχι την οικονομία και την ανάπτυξη. Συμπληρώνει δε ότι, ίσως, στο πρόσωπο του Αλή πασά με την ιδέα του πλουτισμού να κρύβεται μια δικαίωση και ολοκλήρωση μιας επιτυχημένης προσωπικότητας.¹²⁹ Όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, η οικονομική του συμπεριφορά ποικίλλει: συχνά αρνείται να στείλει τα οφειλόμενα δώρα στον Σουλτάνο, άλλοτε στέλνει λιγότερα, κάνει παράνομες δωροδοκίες. Ακόμη, επέβαλε υπέρογκη φορολογία, ασκούσε εκβιαστική είσπραξη χρηματικών πόσων,

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 18-20.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 22.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 38.

¹²⁸ Στο ίδιο, σ. 23, 91.

¹²⁹ Στο ίδιο, σ. 91-92.

κατέφευγε σε σφετερισμούς κτημάτων, σε δημεύσεις περιουσιών κ.λπ. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την απόκτηση ενός τεράστιου πλούτου.¹³⁰

Φυσικά, η φιλοχρηματία του Αλή πασά συνδυάζεται με τη ματαιοδοξία του για την συνεχή προσάρτηση νέων εδαφών. Όταν επιθυμούσε να καταλάβει μια περιοχή ή μια πόλη δεν έπαυε να την διεκδικεί μέχρι την ύστατη στιγμή: αίφνης, την Πρέβεζα, την οποία διεκδικούσε ακόμα και μετά την συγκρότηση της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου*, ή την Πάργα και την Κέρκυρα οι οποίες, αν και προστατεύονταν από τη Συνθήκη του Τιλσίτ (1807), επεδίωκε, με κάθε τρόπο, να τις καταλάβει.¹³¹ Μάλιστα, η μανία του να εξυπηρετεί τους δικούς του σκοπούς, έφτασε σε σημείο τρέλας κατά την τελευταία φάση της πολιορκίας της Κέρκυρας από τους Άγγλους, όταν πρότεινε στους Γάλλους να τους βοηθήσει στρατιωτικά για να αμυνθούν και, ως αντάλλαγμα, σε περίπτωση νίκης, να γινόταν συνεξουσιαστής του νησιού. Την ίδια όμως στιγμή βοηθούσε τους Άγγλους να καταλάβουν το νησί!¹³²

Συμπερασματικά, σ' αυτό το υποκεφάλαιο έγινε προσπάθεια να ριχτεί φως σε ορισμένες σημαντικές πτυχές του βίου και της προσωπικότητας του Αλή, τις οποίες αντλούμε και σχηματίζουμε από το δημοσιευμένο Αρχείο του, αλλά και από άλλες πηγές. Υπήρξε, αδιαμφισβήτητα, ο πιο ονομαστός και ο πιο ισχυρός πασάς των Βαλκανίων, ίσως και όλης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διαχρονικά. Στο απόγειο της δύναμής του εξουσίαζε μια ευρεία περιοχή η οποία περιλάμβανε ένα μεγάλο μέρος της σημερινής ηπειρωτικής Ελλάδας και της Αλβανίας, νότια και δυτικά της γραμμής Δυρραχίου – Μοναστηρίου – Θεσσαλονίκης. Επίσης, ήταν ένα υπερβολικά φιλόδοξο, άπληστο και σκληρό άτομο, χαρακτηριστικά τα οποία φανερώνονται στον τρόπο με τον οποίο ενεργούσε όχι μόνο στον πόλεμο (π.χ. στον χαλασμό της Πρέβεζας), αλλά και στην ειρήνη. Ωστόσο, –αν και ήταν αγράμματος– ήταν ένας πολύ ευφυής ηγεμόνας, με μεγάλη πονηριά και όχι συνηθισμένες διπλωματικές ικανότητες, ώστε να μπορεί να χειρίζεται επιτυχώς τα στρατιωτικά και πολιτικά ζητήματα του πασαλικού του και να επιτύχει να ακουστεί το όνομά του σε όλες τις ευρωπαϊκές Αυλές, αλλά και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 91-92.

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 79-80.

¹³² Στο ίδιο, σ. 81.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΔΙΟΙΚΗΣΗ-ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Ι. ΔΙΟΙΚΗΣΗ

1. Οθωμανικές Αρχές - Τοπική αυτοδιοίκηση

Ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκαν ορισμένα από τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στη *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου*, τα οποία αφορούν στην διοίκηση, στη δικαιοσύνη, στη θρησκεία, καθώς και στην ασφάλεια ζωής και ιδιοκτησίας. Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα γίνει λόγος, με περισσότερες λεπτομέρειες, κυρίως στα δυο πρώτα ζητήματα.

Η *Συμπολιτεία* (Πρέβεζα, Πάργα, Βόνιτσα, Βουθρωτό), που είχε ως έδρα την Πρέβεζα και είχε παραχωρηθεί στον Αλή πασά ως μία προνομιακή κτίση (*ιμπλιάκι χουμαγιούν*) απολάμβανε τη διάκριση των τριών εξουσιών (Νομοθετική-Εκτελεστική-Δικαστική), μία διοικητική οργάνωση την οποία δεν είχαν ούτε τα Ιόνια νησιά επί Βενετοκρατίας, και το δικαίωμα αυτές οι πόλεις να συνάπτουν ακόμη και συνθήκες. Τα τελευταία τρία άρθρα, από τα δέκα συνολικά άρθρα της Συνθήκης, καθόριζαν το εσωτερικό δίκαιο και τις ελευθερίες των πόλεων της *Συμπολιτείας*.¹³³

Σύμφωνα με το 8^ο άρθρο¹³⁴ αλλά και με το φερμάνι¹³⁵ της 21^{ης} Απριλίου 1800, στις Ηπειρωτικές πόλεις θα ίσχυε ο τρόπος διοίκησης των παραδουνάβιων ηγεμονιών της Μολδοβλαχίας και της Βλαχίας. Απαγορευόταν η εγκατάσταση σ' αυτές τις πόλεις μουσουλμάνων, ενώ η παρουσία του διοικητή και εκπροσώπου του Σουλτάνου, του Αμπτουλάχ μπέη βοεβόδα ήταν απαραίτητη. Αυτός ο βοεβόδας ήταν όργανο της εκτελεστικής εξουσίας αλλά δεν είχε καμία συμμετοχή στη λειτουργία της *Συμπολιτείας*. Επικύρωνε μόνο τις αποφάσεις, εισέπραττε τους φόρους και αποτελούσε τον διαμεσολαβητή σε θέματα που προέκυπταν στις σχέσεις της *Συμπολιτείας* με την Υψηλή Πύλη. Σε περίπτωση διαμάχης ανάμεσα σε έναν Τούρκο και έναν ραγιά, αρμόδιος για τη διευθέτηση του ζητήματος ήταν ο Αμπτουλάχ μπέης ο οποίος, αν δεν πετύχαινε κάποιον συμβιβασμό, παρέπεμπε την υπόθεση στον πλησιέστερο καδή. Ο βοεβόδας μπορούσε να εκλέξει έμπιστους του άνδρες για την καταδίωξη των κακοποιών των Ηπειρωτικών πόλεων. Ο ίδιος εγκατέστησε στην Πάργα ως τοποτηρητή τον Αλή αγά Βυζάντιο. Επίσης, οι πασάδες των όμορων περιοχών δεν θα είχαν κανένα δικαίωμα να παρενοχλήσουν τους ραγιάδες της *Συμπολιτείας*.¹³⁶ Όποιος, παράκουε τις εντολές του Σουλτάνου, στον οποίο υπόκειντο οι τέσσερις αυτές πόλεις-περιοχές, με την υπόδειξη του βοεβόδα θα τιμωρείτο με αποκεφαλισμό. Ακόμη και αν οι κακοποιοί αναζητούσαν καταφύγιο στην Επτάνησο

¹³³ Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 110-115.

¹³⁴ Στο ίδιο, σ. 110· του ίδιου, «Η Συμπολιτεία», ό. π., σ. 67-68.

¹³⁵ Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 110-113· του ίδιου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 68-72 και του ίδιου, «Η Συμπολιτεία», ό. π., σ. 69-72.

¹³⁶ «Και οι Βεζυράδες και Πασσάδες και Μουσελίμηδες και οι Βοϊβοδάδες και κάθε λογής εξουσιασताί να μην ημπορούν ν' αναμιγνύονται όσοι γειτνιάζουν εις τους τόπους τούτους ούτε εις τα σύνορα, ούτε να ενοχλούν κατ' ουδένα τρόπον τους Ραγιάδες και μάλιστα αυτά τα τέσσερα μέρη».

Πολίτεια, ο Αμπτουλάχ μπέης μπορούσε να τους αναζητήσει και να τους φέρει πίσω για να τους δικάσει. Αναφορικά με τον βοεβόδα, αξίζει να σημειωθεί ότι πολλές πηγές τον χαρακτηρίζουν ως αγαθό και δίκαιο απέναντι στις πόλεις της *Συμπολιτείας*, διότι συχνά προσπαθούσε να τις προστατεύσει από τις επεκτατικές βλέψεις του Αλή πασά, όπως το 1803 την Πάργα¹³⁷. Γι' αυτό, άλλωστε, ο Αλής τον έβλεπε καχύποπτα και τον δηλητηρίασε. Δεν κατάφερε, όμως, να αποτρέψει τη δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας το 1806.¹³⁸

Όσον αφορά στους φορείς εξουσίας της *Συμπολιτείας*, γι' αυτό το ζήτημα αντλούμε πληροφορίες από το Αρχείο της «Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου», το οποίο διασώθηκε και καταγράφηκε το 1956-1957 από τον ιεροκήρυκα της Μητρόπολης Πρέβεζας Φιλάρετο Βιτάλη.¹³⁹ Τα Συμβούλια ήταν δύο: Πρώτον, το *Ειδικό Συμβούλιο*,¹⁴⁰ το οποίο βρισκόταν σε κάθε πόλη, ως αντιπρόσωπος του λαού και είχε ως χρέος να εφορεύει στη διοίκηση, με αγορανομικά και οικονομικής - διοίκησης φύσεως καθήκοντα, και να εκλέγει όλες τις Αρχές (οικονομικές, διοικητικές, δικαστικές) της κάθε πόλης και της Δημοτικής Αστυνομίας. Οι Αρχές της πόλης ήταν οι εξής:¹⁴¹

α) οι Προβλεπτές της Υγείας, που ήταν τρεις και εκδίκαζαν διάφορες υποθέσεις εκ περιτροπής (τα δικαστήρια αυτά ήταν μονομελή),

β) οι Εκτιμητές, Προβλέπτες ή Ζυγιστές (*giustizieri*) των τροφίμων και ποτών, οι οποίοι επέβλεπαν την αυστηρή εφαρμογή των αγορανομικών διατάξεων και επισκέπτονταν την αγορά φορώντας την τήβεννο των αρχόντων, συλλαμβάνοντας επ' αυτοφώρω και δικάζοντας επί τόπου τους παραβάτες. Επίσης, δήμευαν τις παράνομες πωλήσεις και μοίραζαν τα δημευθέντα είδη στους φτωχούς,

γ) οι Προβλεπτές των δρόμων και οι Εκτιμητές των ζημιών του κάμπου (αγροφύλακες),

δ) οι δυο Προβλεπτές των πινάκων (*Proveditore de lletollete*), οι οποίοι έλεγχαν τους δικαστικούς υπαλλήλους και τον γραμματέα της πόλης, προκειμένου να μην εισπράττουν περισσότερα από τα κανονισμένα για τη δικαστική διατίμηση. Καταγγέλλοντας τους παράνομους, λάμβαναν το ένα πέμπτο του επιβαλλόμενου προστίμου. Ονομάζονταν έτσι, διότι η διατίμηση εκτίθετο πάνω σε πίνακα,

ε) ο Γραμματέας της πόλης, ο οποίος φρόντιζε για την τήρηση των ληξιαρχικών και των υπόλοιπων δημοτικών βιβλίων,

στ) οι Πρόσβεις των κοινοτήτων από τον Δόγη ή τον Σουλτάνο, και

ζ) οι Πρόεδροι οι οποίοι επιτελούσαν εκτελεστικά χρέη.

¹³⁷ Τον Δεκέμβριο του 1803 ο Αλή πασάς ζήτησε από τον βοεβόδα να εισβάλει με στρατό στην Πάργα· βλ. Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 73-75.

¹³⁸ Σπ. Σκλαβενίτης, Χρύσα Νικολάου, ό. π., σ. 4-5.

¹³⁹ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 82-83.

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 82.

¹⁴¹ Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 282-283.

Από την άλλη, υπήρχε το *Γενικό Συμβούλιο*,¹⁴² η *Γερουσία*¹⁴³ («Κονγκλάβιο), το οποίο απαρτιζόταν από Συνδίκους-Προέδρους, πέντε για την Πρέβεζα, τέσσερις για τη Βόνιτσα και τρεις για την Πάργα, αλλά μετά την πράξη της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1800 ορίστηκαν τρεις για την κάθε πόλη. Αυτοί οι αντιπρόσωποι των πόλεων, οι οποίοι εκλέγονταν από το Ειδικό Συμβούλιο, είχαν ως καθήκοντα να επιβλέπουν την ακριβή εκτέλεση των νόμων, τους οποίους ψήφιζε ή επικύρωνε η κάθε πόλη, να διαχειρίζονται τα έσοδα του Ταμείου του Γενικού Συμβουλίου, να φροντίζουν για την τάξη, την ασφάλεια κάθε δήμου και, τέλος, να ορίζουν τους αντιπροσώπους της *Συμπολιτείας* στην Υψηλή Πύλη. Σε έκτακτες περιστάσεις, μπορούσαν να δαπανούν επιπλέον κονδύλια, με την προϋπόθεση να τα δικαιολογήσουν.

Οι Πρόεδροι¹⁴⁴ σε κάθε πόλη ήταν τρεις και εκτελούσαν χρέη εκτελεστικής εξουσίας. Ανά τέσσερις μήνες ο καθένας θα έφερνε τον τίτλο του άρχοντα ή του Πρύτανη, εκ περιτροπής. Ο πρώτος Πρόεδρος καλούσε και διέλυε το Συμβούλιο. Οι Πρόεδροι εκλέγονταν μεταξύ των ευγενών¹⁴⁵ και αναγνωρίζονταν από τον βοεβόδα ως δημοτικοί άρχοντες. Πριν ν' αποφασίσουν για ένα ζήτημα, ζητούσαν τη γνώμη του Κογκλαβίου, που επικύρωνε ή απέρριπτε την κάθε πρόταση. Ένα επιπλέον εκτελεστικό καθήκον των Προέδρων ήταν και η επιβολή ποινών σε δικαστικούς και διοικητικούς υπαλλήλους. Μεταξύ των ποινών ήταν η προσωρινή φυλάκιση «εις την κάμεραν», η φυλάκιση ημερών «το άρεστον», η εξορία, ακόμη και η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Όλοι έδειχναν απεριόριστο σεβασμό προς τους Προέδρους, ενώ όσοι δεν έδειχναν τους επιβάλλονταν ποινές.

Όσον αφορά τους διπλωματικούς εκπροσώπους ξένων χωρών στην Πρέβεζα, πρέπει να σημειώσουμε ότι το 1804 ιδρύεται το αγγλικό προξενείο της Ηπείρου και των γειτονικών περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με έδρα τα Γιάννενα. Ταυτόχρονα, όμως, ιδρύεται και το αγγλικό υποπροξενείο της Πρέβεζας. Μάλιστα, ο πρόξενος των Ιωαννίνων εδρεύει, για μεγάλο χρονικό διάστημα, στην Πρέβεζα. Παρά το ό,τι οι πηγές αναφέρονται στο προξενείο της Πρέβεζας, στην πραγματικότητα ήταν υποπροξενείο, αλλά για λόγους ευγενείας αναβάθμισαν τον υποπρόξενο σε πρόξενο. Κάποιοι από τους προξένους των Ιωαννίνων και Πρέβεζας ήταν ο William Leake (1809-1810), ο Πάνος Κομνηιώτης/Κομνιώτης (1809-1810), ο Πέτρος Βαλεντίνης (1810-1814), ενώ ο William Meyer ήταν ένας από τους μακροβιότερους προξένους στην πόλη (από το 1820 έως το 1835).¹⁴⁶

Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, οι πρόεδροι ή προεστοί ή πρόκριτοι ή κοτζαμπάσηδες ήταν οι επικεφαλής των ελληνικών κοινοτήτων. Οι προεστοί εκπροσωπούσαν τις χριστιανικές κοινότητες σε όλες τις από την οθωμανική εξουσία πηγάζουσες υποθέσεις (διοικητικές, οικονομικές, τάξης και ασφάλειας) και σε διάφορα άλλα ζητήματα. Κάθε χωριό είχε τον πρόεδρό του, τον επονομαζόμενο

¹⁴² Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 82-83.

¹⁴³ Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 284.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 283.

¹⁴⁵ Ο αριστοκρατικός χαρακτήρας δεν απουσίαζε από το πολίτευμα των Ηπειρωτικών πόλεων. Μόνο οι ευγενείς μπορούσαν να αναλάβουν δημόσια αξιώματα, εκτός από τα δικαστικά τα οποία μπορούσαν να τα αναλάβουν και οι μη ευγενείς, κάτι που δεν συνέβαινε συχνά· βλ. στο ίδιο, σ. 283, υποσημ. 19.

¹⁴⁶ Βλ. Ν.Καράμπελας, «William Goodison και Richard Burgess», ό. π., σ. 185-187.

μουχτάρη, και το συμβούλιό του (δημογεροντία).¹⁴⁷ Η εκλογή του γινόταν ανά έτος, χωρίς κάλπες και κυβερνητικούς αντιπροσώπους, αλλά με απλή ψηφοφορία, μια Κυριακή μετά τη Θεία Λειτουργία, στο προαύλιο της εκκλησίας, όπου οι ψηφοφόροι κάθονταν σταυροπόδι, ο καθένας ανάλογα με την κοινωνική του θέση. Ένας από τους καλύτερους ομιλητές συνιστούσε την αντικατάσταση του τελευταίου μουχτάρη. Εξέλεγαν τον νέο πρόεδρο και αυτός με τον διορισμό του παραλάμβανε την σφραγίδα του τέως μουχτάρη. Ο πρόεδρος είχε μισθό δέκα γρόσια ανά οικογένεια. Το κοινοτικό συμβούλιο και ομουχτάρης είχαν το δικαίωμα να εκδικάζουν τις διαφορές που προέκυπταν ανάμεσα στους κατοίκους. Ακόμη, ο πρόεδρος είχε την υποχρέωση να εισπράττει τον στρατιωτικό φόρο και τον φόρο των αιγοπροβάτων. Πολλές φορές οι πρόκριτοι διορίζονταν απευθείας από τον Αλή πασά, στις περιοχές που εξουσίαζε.¹⁴⁸

Μετά τη δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας (1807), τα παραπάνω προνόμια χάθηκαν. Ο Αλή πασάς ασκούσε πλήρη διοικητική εξουσία. Με την απομάκρυνση και το θάνατο του Αμπτουλάχ μπέη βοεβόδα (τον δηλητηρίασε άνθρωπος του Αλή), ο πασάς τοποθέτησε ως αντιπρόσωπό του στο Μιχαλίτσι τον Τουρκαλβανό Μπεκήρ αγά Παπούλια (τον Τζογαδόρο κατά τους Πρεβεζάνους) ο οποίος επισκεπτόταν συχνά την Πρέβεζα, κατασκόπευε και δημιουργούσε φίλους του πασά.¹⁴⁹ Ακόμη, διόρισε ως αρχιαστυνόμο Πρέβεζας τον ομόφυλό του κλέφτη και αρματολό Τσατς μπέη, ο οποίος είχε πάρει εντολή να διοικεί με αυστηρότητα τους Πρεβεζάνους, χωρίς να υπολογίζει την Δημογεροντία (*Εζάρα*) της πόλης, και χωρίς οι άνθρωποι να προλαβαίνουν να προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, όπως έκαναν πριν από την κατάληψη της πόλης. Συνεπώς, μπορούσε να τιμωρεί τους πάντες χωρίς ανακρίσεις και δίκες αλλά μόνο με απλή υποψία. Τους τιμωρούσε με φυλακίσεις, βασανιστήρια και βασανιστικό θάνατο, συχνά σε δημόσιο χώρο για να παραδειγματίζονται οι υπόλοιποι.¹⁵⁰

Μετά τη δεύτερη κυριαρχία του Αλή πασά, η Δημογεροντία της Πρέβεζας έχασε τις δικαστικές της αρμοδιότητες. Φρόντιζε, κυρίως, για την ταφή των νεκρών. Επίσης είχε καθήκον, κατόπιν εντολής του Αλή πασά, να προσφέρει σπίτια, λιοτόπια και χωράφια οποιουδήποτε Πρεβεζάνου στους αξιωματικούς του στρατού ή σε άλλους αξιωματικούς, κατά την επιθυμία τους, με απλή ειδοποίηση μέσω ενός στερεότυπου γράμματος σφραγισμένου με την ανεπίσημη σφραγίδα του Αλή που έγραφε: κύριε τάδε κ.λπ «άμα λάβεις το μπουγιουρουλντί μου να παραδώσεις αμέσως το χτήμα σου στον άνθρωπό μου και να είναι δικό του». ¹⁵¹ Αν δεν το κάμεις θα σε φάει το φίδι. Όχι άλλο». Έτσι, ο πασάς εγκατέστησε πολλούς Αλβανούς (100 ή 150 οικογένειες από τα χωριά Γαρδίκι και Λέκκη της σημερινής Αλβανίας) προσφέροντάς

¹⁴⁷ Κων/νος Παπαμιχαήλ, *Η εκ των λαϊκών παραδόσεων ιστορία Λελόβου (Θεσπρωτικού) και της περιφέρειάς του (Συμβολή εις την ιστορία της Ηπείρου)*, (τιμητική επανέκδοση) Περιβαλλοντικός-Πολιτιστικός Σύλλογος του Δήμου Θεσπρωτικού, Αθήνα 2009, σ. 91-92.

¹⁴⁸ Η καλύτερη μελέτη για το ζήτημα αυτό είναι αυτή του Γιώργου Κοντογιώργη, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982.

¹⁴⁹ Οδυσσέας Μπέτσος, «Αλή πασάς και Πρέβεζα κατά την πρώτη και δεύτερη κατάκτησή της (από πληροφορίες πράξεων των συμβολαιογράφων της)», *ΠΧ*, τχ 39-40 (Πρέβεζα 2003), σ. 55-56.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 56.

¹⁵¹ Στο ίδιο, σ. 56-57.

τους ακίνητες περιουσίες (σπίτια, λιοτόπια, χωράφια, λιβάδια) που είχε δημεύσει από ντόπιους.¹⁵²

Ο Αλή πασάς είχε τάξει σε πολλούς Αλβανούς ακίνητες περιουσίες, με την κατάληψη της Πρέβεζας, αλλά τους υποσχόταν τώρα περισσότερες, διότι σκόπευε να τους χρησιμοποιήσει και σε άλλες πολιορκίες, όπως αυτή της Πάργας. Οι αρπαγές περιουσιών Πρεβεζάνων από αυτόν τον πασά ήταν πάμπολλες και μια σύνηθες πρακτική. Γι' αυτές μας δίνουν πληροφορίες έγγραφα του Αρχείου της Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, των ετών 1810-1845: διαθήκες, προικοσύμφωνα, χωριστικά μεταξύ κληρονόμων, πωλητήρια (κυρίως μουσουλμάνων σε ομόθησκους και μη). Χαρακτηριστικά, μπορούμε να δούμε ένα απόσπασμα διαθήκης: «Διαθήκη Ευγενίας χήρας Δημητρίου Ντόρβου. Για το σπίτι που ο Αλή πασάς της το πήρε και το έδωσε σε Τουρκαλβανό, θέλει, αν κάποτε της το επιτρέψει, το μισό να το πάρει η θυγατέρα της, γιατί τη γηροκόμησε επτά χρόνια». (Πράξη Κων/νου Αθανασιάδη - Μάνου, 7. 5. 1816).¹⁵³

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι Πρεβεζάνοι προσπάθησαν, τον Οκτώβριο του 1820, να πάρουν πίσω την κλεμμένη περιουσία τους με σχετική διαμαρτυρία, που υπέβαλαν στον νοτάριο Κων/νο Αθανασιάδη, ο οποίος την καταχώρησε στις Πράξεις του.¹⁵⁴ Δεν σώζεται όμως κάποια γραπτή μαρτυρία για την τύχη αυτής της διαμαρτυρίας. Μάλλον έμεινε ανενεργή, λόγω των γεγονότων που ακολούθησαν, τα οποία δυσχέραιναν την αποστολή αντιπροσώπων της Πρέβεζας στην Πύλη με τα δώρα που απαιτούνταν.¹⁵⁵ Όταν ο Σουλτάνος έστειλε το 1845 στην Ήπειρο άνθρωπό του, προκειμένου να εξετάσει την κατάσταση, οι Πρεβεζάνοι υπέβαλαν γραπτώς διάφορα αιτήματα-παράπονα, όπως την επιστροφή των κτημάτων τους, αλλά αυτά δεν ικανοποιήθηκαν.¹⁵⁶

Για την τροφοδοσία του στρατού του Αλή πασά, σώζονται κάποιες αναφορές (*αρτζουχάλια*) στο δημοσιευμένο Αρχείο του, οι οποίες δείχνουν τη φροντίδα του για τον στρατό του. Αρχικά, σύμφωνα με επιστολή (*τεσκερέ*) του Αλή προς τον Γιαννάκη Γενοβέλη (προεστό της Πρέβεζας το 1809-10) στις 8 Απριλίου 1809, ο Αλής ζήτησε από τον Γενοβέλη να καταβάλει 250 γρόσια στους φουρνάρηδες της Πρέβεζας για το ψωμί που παρασκεύαζαν για τον στρατό του.¹⁵⁷ «Γενοβέλη δῶσε τῶν φουρτζίδων Πρεβεζάνων γρόσια 250: διακόσια πενήντα, διά τά ξύλα να τά βάλουν ἐδικά τους, να εὐγάσουν το ψωμή διά τρεῖς χιλιάδες ἀσκέρι διά ἐξημῆνες.»¹⁵⁸

Όμως, στην πραγματικότητα τα χρήματα δίνονται για τα ξύλα. Ίσως, να υπήρχε άλλη συμφωνία για την παραγωγή ψωμιού (3.000 μερίδες την ημέρα επί ἑξι

¹⁵² Στο ίδιο, σ. 57 και Μιχάλης Κοκολάκης, «Η οικιστική συγκρότηση του καζά της Πρέβεζας (1830-1912)», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η ιστορία της Πρέβεζας (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 138.

¹⁵³ Οδ. Μπέτσος, «Αλή πασάς και Πρέβεζα, ό. π., σ. 57-59.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 59-63.

¹⁵⁵ Η πολιορκία του Βελή πασά στην Πρέβεζα, η συμμαχία των Σουλιωτών από τους τόπους προσωρινής διαμονής τους στα Παρασούλια, η πολιορκία του Αλή πασά στα Ιωάννινα, η κήρυξη της Επανάστασης από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και το Μάρτιο του 1821 στην Πελοπόννησο, στη Ρούμελη κ.λπ. στο ίδιο, σ. 62.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 63.

¹⁵⁷ *Αρχείο Αλή πασά, ό. π., τ. Β', σ. 34-35, αριθμ. εγγρ. 453* (Πρέβεζα, 8 Απριλίου 1809).

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 35.

μήνες). Βάσει του εγγράφου αυτού αλλά και εγγράφου της 2ας Απριλίου 1809 [αρ. 452]¹⁵⁹, συμπεραίνουμε ότι ο Αλή πασάς βρισκόταν στην Πρέβεζα επί αρκετές ημέρες. Ακόμη, από ένα ανώνυμο και αχρονολόγητο σημείωμα δαπανών, πιθανόν του Γιάννη Γενοβέλη, φαίνεται ότι κατέβαλε γρόσια στους φούρνους, αλλά και σε συγκεκριμένα άτομα για τα αγαθά που πρόσφεραν στον πασά.¹⁶⁰

Επιπλέον, από επιστολή του Αλή (20 Ιουλίου 1813)¹⁶¹ προς τον Χασάν αγά πληροφορούμαστε για την τροφοδοσία των οικογενειών των πυροβολητών του πασά, ατόμων της υπηρεσίας του, αλλά χωρίς ένδειξη της υπηρεσίας με «μισή όκα τον εφέρι την ήμέραν»¹⁶². Στο εν λόγω έγγραφο αναφέρεται και ο αριθμός των μελών των οικογενειών των πυροβολητών, που κατάγονταν από απομακρυσμένες περιοχές και οι οποίοι είχαν μεταφερθεί στην Πρέβεζα μαζί με τις οικογένειές τους. Υπήρχαν όμως ανάμεσά τους και πέντε ντόπιοι. Στο τέλος, μαθαίνουμε ότι ο Χασάν αγάς ήταν Γιαννιώτης και ότι έπαιρνε σιτάρι για τους φύλακες-υπηρέτες του σεραγιού του πασά στην Πρέβεζα «τοῦ Χασάν αγά Γιανότη διὰ λόγου του καὶ διὰ 5: νεφέρια του και δύο σραηδαρέους.»¹⁶³.

Σύμφωνα με έναν *τεσκερέ* του Μουλά Ιμπραχήμη ([Πρέβεζα, 25. 9. 1814]),¹⁶⁴ ανθρώπου του Αλή στην Πρέβεζα, προς το Τάτζη Κάκο από τον Κομπότι, ο Μουλάς παρέδωσε στους φούρνους 1.223 οκάδες αλεύρι αραβοσίτι: «Ο Τάτζης Κάκος από Κομπότι ήφερεν αλεύρι ροκῖσον δεκατιάν έτον οκάδες 1.223, ἤτοι χίλιαις διακόσιαις εἴκοσιτρεῖς και το ἔδοσαν εἰς τούς φούρνους διὰ ἀφεντικόν λογαριασμόν και τοῦ ἔδοσα τεσκερέν, ὅχι ἄλλο».¹⁶⁵ Από το έγγραφο αυτό καθίσταται φανερό ότι πρέπει να υπήρχαν στην Πρέβεζα αρκετοί φούρνοι που λειτουργούσαν συστηματικά για την τροφοδοσία των στρατευμάτων του Αλή, αλλά και του στόλου του. Πιθανόν, να πρόκειται για τη δεκάτη αραβοσίτου του χωριού Κομπότι.

Για τη διοίκηση του Αλή πασά αντλούμε ορισμένες πληροφορίες και από ένα αχρονολόγητο έγγραφο του δημοσιευμένου Αρχείου του. Πρόκειται για μία αναφορά των Νικολή Λογοθέτη και Μήτσου Γεροπάνου προς τον Αλή, οι οποίοι ενώ ήταν ενοικιαστές των τελωνειακών προσόδων (*«ντουγάνες και λιμενιάτικα»*) της Βόνιτσας (Πούντα, Περαιτιά, Νησί), όταν θέλησαν να εγκαταστήσουν εκεί ανθρώπους τους, οι ένοπλοι Αλβανοί φρουροί, που βρίσκονταν στην υπηρεσία του Αλή (*«κολιτζήδες»*) αντέδρασαν.¹⁶⁶ Υπήρχε μια αντιπαλότητα μεταξύ τους διότι οι κολιτζήδες θεωρούσαν ότι οι ίδιοι είχαν αυτά τα δικαιώματα (μαζί με τα *«προβατονόμια»*). Τα δύο πρόσωπα των εκμισθωτών αναφέρονται σε έγγραφα του Αρχείου των πρώτων χρόνων του 19ου αιώνα. Μάλιστα, ο Ν. Λογοθέτης κατείχε το αξίωμα του προεστού της Βόνιτσας στα χρόνια της *Συμπολιτείας*. Άρα, πιθανόν το έγγραφο αυτό να είναι των αρχών του 19ου αιώνα. Η αναφορά προς τον Αλή αποσκοπεί στην καταγγελία της συμπεριφοράς των *κολιτζήδων* και στην αποκατάσταση των δικαιωμάτων των ενοικιαστών: «[...] τούτον

¹⁵⁹ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 33-34, αριθμ. εγγρ. 452 ([Μπεράτι], 2 Απριλίου 1809).

¹⁶⁰ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 116, αριθμ. εγγρ. 516 (Πρέβεζα 1810).

¹⁶¹ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 367-369, αριθμ. εγγρ. 675 (Ιωάννινα, 20 Ιουλίου 1813).

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 368.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 369.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 474-475, αριθμ. εγγρ. 735 ([Πρέβεζα, 25 Σεπτεμβρίου 1814]).

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 474-475.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, τ. Γ', σ. 579-581, αριθμ. εγγρ. 1383 (Βόνιτσα, 20 Μαρτίου).

αυθέντι μας δεδοξασμένε, στέλομε ἄνθρωπον μαζούς και παρακαλοῦμε τον αυθέντι μας, να τους προστάξεις τόσον τους κολιντζήδες Πλαγιᾶς ὅσον και Ποῦντας και Νισῖοπου να τραβίσουν χέρι απο τα χισμέτια τα αὐθεντικά οπού μας ἔχετε δοσμένα. [...]».¹⁶⁷

Ὅπως αναφέραμε και παραπάνω, ο Αλή πασάς ήταν ανεκτικός στο ζήτημα της θρησκείας. Στηριζόταν στην «ανεξιθρησκεία του τοπάρχη».¹⁶⁸ Συχνά, μάλιστα, τοποθετούσε στη διοίκηση πρόσωπα μη μουσουλμανικού θρησκευματος με μοναδικό κριτήριο την ικανότητά τους. Η ισχυρή πληθυσμιακή, οικονομική και στρατιωτική παρουσία του χριστιανικού στοιχείου (ελληνικού και αλβανικού) στο οποίο ήταν υποχρεωμένος να στηριχθεί θα πρέπει να θεωρηθεί ο κύριος λόγος για τη λειτουργία καθεστώτος σχετικής θρησκευτικής ελευθερίας στις επαρχίες του. Πρέπει, επίσης, να λάβουμε υπόψη μας ότι ο Αλής ήταν οπαδός του Μπεκτασισμού, μιας ομάδας μουσουλμάνων μοναχών οι οποίοι είχαν περισσότερα χριστιανικά στοιχεία, απ' ό,τι το ορθόδοξο ισλάμ, και γι' αυτό ήταν ανεκτικοί έναντι των χριστιανών.¹⁶⁹ Ακόμη, η ανεκτικότητα του Αλή συνδέθηκε ως ένα βαθμό με την επιρροή του Κοσμά του Αιτωλού. Συντριπτικό ποσοστό των πολιτικών-διοικητικών υπαλλήλων του Αλή ήταν χριστιανοί.¹⁷⁰ Επίσης, η εξισοροποιητική πολιτική του Αλή εδραιώθηκε στα πλατιά λαϊκά ερείσματα που διέθετε ανάμεσα στους πολυάριθμους Έλληνες διανοούμενους (Αλέξη Νούτσο, Αθανάσιο Ψαλίδα, Ιωάννη Βηλαρά, Ιωάννη Κωλέτη, Λούκα Βάγια), καθώς ο ίδιος είχε θεσπίσει ως επίσημη γλώσσα του κράτους του την ελληνική.¹⁷¹ Όλους αυτούς τους χρησιμοποίησε για τη διατήρηση της άμεσης σχέσης με το υπόδουλο ελληνικό στοιχείο. Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Αλής υποδαύλιζε την ελληνική Επανάσταση, στο βαθμό που αυτή στρεφόταν, φαινομενικά, όχι εναντίον του ίδιου αλλά κατά της Υψηλής Πύλης.¹⁷²

Τον Ιούλιο του 1820 εκδόθηκε σουλτανικό φερμάνι (Χάτι Σερίφ) από την Υψηλή Πύλη η οποία, ήδη, διέθετε στοιχεία που αποδείκνυαν τις αποσχιστικές τάσεις του Αλή.¹⁷³ Σ' αυτό το φερμάνι, ο Αλής χαρακτηριζόταν ως «ένοχος εγκλήματος καθοσιώσεως και ανεγνωρισμένους εχθρός του Κράτους», και έπρεπε να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να απολογηθεί, ενώ πιο πριν ο Σουλτάνος του είχε ζητήσει να απομακρυνθεί από το πασαλίκι των Ιωαννίνων. Εκείνος, όμως, αρνήθηκε να φύγει

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 580.

¹⁶⁸ Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά*, ό. π., σ. 53-54.

¹⁶⁹ Βλ. Αθηνά Φλώρου, *Ο μπεκτασισμός στην Αλβανία*, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2016, σ. 32, 56, 90, 93.

¹⁷⁰ Οι σημαντικότεροι χριστιανοί διοικητικοί υπάλληλοι στην υπηρεσία του Αλή ήταν οι παρακάτω: Αλέξιος Νούτσος, Θεόδωρος Μπαζάκας, Χριστόδουλος Μαρίνου, Σταύρος Τσαπαλάμος, Νικόλαος Μίχος, Στέφανος και Ευθύμιος Δούκας, Δημήτριος Λογοθέτης, Δημήτριος Δρόσος, Κώστας, Θανάσης Βάγιας, Ασημάκης Κροκίδας, Γεώργιος Τουρτούρης, Αθανάσιος Λιδορίκης, Αναγνώστης και Γεώργιος Ροντήρης, Μάνθος Οικονόμου, Αναγνώστης Καρπενισιώτης κ. ά. Στρατιωτικοί: Αθανάσιος Διάκος, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Αθανασούλας Βαλτινός, Μποτσαραίοι, Τζαβελαίοι, Δυοβουνιώτης, Πανουργιάς, Ανδρέας Ίσκου, Γεώργιος Βαρνακιώτης, Δήμος Σκαλτζοδήμος και οι Γριβαίοι· βλ. Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας*, ό. π., σ. 54-55, υποσ. 63.

¹⁷¹ Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*, *Ηπειρος*, ό. π., σ. 195-199.

¹⁷² Στο ίδιο, σ. 199-200.

¹⁷³ Γ. Μακρής – Στ. Παπαγεωργίου, *χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά*, ό. π., σ. 60.

διότι ήξερε ότι αυτό θα σήμαινε την εκτέλεσή του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ξεσπάσει πόλεμος μεταξύ του Αλή και των σουλτανικών στρατευμάτων.¹⁷⁴

Για τα γεγονότα του 1821 μας πληροφορεί ένα έγγραφο από το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή, στο οποίο γίνεται λόγος για πολεμικές επιχειρήσεις στις περιοχές Σουλίου και Λελόβου με τοπικούς και σουλτανικούς αντιπάλους. Πρόκειται για το κοινό *αρτζουχάλι* των Ιλιάζη Σιλιχτάρι, Άγου Μουχουρντάρη και Ταχήρ Αμπάζη προς τον Αλή πασά, στις 2 Φεβρουαρίου 1821.¹⁷⁵ Από αυτό αντλούμε πληροφορίες για την αποστασία του Φετάχ Ντάκου και του Χόντο Λέγκου, οι οποίοι προχώρησαν στον Αχμέτ Ντέμη. Ακόμη, μαθαίνουμε ότι οι Σουλιώτες, με επικεφαλής τον Μάρκο Μπότσαρη, απλωμένοι στα πεδινά, κινδύνευσαν να αποκοπούν από τις δυνάμεις του Αλή πασά. Επίσης, ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ότι οι αρματολοί Γώγος και Κουτελίδας συμπολεμούν στην Στρεβίνα με τα σουλτανικά στρατεύματα. Προς το τέλος του εγγράφου, δίδεται η πολύτιμη πληροφορία ότι καΐκια πλέουν, πιθανόν στον ποταμό Λούρο –γνωστό για την πλοϊμότητά του την εποχή εκείνη– ο οποίος βρίσκεται κοντά στην περιοχή του Λελόβου, γεγονός που αποδεικνύει ότι κάποια πολεμική ενέργεια επιχειρήθηκε εκεί από Έλληνες. Επομένως, καθίσταται σαφές ότι ο Αλής ήρθε σε σύγκρουση με σουλτανικά στρατεύματα και έχασε την υποστήριξη σημαντικών πολέμαρχων. Εν τέλει, κατέφυγε στο νησί της λίμνης των Ιωαννίνων, όπου και εξοντώθηκε σε ένα κελί της μονής του Αγίου Παντελεήμονα από τα σουλτανικά στρατεύματα του βαλεσί Χουρσίτ πασά, στις 24 Ιανουαρίου 1822.¹⁷⁶

2. Δικαιοσύνη

Η παρούσα ενότητα πραγματεύεται τη λειτουργία της δικαιοσύνης στην Πρέβεζα κυρίως κατά την πρώτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, περίοδο για την οποία σώζονται περισσότερες πληροφορίες, στο πλαίσιο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου*, κυρίως για την πόλη της Πρέβεζας. Η Συνθήκη της 21^{ης} Απριλίου 1800 παραχωρούσε διάφορα δικαστικά προνόμια στις πόλεις της *Συμπολιτείας*, χωρίς ριζικές αλλαγές σε σχέση με αυτά που επικρατούσαν επί Βενετοκρατίας.¹⁷⁷ Όσον αφορά στην οργάνωση των δικαστηρίων, υπήρχαν τα Πρωτοβάθμια και τα Δευτεροβάθμια δικαστήρια.¹⁷⁸ Τα Πρωτοβάθμια δικαστήρια ήταν τα εξής:

α) το δικαστήριο της Υγείας ή προβλεπτές Υγείας, αποτελούμενο από τρεις δικαστές και τον γραμματέα,

β) το Δικανικό κριτήριο, της Πρώτης Απαίτησης, το οποίο ήταν μονομελές ή πολυμελές, αποτελούμενο από τρεις τακτικούς δικαστές και δύο αναπληρωματικούς. Αυτό εκδίκασε διαφορές πολιτικού-διοικητικού περιεχομένου, ενώ ο γραμματέας του εισέπραττε τα δικαστικά τέλη και πρόστιμα τα οποία κατέθετε στην πολιτειακή ή Δημόσια κάσα (Δημόσιο ταμείο), και

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 60.

¹⁷⁵ Αρχείο Αλή πασά, ό. π., τ. Γ', σ. 472-474, αριθμ. εγγρ. 1325 (Βαργιάδες, 2 Φεβρουαρίου 1821).

¹⁷⁶ Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», ό. π., σ. 272.

¹⁷⁷ Κ. Παπαγεωργίου, «Η Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου», ό. π., σ. 66.

¹⁷⁸ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, ό. π., σ. 84' του ίδιου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 116 και Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 289.

γ) το Εγκληματικό δικαστήριο της Πρώτης αναφοράς, που αποτελείτο από τρεις δικαστές και από τον γραμματέα ο οποίος ασκούσε και ανακριτικά καθήκοντα.

Στα Δευτεροβάθμια δικαστήρια υπαγόταν το Δικανικό και Εγκληματικό ή Δικαστήριο της Επίκλησης (απαντάται και ως Σύλλογος επικλήσεων των Πέντε), απαρτιζόμενο από πέντε δικαστές, το οποίο εκδίκαζε κατ' έγκληση τις αποφάσεις (πολιτικές και ποινικές), που τις παρέπεμπε σε αυτό η Διοίκηση. Τα μέλη αυτού του δικαστηρίου εκλέγονταν από κοινή συνέλευση, χωρίς να μπορούν να εκλεγούν αυτοί που είχαν εκλεγεί στο παρελθόν, ούτε οι συγγενείς τους. Η υπόθεση που επρόκειτο να εκδικαστεί γραφόταν στο βιβλίο του Ορισμού.¹⁷⁹ Η κατηγορία γινόταν μέσω του δικαστικού κλητήρα, ενώ οι διάδικοι εμφανίζονταν μόνοι ή παρουσία δικηγόρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο «κράτος» του Αλή πασά απαγορευόταν η παρουσία δικηγόρου στις πολιτικές και ποινικές υποθέσεις. Αντίθετα, στην *Επτάνησο Πολιτεία* και στη *Συμπολιτεία* ήταν επιτρεπτό, ενώ μόνο στην Πρέβεζα απαγορεύτηκε, στις 24 Αυγούστου 1803, με επιστολή προς το Δικανικό Κριτήριο της Πρώτης Αναφοράς, και αυτό για να μην επηρεαστούν οι κριτές από την ευγλωττία των δικηγόρων (Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Φ. 20, φ. 18).¹⁸⁰

Η *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου* με τους νόμους (θεσπίσματα) οι οποίοι ήταν σεβαστοί από τις Διοικήσεις Πρέβεζας, Πάργας και Βόνιτσας, εξουσιοδοτούσε την Προεδρία να επιτηρεί τη λειτουργία όλων των τοπικών δικαστηρίων (23 Μαρτίου 1802) και να τιμωρεί τους επίορκους δικαστές για την κατάχρηση νόμου (1803, Βιβλίο 21ο αριθμός αρχειοθετήσεως σ. 60).¹⁸¹ Δεν μπορούσε, όμως, ελλείψει μιας νομοθετικής διάταξης να ακυρώνει παράνομες δικαστικές αποφάσεις, και για αυτό με έγγραφο της 1^{ης} Μαΐου 1806 (Βιβλίο 20ο, σ. 60) προς τη Γερουσία της *Επτανήσου Πολιτείας*, ζήτησε τη γνώμη της για το αν με τις διατάξεις του άρθρου 2, του σχεδίου του καταρτισθέντος Συντάγματος μπορούσε η Προεδρία να ακυρώνει παράνομη απόφαση που εξέδωσε το Δικαστήριο της Πάργας. Δεν σώζεται όμως η γνωμάτευση της Γερουσίας των Επτανήσων.¹⁸²

Οι πολίτες αποκαλούσαν τους δικαστές (κριτές) «ευγενείς». Οι δικαστές, προκειμένου να αποφανθούν, προέτασαν τη φράση «οι ευγενείς δικαστές ή κριτές», καθιστοί και όχι όρθιοι επειδή δεν υπήρχε εισαγγελέας.¹⁸³ Επίσης, στο δικαστήριο Τσεβήλ της Πρέβεζας, το οποίο λειτουργούσε από το 1800, αποφάσιζε ο κριτής Τσεβήλ Σουμάριος, επικαλούμενος το όνομα του Ιησού Χριστού.¹⁸⁴ Επιπρόσθετα, το άρθρο 4¹⁸⁵ της Συνθήκης-Συμφωνίας της 25^{ης} Δεκεμβρίου 1800,¹⁸⁶ το οποίο, όπως είπαμε, εντοπίστηκε από τον ιστορικό Σπ. Ασδραχά στο Ιστορικό Αρχείο της Λευκάδας, αφορά στις διαφορές και στη δικαστική συνδρομή των υπηκόων της *Επτανήσου Πολιτείας* και των κατοίκων της *Συμπολιτείας*. Οι πληροφορίες που

¹⁷⁹ Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 290.

¹⁸⁰ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία των ηπειρωτικών πόλεων*, ό. π., σ. 93· του ίδιου «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 114.

¹⁸¹ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία των ηπειρωτικών πόλεων*, ό. π., σ. 90.

¹⁸² Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 113.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 116.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 116.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 115.

¹⁸⁶ Σπ. Ασδραχάς, ό. π., σ. 21-35.

αντλούμε από αυτό είναι πολύτιμες για την κατανόηση της λειτουργίας της δικαιοσύνης. Στις διαφορές ανάμεσα στους υπηκόους της *Επτανήσου Πολιτείας* και της Πρέβεζας, Πάργας και Βόνιτσας, οι αντίδικοι μπορούσαν να ασκήσουν έφεση στο εφετείο (δικαστήριο της επικλήσεως) των άλλων δυο τόπων, εφ' όσον η διαφορά της αντιδικίας υπερέβαινε τα 50 γρόσια. Το ίδιο γινόταν και για τις διαφορές μεταξύ των νησιωτών και των στεριανών, που αφορούσαν στα υποστατικά, οι οποίες κρίνονταν στον τόπο όπου βρίσκονταν. Ο παραπονούμενος είχε το δικαίωμα να ασκήσει έφεση στους άλλους δύο τόπους.¹⁸⁷

Όσον αφορά στη δικαιοσύνη, μετά τη δεύτερη κατάληψη τη Πρέβεζας από τον Αλή, αυτή ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Οι Πρεβεζάνοι, όπως προλέχθηκε, όχι μόνο δεν είχαν δικηγόρους και δεν μπορούσαν να καταφύγουν στη δικαιοσύνη αλλά και δικάζονταν με κατηγορία απλής υποψίας. Φυσικά, οι ποινές ποίκιλλαν από φυλάκιση μέχρι και θάνατο με βασανιστήρια.¹⁸⁸ Ωστόσο, ο περιηγητής William Goodison στο έργο του αναφέρει περιστατικά που του τα αφηγήθηκαν όταν επισκέφτηκε την Πρέβεζα, το 1818, στα οποία αποδεικνύεται η απονομή της δικαιοσύνης από τον Αλή πασά. Ένα από αυτά σχετίζεται με τον δανεισμό χρημάτων. Ένας έμπορος από τα Ιωάννινα δανείστηκε από έναν ιερέα χρήματα, αλλά όταν έπρεπε να του τα επιστρέψει, ισχυριζόταν ότι δεν έλαβε ποτέ χρήματα απ' αυτόν. Ο ιερέας κατέφυγε στον Αλή, αλλά επειδή δεν είχε κάποιο αποδεικτικό του δανεισμού, ο πασάς απέρριψε την υπόθεση αφού πρώτα ζύγισε και τους δύο. Μετά από αρκετό καιρό, ο πασάς τους κάλεσε και τους ξαναζύγισε. Ο ιερέας είχε χάσει κιλά, προφανώς, από την στενοχώρια του ενώ ο έμπορος είχε αυξήσει το βάρος του. Έτσι, ο πασάς διέταξε τον έμπορο να αποπληρώσει το χρέος του στον ιερέα.¹⁸⁹

Αποψη της Πρέβεζας, 1805 (λιθογραφία του Σαίν Σωβέρ, συλλογή Ν. Καράμπελα)

¹⁸⁷ Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 115.

¹⁸⁸ Οδ. Μπέτσος, «Αλή πασάς», ό. π., σ. 56.

¹⁸⁹ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 150-151.

II. ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Σ' αυτό το υποκεφάλαιο θ' αναφερθούμε στην κοινωνία της Πρέβεζας κατά τις αρχές του 19ου αιώνα: στη δημογραφική της εξέλιξη, στη θρησκευτική οργάνωση, στα ήθη και στα έθιμα της περιοχής κ.λπ. Θα στηριχθούμε, κυρίως, σε μαρτυρίες των ξένων περιηγητών που επισκέφθηκαν την περιοχή της Πρέβεζας και κατέγραψαν τις εμπειρίες τους κατά το πέρασμά τους από κει.¹⁹⁰

1. Δημογραφική εξέλιξη-Πληθυσμιακές ομάδες-Κατοικίες

Αρχικά, πρέπει να δούμε τη δημογραφική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας,¹⁹¹ για να την συγκρίνουμε με αυτή επί εποχής του Αλή πασά. Το 1684, χρονιά κατά την οποία οι Βενετοί με αρχηγό το Μοροζίνι κατέλαβαν την Πρέβεζα, ο πληθυσμός της υπολογίζεται σε 1.500 κατοίκους (κατά τον Leake είχε μόνο 70 οικογένειες) οι οποίοι, πιθανότατα, ήταν στο σύνολό τους Έλληνες, διότι με τη δεύτερη βενετική κατάληψη οι Τούρκοι (περίπου 1.500-1.700) αποσύρθηκαν στην Άρτα. Άρα, πριν από τη βενετική κατάληψη ο πληθυσμός της ανερχόταν, περίπου, στις 3.000-3.200 ψυχές. Το 1740 ο γηγενής πληθυσμός αριθμούσε 200 οικογένειες ή 900 ψυχές, σύμφωνα με έκθεση του γενικού Προβλεπτή Antonio Loredan προς το Δόγη.¹⁹² Σύμφωνα με τον Leake, όταν ήρθαν οι Γάλλοι το 1798 η Πρέβεζα αριθμούσε 2.000 οικογένειες.¹⁹³ Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, περίοδο ακμής του εμπορίου της Πρέβεζας, είναι λογικό να υπάρξει πληθυσμιακή ανάπτυξη και ο πληθυσμός της να ανερχόταν σε 10.000-12.000 κατοίκους. Ωστόσο, στις τόσες χιλιάδες κατοίκους, συνυπολογίζονται οι Έλληνες και οι Οθωμανοί που έφταναν συνεχώς στην Πρέβεζα από την ενδοχώρα. Ο Goodison αναφέρει στο έργο του, κατά την διήμερη εκδρομή του στην Πρέβεζα, το 1818, ότι υπήρχαν φήμες για έναν πληθυσμό 15.000 κατοίκων κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.¹⁹⁴

Έπειτα, το φιρμάνι της Συνθήκης της 21^{ης} Μαρτίου μας πληροφορεί ότι οι 12.000 κάτοικοι που βρίσκονταν στην Πρέβεζα πριν τον «χαλασμό» της, μειώθηκαν ραγδαία επειδή πολλοί πέθαναν και άλλοι διασκορπίστηκαν σε κοντινά μέρη.¹⁹⁵ Ο Leake σημειώνει ότι το 1805 ο αριθμός των οικογενειών της πόλης είχε μειωθεί κατά πολύ και είχε φθάσει στις 1.200. Σύμφωνα με αναφορά του Γάλλου συνταγματάρχη F. Guillaume de Vaudoncourt, της 13.12.1807, από το Μιλάνο, που απόκειται στα Αρχεία Πολέμου της Γαλλίας στο Παρίσι, ο πληθυσμός της ανερχόταν στους 3.000 κατοίκους έναντι των 15.000 πριν από το 1799.¹⁹⁶ Γι' αυτόν τον λόγο, ο Σουλτάνος με φιρμάνι του καλούσε όλους τους ραγιάδες των περιοχών αυτών να επιστρέψουν προκειμένου να είναι ασφαλείς και να ζήσουν ειρηνικά.¹⁹⁷ Μετά τη δεύτερη

¹⁹⁰ Κωνσταντίνα Ζήδρου-Τσόλα, «Αναφορές των περιηγητικών κειμένων στην πόλη της Πρέβεζας», *Πρέβεζα Β'*, ό. π., τόμ. 1^{ος}, σ. 461-473.

¹⁹¹ Ιωάννης Ψαράς, «Κατ' οίκον έρευνα στη Βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας*, ό. π., σ. 91-92.

¹⁹² Για τις δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας βλ. Κ. Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας*, ό. π.

¹⁹³ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», ό. π., σ. 186.

¹⁹⁴ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 145.

¹⁹⁵ Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 291-292.

¹⁹⁶ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος Λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», ό. π., σ. 186.

¹⁹⁷ «Τέλος πάντων, να επιμεληθής δια να ελκύσης τους Ραγιάδες όπου είναι σκορπισμένοι και να τους φέρης εις τους τόπους των προσέχων δια να είναι φυλαγμένοι και να ζουν με άνεσιν, όπου εντός

κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή, ο Γάλλος διπλωμάτης, Francois Pouqueville, μας πληροφορεί ότι ο πασάς δήμευσε περιουσίες, εξόντωσε ή εξόρισε ντόπιους οι οποίοι δεν ξεπερνούσαν τους 2.000 και των οποίων τα βασανιστήρια από τους ανθρώπους του Αλή ήταν απερίγραπτα.¹⁹⁸

Σύμφωνα με ένα γαλλικό υπόμνημα του Clermont – Tonnerre προς τον βασιλιά Joseph, το 1808, στην Ιθάκη, στη Λευκάδα και στον Κάλαμο βρίσκονταν περίπου 1.500 οικογένειες προσφύγων από το Σούλι, την Πρέβεζα και από άλλες περιοχές ερημωμένες από τον Αλή πασά.¹⁹⁹ Ακόμη, ο Αλή πασάς εγκατέστησε στην Πρέβεζα Αρναούτδες (αλβανική φάρα πιστή στον Αλή) στους οποίους είχε μοιράσει τα σπίτια, τα έπιπλα και τα κτήματα των κατοίκων της πόλης που είχαν φύγει. Ειδικότερα ο πασάς υποκατέστησε με Αλβανούς χωρικούς και στρατιώτες τους δραστήριους και πολύ εργατικούς Έλληνες εμπόρους. Υπήρχαν, επίσης, και Εβραίοι στην Πρέβεζα οι οποίοι ασχολούνταν με την επίπλωση των παλατιών του Αλή πασά. Ο Hobhouse στη δεύτερη επιστολή του²⁰⁰ μας πληροφορεί ότι το 1809 ο πληθυσμός της πόλης έφτανε τους 3.000 περίπου κατοίκους, οι μισοί από τους οποίους ήταν οι Αλβανοί.²⁰¹ Από γράμμα του Pouqueville, στις 9 Ιουλίου 1809, πληροφορούμαστε ότι κάτοικοι της Πρέβεζας και των Επτανήσων έφευγαν με καΐκια για την Κέρκυρα.²⁰² Επίσης, σε υπόμνημα του Λυμπεράκη Π. Μπενάκη (προξένου της Ρωσίας) στις 23 Σεπτ./ 5 Οκτ. 1810, γίνεται φανερό ότι οι Τσάμηδες κατοικούσαν από την Χειμάρρα έως την Πρέβεζα με αποτέλεσμα να ενισχύεται ο πληθυσμός της πόλης με την μετεγκατάσταση Αλβανών και την εκτόπιση Ελλήνων.²⁰³ Μάλιστα, το ίδιο έγγραφο αναφέρεται στην σφαγή των κατοίκων της Πρέβεζας και των χωριών Νιβίτσας και Αγίου Βασιλείου.²⁰⁴ Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η Πρέβεζα είχε, το 1812-1813, αλλά και νωρίτερα, έναν μεικτό πληθυσμό, με κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα την αλβανική.²⁰⁵

Ο Πουκεβίλ αναφέρεται και στις βίαιες μετακινήσεις κατοίκων που διενεργούσε ο Αλής προκειμένου να εποίκισει κάποια περιοχή. Για παράδειγμα, το 1815 προκειμένου να εποίκισι τη Νικόπολη μετέφερε ολόκληρους πληθυσμούς από τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, σαν να επρόκειτο για αγέλες ζώων. Ο Holland υπολογίζει τον πληθυσμό της πόλης, πριν από την κατάληψή της από τον Αλή (1798-99) στις 10.000 με 12.000 ψυχές και το 1812 στις 4.000, ενώ ο Σταγειρίτης τις

ολίγου να κατοικηθώσιν οι ρηθέντες τόποι και να ευτυχίσουν και εις τούτο να επιμεληθής και να καταβάλης κάθε προθυμίαν σου» στο ίδιο, σ. 186.

¹⁹⁸ François - Charles - Hughes – Laurent Pouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα – Ηπειρος*, μτφ. Παναγιώτα Γ. Κώτσου, βιβλίο 5ο, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1994, σ. 181-182.

¹⁹⁹ Δ. Ανωγάτης-Pele, *Έξι γαλλικά υπομνήματα, ό. π.*, υπόμνημα 8ης Φεβρουαρίου 1808, σ. 43.

²⁰⁰ Το περιηγητικό του έργο έχει τίτλο *A journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during the years 1809 and 1810* (Ταξίδι μέσω της Αλβανίας και άλλων επαρχιών της Ευρωπαϊκής και Ασιατικής Τουρκίας στην Κωνσταντινούπολη κατά τα χρόνια 1809-1810), και εκδόθηκε το 1813 στο Λονδίνο από τον James Cawthorn· βλ. Ν.Καράμπελας «Ο Άγγλος αριστοκράτης», ό. π., σ. 69 υποσ. 7.

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 82.

²⁰² Δ. Ανωγάτης-Pele, *Έξι γαλλικά υπομνήματα, ό. π.*, σ. 96, γράμμα του Pouqueville, 9 Ιουλίου 1809.

²⁰³ Γκρέγκορι Αρς, *Η Ρωσία και τα Πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου*, ό. π., σ. 212, αριθμ. εγγρ. 63 (23 Σεπτεμβρίου [5 Οκτωβρίου] 1810).

²⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 213, αριθμ. εγγρ. 63 (23 Σεπτεμβρίου [5 Οκτωβρίου] 1810).

²⁰⁵ Henry Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ηπειρο, Αλβανία*, ό. π., σ. 57-68.

υπολογίζει στις 12.000, το 1819.²⁰⁶ Το 1815 σημειώθηκαν πολιτικές αναταραχές στην Ιταλία και στη Γαλλία· έτσι, η Πρέβεζα προσέλκυσε πολλούς αντιπολιτευόμενους, τυχοδιώκτες και στρατιωτικούς όλων των βαθμών, οι οποίοι νόμιζαν ότι θα τύχουν της προστασίας του πασά των Ιωαννίνων.²⁰⁷ Το 1818 ο Goodison μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοί της ανέρχονταν στις 4.000 (Χριστιανούς και Μουσουλμάνους).²⁰⁸

Την εποχή εκείνη η παρουσία του Αλβανού χωρικού ή στρατιώτη ήταν κυρίαρχη στους δρόμους της πόλης και η φιγούρα αυτή είχε κάνει μεγάλη εντύπωση στον Holland, που μας δίνει την εικόνα του. Γενικά αρρενωπός στο πρόσωπό του, είχε χαρακτηριστικά που τον έκαναν να μη δείχνει υποταγμένος μέσα στην ηρεμία της σκλαβιάς. Είχε μια παράξενη επιβλητικότητα στο περπάτημα και στο παράστημά του, με μια ενδυμασία που τον έκανε ακόμη πιο εντυπωσιακό. Τα πιο αξιοπρόσεκτα σημεία της ενδυμασίας του ήταν ο εξωτερικός ντουλαμάς, τα δύο γιλέκα με το εξωτερικό ανοικτό, μια φαρδιά λωρίδα ύφασμα, ή ζώνη γύρω από τη μέση, στην οποία ήταν στερεωμένα ένα ή, μερικές φορές, και δύο πιστόλια και ένα μεγάλο μαχαίρι, ένα βαμβακερό πουκάμισο, η μακριά πάλα, οι στρογγυλές περικνημίδες, οι ποικιλόχρωμες κάλτσες, τα σανδάλια και η *καπότα* ή μεγάλη *κάπα*, μια από τις πιο έντονες ιδιομορφίες της αλβανικής ενδυμασίας. Επίσης, αξιοπρόσεκτο ήταν και το μικρό κόκκινο αλβανικό φέσι που φορούσε ο υποπρόξενος σινιόρ Βαλεντίνης,²⁰⁹ με τον οποίο συναντήθηκε ο Holland στην Πρέβεζα, το 1812.²¹⁰ Παρόμοια εικόνα με την άγρια όψη του Τουρκαλβανού, ο οποίος περπατούσε πετώντας τα στήθη έξω και κρατώντας πιστόλια και ένα μεγάλο μαχαίρι που προεξείχε από μία ζώνη κάτω από τη μέση, δίνει ο Hobhouse στη δεύτερη επιστολή του.²¹¹ Επίσης, ο ίδιος χαρακτηρίζει την εμφάνισή τους ως αποκρουστική και βρώμικη, ενώ τον στρατηγό Ελμάζ τον περιγράφει με σανδάλια και λευκό ραβδί (διακριτικό στοιχείο που χαρακτήριζε αυτούς που ήταν ή παρίσταναν τους Τούρκους αξιωματικούς) και λίγο πιο καθαρό από τους άλλους.²¹²

Ο Goodison γράφει ότι οι στρατιώτες του πασά ήταν ετερόκλητες ομάδες, εξαιτίας της ποικιλίας των ρούχων τους, τα οποία ήταν όμορφα.²¹³ Ο Brondsted συχνά επισημαίνει ότι οι Τούρκοι ένιωθαν πάντα πιο σπουδαίοι, όταν εκείνος που βρισκόταν απέναντί τους γινόταν περισσότερο δουλοπρεπής.²¹⁴ Ο ίδιος θαύμασε τη φορεσιά του Αλή, όταν την είδε για πρώτη φορά από κοντά, η οποία περιλάμβανε

²⁰⁶ Αρ. Βρεκόσης, *ό. π.*, σ. 293 υποσ. 40. Στα αριθμητικά στοιχεία που παραθέτει ο Holland συμφωνεί και ο περιηγητής Peter Oluf Brondsted ο οποίος πέρασε από την Πρέβεζα το 1812-1813· βλ. Ρ. Ο., Brondsted «Με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων το φθινόπωρο του 1812», *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα – Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006, σ. 36.

²⁰⁷ Κ. Βλάχος, «Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδερφών Fr. και Hug. Pouqueville», σ. 65.

²⁰⁸ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», *ό. π.*, σ. 145.

²⁰⁹ Πρόκειται για τον Αντώνη Βαλεντίνη, προεστό της Πρέβεζας την εποχή εκείνη· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη» *ό. π.*, σ. 73, υποσημ. 69.

²¹⁰ Η. Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία*, *ό. π.*, σ. 57-59.

²¹¹ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα», *ΙΙΧ*, τχ. 39-40 (2003), σ. 79-80 και 100.

²¹² Όμως, παρά την άγρια και αποκρουστική εμφάνιση των Τουρκαλβανών, ο Hobhouse τους βρήκε ευδιάθετους και ήπιους· βλ. *στο ίδιο*, σ. 99-100.

²¹³ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», *ό. π.*, σ. 148.

²¹⁴ Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός αρχαιολόγος Peter O. Brondsted στην Πρέβεζα», *ΙΙΧ*, τχ. 37-38 (2001), σ. 15.

ζώνη με στιλέτο, η λαβή του οποίου ήταν καλυμμένη με διαμάντια, και ένα ψηλό φέσι από βιολετί βελούδο, με μεγάλη χρυσή δαντέλα (η ακριβής όψη του φαίνεται στο πορτραίτο του Λουί Ντυπρέ, βλ. Παράρτημα).²¹⁵ Επίσης, αξίζει να αναφερθεί το σχόλιο του Leake για την εξωτερική εμφάνιση των Πρεβεζάνων, η οποία τον εντυπωσίασε.²¹⁶ Οι άνδρες είχαν εύρωστη κορμοστασιά και οι γυναίκες ωραία επιδερμίδα, μολονότι εργάζονταν σκληρά την εποχή εκείνη (δηλαδή το 1805). Ο Hobhouse διαισθάνεται ότι ο Έλληνας δεν φοβόταν τον Τούρκο κατακτητή και παρατηρεί ότι «αισθάνεται ελεύθερος τη στιγμή που πετά το φέσι για να φορέσει το καπέλο του, το οποίο στις μέρες μας και σε κάποια άλλη χώρα, αποτελούσε σημάδι ελευθερίας».²¹⁷

Habitans de Parga, Prevesa, Vonizza et St Maure

Ενδυμασίες Πάργας, Πρέβεζας, Βόνιτσας και Αγίας Μαύρας, λιθογραφία του Σαιν Σωβέρ.

(συλλογή Ν. Καράμπελα)

Ο Fr. Rouqueville στο ταξιδιωτικό έργο του αναφέρεται στις κατοικίες-οχυρώσεις του Αλή πασά.²¹⁸ Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε λόγος για τη σημασία του οχυρωματικού δικτύου του Αλή στις περιοχές που κατείχε, καθώς και για τα φρούρια της Πρέβεζας (το κάστρο του Πλατάνου ή Ριζόκαστρο, το κάστρο του Αγίου Γεωργίου ή Γενή Καλέ, στη θέση Κοκκινόχωμα και του Παντοκράτορα ή Ουτς Καλέ, στη θέση Φωκιά). Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε ότι στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου δέσποζε το φρούριο Γενή καλέ. Το σεράι του Αλή²¹⁹ εκτεινόταν κατά μήκος της παραλίας. Μια αποβάθρα, που υπήρχε εκεί, υποστηρίζονταν από μία

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 18-19.

²¹⁶ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος Λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», ό. π., σ. 187.

²¹⁷ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος αριστοκράτης», ό. π., σ. 93.

²¹⁸ Rouqueville, ό. π., σ. 183.

²¹⁹ Χτίστηκε στα τέλη της δεκαετίας 1800-1810, εκεί όπου παλαιότερα υπήρχε το κάστρο της Πρέβεζας ή κάστρο της Μπούκας, το οποίο κατεδαφίστηκε το 1701, σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης του Κάρλοβιτς. Σήμερα, η περιοχή ονομάζεται Παλιοσάραγα και σώζονται ακόμα μέρη των θεμελίων του κάστρου της Μπούκας και του σαραγιού του πασά: βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός...», ό. π., σ. 7 υποσ. 4.

κυκλική τηλεβολοστοιχία, ενώ στο κέντρο της πόλης υπήρχε ένα άλλο φρούριο κι ένα ακόμη σεράι,²²⁰ που περιβαλλόταν από μία βαθιά τειχισμένη τάφρο, κατασκευασμένη με δαπάνες των Ηπειρωτών χριστιανών, οι οποίοι έχτισαν και επίπλωσαν το σεράι, όπως και όλα τα παλάτια του πασά, με τη βία. Από έκθεση του Α. Ι. Ιταλίνσκι προς τον Ν. Π. Ρουμάντσεφ μαθαίνουμε πως Έλληνες και Τούρκοι πρόκριτοι, τους οποίους ο πασάς συνάντησε στην Πρέβεζα, πίστευαν ότι ο Αλής είχε σκοπό να κάνει την πόλη τους έδρα του πασαλικιού του και γι' αυτό την είχε οχυρώσει, θεωρώντας την ως ασφαλέστερη από τα Γιάννενα, οι κάτοικοι των οποίων, ίσως, να στρέφονταν κάποτε εναντίον του.²²¹

Ο Brondsted επισκέφτηκε το σεράι του Αλή στις 13 Δεκεμβρίου 1812. Όπως γράφει, το διαμέρισμα του πασά ήταν μετρίων διαστάσεων, αλλά πολύ ψηλό και πλούσια διακοσμημένο, με τουρκικό στυλ.²²² Το ταβάνι ήταν ζωγραφισμένο με βαθύ γαλάζιο χρώμα, με ανάγλυφα επίχρυσα αστέρια. Η πολυτέλεια ήταν έκδηλη και στο σαλόνι του πασά. Την πολυτέλεια του σεραγιού του πασά την περιγράφει και ο Goodison. Στο ισόγειο υπήρχαν αποθήκες ναυτικού και πολεμικού υλικού. Το πάνω μέρος του κτηρίου ήταν χωρισμένο σε δωμάτια διαφόρων μεγεθών.²²³

Εκτός από το σεράι του πασά, ο Hobhouse μας δίνει πληροφορίες και για τις κατοικίες της Πρέβεζας. Τα σπίτια ήταν ξύλινα και τα περισσότερα ισόγεια, ενώ όπου υπήρχε όροφος η επικοινωνία γινόταν μέσω σκάλας ή μέσω ξύλινων σκαλοπατιών.²²⁴ Στην περίπτωση που το σπίτι δεν ήταν ισόγειο, τα ζώα καταλάμβαναν τον κάτω κάτω όροφο, που συχνά χρησίμευε ως αποθήκη, ενώ η οικογένεια ζούσε στον επάνω όροφο.²²⁵ Σύμφωνα με τον Fr. Rouqueville, στην περιοχή Λούρος, μεταγενέστερη πρωτεύουσα της περιοχής Κασσιόπης, ένα φτωχό χωριό, οι συνθήκες διαβίωσης ήταν δύσκολες εξαιτίας της μολυσμένης ατμόσφαιρας από τον ποταμό Λούρο, της έλλειψης πόσιμου νερού, της προσβολής από διφθεριτική λαρυγγίτιδα, των επιδημιών που έπλητταν ανθρώπους και χοίρους, και των μεγάλων κουνουπιών.²²⁶ Τα τελευταία ανάγκαζαν τους κατοίκους να κατασκευάζουν τα κρεβάτια τους πάνω σε ψηλά δέντρα, σαν φωλιές πελαργών. Αξίζει να σημειωθεί ότι, πάλι κατά τον ίδιο πρόξενο-περιηγητή, οι κάτοικοι της περιοχής του Λούρου δεν είχαν το δικαίωμα να χτίζουν πέτρινα σπίτια, γιατί οι Τούρκοι φοβούνταν μήπως οχυρωθούν εκεί και αμυνθούν με τα όπλα, σε περίπτωση πολέμου· γι' αυτό ζούσαν σε καλύβες κατασκευασμένες από κλαδιά δένδρων ή σε παραπήγματα.²²⁷ Ο Goodison μας πληροφορεί ότι το 1818 η Πρέβεζα αποτελούνταν κυρίως, από μικρές και άθλιες καλύβες, οι οποίες χωρίζονταν με στενούς δρόμους.²²⁸

²²⁰ Το πρώτο και μεγαλύτερο σεράι βρισκόταν στη θέση «Παλιοσάραγα» και το δεύτερο στον Μύτικα.

²²¹ Γρ. Αρς., ό. π., σ. 227, αριθμ. εγγρ. 67 (8/20 Φεβρουαρίου 1813).

²²² Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός», ό. π., σ. 16.

²²³ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 148.

²²⁴ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος αριστοκράτης», ό. π., σ. 82.

²²⁵ Στο ίδιο, σ. 82.

²²⁶ Rouqueville, ό. π., σ. 195-196.

²²⁷ Στο ίδιο, σ. 194-195.

²²⁸ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 148. Το ίδιο παρατήρησε το 1842-43 και ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα Eugène Roujade, ο οποίος συμπληρώνει ότι σ' αυτές τις καλύβες ζούσαν οι Χριστιανοί· βλ. Γιώργος Β. Νικολάου, «Οικονομική και κοινωνική κατάσταση των καζάδων Άρτας και Πρέβεζας σύμφωνα με ανέκδοτα υπομνήματα του προξένου της Γαλλίας στα Ιωάννινα Eugène

Από την πλευρά του ο Hughes μας δίνει μια εικόνα για τον πληθυσμό και την κατάσταση της πόλης κατά την περιοδεία του στην Πρέβεζα, μεταξύ των ετών 1813-1814.²²⁹ Κάνει λόγο για 16.000 κατοίκους την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας, ενώ την εποχή του Αλή ο αριθμός των κατοίκων της μειώθηκε στις 3.000. Όπως γράφει, τσακισμένοι από την πείνα και τις αρρώστιες, τριγυρνούσαν σαν «φαντάσματα» στους ερημωμένους δρόμους της. Στα πρόσωπά τους απλωνόταν μια μελαγχολία για την περασμένη τους ευημερία. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατοικούσε στα προάστια, μέσα σε ξύλινες παράγκες, εκτεθειμένες στα βλέμματα των περαστικών. Η μελαγχολική κατήφεια των ταπεινωμένων Ελλήνων ερχόταν σε αντίθεση με τη μεγαλόπρεπη επιβλητικότητα των Οσμανλίδων, που ξεχώριζαν με τα τουρμπάνια τους. Πολλοί Πρεβεζάνοι έχασαν τις περιουσίες τους από τον Αλή πασά και τους υποτακτικούς του και άλλοι, ωθούμενοι από τις απατηλές υποσχέσεις του, παρέμεναν στη πόλη και θεωρούνταν υποτελείς του. Αυτό σήμαινε ότι κανείς δεν μπορούσε να φύγει από την πόλη χωρίς άδεια και χωρίς εγγυήσεις για την επιστροφή του και ότι κανένας δεν μπορούσε να αγοράσει την περιουσία του, ενώ και μόνο η απόπειρα για κάτι τέτοιο τιμωρούνταν με κατάσχεση της περιουσίας του και ισόβια φυλάκιση.²³⁰

Στα έργα των ξένων περιηγητών βρίσκουμε πολλές πληροφορίες και για την ζωή των κατοίκων, καθώς και για τα έθιμά τους. Αξιοσημείωτες είναι οι πληροφορίες που μας δίνει ο Hobhouse στο έργο του για τις καθημερινές συνήθειες των κατοίκων της Πρέβεζας. Αναφέρεται στον εθιμοτυπικό τρόπο υποδοχής των ξένων από τους Τούρκους αξιωματικούς, που περιλάμβανε την προσφορά καφέ και τσιμπουκιού.²³¹ Το έθιμο αυτό επιβεβαιώνει και ο Brondsted, αναφέροντας ότι στον ίδιο και στον φίλο του, Φορέστι, ο Αλής προσέφερε καφέ, πίτες και κουφέτα, στο πλαίσιο της φιλοξενίας τους.²³² Το κάπνισμα αλλά και το «κουτσομπολιό» στις πόρτες ή στα παράθυρα των σπιτιών αναφέρεται από τον Goodison ως συνήθεια των ανδρών της Πρέβεζας, ενώ οι γυναίκες δεν φαίνονταν πουθενά.²³³ Στη συνέχεια, ο Hobhouse περιγράφει το δείπνο με τους Αλβανούς. Οι Αλβανοί έπλεναν τα χέρια τους πριν και μετά το φαγητό, ο καθένας με ξεχωριστό σαπούνι.²³⁴ Το φαγητό, τηγανισμένο ψάρι, ήταν τοποθετημένο σε μία στρογγυλή τάβλα πάνω σε δύο κομμάτια ξύλου, ελάχιστα πάνω από το έδαφος ενώ οι καλεσμένοι κάθονταν σε ψάθες πάνω στο πάτωμα. Η διασκέδαση δεν έλειπε από τη φιλοξενία του Hobhouse, καθώς οι Τούρκοι τραγουδούσαν στα ελληνικά και στα τούρκικα μονότονα και ένρινα.²³⁵ Σύμφωνα με τον Hobhouse, η πλειοψηφία των Μουσουλμάνων μιλούσε ελληνικά.²³⁶

Roujade, 1842-1843», *Α' Πανεπιστημιακό Συνέδριο «Ιστορία – Λογισμική: Η Ήπειρος από το 1430 έως το 1913»* (Ιωάννινα 28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013), Ιωάννινα 2015, τόμ. Α', σ. 93.

²²⁹ Thomas S. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα και την Αλβανία 1812-1814*, μτφρ Αργυρώ Πετράκου, τόμ. 1^{ος}, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2012, σ. 405-422.

²³⁰ Στο ίδιο, σ. 405-406.

²³¹ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος αριστοκράτης», ό. π., σ. 81.

²³² Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Αλής ήταν πολύ φιλόξενος προς τους επισκέπτες του, σε σημείο που τον ενδιέφερε η ασφάλεια των ταξιδιών τους στην επικράτειά του. Χαρακτηριστικά, ο πασάς είτε στον Δανό αρχαιολόγο «Όταν φύγεις από εδώ θα σου δώσω διαβατήριο και έναν από τη συνοδεία μου για να σε συνοδεύει [...]»· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός», ό. π., σ. 22.

²³³ Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 145.

²³⁴ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος αριστοκράτης», ό. π., σ. 101.

²³⁵ Στο ίδιο, σ. 102-103.

²³⁶ Στο ίδιο, σ. 92.

Ο αδερφός του Francois Pouqueville, ο Hugues, στην αλληλογραφία του αναφέρεται στην επιδημία της πανούκλας, που έπληξε την Ήπειρο το 1815-1817.²³⁷ Ο υποπρόξενος της Γαλλίας στην Πρέβεζα σε μια επιστολή ζητάει να υποβάλλονται σε αυστηρό έλεγχο τα καράβια που έρχονταν από τα λιμάνια της Αλβανίας, και να συνοδεύονται από πιστοποιητικά υγείας χορηγημένα από τον ίδιο, διαφορετικά να εκδιώκονται.²³⁸ Από το 1812 έως το 1819 μεγάλος αριθμός κατοίκων της ηπειρωτικής Ελλάδας είχε προσβληθεί από την επιδημία της πανώλης (με έξαρση τα έτη 1812-1815).²³⁹ Ο Αλή πασάς, έλαβε ορισμένα μέτρα²⁴⁰ για την αντιμετώπισή της όπως η απολύμανση των έφιππων ταχυδρόμων που ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη και η συγκρότηση λαζαρέτων σε όλα τα δερβένια της Πίνδου.²⁴¹ Τα μέτρα αυτά ήταν ύψιστης σημασίας διότι ο Αλής έδειξε στοιχεία προσαρμογής στις ευρωπαϊκές αντιλήψεις για την προστασία έναντι της πανώλης και συνεργασίας με τους εκπροσώπους του αριθμητικά μεγαλύτερου ελληνικού πληθυσμού της περιοχής του.²⁴² Τα μέτρα αυτά αποτελούν την πρώτη επίσημη εφαρμογή διοικητικών μέτρων της οθωμανικής εξουσίας στον ελλαδικό χώρο.

Το 1815 όλη η Ήπειρος και Αλβανία γνώρισαν τις επιπτώσεις αυτής της επιδημίας. Η Ήπειρος, μέχρι το 1819 έχασε το 16% -17% του συνολικού πληθυσμού της (εξοντώθηκε και μεγάλο μέρος της τοπαρχίας του Αλή). Το ½ αυτού του ποσοστού προερχόταν από τον αποδεκατισμό του πληθυσμού της Άρτας, η ελληνική διοίκηση της οποίας δεν εφάρμοσε ουσιαστικά μέτρα αλλά προτίμησε τη φυγή. Είναι αξιοσημείωτο ότι η Πρέβεζα δεν προσβλήθηκε από την πανώλη, κυρίως για δυο λόγους α) γιατί οι κάτοικοί της εφάρμοσαν τα μέτρα προφύλαξης και λοιμοκάθαρσης, έχοντας εμπειρία από τις προ του 1798 επιδημίες, και β) λόγω του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος του Αλή για το μοναδικό λιμάνι της επικράτειάς του και λόγω της καλύτερης διοικητικής οργάνωσης.²⁴³ Η ύπαρξη λοιμοκαθαρηρίου, τον Ιούλιο του 1816, στην Πρέβεζα επιβεβαιώνεται από σχετική αναφορά του H. Pouqueville. Η σημασία του λοιμοκαθαρηρίου για την πόλη φαίνεται από έκθεση του προξενικού

²³⁷ Κ. Βλάχος, «Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδελφών», ό. π., σ. 66-67. Βλ. γι' αυτή την επιδημία, που έπληξε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου, Κώστας Κωστής, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος} – 18^{ος} αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995, σ. 404, 408, όπου σχετικές πηγές.

²³⁸ Κ. Βλάχος, «Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδελφών Fr. και Hug. Pouqueville», σ. 66.

²³⁹ Βλ. Γιώργος Παπαγεωργίου, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1813)», *HX* 28 (1986-87), σ. 71-102 και Κ. Κωστής, ό. π., σ. 403-404, 407-408.

²⁴⁰ Τα μέτρα που παίρνονταν για την αποφυγή μετάδοσης της επιδημίας πριν από το 1816 ήταν τα εξής: α) έλεγχος των κύριων δρόμων και των διαβάσεων και περιορισμός της ελεύθερης επικοινωνίας, β) απολύμανση και λοιμοκάθαρση των ταξιδιωτών. Μέτρα μετά το 1816: α) απομόνωση, β) απολύμανση, γ) διακοπή της ελεύθερης επικοινωνίας. Για την εφαρμογή των μέτρων κεντρική ευθύνη είχε ο Μουχτάρ πασάς, ενώ για τα Ιωάννινα, όπου αυτά παρουσίασαν την πληρέστερη μορφή τους, υπεύθυνη ήταν η ελληνική κοινοτική διοίκηση και ο Σταύρος Ιωάννου. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Αριστοτέλης Κ. Σταυρόπουλος, «Οι επιδημίες της πανώλης στην Ήπειρο, την εποχή του Αλή πασά και η ανάπτυξη των μέτρων προφύλαξης και λοιμοκάθαρσης», *Γιάννινα-Ήπειρος 19^{ος} -20^{ος} αι., Ιστορία-Κοινωνία-Πολιτισμός, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συνεδρίου, Γιάννινα 2-3-4 Δεκεμβρίου 1988*, Γιάννινα 1993, σ. 235-240.

²⁴¹ Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του βόρειου Ελληνισμού. Ήπειρος*, ό. π., σ. 197.

²⁴² Α. Σταυρόπουλος, ό. π., σ. 229-230.

²⁴³ Στο ίδιο, σ. 236.

εκπροσώπου της Αυστρίας, Νεαπόλεως και Αγίας Έδρας Luigid' Inchiostri, τον Μάιο του 1820, ο οποίος το χαρακτηρίζει ως «ασύνηθες σε όλη την Τουρκία».²⁴⁴

Στην Πρέβεζα, όπως και σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ίσχυε ένας κανονισμός της αστυνομίας που αφορούσε τις περιπολίες. Πάντα πριν δύσει ο ήλιος καθένας έπρεπε να κυκλοφορεί με ένα φανάρι ανά χείρας και αν δεν είχε το φανάρι θα υφίστατο αυστηρή τιμωρία από την περίπολο. Ο κανονισμός αυτός εφαρμοζόταν με μεγαλύτερη αυστηρότητα στην επικράτεια του Αλή πασά. Μάλιστα, ο Αλής, για να τιμωρεί ακόμη περισσότερο τους κατοίκους της Πρέβεζας, όρισε την ώρα που επιβαλλόταν να κυκλοφορούν με φανάρια –πολύ νωρίτερα από οπουδήποτε αλλού– έτσι που θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι Πρεβεζάνοι φώτιζαν κυριολεκτικά όλο τον χρόνο το δρόμο τους, μέχρι να φθάσουν στα σπίτια τους²⁴⁵. Την περίοδο αυτή παρατηρήθηκε μεγάλη μετακίνηση κατοίκων από τα γύρω νησιά στην Πρέβεζα, αυξάνοντας έτσι την εγκληματικότητα στη πόλη και κάνοντας τους κατοίκους να θρηνούν ακόμα περισσότερο για τα δεινά που τους βρήκαν.²⁴⁶

Πολλές πληροφορίες δίνονται από τους περιηγητές και για τα χωριά που περιβάλλουν την Πρέβεζα. Ο Leake, επισκεπτόμενος το χωριό Κανάλι, παρατήρησε ότι ήταν μια συστάδα από 20 καλύβια, η Καστροσυκιά ένα χωριό με 50 σπίτια²⁴⁷, η Ρηνιάσα (σημ. Ριζά) αποτελούταν από 20 σπίτια και μια *κούλια*, ενώ περίοπτη θέση κατείχε το κάστρο της²⁴⁸ που το είχε χτίσει ο Αλής. Το χωριό αυτό καταστράφηκε στους πολέμους του Αλή με τον Χασάν αγά. Το χωριό Τοπόλα (σημ. Χειμαδιό), ο ίδιος περιηγητής το βρήκε ερημωμένο. Υπήρχε μόνο μια εκκλησία και λίγα καλύβια. Το ίδιο ερημωμένο βρήκε και το χωριό Άγιος Γεώργιος. Όλοι οι κάτοικοί του το είχαν εγκαταλείψει στο άκουσμα και μόνο ότι έφθανε στο χωριό τους ο περιηγητής με τη συνοδεία του. Στους Γκολιάδες (σημ. Γυμνότοπος), παρατήρησε ότι υπήρχαν 15 σπίτια και ότι το χωριό αυτό ήταν ερημωμένο, λόγω του νοσηρού κλίματος και των πολλών κουνουπιών.²⁴⁹

Όπως είδαμε παραπάνω, μιλώντας για το κάστρο στα Ριζά, συνήθης ήταν η κατασκευή κάστρων και φρουριών από τον Αλή σε περιοχές με στρατηγική σημασία, κυρίως για αμυντικούς σκοπούς· για να προστατεύουν δηλαδή μία περιοχή σε περίπτωση επίθεσης. Ο Leake, κατευθυνόμενος στο σπίτι του προεστού του χωριού, πέρασε από ένα κάστρο (μάλλον φρούριο) στο Λούρο, που το βρήκε σε ερειπωμένη κατάσταση.²⁵⁰ Πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό την εδαφική επέκταση του

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 242.

²⁴⁵ Th. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα*, ό. π., σ. 408.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 408, 418.

²⁴⁷ Και ο Rouqueville κατά την επίσκεψή του στο χωριό αυτό γράφει ότι είχε 50 σπίτια· βλ. Rouqueville, ό. π., σ. 168.

²⁴⁸ Ο Αλή πασάς είχε κάνει προσθήκες στα παλαιά τείχη του κάστρου, με συμπαγή κατασκευή από ακατέργαστες πέτρες, ασβέστη και σπασμένα τούβλα. Είχε επίσης κτίσει, τρία με τέσσερα οικήματα, για τη στέγαση είκοσι Αλβανών φρουρών και ένα για δική του χρήση· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *Ηπειρωτών Κοινόν*, τόμ. 2 (2008), σ. 98-99.

²⁴⁹ Κοντά σ' αυτό το χωριό είδε έναν πύργο όπου συνάντησε έναν παπά που έπασχε από μια ασθένεια των ματιών, χάνοντας την όρασή του. Η ασθένεια αυτή έμοιαζε με την οφθαλμία των Αιγυπτίων Ο Leake είναι ο μόνος περιηγητής που παρατήρησε την ασθένεια αυτή· στο ίδιο, σ. 90, 91, 96, 98-99.

²⁵⁰ Στο κάστρο του Λούρου διανυκτέρευσαν όσοι από τους Γάλλους της φρουράς Πρεβέζης επέζησαν από τη μάχη της Νικόπολης (Οκτώβριος 1798) και οδηγήθηκαν αιχμάλωτοι στην Κωνσταντινούπολη· στο ίδιο, σ. 80. Ο Γάλλος στρατηγός Luis Camus περιγράφει στα απομνημονεύματά του το κάστρο του

Αλή πασά το 1809, με την κατάληψη του μισού Φαναρίου και τη μετάθεση των ορίων του πασαλικιού του πέρα από το ποτάμι της Καμαρίνας, που έως τότε ήταν το νότιο όριο των κτήσεων του Χασάν αγά του Μαργαριτιού.²⁵¹

Ο Leake μας δίνει σημαντικές πληροφορίες και για την κοινωνία, καθώς και για τη διοίκηση της περιοχής Λελόβου, απ' όπου πέρασε το 1805. Το μεγάλο αυτό χωριό είχε 150-200 σπίτια, πολύ διασκορπισμένα.²⁵² Ο Rouqueville επισκεπτόμενος τα Λέλοβα, παρατήρησε πως ήταν ένα χωριό που είχε τον τίτλο της πρωτεύουσας, μέσα στο καθεστώς κάποιας αυτονομίας που υπήρχε στην Ήπειρο.²⁵³ Ήταν δηλαδή μια κωμόπολη, όπου οι Έλληνες είχαν δημόσια κτήρια και τοπική αυτοδιοίκηση. Επιτηρούνταν από έναν *σούμπαση*, δηλαδή έναν Μωαμεθανό αστυνομικό διευθυντή, που εκτελούσε χρέη αξιωματικού της αστυνομίας και επιτρόπου της δημόσιας Αρχής. Το χωριό διοικούνταν από έναν *κοτζάμπαση* ή προεστό, ο οποίος ήταν υπόλογος στον Αλή πασά για οτιδήποτε συνέβαινε εκεί. Στα Λέλοβα τον ρόλο αυτό τον είχε ο παπά-Νικόλας, ο οποίος ήταν ταυτόχρονα ιερέας του χωριού και προεστός. Σύμφωνα με τον Leake, ο παπά-Νικόλας είχε ένα μεγάλο σπίτι με αυλή και βοηθητικά κτίσματα, που χτίστηκαν με σημαντική δαπάνη, αλλά στερούνταν των πιο κοινών ανέσεων. Όσον αφορά στον χαρακτήρα του παπά-Νικόλα, ο Rouqueville τον παρουσιάζει εξιδανικευμένα ως έναν καλοκάγαθο γέροντα, ως άρχοντα μιας καλής και άκρως πατριαρχικής οικογένειας, αγαπητό και σεβαστό από την οικογένειά του. Από την άλλη, ο Leake τον περιγράφει, με βάση τις μαρτυρίες και τις φήμες, ως ένα άτομο τυραννικό, εναντίον του οποίου είχαν γίνει πολλές φορές αναφορές στον Αλή πασά, ο οποίος σπάνια έδινε σημασία σε αυτές, παρά μόνο αν έπρεπε να επιβάλλει πρόστιμο στον ένοχο.²⁵⁴

Λούρου ως εξής: «Αυτό το οποίο ονομάζεται φρούριο του Λούρου, δεν είναι στην πραγματικότητα φρούριο, αλλά ένα φτωχό φεουδαρχικό κάστρο. Έχει μερικούς μικρούς πύργους και ένα υπερυψωμένο εξωτερικό τοίχο με επάλξεις. Στο εσωτερικό του κάστρου υπάρχει ένας διάδρομος για την πρόσβαση στις επάλξεις και την άμυνα του οχυρού. Υπάρχει ένα κτίριο για το διοικητή του κάστρου και αρκετά βοηθητικά κτίσματα μ' ένα στάβλο για τα άλογα. Αυτό είναι το λεγόμενο φρούριο, ένας τοιχισμένος περίβολος που είχε μερικά κανόνια και θα μπορούσε να θεωρηθεί ένας ασφαλής χώρος από τις επιδρομές ολιγάριθμων περιπλανώμενων και πενιχρά οπλισμένων ανθρώπων»· βλ. Camus L.A., *Memoires du general Camus, Baron de Richemont, publiés par sa famille et ses amis*, Moulins 1858, σ. 174-175. Την υποσημείωση αυτή την άντλησα από τη μελέτη του Ν. Καράμπελα, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 80.

²⁵¹ Ο Χασάν αγάς Τσάπαρης ήταν ιδιοκτήτης μεγάλων περιοχών στο Μαργαρίτι, το Φανάρι και στο Λουγαράτι. Στις 2 Ιουλίου 1804 υπογράφηκε στην Πάργα, συνθήκη μεταξύ Τσάμηδων αγάδων και Σουλιωτών για κοινή πολεμική δράση εναντίον του Αλή πασά, υποκινούμενη από τους Ρώσους της Κέρκυρας. Ο Αλής κατάφερε να διαλύσει και να ακυρώσει τη συμμαχία αυτή, με τις μηχανορραφίες και την πολεμική του ισχύ και να εξαναγκάσει τους αγάδες, μεταξύ των οποίων και το Τσάπαρη, να εγκαταλείψουν εδάφη στα οποία ηγεμόνευαν για αιώνες· βλ. Βάσω Ψιμούλη, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998, σ. 97-101, 446.

²⁵² Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 83.

²⁵³ Rouqueville, *ό. π.*, σ. 225.

²⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 226 και Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 84. Στην πραγματικότητα, οι πληροφορίες που σώζονται γι' αυτόν τον ιερέα είναι συγκεχυμένες. Άλλες πηγές υποστηρίζουν ότι προσέφυγε στον Αλή για να αποφύγει τις συνέπειες της δολοφονίας ενός Τούρκου στην Σμύρνη και κέρδισε τη συμπάθεια του Αλή. Αντίθετα, άλλη πηγή μας πληροφορεί ότι προηγουμένως ο παπα-Νικόλας είχε διατελέσει ιερέας στην Κωνσταντινούπολη και εκεί συμμετείχε σε μυστική επαναστατική οργάνωση των Ελλήνων, η οποία όταν αποκαλύφθηκε (το έτος 1770), ο σουλτάνος διέταξε την σύλληψή του. Όταν το πληροφορήθηκε, πρόλαβε να προσφύγει στον Αλή και να κερδίσει την εύνοια του πασά. Συνέφερε τον Αλή να μεταβάλει τον ιερέα σε όργανο των

Επιπρόσθετα, όπως προειπώθηκε, με τη δεύτερη κατάληψη της πόλης, ο Αλής προχώρησε σε δημεύσεις περιουσιών, προκειμένου να εγκαταστήσει τους δικούς του ανθρώπους σε κατοικίες ντόπιων, όχι μόνο Πρεβεζάνων αλλά και επιφανών μπέηδων, που είχαν στην κατοχή τους σημαντική κτηματική περιουσία,²⁵⁵ και στην κατασκευή νέων κατοικιών. Όπως μας πληροφορεί ένα έγγραφο από το Αρχείο του Αλή, το 1809 έγιναν στην Πρέβεζα οικοδομικές εργασίες. Σε αναφορά του ο Σαντίκης –πιθανόν *μουσελίμης* της πόλης– επιβάλλει στον Γιαννάκη Γενοβέλη να πληρώσει «πληθάρια», αξίας 30.000 και 70.000 πλίνθους, προς 19 γρ. τη χιλιάδα.²⁵⁶ Πρόκειται για τα οικοδομικά υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την οικοδόμηση οικιών Τούρκων στην πόλη και για τα μεγάλα δωμάτια («οντάδες») κοντά στην πύλη του κάστρου: «Κύρ Γενοβέλη πλήρωσε πληθάρια χιλιάδες 30:καί 70: προς δεκάέννέα γρόσια τήν χιλιάδα όπου έπειραμεν διά τάτούρκι[κ]α όσπήτια τοῦ Μπεκύρ αγα τοῦ Ἡσμαήλα και λοιπῶν καί διά τούς όντάδες όπου εἶναι εις τήν πόρτα τοῦ Κάστρου [...]».²⁵⁷

Είναι αξιοσημείωτο το ότι στα Λέλοβα υπήρχαν οικίες στις οποίες έζησαν άτομα που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην εκκλησιαστική, κοινοτική και εθνική ζωή της Λάκκας Σουλίου, στις αρχές του 19ου αι.²⁵⁸ Μια από αυτές είναι η οικία του ιερέα Κωνσταντίνου, του οικονόμου και του γιου του Δημητρίου, λογοθέτη.²⁵⁹ Η οικία αυτή στα χρόνια της Τουρκοκρατίας φιλοξενούσε τους επισκέπτες του Λελόβου που είχαν κάποια επίσημη ιδιότητα: εκκλησιαστική ή διοικητική. Οι επισκέπτες με ήσσυονος σημασίας θέση μοιράζονταν από τους *μουχταρο-δημογερόντες* σε άλλες οικίες του χωριού και όλα τα έξοδα τα κατέβαλλε η κοινότητα. Οι κάτοικοι του χωριού, συχνά, ταλαιπωρούνταν και από τα λεγόμενα «κονάκια»²⁶⁰ των Αλβανών στρατιωτών Λιάπηδων.²⁶¹ Οι αξιωματικοί έρχονταν δήθεν για να καταδιώξουν τους

βλέψεών του στα χωριά της Λάκκας. Τα χωριά αυτά ανήκαν στις σουλιώτικες οικογένειες (κυρίως Μποτσαραίων, Κουτσουνικαίων και ορισμένων άλλων): έτσι, ο Αλής χρειαζόταν κάποιον να μεταπείσει τους κατοίκους να δεχθούν την προστασία του. Μεγάλος του στόχος του ήταν η τσιφλικοποίηση των χωριών, αλλά και η αποδυνάμωση των Σουλιωτών. Ο παπα-Νικόλας, όταν βοήθησε τον Αλή να επιτύχει τους στόχους του, δολοφονήθηκε. Προφανώς ο Αλής δεν τον χρειαζόταν πια. Ωστόσο, ο ιερέας αυτός μπορεί να βοηθούσε τον Αλή επειδή κινδύνευε η ζωή του ή οι συγγενείς του. Πάντως, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε το ότι βοήθησε τα χωριά της περιοχής, κατορθώνοντας να σώσει τη μονή Προφήτη Ηλιού (την οποία ήθελε να καταδαφίσει ο πασάς, προκειμένου να μην βρίσκουν καταφύγιο εκεί οι «κλέφτες»), τους «κλέφτες» τους οποίους φυγάδευσε εκεί, διαφύλαξε και αύξησε τους πόρους της μονής και ανήγειρε την εκκλησία της Παναγίας εις βάρος των οικονομικών του Αλή. Αυτή πράξη του έπαιξε σημαντικό ρόλο για τη μόρφωση της επερχόμενης γενιάς, διότι κατά τα έτη 1850-1912 με το ετήσιο εισόδημα των 1,200 λιρών αυτής της μονής, αλλά και των άλλων μονών διατηρήθηκαν όλα τα σχολεία της επαρχίας της· βλ. Οδ. Μπέτσος, *Λέλοβα, ό. π.*, σ. 121-126.

²⁵⁵ Όπως συνέβη στα Λέλοβα, όπου υπήρχε ένα ερειπωμένο σεράι ενός Τούρκου μπέη ο οποίος κατείχε κάποτε σημαντική κτηματική περιουσία, αλλά ο Αλής του την πήρε όλη και αυτός ζούσε στα Γιάννενα σε άθλια κατάσταση· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 84-85.

²⁵⁶ *Αρχείο Αλή πασά, ό. π.*, τ. Β', σ. 102, αριθμ. εγγρ. 505 (Πρέβεζα, 28 Σεπτεμβρίου 1809).

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 102.

²⁵⁸ Οδ. Μπέτσος, *Λέλοβα, ό. π.*, σ. 111-140.

²⁵⁹ Στον ιερέα Κωνσταντίνο, οικονόμο της μονής Καστρίου απευθυνόταν ο Αλής για τα σοβαρά ζητήματα των Λελόβων, διότι προϊστάτο των άλλων ιερέων, ως εκπρόσωπος του μητροπολίτη Άρτας. Ο δεύτερος ιερέας, ο Δημήτριος Οικονόμου ή Λογοθέτης, δευτερότοκος γιος του πρώτου, χρίστηκε «Λογοθέτης» του μητροπολίτη Άρτης σε νεαρή ηλικία· βλ. στο ίδιο, σ. 111-118.

²⁶⁰ Κ. Παπαμιχαήλ, *Η εκ των λαϊκών παραδόσεων ιστορία Λελόβου (Θεσπρωτικού)*, *ό. π.*, σ. 52-53.

²⁶¹ Οι Λιάμπηδες είναι μια από τις τέσσερις φυλές στις οποίες χωρίζεται το αλβανικό έθνος. Ήταν λαός αγράμματος, αμόρφωτος και φτωχός αρκούμενος να ζει ως μισθωτός, για αυτό και σε όλα τα

«κλέφτες» αλλά στην πραγματικότητα για φαγοπότι. Ο *μουχτάρης* (πρόεδρος του χωριού) μαζί με τον *πρωτόγερο* (κλητήρα) έσπευδαν να βρουν σπίτι να τους φιλοξενήσει. Αυτές οι «φιλοξενίες» λάμβαναν χώρα δυο φορές το μήνα.²⁶²

2. Θρησκευτική και κοινοτική οργάνωση - ζωή

Δεν θα θέλαμε να υπεισέλθουμε στην ιστορία της τοπικής Εκκλησίας κατά τις περιόδους της Τουρκοκρατίας και της Βενετοκρατίας, η οποία έχει μελετηθεί από ειδικότερους ερευνητές· θα θέλαμε μόνο ν' αναφερθούμε στις σχέσεις του Αλή πασά με την Ορθόδοξη Εκκλησία –ιδίως με την τοπική Εκκλησία– μιας και μας ενδιαφέρει η ιστορία της περιοχής Πρέβεζας την εποχή που ο συγκεκριμένος πασάς ηγεμόνευε στο γιαννιώτικο πασαλίκι.

Κατά τον Ρώσο ιστορικό Γρ. Αρς, αφού η πλειονότητα των κατοίκων του γιαννιώτικου πασαλικιού ήταν χριστιανοί Ορθόδοξοι, ήταν φυσικό ο πασάς να θεωρεί ως πολύ σημαντικές τις σχέσεις του με την Εκκλησία και, συνεπώς, την πολιτική του έναντι αυτής. Γι' αυτόν τον λόγο «χρησιμοποιούσε» διπλωματικά την Εκκλησία, αφενός για την παγίωση, ενίσχυση και επέκταση της κυριαρχίας του και αφετέρου για την ικανοποίηση του θρησκευτικού συναισθήματος των χριστιανών υποτελών του. Δεν είναι δε διόλου τυχαίο το ότι χρησιμοποιούσε κληρικούς για διπλωματικές ή άλλες αποστολές.²⁶³

Όπως υπογραμμίζει ο ιστορικός Παναγ. Μιχαηλάρης, ένας από τους δύο συνεργάτες του Βασ. Παναγιωτόπουλου για την έκδοση του Αρχείου του Αλή πασά, «οι θρησκευτικές ή καλύτερα οι εκκλησιαστικές υποθέσεις του πασαλικιού, αλλά και πέραν αυτού της τεράστιας επικράτειάς του, φυσικά δεν ήταν δυνατό να παραμείνουν έξω από το πεδίο της άμεσης παρέμβασης του Αλή πασά».²⁶⁴ Όσον αφορά στα εκκλησιαστικά ζητήματα της «επικράτειάς» του, οι βασικές επιλογές του ήταν δύο: η πρώτη, η επί πέντε χρόνια (1808-1813) ένωση της μητροπόλεως Ιωαννίνων με εκείνη της Ναυπάκτου και Άρτης και, μ' αυτόν τον τρόπο, η δημιουργία μιας τεράστιας μητρόπολης, γνωστής ως μητρόπολη Ιωαννίνων-Άρτης, ένωση που ασφαλώς δεν οφειλόταν στην έλλειψη χριστιανικού ποιμνίου.²⁶⁵ Σημειωτέον ότι όλος ο καζάς της Πρέβεζας, με εξαίρεση τον οικισμό Ρουσάτσα (σημ. Πολυστάφυλο) –που υπαγόταν στη μητρόπολη Ιωαννίνων– υπαγόταν στη μητρόπολη Άρτας, με προϊστάμενο έναν

αλβανόφωνα χριστιανικά χωριά επί Τουρκίας, οι Λιάμπηδες ήταν οι φύλακες των αμπελιών και των αιγοπροβάτων· βλ. *στο ίδιο*, σ. 67.

²⁶² *Στο ίδιο*, σ. 52.

²⁶³ Κατά τον Αρς, «ο Αλής επιφόρτιζε συνεχώς τα μέλη του κλήρου με αποστολές διπλωματικής, οικονομικής και διοικητικής φύσεως. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Μητροπολίτης Άρτης Ιγνάτιος ο οποίος χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικός πρέσβης του πασά. Παράλληλα αναφέρεται ότι στρατιώτες του πασά ήταν στη διάθεσή του προς την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων»· Γρ. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος*, ό. π., σ. 108.

²⁶⁴ Βλ. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, «Η εκκλησιαστική πολιτική του Αλή πασά: νέα στοιχεία από το αρχείο του», *Πρακτικά Α' Πανεπιστημιακού Συνεδρίου*, ό. π., τ. Β', σ. 721-722.

²⁶⁵ *Στο ίδιο*, σ. 722· βλ. και *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 54-56 και τ. Α', σ. 780-782, έγγρ. 420.

ιδιαίτερο αρχιερατικό επίτροπο.²⁶⁶ Ο Βασ. Παναγιωτόπουλος υποθέτει ότι, κατ' αναλογία με το δυαδικό σχήμα Οθωμανική Αυτοκρατορία-Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Αλή πασάς, στοχεύοντας στη δημιουργία μιας αυτόνομης ηγεμονίας, απέβλεπε, παράλληλα, στη συγκρότηση μιας ανάλογης μεγάλης εκκλησιαστικής περιφέρειας.²⁶⁷

Ένα παρεμφερές ζήτημα είναι ο ρόλος της Εκκλησίας στον τρόπο με τον οποίο αποδιδόταν η δικαιοσύνη, η οποία μάλιστα χαρακτηρίζεται ως ιδιαιτέρως κομβική.²⁶⁸ Τα προνόμια που της είχαν παραχωρηθεί απέρρεαν, πρωτίστως, από την ίδια την αναγνώριση του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως από τους Οθωμανούς κατακτητές και συγκεκριμένα από την αναγνώριση και τοποθέτηση στον πατριαρχικό θρόνο του πατριάρχη Γεννάδειου Σχολάριου από τον σουλτάνο Μωάμεθ ή Μεχμέτ Β'. Τα παραχωρηθέντα προνόμια, που διέπονταν από τους σουλτανικούς ορισμούς (*φιρμάνια*, *μπουγιουρτιά* και *αχτιναμέδες*),²⁶⁹ χορηγούσαν στον Πατριάρχη, στα κατά τόπους εκκλησιαστικά δικαστήρια και στις κοινότητες, το δικαίωμα της άσκησης δικαστικής εξουσίας, μόνο βέβαια στην περίπτωση που και οι δύο διάδικοι ήταν χριστιανοί. Τα θέματα στα οποία μπορούσε να επέμβει η εκκλησιαστική δικαστική εξουσία είχαν να κάνουν συνήθως με υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, κυρίως όσες σχετίζονταν με συστάσεις και λύσεις γάμων ανάμεσα σε χριστιανούς. Επιπλέον, οι εκκλησιαστικές Αρχές ήταν σε θέση να επιλαμβάνονται ζητημάτων που αφορούσαν κληρονομίες με διαθήκες. Επιπρόσθετα, οι μητροπολίτες ή οι επίσκοποι –εν προκειμένω ο μητροπολίτης Άρτης– είχαν δικαιοδοσία πάνω σε θέματα που αφορούσαν διαφορές οι οποίες προέκυπταν ανάμεσα στα μέλη του κλήρου ή σε παραπτώματα κληρικών και μοναχών. Οι πράξεις που σχετίζονταν με πολιτικές διαφορές ή ήταν αξιόποινες είχαν υπαχθεί στην αρμοδιότητα των οθωμανικών δικαστηρίων, δηλαδή των καδήδων.²⁷⁰ Ας μην ξεχνάμε δε ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτελούσε και ένα όργανο προστασίας του χριστιανικού λαού. Συνεπώς, η αναγνώριση της δικαστικής εξουσίας της Εκκλησίας επί των χριστιανών ραγιάδων όχι μόνο για τις καθαρά εκκλησιαστικές υποθέσεις αλλά και για τις πολιτικές που

²⁶⁶ Πρβλ. Σ. Βυζάντιος, *Δοκίμιον*, ό. π., 14, 234· Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερογיאυνιώτικο πασαλίκι*, ό. π., σ. 225. Ως γνωστόν, η μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης ανασυστάθηκε το 1882, με τη νέα οριοθέτηση των συνόρων Ελλάδος – Τουρκίας.

²⁶⁷ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 55.

²⁶⁸ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 159-162, έγγρ. 546. Ο ρόλος της Εκκλησίας ήταν ενεργός και στα γιαννιώτικα πράγματα, γεγονός που βεβαιώνεται αν εξετάσουμε την επιστολή του Σουλεϊμάν εφένδη προς τον Αλή πασά (20. 9. 1810), κατά την οποία, ο Σουλεϊμάν εκθέτει τις ενέργειές του για να εκλεγεί ο προστατευόμενος του Αλή πασά (Λαρίσης) Γαβριήλ, μητροπολίτης Ιωαννίνων και Άρτης.

²⁶⁹ Οι διαταγές και οι προνομιακοί ορισμοί των σουλτάνων είχαν χρονική διάρκεια περιορισμένη. Οι υπόδουλοι έπρεπε να φροντίζουν την ανανέωσή τους από τους διαδόχους εκείνων που τους είχαν εκδώσει, μέσω της καταβολής σημαντικών ποσών. Συχνά οι Οθωμανοί αξιωματούχοι είτε αγνοούσαν το περιεχόμενο των προνομιακών ορισμών είτε σκόπιμα απέφευγαν να τους εφαρμόζουν. Σε τέτοιες περιπτώσεις τα οθωμανικά δικαστήρια επεμβαίνουν και εκδικάζουν διαφορές που είχαν υπαχθεί στην αποκλειστική δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Αυτό, για παράδειγμα, συνέβαινε με τη σύναψη και τη λύση γάμου μεταξύ χριστιανών. Επίσης, οι Οθωμανοί ευνοούσαν την προσφυγή αλλόθρησκων στα οθωμανικά δικαστήρια και παρείχαν γι' αυτό κάθε είδους συνδρομή· βλ. Μενέλαος Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 116-117, επίσης, Νικόλαος Ελευθεριάδης, *Ανατολικά μελέται. Ι. Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν και νομικήν έποψιν*, Σμύρνη 1909.

²⁷⁰ Μ. Τουρτόγλου, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», ό. π., σ. 116-117.

είχαν κάποια σύνδεση με το εκκλησιαστικό δίκαιο, δικαιοδοσία η οποία επεκτάθηκε και σε υποθέσεις αστικού δικαίου γενικότερα, προσδίδει στον ρόλο της Εκκλησίας, κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, έναν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, ο οποίος δεν πρέπει να παραβλέπεται και να αγνοείται κατά την εξέταση της ιστορίας μιας περιοχής κατά την εν λόγω περίοδο.²⁷¹

Η Συνθήκη της 21^{ης} Μαρτίου 1800, γνωστή ως *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου* ή απλώς *Συμπολιτεία*, καθόριζε τις σχετικές με τη θρησκεία των κατοίκων των Ηπειρωτικών πόλεων υποθέσεις.²⁷² Σύμφωνα με το άρθρο 9 αλλά και το φερμάνι της 21^{ης} Απριλίου, οι κάτοικοι μπορούσαν να ασκούν την μέχρι τότε θρησκεία τους (όπως και κατά τη Βενετοκρατία), δηλαδή τον Ορθόδοξο χριστιανισμό, να ανακαινίζουν τις εκκλησίες και να κατασκευάζουν νέες, στις οποίες θα μπορούσαν να χτυπούν τις καμπάνες. Η ελεύθερη κρούση της καμπάνας των εκκλησιών αποτελούσε ένα πολύ σημαντικό προνόμιο για τους χριστιανούς, κάτι που συχνά ενοχλούσε τους μουσουλμάνους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Πρέβεζα, σύμφωνα με καταγραφή του 1780, διέθετε οκτώ ναούς (Άγιο Δημήτριο, Άγιο Χαράλαμπο, Παναγία των Ξένων, Άγιο Ιωάννη, Άγιο Αθανάσιο, Αγίους Αποστόλους, Άγιο Ανδρέα και Αγία Ειρήνη) από τους οποίους οι ναοί του Αγίου Αθανασίου, του Αγίου Χαράλαμπους και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου έχουν αναγνωριστεί ως αρχαιολογικά μνημεία.²⁷³ Επίσης, οι κάτοικοι μπορούσαν να κρατούν τα χριστιανικά τους έθιμα και τους νόμους του εθιμικού δικαίου, ενώ ο βοεβόδας δεν μπορούσε να τους ενοχλήσει, αρπάζοντάς τους χρήματα ούτε να επιτρέψει σε κάποιον άλλον να κάνει αυτό (όπως είπαμε παραπάνω, κανένας μουσουλμάνος δεν επιτρεπόταν να κατοικεί σε αυτές τις πόλεις, εκτός από τον βοεβόδα).²⁷⁴

Ωστόσο, αυτά τα εκκλησιαστικά προνόμια καταργήθηκαν κατά τη δεύτερη κατοχή της Πρέβεζας από τον Αλή πασά, οπότε και έκτισε ένα τέμενος, το Εσκή Τζαμί.²⁷⁵ Αν δεχθούμε ως πραγματικά όσα γράφει ο Πουκεβίλ, ο Αλή πασάς, παρά την ανεκτική έναντι των Χριστιανών στάση του, απαγόρευσε τη δημόσια τέλεση της ορθόδοξης λατρείας.²⁷⁶ Επίσης, τότε μετατράπηκε σε τζαμί και ο ναός του Αγίου Ανδρέα.²⁷⁷ Το 1844 ανηγέρθη ένα νέο τζαμί, το Γενί Τζαμί.²⁷⁸

²⁷¹ Νίκος Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004, σ. 83-85.

²⁷² Κ. Παπαγεωργίου, «Η δικαιοσύνη», ό. π., σ. 110 και Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 290-291.

²⁷³ Μάλιστα, κάποιες από τις εικονογραφήσεις του ναού έγιναν την περίοδο που μελετάμε· βλ. Θωμάς Σ. Μαφρέδας, «Η μεταβυζαντινή εκκλησιαστική ζωγραφική στην πόλη της Πρέβεζας (1780-1886), Συμβολή στην ιστορική πορεία της πόλεως», *Πρέβεζα Β'*, ό. π., τόμ. 1^{ος}, σ. 371.

²⁷⁴ Αρ. Βρεκόσης, ό. π., σ. 290-291.

²⁷⁵ Ο Goodison μας δίνει μια πλούσια περιγραφή της περίτεχνης αρχιτεκτονικής αυτού του τζαμιού. Περιβάλλεται από ένα περιστύλιο, καμωμένο από τμήματα αρχαίων κίωνων κάθε ρυθμού. Υπάρχουν και κάποια κιονόκρανα ακρωτηριασμένα που στεφανώνουν τους κίονες. Για τον περιηγητή πρόκειται για μία αρχιτεκτονική αταξία· βλ. Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 148-149.

²⁷⁶ Rouqueville, ό. π., σ. 182.

²⁷⁷ Οδ. Μπέτσος, «Αλή πασάς» ό. π., σ. 57 (υποσημ. 7).

²⁷⁸ Οικοδομήθηκε με δαπάνη του Τουρκαλβανού Αχμέτ Ντίνο μπέη στο χώρο του άλλοτε ενετικού Διοικητηρίου και λειτούργησε ως ισλαμικό τέμενος έως και την απελευθέρωση της πόλης το 1912· βλ. Μάνος Ι. Μαραγκάκης, «Ιστορική διαδρομή και αρχιτεκτονική του Γενί Τζαμιού της Πρέβεζας», *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας*, ό. π., τόμ. 2^{ος}, σ. 131.

Όσον αφορά τα έθιμα των χριστιανών κατοίκων, ο Leake αναφέρει κάποια από αυτά που επικρατούσαν στην Πρέβεζα αναφορικά με τον γάμο την περίοδο που η πόλη απολάμβανε την «ανεξαρτησία» της. Όπως γράφει, οι Πρεβεζάνοι τηρούσαν αυστηρά τους βαθμούς συγγένειας σε σχέση με τον γάμο. Δεν μπορούσαν να παντρευτούν περισσότερο από τρεις φορές, ενώ οι κληρικοί μόνο μία.²⁷⁹ Ένα άλλο στοιχείο σημαντικής λαογραφικής αξίας είναι η περιγραφή ενός αλβανικού γάμου από τον Hughes κοντά στο χωριό Καστρί. Είδε μια πομπή που επέστρεφε από την εκκλησία του χωριού μετά τον γάμο.²⁸⁰ Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί το έθιμο της εκταφής των λειψάνων Ορθοδόξων, για το οποίο κάνει λόγο ο Fr. Pouqueville.²⁸¹

Τέλος, αναφορικά πάλι με τα Λέλοβα, οι χριστιανοί κάτοικοι αυτής της κωμόπολης, είχαν μια σχετική θρησκευτική ελευθερία, χωρίς ανάμειξη των Τούρκων σ' αυτά τα ζητήματα. Είχαν τις εκκλησίες τους με τον σταυρό επάνω και μερικά άλλα προνόμια που έδιναν μια χροιά ελευθερίας στην αβέβαιη μοίρα τους.²⁸² Ο Αλή πασάς πρόθυμα επέτρεπε στους Χριστιανούς να χρίζουν ναούς και να τους διακοσμούν, αν και απαιτούσε πάντα κάποιο χρηματικό ποσό για να τους επιτρέψει να ξαναχτίσουν ή να επισκευάσουν τις εκκλησίες τους. Για την αγιογράφηση της κεντρικής εκκλησίας του χωριού, Παναγία η Λαμποβίτισσα, η οποία έγινε το 1794-97, εκτός του ότι βοήθησαν πολλοί κληρικοί, υπάρχει η παράδοση πως ο Αλή πασάς πρόσφερε τα μισά χρήματα.²⁸³ Εάν αυτό αληθεύει, τότε ίσως να επεδίωκε να παραπλανήσει τους κατοίκους προκειμένου να υπογράψουν τα συμβόλαια αγοράς ή δωρεάς του χωριού στον πρωτότοκο γιο του, τον Μουχτάρ. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι στις 8 Σεπτεμβρίου, την ημέρα της εορτής των Γενεθλίων της Θεοτόκου, στα Λέλοβα διοργανωνόταν ένα πανηγύρι, το κοινώς λεγόμενο «πανηγύρι του Λαμπόβου».²⁸⁴

3. Παιδεία

Δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε να εξετάσουμε στο κεφάλαιο αυτό και την παιδεία, η οποία κατέχει ξεχωριστή θέση στην ιστορία της Πρέβεζας. Κατά τους δυο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας (15^ο -16^ο), σε ορισμένα μεγάλα πνευματικά

²⁷⁹ Τα εξαδέλφια δεν μπορούσαν να παντρευτούν, εάν ήταν κοντινότερα του έβδομου βαθμού συγγένειας, ούτε ο αναδεκτός να παντρευτεί με την κόρη του νονού. Αυτό αποτελούσε μέρος του εθίμου της κουμπαρίας, η οποία επέφερε μεταξύ δύο ανδρών από διαφορετικές οικογένειες πνευματική σχέση όμοια με την εξ αίματος συγγένεια· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος Λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 196.

²⁸⁰ Η νύφη καθόταν πάνω σ' ένα άλογο που το κρατούσε ο γαμπρός, συνοδευόμενη από πολλές γυναίκες και πλήθος από άνδρες, οι οποίοι κατά διαστήματα πυροβολούσαν με τα πιστόλια και τα μουσκέτα τους· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 117.

²⁸¹ Pouqueville, ό. π., σ. 182. Οι χριστιανοί της Ηπείρου έχουν τη συνήθεια να ξεθάβουν τα οστά των συγγενών τους, ύστερα από την παρέλευση ορισμένων χρόνων. Ο παπάς πλένει τα οστά με κρασί, τα ευλογεί και τα τοποθετεί σε ένα οστεοφυλάκιο, κοντά στην εκκλησία, κατά οικογένειες, όταν αυτές ήταν πλούσιες και διέθεταν στο νεκροταφείο οικογενειακό τάφο· στο ίδιο, σ. 188 υποσ. 46.

²⁸² Στο ίδιο, σ. 225-226. Οι Χριστιανοί του Λελόβου κοσμούσαν το εσωτερικό της κεντρικής εκκλησίας του χωριού Παναγία η Λαμποβίτισσα με πολυδάπανες αγιογραφίες. Η εκκλησία έφερε δυο ονόματα: «Παναγία η Λαμποβίτισσα» και «Παναγία η Δεξιοχέρα». Το πρώτο όνομα το έλαβε επειδή στη θέση της υπήρχε πριν βυζαντινή μονή αφιερωμένη στο Γενέσιο της Θεοτόκου. Τη μονή αυτή την είχε χτίσει τον 6^ο αιώνα ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός και την ανακαίνισε τον 7^ο αι. ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Δ' ο Πωγωνάτος. Ο ένας εκ των δυο, πιθανώς, έδωσε την έκταση των Λελόβων στη μονή Λαμπόβου, όπου και χτίστηκε ένας μικρός ναός. Ο σημερινός ναός χτίστηκε το 1791· Οδ. Μπέτσος, *Λέλοβα*, ό. π., σ. 72-103.

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 75-80.

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 74.

κέντρα του οθωμανοκρατούμενου ελληνικού χώρου, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη, συνεχιζόταν η βυζαντινή εκπαιδευτική παράδοση. Στα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα το πνεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού είχε μεταλαμπαδευτεί σχεδόν σε ολόκληρη την υπόδουλη Ελλάδα. Όμως, δεν υπήρχε κάποιος κεντρικός κρατικός φορέας για το συντονισμό μιας εκπαιδευτικής πολιτικής. Έτσι, η εκπαίδευση επαφιόταν στις τοπικές συνθήκες και παιδαγωγικές συνθήκες των δασκάλων. Για την εκπαιδευτική κατάσταση στις αρχές του 19^{ου} αιώνα αντλούμε πληροφορίες από τα αρχεία των Μητροπόλεων ή των μοναστηριών, από τις εκθέσεις διαφόρων συλλόγων, από τις επιστολές λογίων της εποχής, από τα συγγράμματα των ξένων περιηγητών, από προφορικές παραδόσεις και από τα Αρχεία ξένων πρεσβειών και προξενείων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.²⁸⁵ Για την εκπαίδευση στην Πρέβεζα την περίοδο που μας απασχολεί δεν έχουμε πολλές πληροφορίες.²⁸⁶

Πριν αναφερθούμε στην περίοδο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* και μετά, πρέπει να επισημάνουμε ότι κατά τη Βενετοκρατία επίσημη γλώσσα της Διοίκησης και των Δικαστηρίων ήταν η ιταλική, αλλά ο λαός μιλούσε και έγραφε –όσοι ήξεραν να γράφουν²⁸⁷– ελληνικά. Η βενετική εξουσία δεν έδειχνε κάποιο ενδιαφέρον για τη μόρφωση των Ελληνόπαιδων. Αναγκαστικά, κληρικοί ή ολιγογράμματοι συνήθως άνδρες, με δική τους πρωτοβουλία, μάθαιναν σε πολλά παιδιά να διαβάζουν και να γράφουν μέσα από το Συναξάρι, το Ευαγγέλιο και το Ψαλτήρι. Τόσο η βενετική όσο και η οθωμανική εξουσία δεν συνέστησαν σχολεία, αλλά ούτε απαγόρευσαν την ίδρυσή τους. Τα σχολεία που υπήρχαν συντηρούνταν από τις κοινότητες, από τους ίδιους τους γονείς των μαθητών, από μονές, από κληροδοτήματα πλουσίων Ελλήνων κ. άλ.²⁸⁸ Η απουσία στις τοπικές πηγές ειδήσεων σχετικών με την κοινοτική ή ιδιωτική μέριμνα για την ίδρυση ή την οικονομική ενίσχυση *κοινού σχολείου* (πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης), σε αντίθεση με το ενδιαφέρον των Πρεβεζάνων για το *ελληνικό σχολείο* (δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), που γίνεται φανερό στις διαθέκες τους, ίσως υποδηλώνει ότι η παροχή στοιχειώδους εκπαίδευσεως δεν τους απασχολεί, είτε επειδή λειτουργούσε *κοινό σχολείο* στο οποίο η εκπαίδευση δεν απαιτούσε πολλά χρήματα είτε επειδή ήταν οικονομικά προσιτές οι σχετικές υπηρεσίες των κληρικών. Κάποιες περιπτώσεις από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μαρτυρούν ότι κληρικοί δίδασκαν, επ’ αμοιβή, χρησιμοποιώντας ως διδακτικά εγχειρίδια το *Ψαλτήρι* και τον *Κανόνα*.²⁸⁹

²⁸⁵ Βλ., επιλεκτικά, γι’ αυτό το ζήτημα: Ματθαίος Παρανίκας, *Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ιθ') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1885· Απόστολος Βακαλόπουλος – Γεώργιος Ζώρας – Άλκης Αγγέλου – Χρήστος Πατρινέλης, «Πνευματικός βίος και παιδεία», *ΙΕΕ*, τ. Γ' (Αθήνα 1974), σ. 356-381· Χαρίτων Καρανάσιος, «Η εκπαίδευση [1453-1821]», *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Δομή, τ. 8, Αθήνα χ.χ. σ. 358-403· Άλκης Αγγέλου, «Η εκπαίδευση», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ' (Αθήνα 1975), σ. 306-328· Κώστας Λάμπας, «Η εκπαίδευση», *ΙΝΕ*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 75-100. και ιδίως Κων/νος Χατζόπουλος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991, όπου εντοπίζουμε πλούσια σχετική βιβλιογραφία.

²⁸⁶ Ρόδη Σταμούλη, «Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα», *Πρέβεζα Β', ό. π.*, τόμ. 1^{ος}, σ. 307-314.

²⁸⁷ Βλ. γι’ αυτό το ζήτημα, Rodi – Angélique Stamoulis, *Population urbaine et alpha bétisation en Grèce au XVIIIe siècle. L'exemple de Prévéd'après les actes d ses notaires*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université Paris IV, Παρίσι 1981 και της ίδιας «Ο αλφαριθμητισμός στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο αιώνα (1742-1784)», *Ο Ερανιστής* 17 (1981), σ. 86-99.

²⁸⁸ Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία των Ηπειρωτικών πόλεων*, ό. π., σ. 121-128.

²⁸⁹ Ρόδη Σταμούλη, «Ειδήσεις», ό. π., σ. 307-308.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση στην Πρέβεζα ήταν μικρό. Όμως, η τοπική κοινότητα, με αργά αλλά σταθερά βήματα, κατόρθωσε να ιδρύσει κάποια σχολεία. Τα δύο σχολεία που ιδρύθηκαν στην Πρέβεζα την περίοδο που μας ενδιαφέρει είναι αυτά της *Συμπολιτείας* και η Θεοφάνειος Σχολή, αν και στην πραγματικότητα η τελευταία λειτούργησε λίγο αργότερα.

Το κοινό δημόσιο σχολείο της *Συμπολιτείας* ιδρύθηκε το 1803, όταν το «Κογκλάβιο» των τριών πόλεων (Πρέβεζα, Βόνιτσα, Πάργα) συνήλθε στην Πρέβεζα και εξέδωσε θεσπίσματα, δηλαδή πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, για την ίδρυσή του.²⁹⁰ Το πρώτο θέσπισμα (20 Απριλίου 1803)²⁹¹ εξέλεγε ομόφωνα τους τρεις επιτρόπους (Ιωάννη Γενοβέζη, Κώστα Παπαλέξη, Αντώνιο Βαλεντίνη), οι οποίοι θα φρόντιζαν για το κτήριο του σχολείου και για τη συγκέντρωση των προσφορών που είχαν γίνει για το σχολείο από πλούσιους συμπολίτες τους. Ως πρώτος διδάσκαλος του σχολείου προτάθηκε από τον Ιωάννη Γενοβέζη ο Κωνσταντίνος Αθανασίου. Πληροφορίες για το εκπαιδευτικό του έργο δεν σώζονται. Μάλλον η ετήσια μισθοδοσία του οριζόταν στα 180 γρόσια (50 από τον μητροπολίτη Ιωαννίνων, 100 από τον Ιγνάτιο, μητροπολίτη Άρτας και Πρέβεζας και 30 από τον Λογοθέτη Νικόλαο Χαλκιάπουλο). Στη συνέχεια, σε δεύτερο θέσπισμα (14 Σεπτεμβρίου 1803)²⁹² αναφέρονται ο σκοπός ίδρυσης του σχολείου και ο καθορισμός των πόρων του. Οι πηγές χρηματοδότησης ήταν οι εξής: α) κάθε Κυριακή και εορτάσιμη ημέρα, θα περιφερόταν δίσκος στις εκκλησίες, οι εισπράξεις του οποίου θα πήγαιναν στο σχολείο, β) οι νοτάριοι (συμβολαιογράφοι) είχαν την υποχρέωση να παρακινούν τους διαθέτες κατά τη σύνταξη των διαθηκών να αφιερώνουν χρήματα ή ακίνητα στο σχολείο, και γ) οι νοτάριοι από την ημέρα του θεσπίσματος και εντός οκτώ ημερών έπρεπε να εξετάσουν τα συμβολαιογραφικά βιβλία τους για να δουν αν κάποιος που είχε αποβιώσει, είχε αφήσει ένα ποσό, ώστε να το δώσουν στους επιτρόπους του σχολείου. Επομένως, η Πρέβεζα με αυτό το σχολείο κατέχει την υψηλή τιμή της ίδρυσης του πρώτου δημοσίου σχολείου στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο.²⁹³

Στη συνέχεια, ιδρύεται η Θεοφάνειος Σχολή,²⁹⁴ η ίδρυση της οποίας έγινε με κληροδότημα του Πρεβεζάνου Αναστάσιου Θεοφάνους, ο οποίος πέθανε στη Μόσχα, το 1814. Με τη διαθήκη του²⁹⁵ όριζε να στείλουν στην Πρέβεζα ένα συγκεκριμένο ποσό, ενώ το περισσεύμα θα πήγαινε στο Θησαυροφυλάκιο της Μόσχας. Ωστόσο, η εκτέλεση της διαθήκης για την αποστολή των χρημάτων δεν έγινε αμέσως, εξαιτίας του Αλή πασά, ο οποίος είχε ήδη ανακαταλάβει την Πρέβεζα. Ο Ιωάννης Γενοβέλης,

²⁹⁰ Θ. Μπάκας, *ό. π.*, σ. 118-119.

²⁹¹ Για το πρώτο θέσπισμα βλ. Κ. Παπαγεωργίου, *Η Συμπολιτεία*, *ό. π.*, σ. 133-134.

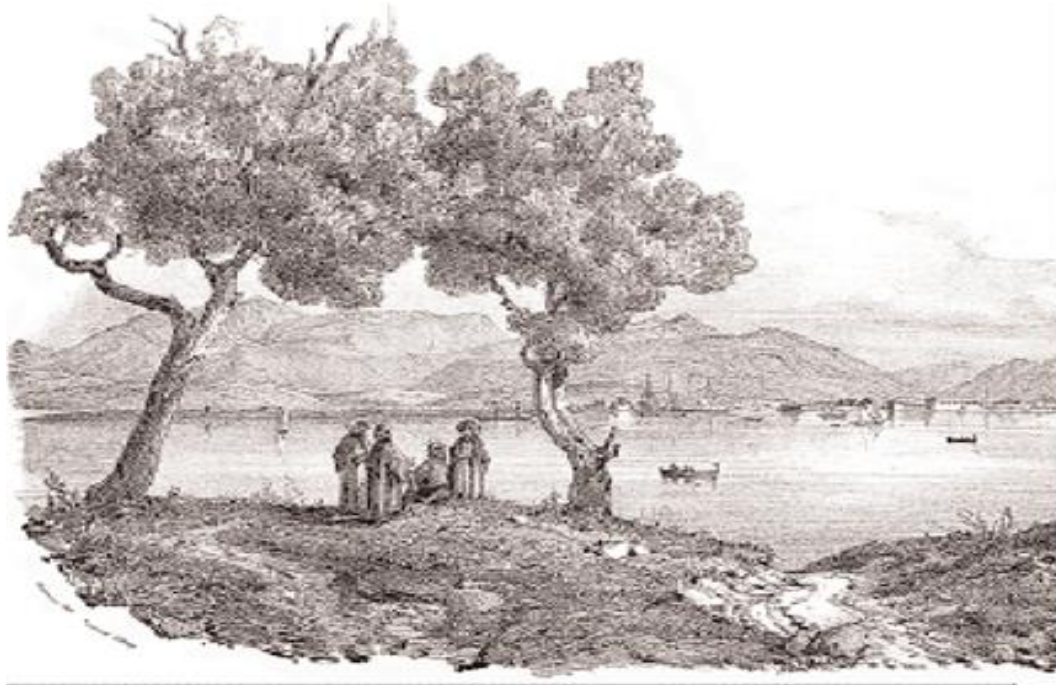
²⁹² Στο *ίδιο*, σ. 134-136.

²⁹³ Η Επτάνησος Πολιτεία ίδρυσε το 1805 στην Κέρκυρα. Το Σύνταγμα της Επτανήσου Πολιτείας του 1803 προέβλεπε την κατοχύρωση της ελληνικής γλώσσας σε αντικατάσταση της ιταλικής. Έτσι, ίσως για πρώτη φορά (ύστερα από αιώνες) ακούγεται επίσημα η ελληνική γλώσσα με τον εναρκτήριο λόγο του Ανδρέα Ιδρωμένου στο Σχολείο της Κέρκυρας: στο *ίδιο*, σ. 132.

²⁹⁴ Χριστόφορος Πανούσης, «Αναστάσιος Θεοφάνης-Θεοφάνειος Σχολή», *ΗΕ*, τχ. 21 (1972), σ. 550-556 και Θ. Μπάκας, *ό. π.*, σ. 119-121.

²⁹⁵ Χ. Πανούσης, *ό. π.*, σ. 553-554. Απόσπασμα από τη διαθήκη: «Αφού τα κάμωσι εις μετρητά τους παρακαλώ να στείλωσι εις την πατρίδαν τα όσα ακολούθως διορίζω. Τα δε όσα περισσεύωσι να τα βάλουν εις το εδώ Βασιλικόν Ορφανοτροφείον αιωνίως, ο δε τόκος αυτών κατ' έτος να εξαποστέλληται εις την πατρίδαν μου ίνα πληρώνηται ένας Διδάσκαλος διά να διδάσκη Γραμματικά τα πτωχά παιδιά της πατρίδος μου και αν ήθελε περισσέη τι από τον μισθόν του να μοιράζεται εις τους μαθητάς του».

ο οποίος ήταν διαχειριστής του Αλή, προστάτευσε αυτό το κληροδότημα από τις αρπακτικές διαθέσεις του πασά αναστέλλοντας την εκτέλεση της διαθήκης μέχρι τον θάνατό του Αλή. Η άδεια νόμιμης λειτουργίας του σχολείου δόθηκε από την τουρκική κυβέρνηση μόλις το 1834, ύστερα από ενέργειες φίλων του Μητροπολίτη Άρτας και Πρέβεζας Νεοφύτου Ε΄ και παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Διβάνι. Το σχολείο μετονομάστηκε σε «Αναστασιαία Θεοφάνεια Σχολή». Τα χρήματα από το κληροδότημα του Θεοφάνους έρχονταν τμηματικά στην Πρέβεζα. Ως χρόνος ανέγερσης αυτού του διδακτηρίου αναφέρονται τα έτη 1825, 1836-1837 και 1844. Σχετικά με το ποιος ήταν ο πρώτος δάσκαλος, οι απόψεις διίστανται: άλλοι υποστηρίζουν ότι ήταν ο Παναγής Αντύπας και άλλοι ο Σακελλάριος από το Ζαγόρι.

Η ωραιότερη λιθογραφία της Πρέβεζας που απεικονίζει πιστά την πραγματικότητα (εν έτει 1834). Διακρίνονται το κάστρο του Αγίου Ανδρέα, το τζαμί, το προτείχωμα, ο προμαχώνας της Βρυσούλας και το κάστρο του Ακτίου. Άποψη από τον λόφο του προμαχώνα της Βρυσούλας. (λιθογραφία του Γκικό από το βιβλίο του Εσθονού ταξιδιώτη Στάκελμπεργκ «Η Ελλάδα», συλλογή Ν. Καράμπελα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ι. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Τα οδοιπορικά των ξένων περιηγητών, που ταξίδευσαν την περίοδο αυτή στην Πρέβεζα και στις γύρω περιοχές, μας δίνουν –μεταξύ άλλων– πλήθος τοπογραφικών στοιχείων για τα μέρη που επισκεύτηκαν. Γενικά, οι περιηγητές αναφέρονται στις φυσικές ομορφιές των περιοχών που επισκέπτονται καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας τους: σε τοπία, ποτάμια, βουνά, φαράγγια, χείμαρρους και γεφύρια, στη χλωρίδα και στην πανίδα, στα χάνια, σε φυσικά φαινόμενα κ.λπ.

Ο Leake ήταν ο πρώτος περιηγητής που επισκέφτηκε την Πρέβεζα τον 19ο αιώνα. Συγκεκριμένα, την επισκέφθηκε στις 21 Ιουνίου 1805 δίνοντάς μας πολύτιμες πληροφορίες για την τοπογραφία²⁹⁶ της περιοχής, της πόλης και των χωριών που την περιβάλλουν. Κατά την επίσκεψή του στην Πρέβεζα, παρατήρησε ότι τα σπίτια της ήταν διασκορπισμένα σε μεγάλη έκταση και το καθένα είχε δίπλα του έναν κήπο ή ένα μικρό περιβόλι με συκιές, καρυδιές, βερικοκιές και λίγα λαχανικά. Τονίζει, όμως, ότι οι περισσότερες κατοικίες ήταν άθλια σπιτοκάλυβα φτιαγμένα από πλεγμένα κλαδιά, αλειμμένα με λάσπη.²⁹⁷ Επίσης, σύμφωνα με τον Leake, όλα τα καλά σπίτια – μερικά εκ των οποίων ήταν κτισμένα κατά την βενετική τεχνοτροπία– δήλωναν την προηγούμενη ευημερία του τόπου. Την εποχή όμως που πέρασε από κει ήταν ερειπωμένα. Εντούτοις, η Πρέβεζα συνέχιζε να είναι μία από τις ωραιότερες ελληνικές πόλεις και η εμφάνισή της ήταν ευχάριστη, χάρη στους πολλούς κήπους και στα περιβόλια και στα πολλά ελαιόδενδρα που κάλυπταν αυτή την χερσόνησο.

Η πόλη ήταν κτισμένη σε χαμηλό υψόμετρο και απολάμβανε το καλοκαίρι τη θαλάσσια αύρα, αλλά ο αέρας του κόλπου θεωρείτο ανθυγιεινός. Όπως παρατηρεί ο ίδιος, το νερό της Πρέβεζας, που ήταν εξαίρετο, ανάβλυζε άφθονο από τη βάση μιας απότομης βραχώδους πλαγιάς δίπλα στην ακρογιαλιά. Όπου και να έσκαβε κανείς στο μέρος αυτό, θα δημιουργούταν αμέσως ένα ρυάκι. «Δεν χωρά», γράφει, «καμία αμφιβολία, ότι αν οι Πρεβεζάνοι άνοιγαν πηγάδια, θα εύρισκαν νερό παντού». Η κύρια βρύση της πόλης ήταν διακοσμημένη κατά τον οθωμανικό τρόπο.²⁹⁸ Το έδαφος της χερσονήσου ήταν κατάφυτο με χωράφια από καλαμπόκι και ελαιόδεντρα και σε πολλά μέρη της καλυπτόταν με φτέρες, που εδώ ήταν άφθονες.²⁹⁹

²⁹⁶ Για την τοπογραφία της Πρέβεζας πλούσιες πληροφορίες δίνονται σε διάφορα σημεία της μελέτης του Δημήτρη Αναγνώτη -Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση*, ό. π..

²⁹⁷ «Φράχτης» ονομάζεται στην περιοχή μας ο τρόπος κατασκευής πλεκτής από κλαριά τοιχοποιίας, που αλλού ονομάζεται «πλοκαριά». Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 187. Πολύ σημαντικά στοιχεία για τις κατοικίες της Πρέβεζας από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα δίνονται στην μελέτη της Ελισάβετ Σαρρή, «Ιστορικοί και πολεοδομικοί», ό. π., σ. 245-257.

²⁹⁸ Η κύρια βρύση στην οποία αναφέρεται ο Leake βρίσκεται στην περιοχή Βρυσούλα, βόρεια του ομώνυμου προμαχώνα, που ονομάζεται «Πευκάκια», στη βορειοανατολική έξοδο της περιφερειακής τάπιας της Πρέβεζας.

²⁹⁹ Αυτές κόβονται και τοποθετούνται σε τρύπες στις ρίζες των δέντρων και έπειτα το έδαφος οργώνεται. Αυτό το κάνουν γι' να αποφύγουν τυχόν πυρκαγιές το καλοκαίρι. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 191.

Ακόμη, χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς ο πορθμός μεταξύ Πρέβεζας και Άκρης, που είναι αβαθής και στενός, τον οποίο πέρασε ο Leake για να έρθει από τη Λευκάδα, μέσω Ακτίου, στην Πρέβεζα.³⁰⁰ Βόρεια, προς το εσωτερικό άκρο του πορθμού και ακριβώς απέναντι από την πόλη, το στενό πλαταίνει και σχηματίζει το λιμάνι της Πρέβεζας. Μισό μίλι πέρα από την πηγή,³⁰¹ στο βόρειο άκρο της πόλης, είναι το Βαθύ, ένας μικρός όρμος που περικλείεται στη θαλάσσια λεκάνη μεταξύ της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου και του στενού της Πρέβεζας. Στη βόρεια πλευρά του κόλπου της Πρέβεζας η ακτή είναι πιο απόκρημνη. Εκεί υπήρχε ένας οικισμός με πέντε έξι σπίτια, με το όνομα Σκαφιδάκι.³⁰²

Για τον κόλπο της Πρέβεζας μας πληροφορεί και ο περιηγητής Goodison.³⁰³ Η Πρέβεζα, όπως αυτός την περιέγραψε, βρισκόταν περίπου τέσσερα ή πέντε μίλια κάτω από το στόμιο του Αμβρακικού κόλπου, στη βόρεια ακτή του. Στην είσοδο του κόλπου παρατήρησε ένα φρούριο, το κάστρο του Αγίου Ανδρέα ή Γενή Καλέ, κτισμένο από πέτρες προερχόμενες από τα ερείπια του Αμφιλοχικού Άργους. Υπήρχε, επίσης, και ένα δεύτερο κάστρο (κάστρο του Παντοκράτορα) στο οποίο, σύμφωνα με τον Goodison, θα χτιζόταν ένα σεράι (αυτό άρχισε να κατασκευάζεται περίπου το 1815 και μάλλον δεν είχε ολοκληρωθεί όταν επισκέφτηκε την πόλη, το 1818). Η είσοδος του κόλπου ήταν στενή και πολύ ρηχή και γι' αυτό απαιτούσε πολύ καλή γνώση των στενών προκειμένου να μπορέσουν να περάσουν με ασφάλεια ακόμα και τα πιο μικρά πλοία, διότι ο πυθμένας ήταν ανώμαλος, αποτελούμενος από πετρώδεις υφάλους που εξείχαν.³⁰⁴

Ακολούθως, ο Leake πέρασε από τις περιοχές γύρω από την Πρέβεζα, από ένα σύμπλεγμα χωριών που ανήκαν στον καζά της Πρέβεζας, αλλά και από περιοχές που συνορεύουν με αυτήν, συνεχίζοντας το ταξίδι του προς την Άρτα, τα Γιάννενα και αλλού. Αντίκρισε τον λόφο «Μιχαλίτσι», στη βάση του οποίου βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης, και έφερε τα ίχνη από τεχνητές πεζούλες μιας άλλης εποχής, τότε που η περιοχή αυτή ανήκε στο μοναστήρι του Ζαλόγγου. Ο Αλή πασάς, έχοντας σφετεριστεί την περιοχή αυτή, έχτισε στην κορυφή του λόφου ένα κονάκι και μερικά σπιτοκάλυβα για τους εργάτες.³⁰⁵ Κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιοδείας του στην Πρέβεζα, περνώντας από το Μιχαλίτσι, αντίκρισε ένα αραιό δάσος στραβόκορμων δρυών. Έπειτα, ο Leake επισκέφτηκε τη Νικόπολη και είδε τα ερείπια της, τα οποία ονομάζονταν «Παλαιοπρέβεζα». Ο δρόμος που οδηγούσε σε αυτά περνούσε για δύο

³⁰⁰ Η είσοδος του γίνεται επικίνδυνη από ένα μακρύ αμμώδες αβαθές το οποίο προεκτείνεται νότια του ακρωτηρίου της Πρέβεζας και αφήνει μόνο ένα στενό πέρασμα βάθους 12 ποδών μεταξύ αυτού και ενός άλλου αβαθούς επί της Ακαρνανικής ακτής: *στο ίδιο*, σ. 192.

³⁰¹ Της Βρυσούλας όπως είδαμε παραπάνω.

³⁰² *Στο ίδιο*, σ. 192, 193, 234.

³⁰³ Ν.Καράμπελας, «William Goodison», *ό. π.*, σ. 146-147.

³⁰⁴ *Στο ίδιο*, σ. 147.

³⁰⁵ Ο Αλή πασάς μετά τη μάχη της Νικόπολης (24^{ης} Οκτωβρίου 1798) έχτισε ένα σεράι στην κορυφή του λόφου, πάνω από το ρωμαϊκό θέατρο. Ο Leake είδε αυτό το σεράι κατά την πρώτη επίσκεψή του στην Πρέβεζα, τον Ιούνιο του 1805. Το σεράι απεικόνισε σε σχέδιο ο Άγγλος φιλόλογος William Haygarth κατά τη σύντομη επίσκεψή του στο χώρο τον Αύγουστο του 1810, καθώς και ο περιηγητής Thomas Hughes κατά την επίσκεψή του στη Νικόπολη, τον Δεκέμβριο του 1813. Το σεράι αυτό ήταν μία ξύλινη κατασκευή, στηριζόμενη πάνω σε μία κτιστή πέτρινη βάση. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *ό. π.*, σ. 191.

μίλια μέσα από λιοστάσια και αμπελώνες, που καταλάμβαναν το νοτιοδυτικό τμήμα της χερσονήσου της Πρέβεζας.³⁰⁶

Στη συνέχεια, επισκέφθηκε περιοχές και χωριά με πολλές φυσικές ομορφιές. Συγκεκριμένα, καθώς έφευγε από τη Στρεβίνα κατευθυνόμενος προς τα Γιάννενα, παίρνοντας τον δρόμο Άρτας - Ιωαννίνων, μέσω των Πέντε Πηγαδιών, πέρασε από την ξερή κοίτη ενός χειμάρρου και λίγη ώρα μετά από το χωριό Κουμτζάδες (σημ. Αμμότοπος). Το χωριό αυτό ήταν χτισμένο σε απότομο έδαφος, στην άκρη ενός χειμάρρου, ο οποίος κατεβαίνει ανάμεσα από δύο κορυφές του όρους Κελμπερίνη.³⁰⁷ Πέρασε, ακόμη, από τα χωριά Γκολιάδες (σημ. Γυμνότοπος) και Μουλιανά (σημ. Γοργόμυλος)³⁰⁸ και κατέληξε στα Πέντε Πηγάδια. Στην περιοχή των Μουλιανών ο Αλής είχε χτίσει ένα σεράι και είχε κατασκευάσει έναν καλό λιθόστρωτο δρόμο που τον ακολούθησε ο περιηγητής μας μέχρι τα Πέντε Πηγάδια. Εκεί υπήρχε το ομώνυμο χάνι.³⁰⁹

Άλλο ένα τοπογραφικό στοιχείο που αξίζει να αναφερθεί είναι μια απότομη και βαθιά χαράδρα που αντίκρισε ο Leake, κατά το πέρασμά του από το Σούλι, στη Ζερμή (σημ. Βρυσούλα). Πρόκειται για ένα από τα σκοτεινότερα και βαθύτερα φαράγγια της Ελλάδας.³¹⁰ Στη Ζερμή, όπου ο περιηγητής φιλοξενήθηκε για μια νύχτα, σχολιάζει με θαυμασμό το πλήθος των πυγολαμπίδων, οι οποίες κατά τη διάρκεια όλης της νύχτας έκαναν την ατμόσφαιρα να λάμπει. Ο Hughes πέρασε και

³⁰⁶ Ο ελαιώνας της Πρέβεζας, που φυτεύτηκε στις αρχές της δεύτερης βενετικής κατοχής της Πρέβεζας (1717-1797), εκτεινόταν δυτικά και βόρεια της πόλης και καταλάμβανε σχεδόν όλη την υπόλοιπη περιοχή του territorio, το οποίο έφθανε μέχρι τα νότια όρια των ερειπίων της Νικόπολης. Πέραν των ερειπίων της Νικόπολης, δηλαδή στα οθωμανικά εδάφη, δεν υπήρχαν καθόλου ελαιόδεντρα· *στο ίδιο*, σ. 199, 200. Βλ. για τον ελαιώνα της Πρέβεζας Γιώργος Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 261-276.

³⁰⁷ Το όρος Κελμπερίνη είναι το νότιο τμήμα της οροσειράς Ξεροβούνι. Ο όγκος της οροσειράς χωρίζεται στο ύψος του χωριού Αμμότοπος με εγκάρσια χαράδρα, η οποία δημιουργεί φυσική δίοδο, που ενώνει την κοιλάδα του Λούρου με την κοιλάδα του Αράχθου· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 53.

³⁰⁸ Το χωριό Γκολιάδες βρίσκεται σε μια μικρά κοιλάδα που περικλείεται από βραχώδη απότομα βουνά. Τα Μουλιανά, είναι κτισμένα στην πλαγιά του βουνού και στην αρχή ενός πλάγιου περάσματος που οδηγεί στην κοιλάδα του Άραχθου· *στο ίδιο*, σ. 53, 54.

³⁰⁹ Εδώ αξίζει να παραθέσουμε όσα γράφει ο Leake για την λειτουργικότητα των χανιών στην πορεία του ταξιδιού ενός περιηγητή: «Φθάσαμε στο χάνι των Πέντε Πηγαδιών στις 8:38 και κάμαμε εκεί μια μεγάλη στάση. Την εποχή αυτή του έτους είναι απαραίτητο κανείς να μοιράζεται το ταξίδι της ημέρας και να αναπαυόμαστε τις μεσημβρινές ώρες, οι οποίες ιδιαίτερα στα χωριά είναι πολύ πιο ήσυχες από τις νύχτες, όταν γαϊδούρια, σκυλιά, πτηνά, ποντίκια, κοριοί, ψύλλοι και κουνούπια είναι όλα σε κατάσταση δραστηριότητας. Από τις τρεις τελευταίες μάλιστα οι ψύλλοι είναι οι μόνοι από τους οποίους δεν είναι δυνατόν να προφυλαχθείς με μια καλοφτιαγμένη κουνουπιέρα. Το μαρτύριο αυτό και η υπερβολική ζέστη είναι τα κύρια εμπόδια της μεσημεριανής ανάπαυσης του ταξιδιώτη». Επίσης, υπήρχε και το χάνι του Αγίου Δημητρίου όπως το σχολιάζει στο οδοιπορικό του ο Leake, στο δρόμο Άρτας - Ιωαννίνων, κτισμένο σ' έναν λόφο που λέγεται «Αυγό»· *στο ίδιο*, σ. 55. Την ύπαρξη χανιού στα Πέντε Πηγάδια πιστοποιεί και ο Rouqueville κατά το πέρασμά του από τη περιοχή αυτή. Ακόμη, ο Rouqueville αναφέρει ότι υπήρχε χάνι και στην περιοχή του Λούρου, χτισμένο κατόπιν εντολής του Αλή πασά· βλ. Rouqueville, *ό. π.*, σ. 195, 212.

³¹⁰ Το φαράγγι αυτό σχηματίζεται από τη συμβολή δύο βουνών: του Σουλίου και του Τζεκουράτι. Στις δύο πλευρές του υψώνονται κάθετοι βράχοι και στο λίγο χώμα που υπάρχει ανάμεσά τους φυτρώνουν πουνάρια, αριές, και άλλοι θάμνοι. Διακρίνονταν, επίσης, οι κορυφές των δύο υψηλότερων βουνών, που ήταν καλυμμένες με δρύες και πεύκα. Επίσης, ο Leake παρατήρησε την ύπαρξη ενός δεύτερου φαραγγιού μεταξύ Στρεβίνας και Ρωγών· Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 57, 58, 119.

αυτός από τη Ζερμή σημειώνοντας πως το χωριό αυτό είχε καεί από τον Αλή κατά τους πολέμους του εναντίον του Σουλίου. Από εκείνο το σημείο είχε μπροστά του μια υπέροχη θέα της μεγάλης πεδιάδας προς τον Αμβρακικό κόλπο.³¹¹ Έπειτα, πέρασε από το Κοτσανόπουλο όπου είδε έναν ξεροπόταμο ισκιωμένο από μεγάλα θαυμάσια πλατάνια. Στο χωριό Καμαρίνα, το οποίο ήταν κτισμένο ανάμεσα σε περιβόλια οπωροφόρων, συνάντησε πολλές πηγές, που σχημάτιζαν ένα ρέμα, που το ίσκιωναν μεγάλα πλατάνια, το οποίο έσμιγε με το ποτάμι που έπεφτε στη θάλασσα του λιμανιού «Αγραπιδιά». Στο χωριό αυτό υπήρχε ένα σεράι, που το έχτισε ο Αλής και εκεί φιλοξενήθηκε ο περιηγητής. Το χωριό είχε ωραία θέα προς τον Αμβρακικό κόλπο, προς την πεδιάδα της Άρτας και προς τα γύρω βουνά, συμπεριλαμβανομένων του Μακρυνόρους, του Βάλτου και του Ξηρόμερου. Μπροστά ξεπρόβαλλε μια πεδιάδα με λιβάδια, χωράφια με καλαμπόκια και ελαιώνες, που αποτελούσαν την περιφέρεια της Λάμαρης. Στη Λάμαρη ανήκαν τα χωριά του καζά της Πρέβεζας Λιμπόχοβο, Καστροσυκιά, Καμαρίνα, Μιχαλίτσι και Μύτικας όπου φύονταν πολλά είδη δρυός.³¹²

Αποψη της Πρέβεζας (λιθογραφία του Otto Magnus von Stackelberg, 1834, συλλογή Ν. Καράμπελα)

Μια άλλη εστία φυσικής ομορφιάς πλησίον του χωριού Λούρου ήταν οι πηγές της Σκάλας Λούρου, από τις οποίες πέρασε ο Leake. Συγκεκριμένα, μετά το Λούρο, όπου δεσπόζει ένα κάστρο που έχτισε ο Αλή πασάς³¹³, αφήνοντας μια

³¹¹ Th. S. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα και Αλβανία*, ό. π., σ. 116.

³¹² Στο Μιχαλίτσι συναντάμε ένα μεγάλο δάσος από στραβόκορμες δρύες και στην Καστροσυκιά βλέπουμε διάφορα είδη δρυός και συγκεκριμένα δέντρα, βελανιδιές και πουρνάρια· Ν. Καράμπελας, «Ο Αγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», ό. π., σ. 96,98,111.

³¹³ Χωριό που βρισκόταν σε ανθυγιεινή θέση, κοντά στο τετράγωνο κάστρο του Αλή πασά. Το κάστρο του Λούρου ήταν έτοιμο να καταρρεύσει, διότι είχε κατασκευαστεί από απελέκητες πέτρες και λάσπη, με ξυλοδεσιές. Ο τρόπος αυτός κτισίματος λεγόταν «λασπόκτιστη αργολιθοδομή ενισχυμένη με

εγκαταλελειμμένη πεδιάδα, σκεπασμένη από βάτα και θάμνους, είδε στους πρόποδες ενός βραχώδους βουνού να αναβλύζουν άφθονα νερά, που σχημάτιζαν μια λιμνούλα, η οποία ήταν διανυγέστατη και βαθιά, γεμάτη ψάρια. Οι όχθες της σκιαζόταν από δένδρα και θάμνους. Στα δεξιά υπήρχαν έλη, που εκτείνονταν σε μεγάλη απόσταση μέχρι τη θάλασσα.³¹⁴ Ένα από τα πιο ωραία στοιχεία του τοπίου της ευρύτερης περιοχής της Πρέβεζας ήταν το ποτάμι του Λούρου ή αλλιώς ποτάμι του «Αγίου Γεωργίου».³¹⁵ Στη δεξιά όχθη του ποταμού, κάτω από τα πλατάνια που περιβάλλουν το ποταμό, υπήρχε μια φυσική γέφυρα η «θεογέφυρα», που είχε σχηματιστεί από βράχους στη κοίτη του ποταμού.³¹⁶

Σημαντικό γεωγραφικό διαμέρισμα της επικράτειας της Πρέβεζας, όπως είπαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ήταν αυτό της Λάκκας που αποτελούνταν από τα χωριά Λέλοβα³¹⁷ (το μεγαλύτερο απ' όλα), Πογόρτισσα, Φιλιπιάδες, Ποδογόρα και Παπαδάτες. Πριν από τα Λέλοβα, υπήρχε μια μεγάλη πεδιάδα, που την διέσχιζε κανείς προκειμένου να μπει στο χωριό, το οποίο είναι κτισμένο στους βραχώδεις πρόποδες των δυτικών λόφων. Γύρω από τα Λέλοβα υπήρχαν λιοστάσια και κάτω από το χωριό οπωροφόρα δέντρα και περιβόλια που εκτείνονταν μέχρι την κοιλάδα. Η λάκκα αυτή καταλήγει στα υψώματα που τη χωρίζουν από τις κοιλάδες οι οποίες ποτίζονται από τους παραπόταμους του Αχέροντα και το ανατολικό τμήμα του ποταμού Λούρου.³¹⁸

Άλλο ένα τοπογραφικό στοιχείο που μας δίνει ο Leake είναι η ύπαρξη ενός φυτού κοντά στην Πρέβεζα με την ονομασία «Μουρτζιές»,³¹⁹ που ήταν ανθισμένες

ξύλοδεσιές» και ήταν ο κοινός τρόπος κατασκευής αστικών κατοικιών στην Ήπειρο εκείνης της εποχής. Το κάστρο περιβαλλόταν από τάπια και μέσα στο κάστρο υπήρχε το σεράι του εκάστοτε πασά ή αγά και ένα τζαμί· *στο ίδιο*, σ. 82, 114, 115.

³¹⁴ Ο Leake αναφέρεται στις πηγές της Σκάλας του Λούρου, κάτω από το εκκλησάκι της Αγίας Παρασκευής, μετά το χωριό του Λούρου, στη βάση του βουνού Βαλαωρίτης. Οι πηγές ονομάζονταν και πηγές «Ναϊάδων», λόγω των υδρατμών, που συχνά δημιουργούνται τις κρύες ημέρες του χειμώνα από τα ζεστότερα νερά των πηγών, όπως μας πληροφόρησε ο Δημήτρης Α. Φλούδας από τον Λούρο. Αυτό το πιστοποιεί και ο Rouquerville. Αυτό το στενό πέρασμα ονομαζόταν παλαιότερα και «Μετζίτ», επειδή πληρωνόταν εκεί φόρος· *στο ίδιο*, σ. 82.

³¹⁵ Ο ποταμός του Αγίου Γεωργίου χύνεται στον Αμβρακικό κόλπο, είναι πλατύς πολύ απότομος και γρήγορος. Ο περιηγητής πίστευε πως στην αρχαιότητα ο ποταμός αυτός ονομαζόταν Χάραδρος. Η δεξιά όχθη του ποταμού σκιαζόταν από πολύ μεγάλα πλατάνια. Ο μεγαλύτερος κλάδος του ποταμού πηγάζει από ένα βραχώδες άνοιγμα, με επίπεδους βράχους, οι οποίοι δημιουργούν έναν φαρδύ, αλλά μικρό, καταρράκτη. Παρόμοια περιγραφή για τις πηγές του Αγίου Γεωργίου κάνουν ο Hughes και ο επίσκοπος Άρτης Σεραφεΐμ Ξενόπουλος· *στο ίδιο*, σ. 87, 88. Ο Hughes γράφει για τον ποταμό «Τα πλατάνια που βρίσκονται στις όχθες του είναι τόσο μεγάλα που αναγκάζουν κάποιον να πιστέψει όλους τους ισχυρισμούς αναφορικά με την απίστευτη ηλικία που λέγεται ότι έχουν αυτά τα δέντρα»· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», *ό. π.*, σ. 119.

³¹⁶ Τα γεφύρια που δημιουργούνται από τη φύση ονομάζονται «θεογέφυρα». Ο Leake αναμφισβήτητα είδε αυτό το «θεογέφυρο» το 1805, όπως αποδεικνύεται και από παρόμοια περιγραφή του Hughes, όταν επισκέφτηκε αυτή την περιοχή το 1813· βλ. Th. S. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα*, *ό. π.*, σ. 456 και Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 88.

³¹⁷ Στο αγγλικό κείμενο Lelono. Οι παλαιότεροι χρησιμοποιούσαν την ονομασία Λέλοβο. Επειδή, όμως, υπήρχαν δύο συνοικίες, μία προς βορρά και η άλλη προς νότο, που με τα χρόνια συνενώθηκαν, η ονομασία έγινε τα Λέλοβα· βλ. Γ. Πάτσης, *Η καταστροφή της Τσερέπολης*, Αθήνα 2007, σ. 128-129.

³¹⁸ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 83.

³¹⁹ Η επιστημονική ονομασία αυτού του ακανθώδους θάμνου είναι *crataegus oxyacantha* και στην περιοχή μας ονομάζεται μουρτζιά. Σε άλλα μέρη της Ελλάδας είναι γνωστός ως ασπράγκαθο ή μουμουτζελιά. Συνήθως ανθίζει τον Απρίλιο με Μάιο, γι' αυτό υπάρχει και η φράση «άνθισε η μουρτζιά, ήρθε η άνοιξη»· *στο ίδιο*, σ. 114.

την εποχή που πέρασε από κει. Επίσης, έγινε μάρτυρας ενός πολύ έντονου φυσικού φαινομένου, ενός σεισμού που χτύπησε την Πρέβεζα το 1810. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε μια από τις πιο δραματικές εμπειρίες κατά τις περιοδείες του στην Ελλάδα και μάλιστα στην Πρέβεζα. Ο σεισμός αυτός ήταν ο μεγαλύτερος που έζησε ο περιηγητής κατά τη διάρκεια παραμονής του στην Ελλάδα.³²⁰

Πέραν του οδοιπορικού του Leake, σημαντικές πληροφορίες μας δίνουν για την τοπογραφία της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής, ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα, ο Fr. Rouqueville, καθώς και ο Holland, ο Hughes και ο Goodison. Κρίνουμε σκόπιμο να εστιάσουμε στα τοπογραφικά εκείνα στοιχεία που θεωρούμε ως σημαντικότερα. Καταρχάς, στον δρόμο από τη Νικόπολη προς την Πρέβεζα, διασχίζοντας κανείς εκείνο το μέρος της πόλης όπου βρισκόταν το κάστρο της, έβλεπε έναν μεγάλο οπωρόκηπο από λεμονιές και πορτοκαλιές, να τον φροντίζει ο κηπουρός του Αλή.³²¹ Κοντά σε αυτό το μέρος κυλούσε ένα ρυάκι, που τα νερά του έφθαναν έως τον ψαρότοπο «Μάζωμα», στον Αμβρακικό κόλπο, και απλώνονταν χωράφια με ελιές. Πιο κάτω, σύμφωνα με τον Rouqueville, συναντούσε κανείς το χωριό Μύτικας, όπου υπήρχε ένα σπίτι για την ψυχαγωγία του Αλή, χτισμένο σε ένα οικόπεδο, που το είχε αρπάξει.³²² Ο Goodison διασχίζει μια εύφορη πεδιάδα με ελαιόδενδρα για να πάει προς τη Νικόπολη, η οποία, σύμφωνα με τον περιηγητή, καλυπτόταν με ένα πλούσιο λιβάδι για βοσκή και σιτηρά.³²³ Μάλιστα, από την κορυφή του μιναρέ του τζαμιού της Πρέβεζας υπήρχε ωραία θέα προς την πεδιάδα της Νικόπολης, με τα ερείπιά της και τις όμορφες οροσειρές στο βάθος.³²⁴

Ωραίες περιγραφές δίνουν οι περιηγητές και για τα χωριά γύρω από την Πρέβεζα. Οι Rouqueville και ο Hughes περιγράφουν το χωριό του Αγίου Γεωργίου. Ο Hughes αναφέρει ότι το χωριό αυτό ήταν κτισμένο σε ένα πετρώδες ύψωμα, στην αριστερή πλευρά του ποταμού του Αγίου Γεωργίου και σκιαζόταν από πλούσια βλάστηση, ενώ σε μικρή απόσταση, βρίσκονταν δύο σειρές από ρωμαϊκές καμάρες που περνούσαν πάνω από τη κοιλάδα του ποταμού Λούρου.³²⁵ Στη συνέχεια, όπως γράφει ο Fr. Rouqueville, μέσα σε ένα φαράγγι συναντούσε ο ταξιδιώτης ένα μικρό εκκλησάκι, αφιερωμένο στον Άγιο Γεώργιο και κατόπιν έβλεπε να ξεπηδούν πολλές πηγές από τις πλαγιές του βουνού. Τα νερά αυτά έπεφταν σε μια δεξαμενή και

³²⁰ Εκτός της μεγάλης του ισχύος του, αυτός ο σεισμός είχε τόσο μεγάλη διάρκεια, ώστε ο Leake μόλις που πρόφθασε να ντυθεί πρόχειρα και να βγει από το σπίτι όπου έμενε, πριν ακόμη σταματήσει το κούνημα· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», ό. π., σ. 176. Η Πρέβεζα υπέφερε και πάλι από μεγάλο σεισμό, με αρκετές ζημιές, 15 χρόνια αργότερα, το 1825· βλ. F. Lieber, E. Wigglesworth, T. G. Dradford et al, s.v. Prevesa, *Encyclopaedia Americana, a popular dictionary of arts, sciences, literature, history etc.*, vol. X, Philadelphia 1832, σ. 328.

³²¹ Rouqueville, ό. π., σ. 178.

³²² *Στοιίδιο*, σ. 178.

³²³ Η πόλη αυτή ήταν κτισμένη στο βορειοδυτικό άκρο της πεδιάδας σε απόσταση περίπου οκτώ μιλίων από την είσοδο του κόλπου της Άρτας· βλ. Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 152.

³²⁴ *Στο ίδιο*, σ. 151.

³²⁵ Στις 17 Μαΐου 1814 ο Thomas S. Hughes γράφει όταν έφτασε στο χωριό Αγ. Γεώργιος «Το χωριό του αγίου Γεωργίου είναι κτισμένο σε ένα πετρώδες ύψωμα στην αριστερή όχθη του ποταμού και σκιάζεται από πλούσια βλάστηση ενώ σε μικρή απόσταση, λίγο πιο πάνω, βρίσκονται δυο άσπογες σειρές από ρωμαϊκές καμάρες που περνούν πάνω από την κοιλάδα του ποταμού Λούρου. Τα παιδιά του χωριού δεν είχαν πιθανόν ξαναδεί κάποιον ξένον γιατί έτρεξαν μακριά μας φωνάζοντας με όλη τους τη δύναμη λες και έβλεπαν κενταύρους ή άλλα τέρατα» βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 120.

κατέληγαν στο υδραγωγείο του χωριού.³²⁶ Ο ίδιος περιηγητής μας δίνει πολύ ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τα Λέλοβα, αναφέροντας ότι ήταν ένα μεγάλο χωριό μέσα σε μια εύφορη πεδιάδα γεμάτη με τεράστιες καρυδιές και πολλές κερασιές, ότι τα βοσκοτόπια του ήταν πολύ πλούσια και ότι τα βοοειδή που έβοσκαν εκεί ήταν, συνήθως, λευκά.³²⁷ Άλλος ένας πολύ όμορφος τόπος ήταν η γέφυρα της «Πάσαινας», όπως την αναφέρει ο Hughes, ή «Πασίνας», όπως την αναφέρει ο Fr. Rouqueville. Η γέφυρα αυτή βρισκόταν στον ποταμό Λούρο, πολύ κοντά στο χωριό Παντάνασσα³²⁸. Το έδαφος γύρω από τον Λούρο ήταν πολύ γόνιμο.³²⁹ Πλησίον της Παντάνασσας βρισκόταν μια λίμνη, με την ονομασία «Μαύρη Λίμνη», κάτω από έναν δεντροφυτευμένο λόφο. Εκατέρωθεν της λίμνης υπήρχε ένα πυκνό δάσος.³³⁰ Ο Rouqueville είναι ο μόνος περιηγητής που αναφέρει την ύπαρξη της συγκεκριμένης λίμνης.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό στοιχείο που πρέπει να αναφερθεί είναι το οδικό δίκτυο, το οποίο δεν θεωρείτο καθόλου καλό, ιδίως έως το 1806-1807, οπότε ο Αλή πασάς κατέλαβε εκ νέου την περιοχή της Πρέβεζας και άρχισε να εκτελεί διάφορα έργα υποδομής, μεταξύ αυτών και οδικού δικτύου, τα οποία θα συντελούσαν στην επιβολή της κυριαρχίας του εντός της επικράτειάς του και στην καλύτερη διακίνηση ανθρώπων και εμπορευμάτων.³³¹ Πάντως, ο περιηγητής Brondsted ο οποίος ταξίδεψε

³²⁶ Ο Hughes αναφέρει: «Το νερό αυτό λέγεται ότι έχει κάποιες δηλητηριώδεις ιδιότητες. Όλοι μας δοκιμάσαμε λίγο νερό και σίγουρα μια δυσάρεστη γεύση μας έμεινε στο στόμα για αρκετές ώρες μετά». Άρα, υποθέτουμε πως το νερό στον Άγιο Γεώργιο και σε άλλες περιοχές, ήταν κακής ποιότητας και αποτελούσε κίνδυνο για την υγεία των κατοίκων· Στο *ίδιο*, σ. 120.

³²⁷ Στο βάθος της πεδιάδας του Λελόβου αντίκριζε κανείς, από καιρό σε καιρό, μερικά αμπέλια, χωράφια καλλιεργημένα και άλλα σε αγρανάπανση, γεμάτα από γλυκίριζες. Επίσης, το ρεύμα του ποταμού Λούρου, που κυλούσε μέχρι την εκβολή του ποταμού Λελόβου, υπήρχε μία αερογέφυρα, που οι χωρικοί την ονομάζουν Λεχαινά· βλ. Rouqueville, *ό. π.*, σ. 226, 228.

³²⁸ Ίδια είναι η περιγραφή και των δύο περιηγητών γι' αυτή τη γέφυρα. Η γέφυρα αυτή, μας πληροφορεί ο Hughes, είχε χτιστεί από τη γυναίκα του Χασάν πασά των Ιωαννίνων. Σκιαζόταν από μεγαλοπρεπή δέντρα, πλατάνια και φτελιάδες, από τα οποία κρέμονταν εντυπωσιακοί κισσοί. Το πέραμα αυτό, ιδίως το καλοκαίρι, λόγω της σκιάς που πρόσφερε, αποτελούσε πηγή κινδύνων, εξαιτίας της εμφάνισης ομάδων άγριων λύκων καθώς και της παρουσίας εκεί ληστών· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», *ό. π.*, σ. 216.

³²⁹ Στις παρόχθιες περιοχές του ποταμού Λούρου ευδοκιμεί ένα είδος υδροχαρούς βελανιδιάς που ονομάζεται χνοάδης ποδισκοφόρος δρυς, το ύψος της οποίας μπορεί να φτάσει ακόμα και τα 40 μέτρα. Αυτό το είδος της βελανιδιάς μεγαλώνει σε εξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις. Η βελανιδιά αυτή είναι γνωστή στις περιοχές αυτές με το όνομα «Ντουάνα»· στο *ίδιο*, σ. 124.

³³⁰ Η λίμνη έχει το όνομα αυτό επειδή έχει μεγάλο βάθος και τα νερά της παίρνουν ένα μελανό χρώμα, ακριβώς λόγω του μεγάλου βάθους της. Με έκπληξη ο Rouqueville παρατήρησε ότι το βόρειο μέρος της σχηματίζεται από ένα υψηλό τείχος από απότομους βράχους με κόκκινο χρώμα. Σήμερα η λίμνη αυτή λέγεται «λίμνη Ζηρού» και βρίσκεται μεταξύ Θεσπρωτικού (μέσω Ριζοβουνίου) – Φιλιππιάδας· βλ. Rouqueville, *ό. π.*, σ. 223.

³³¹ Βλ. Δ. Αναγιώτης-Πελέ, *Δρόμοι και διακίνηση*, *ό. π.*, σ. 25. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα των περιηγητών που πέρασαν από πολλές παρακάμψεις – πολλούς δρόμους μονοπάτια – για να καταλήξουν στον τελικό τους προορισμό· βλ. Rouqueville, *ό. π.*, σ. 196 και Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 83 (υποσημ. 98), 86 (υποσημ. 111), 113 (υποσημ. 201). Μετά το 1807 υπό την εξουσία του Αλή πασά, οι δρόμοι βελτιώνονται καθώς κατασκευάζονται νέοι σε κεντρικές αρτηρίες συνδέοντας μεγάλες εμπορικές πόλεις, όπως ο δρόμος από την Πρέβεζα για τα Γιάννενα μέσω Λούρου, Μαμτσαούς, Χαλκιάδων και Πέντε Πηγαδιών. Ο δρόμος αυτός, σύμφωνα με τον Leake, είχε λιθοστρωθεί από τον Αλή σε όλα τα δύσκολα σημεία του. Ο περιηγητής προτείνει αυτόν τον δρόμο στους επισκέπτες που θέλουν να ταξιδέψουν με τετράτροχη άμαξα από την Πρέβεζα στα Γιάννενα· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», *ό. π.*, σ. 176. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα των περιηγητών που πέρασαν από πολλές παρακάμψεις –

μαζί με τον Forresti από την Πρέβεζα στη Νικόπολη με άμαξα, βρήκε έναν πολύ δύσκολο δρόμο.³³² Ο Rouqueville, μιλώντας για τον δρόμο από τη Νικόπολη προς την Πρέβεζα γράφει: «[...] περνώντας ανάμεσα από λόφους σκεπασμένους με μύρτα και σχοίνα, φτάνουμε στα προπύλαια και από κει, στρίβοντας ενάμισι μίλι στα νότια, περνάμε στη διασταύρωση ενός δρόμου που οδηγεί στο Βαθύ, απ' όπου, ύστερα από δρόμο ενός μιλίου, βρισκόμαστε στην Πρέβεζα».³³³

Ο Άγγλος περιηγητής Holland, ο οποίος επισκέφθηκε την Πρέβεζα το 1812-13, μας πληροφορεί ότι κατασκευάστηκε ένας νέος δρόμος στον κάμπο της Άρτας από κάποιον Κεφαλονίτη, πλάτους 1.50 μ., ανυψωμένος στη μέση. Ο ίδιος σημειώνει ότι στα τυραννικά καθεστώτα η ιδιοκτησία δεν υπολογίζεται και γι' αυτό ο νέος δρόμος είναι ολόσιος. Είναι αξιοσημείωτο το ότι εκατοντάδες εργάτες δούλευαν με έναν επιστάτη να τους επιβλέπει, κρατώντας ένα κουρμπάσι στο χέρι.³³⁴ Επρόκειτο για μια αγγαρεία, από τις χειρότερες στο καθεστώς του Αλή πασά. Δηλαδή, με βίαιη στρατολογία από όλη την επικράτειά του ο Αλής κατόρθωσε να κατασκευάσει δρόμους, οχυρά και πολλά σεράγια.³³⁵

Όσον αφορά στον πολεοδομικό ιστό της Πρέβεζας, όπως τον σχηματίζουμε μέσα από τις πληροφορίες των ξένων περιηγητών και άλλων πηγών (προξενικές επιστολές, χαρακτηριστικά κ.ά.), μπορούμε να τον διακρίνουμε σε τρεις φάσεις:³³⁶ στην πρώτη, από το 1477/1478 έως το 1701 (τέλος πρώτης ενετικής κατοχής), στη δεύτερη, από το 1701 έως το 1798 (Χαλασμός Πρέβεζας), και στην Τρίτη, από την κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή έως και την απελευθέρωσή της το 1912. Στην πρώτη φάση, δέσποζε το οθωμανικό φρούριο της Μπούκας, βόρεια του οποίου βρίσκονταν παράκτια οι οικίες της πόλης. Στην δεύτερη φάση, καταστράφηκε μεγάλο μέρος της προϋπάρχουσας οικιστικής μονάδας (μαζί και το φρούριο της Μπούκας), εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων. Έτσι, το κέντρο της πόλης μεταφέρθηκε στο νεοαναγερθέν κάστρο του Αγ. Ανδρέα και η πόλη θα διατηρήσει έκτοτε έναν νέο πολεοδομικό ιστό, μαζί με στοιχεία βενετικής αρχιτεκτονικής.³³⁷ Στην τρίτη φάση, θα αλλάξει ελάχιστα η προϋπάρχουσα οργάνωση και η μορφή του πολεοδομικού της συστήματος.

Αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια αμυντικής θωράκισης της Πρέβεζας από τον Αλή πασά με την κατασκευή εντυπωσιακής κλίμακας οχυρώσεων.³³⁸ Το λιμάνι της Πρέβεζας κατείχε σημαίνουσα θέση στην επικράτεια αυτού του πασά, διότι αποτελούσε την κυριότερη βάση των εμπορικών του δραστηριοτήτων αλλά και των

πολλούς δρόμους μονοπάτια- για να καταλήξουν στον τελικό τους προορισμό· βλ. Rouqueville, *ό. π.*, σ. 196 και Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *Ηπειρωτών Κοινόν*, *ό. π.*, σ. 83 (υποσημ. 98), σ. 86 (υποσημ. 111), σ. 113 (υποσημ. 201).

³³² Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός αρχαιολόγος», *ό. π.*, σ. 29.

³³³ Rouqueville, *ό. π.*, σ. 179.

³³⁴ Κυριάκος Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, τ. Γ2, Αθήνα 1975, σ. 174 και Α. Κάρζης, *Πρέβεζα*, *ό. π.*, Πρέβεζα 1993, σ. 100.

³³⁵ Ένα χρόνο πριν από την επίσκεψη του περιηγητή είχε γίνει ανθρωπομάζωμα 10.000 εργατών οι οποίοι εστάλησαν στην Πρέβεζα· Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην*, *ό. π.*, σ. 174 (υποσημ. 5).

³³⁶ Κωνσταντίνα Ζήδρου-Τσόλα, *ό. π.*, σ. 468-469.

³³⁷ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *ό. π.*, σ. 187.

³³⁸ Γι' αυτές τις οχυρώσεις βλ. Γ. Σμύρης, *Το δίκτυο των οχυρώσεων*, *π.*, σ. 93-108.

επεκτατικών του βλέψεων προς το Ιόνιο.³³⁹ Γι' αυτόν τον λόγο, προσπάθησε να οχυρώσει την Πρέβεζα αλλά και τις γύρω περιοχές. Από το 1807 έως το 1820, δηλαδή μέχρι την πολιορκία των Ιωαννίνων από τα σουλτανικά στρατεύματα, κτίστηκε ή επισκευάστηκε ο προμαχώνας «Βρυσούλα», τα κάστρα του Αγίου Ανδρέα και του Αγίου Γεωργίου στην Πρέβεζα, τα φρούρια Παντοκράτορος και Ακτίου, οι οχυρώσεις της Πλαγιάς και της Περαιτιάς στη Λευκάδα, και το κάστρο της Βόνιτσας, ενώ περιμετρικά της πόλης ανοίχτηκε μία μεγάλη «προστατευτική» τάφρος (η περίφημη «ντάπια» του Αλή), η οποία είχε μόνο τρεις διαβάσεις και κατακλυζόταν με θαλασσινό νερό.³⁴⁰ Χαρακτηριστικά ο André Grasset de Saint Sauver γράφει στο χρονικό του: «Το λιμάνι της Πρέβεζας είναι όμορφο αλλά τόσο αβαθές που δεν μπορεί να δεχτεί μεγάλα πλεούμενα, καθώς υπάρχει και ένας ενοχλητικός ύφαλος. Οι κατασκευές από την πλευρά της θάλασσας είναι όλες από πέτρες που προέρχονται από το Άκτιο και την, αρχαία, Νικόπολη. Στην ενετοκρατία η Πρέβεζα δεν ήταν οχυρωμένη. Τώρα ο Αλή πασάς την έχει μετατρέψει σε φρούριο με αρκετά οχυρά και ένα βαθύ χαντάκι γύρω-γύρω».³⁴¹

Το λιμάνι της Πρέβεζας, (χαλκογραφία του André Grasset de Saint Sauver, 1805, συλλογή Πάνου Τσιλίκη, Γιάννενα)

II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

1. Γαιοκτησία

Η κυριότερη «επιχείρηση» του Αλή πασά ήταν η εκμετάλλευση γαιοκτησιών στο μεγάλο του πασαλίκι, η απόκτηση και η δημιουργία, με νόμιμους ή, συνηθέστερα, με παράνομους τρόπους, μεγάλων *τσιφλικιών*. Ο Αλής και οι δύο μεγαλύτεροι γιοι του, ο

³³⁹ Αν. Παπασταύρος, *ό. π.*, τ. 2^{ος}, σ. 128.

³⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 128.

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 128.

Μουχτάρ και ο Βελής, ήταν οι ισχυρότεροι μεγαλοϊδιοκτήτες γαιών στο τεράστιο πασαλίκι του.³⁴²

Αξίζει να σημειωθούν οι τρόποι με τους οποίους ο Αλής και οι γιοι του απέκτησαν έναν τόσο μεγάλο αριθμό τσιφλικιών. Αρχικά, ο Αλή πασάς επωφελήθηκε από τις οικονομικές συνθήκες της εποχής και αγόραζε τσιφλίκια σε τιμές εξευτελιστικές. Αυτό συνέβαινε καθώς οι πλούσιοι γαιοκτήμονες συχνά πουλούσαν τις ιδιοκτησίες τους, λόγω της μειωμένης παραγωγής και της έλλειψης ασφάλειας, και εγκαθίσταντο στην Κωνσταντινούπολη.³⁴³ Δεν έβρισκαν εύκολα αγοραστές, εξαιτίας των δύσκολων οικονομικών συνθηκών και έτσι ο Αλή πασάς αγόραζε μεγάλες εκτάσεις σε χαμηλές τιμές. Επίσης, άρπαζαν γαίες με παράνομους τρόπους, χωρίς τη θέληση των ιδιοκτητών. Για παράδειγμα, προσπαθούσε, κάνοντας χρήση όπλων, να σφετεριστεί ιδιοκτησίες, συχνά ημιανεξάρτητων κοινοτήτων (μεταξύ νότιας Αλβανίας και βόρειας Ελλάδας), όπως το Σούλι, που ήταν «χαμένες» στα απρόσιτα βουνά και οι οποίες θεωρούνταν *σπαηλίκια*.³⁴⁴ Πρώτα εκτόπιζε τους σπάχηδες και μετά κατέπνιγε τις όποιες αντιστάσεις προέβαλαν οι κάτοικοι. Φυσικά, μετά την οικειοποίηση της ιδιοκτησίας, οι κάτοικοι έχαναν τα δικαιώματα επί των γαιών τους.³⁴⁵

Ακόμη, επιτίθετο σε ανεξάρτητες κοινότητες με αφορμή ότι οι κάτοικοί τους ήταν ανυπάκουοι και δεν αναγνώριζαν την εξουσία του σουλτάνου. Επίσης, για να

³⁴² Το τσιφλίκι, κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες ήταν μεγάλη ιδιοκτησία ακαθόριστης εκτάσεως, που συγκροτούταν από αριθμό ζευγαριών γης και βρισκόταν στην περιοχή ενός χωριού, από το οποίο το τσιφλίκι έπαιρνε το όνομά του, ή πολλών χωριών. Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαρχικού καθεστώτος από τα τέλη του 15^{ου} ως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 87 – 112· Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 107 – 108, 217 – 218, 347 – 348· Γιώργος Προγουλάκης, «Αγροτική οικονομία», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 8, *Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821, ό. π., χ. χ.*, σ. 562 -566· Halil Inalcik - Donald Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α' 1300-1600, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, σ. 120, 123, 150, 175, 185 κ. αλ. και τ. Β' 1600-1914, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Μαρίνα Δημητριάδου, Αθήνα, 2011, [αγγλική έκδ. Καίμπριτζ 1994], σ.48-51, 306-311, 315 κ. αλ· Peter Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804*, τόμ. 1-2, μτφρ. Π. Χ. Μπαλουξή, Αθήνα 1994, τ. Α', σ. 195 – 208. Ειδικά για την Ήπειρο βλ. C. Caranatsis, *Lesmarchés, ό. π.*, τ. 1, σ. 46 κ. ε.

³⁴³ Ιωάννης Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά». *Μνήμων* 2 (1972), σ. 141 και Αρχείο Αλή πασά, τ. Δ', σ. 97-103. Για τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας, πολλά από τα οποία ήταν ιδιοκτησίας του Αλή και των γιων του, βλ. Δημήτριος Τσοποτός, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Βόλος 1912 [ανατ. Αθήνα 1983], *passim*.

³⁴⁴ Τα σπαηλίκια ή τιμάρια ήταν μεγάλες εκτάσεις γαιών που παραχωρούνταν σε Οθωμανούς υπείς (σπαχήδες)· βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 251, 264· H.Inalcik – D.Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ό. π.*, τ. Α', σ. 25, 43, 87, 177, 195 κ. αλ.

³⁴⁵ Για τους τρόπους με τους οποίους ο Αλή πασάς και οι γιοι του σχημάτισαν τεράστια τσιφλίκια βλ. W. Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 4, σ. 210 (για το πώς άρπαξε ο Αλής τις γαίες του χωριού Ματσούκι)· Σπ. Αραβαντινός, *Ιστορία, ό. π.*, τ. Β', σ. 601-611 (κατάλογος των τσιφλικιών)· Ι. Γιαννόπουλος, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά». *ό. π.*, σ. 135-158· Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', *ό. π.*, σ. 731 - 732· Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία, 17^η και 18^η αι.*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1988, σ. 11· Γ. Προγουλάκης, «Αγροτική οικονομία», *ό. π.*, σ. 564· *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', σ. 97 - 103. Οι Σουλιώτες, μετά από πολύχρονο αγώνα ηττήθηκαν και υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν τη γη τους, ενώ οι αιχμάλωτοι στάλθηκαν σε γαργαρίες του πασά· βλ. Γ. Αρς, *Η Αλβανία, ό. π.*, σ. 274-275· C. Karanatsis, *Les matchés, ό. π.*, σ. 52.

δείξει το μίσος του εναντίον των Γάλλων άρπαξε όσες περιουσίες των Γάλλων υπηκόων των Επτανήσων, βρίσκονταν στην Πρέβεζα και στη Βόνιτσα.³⁴⁶ Άλλες φορές, επιβουλλευόταν τις αγροτικές κοινότητες, οι οποίες χρεώνονταν για να πληρώσουν τους αβάσταχτους φόρους. Ενδεικτικό περιστατικό της απάτης, μέσω της οποίας ο Αλή πασάς υποχρέωνε πολλές φορές τους χωρικούς να του πουλήσουν τη γη τους, ήταν το εξής: έστειλε γράμμα στους κατοίκους της Πογδόριανης να πληρώσουν όλους τους κρατικούς τους φόρους, εκτός της δεκάτης, στην περίπτωση που του πουλούσαν τη γη τους· φυσικά, μόλις έλαβε τη γη, δεν πλήρωσε τίποτα.³⁴⁷ Άλλοτε ο πασάς καταλάμβανε χωριά με τη βία. Όταν οι χωρικοί αρνούνταν να πουλήσουν τη γης τους, τότε έστελνε αλβανικά στρατεύματα να εγκατασταθούν στα χωριά τους. Η βίαιη και σκληρή συμπεριφορά των στρατιωτών «εξανάγκαζε» τους απελπισμένους κατοίκους τους να θεωρήσουν την παραχώρηση της γης τους στον Αλή και την εκμίσθωση της από τον ίδιο ως λύτρωση, προκειμένου να απαλλαγούν από τους στρατιώτες. Μάλιστα, θεωρούνταν και ευτυχείς όταν κατάφεραν να διατηρούν μέρος της παραγωγής τους ως αμοιβή.³⁴⁸ Όσοι αντιστέκονταν υπόκειντο σε βασανιστήρια, ενώ όσους βοηθούσαν τον πασά να αρπάξει τις γαίες από τους κατοίκους, τους έκανε «ελεύθερους επαγγελματίες». Οι περιπτώσεις επιτυχούς αγώνα των χωριών εναντίον του Αλή ήταν ελάχιστες.³⁴⁹

Επίσης ο Αλή πασάς ιδιοποιούνταν και κρατικές γαίες. Εκτός όμως από την κρατική γη, ιδιοποιούνταν και προσωπικές ιδιοκτησίες, μέσω αναγκαστικής εκποίησης ή ιδιοποίησης κληρονομιών και δημεύσεων.³⁵⁰ Επιπλέον, ιδιοποιούνταν και πλούσιες κληρονομίες, συντάσσοντας πλασματικά γενεολογικά δένδρα, σύμφωνα με τα οποία ήταν πάντα ο πλησιέστερος συγγενής των άκληρων πλουσίων αποθανόντων.³⁵¹

Από ένα σημείωμα του λογίου Χ. Φιλητά, που το δημοσίευσε ο Π. Αραβαντινός, ο συνολικός αριθμός των τσιφλικιών του Αλή πασά και των γιων του υπολογίζεται στα 935.³⁵² Ο Th. Hughes υπολογίζει ότι του ανήκε το 1/3 της καλλιεργήσιμης γης του πασαλίκιού του, ενώ ο Bessieres αναφέρει ότι ο Αλή πασάς ήταν κάτοχος της μισής, ίσως και περισσότερης, γης της επικράτειάς του.³⁵³ Επίσης, σε αχρονολόγητο έγγραφο του Αρχείου του Αλή πασά, σώζεται ο αριθμός των τσιφλικιών του δευτερότοκου γιου του Αλή, Βελή πασά, ο οποίος ανέρχεται στα 147,

³⁴⁶ Δ. Ανωγιάτης-Pele, *Έξι Γαλλικά υπομνήματα, ό. π.*, υπόμνημα του Γάλλου διοικητή των Επτανήσων Donzelot (Κέρκυρα, 2 Δεκ. 1808), σ. 54.

³⁴⁷ Γ. Αρς, *Η Αλβανία, ό. π.*, σ. 275.

³⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 276.

³⁴⁹ Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το χωριό Δελβινάκι, οι κάτοικοι του οποίου αντιστάθηκαν σθεναρά στις πιέσεις του Αλή πασά για να πουλήσουν τη γη τους. Ο Αλής φυλάκισε και εκτέλεσε ορισμένους κατοίκους, απείλησε ότι θα τους στείλει σε άλλο χωριό και εγκατέστησε στρατό στο χωριό. Οι κάτοικοί του έφτασαν στο σημείο να ζητήσουν τη βοήθεια του σουλτάνου. Τελικά, απαλλάχθηκαν από τον πασά μετά το θάνατό του· στο ίδιο, σ. 276-277.

³⁵⁰ Στο ίδιο., σ. 277· Ε. Κ. Φλέμινγκ, *Αλή πασάς, ό. π.*, σ. 93-94 και Αλεξάνδρος Θ. Γεωργίου, *Φιλιπιάς και πέριξ*, εκδ. Θεοφάνης Μπάρκας, Φιλιπιάς 2010, σ. 88-89.

³⁵¹ Γ. Αρς, *Η Αλβανία, ό. π.*, σ. 277.

³⁵² Ι. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 142.

³⁵³ Γ. Αρς, *ό. π.*, σ. 274.

με ετήσιο εισόδημα 1.950.800 γρόσια. Από αυτό συνάγεται ότι το ετήσιο εισόδημα του βεζίρη των Ιωαννίνων υπολογίζεται στα 10.000.000 περίπου γρόσια.³⁵⁴

Όπως μας πληροφορεί ο Leake, στην περιοχή της Ζερμής (σημ. Βρυσούλα) ο Αλή πασάς δημιούργησε ένα τσιφλίκι με 5-6 αγροικίες, περιβαλλόμενες από έναν τετράγωνο τοίχο. Μάλιστα, εκεί φιλοξενήθηκε ο περιηγητής σ' έναν ανοικτό εξώστη έξω από μια καλύβα που λεγόταν «κρεβάτα». Ενδεικτικό παράδειγμα για το πώς διαχειρίζονταν τα τσιφλίκια ο Αλής, αποτελεί αυτό στην πεδιάδα του Φαναρίου όπου προσάρτησε βίαια ένα τμήμα της –με μόνη εξαίρεση το χωριό Καναλάκι– και το χώρισε σε τσιφλίκια που καλλιεργούνταν προς όφελός του, παίρνοντας το ένα τρίτο της σοδειάς του ρυζιού και το ένα τέταρτο του καλαμποκιού, χορηγώντας στους καλλιεργητές τους μόνο το κατάλυμα.³⁵⁵ Επίσης, όταν επισκέφτηκε ο Leake την Πρέβεζα, το 1805, είδε το τσιφλίκι της Πούντας στην περιοχή του Ακτίου. Το τσιφλίκι αυτό αποτελούταν από ένα κτίριο με πύργους στις γωνίες του και γύρω γύρω μερικά χωράφια με καλαμπόκι. Το τσιφλίκι αυτό περιλάμβανε τα σπίτια των χωρικών που καλλιεργούσαν τα χωράφια και βοσκούσαν τα κοπάδια, του πασά.³⁵⁶

Στην πραγματικότητα αναφέρει ο Leake, κατά την εποχή του Σουλεϊμάν «τα σπαϊλίκια αυτής της περιοχής ανήκαν στους Τούρκους και οι υπόλοιπες γαίες σχεδόν ολοκληρωτικά στους Έλληνες, με την προϋπόθεση ότι θα κατέβαλλαν περίπου το ένα όγδοο της δεκάτης, το χαράτσι και ορισμένους γενικούς ή τοπικούς φόρους». Την περίοδο όμως που ταξίδευε ο Leake στην Ήπειρο, ο Αλή πασάς είχε σφετεριστεί τη γη από τους ιδιοκτήτες της, υπονομεύοντας το γαιοκτητικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το 1807, μετά την εκ νέου κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή, ο πασάς απαλλαγμένος από την εξαστία της «Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου», στην οποία η Πρέβεζα είχε αρκετά προνόμια και μερική αυτονομία, έδωσε τα κτήματα των περισσότερων κατοίκων της Πρέβεζας σε Αλβανούς, στέλνοντας ολόκληρες οικογένειες να κατοικήσουν σε νέα τσιφλίκια, σε συνθήκες ανθυγιεινές, και στρατώνιζοντας τους στρατιώτες του στα σπίτια όσων οικογενειών επέτρεψε να παραμείνουν στη πόλη.³⁵⁷

Επομένως, ο πασάς, αφού είχε αποκτήσει μεγάλες εκτάσεις γης, έθεσε σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα εποικισμού. Έτσι, εποίκισε όχι μόνο ερημωμένες περιοχές αλλά δημιούργησε και καινούριους οικισμούς. Χαρακτηριστικά, ο Leake κατά το πρώτο του ταξίδι στην Ήπειρο (χειμώνας 1804-1805) περιγράφει ένα χωριό που είχε θεμελιωθεί από τον Αλή τρία χρόνια πριν. Αυτό «το χωριό κατοικούνταν από αγρότες και κτηνοτρόφους της γειτονικής πεδιάδας, των οποίων τα χωράφια είχε ιδιοποιηθεί πρόσφατα ο Αλής παίρνοντας το ένα τρίτο της σοδειάς».³⁵⁸

³⁵⁴ Ι. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 142.

³⁵⁵ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 59, 106. Σε μία ανώνυμη πηγή του 1806 σημειώνεται ότι ένας καλλιεργητής έδινε στον ιδιοκτήτη της γης το 60% της παραγωγής, πέραν του φόρου της δεκάτης· C. Karanatsis, *Lesmatchés*, *ό. π.*, σ. 54.

³⁵⁶ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα», *ό. π.*, σ. 184.

³⁵⁷ *Στο ίδιο*, σ. 230.

³⁵⁸ Κ. Φλέμινγκ, *ό. π.*, σ. 94.

2.Γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή

Στο σημείο αυτό, θα περάσουμε στον πρώτο σημαντικό παράγοντα της οικονομίας της εξεταζόμενης περιοχής: στην κτηνοτροφική και γεωργική παραγωγή. Ενώ η βιοτεχνία και το εμπόριο, αποτελούσαν την κύρια οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων Ιωαννίνων και των άλλων πόλεων της Ηπείρου, η ύπαιθρός της στηριζόταν κυρίως στην κτηνοτροφική και στη γεωργική παραγωγή. Όσον αφορά στην κτηνοτροφία, στις περιοχές της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Αιτωλοακαρνανίας, ο κλάδος αυτός της πρωτογενούς παραγωγής γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη. Δεν σώζονται όμως πολλές πληροφορίες για την κτηνοτροφία, καθώς τα τεκμήρια για τους κτηνοτρόφους και τις δραστηριότητές τους είναι λίγα. Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι καταλάμβανε πολύ σημαντική θέση στην οικονομία αυτής της κατ' εξοχήν ορεινής περιοχής, όπως είναι η Ήπειρος.³⁵⁹

Ο ίδιος ο Αλή πασάς καταγόταν από μια περιοχή εξαρτημένη, σε μεγάλο βαθμό, από την κτηνοτροφία και ένα μεγάλο μέρος του προσωπικού πλούτου του βασιζόταν στην εκτροφή των τεράστιων κοπαδιών του. Σύμφωνα με τον Leake, ο Αλή πασάς ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης προβάτων στη βόρεια Ελλάδα, αφού κατείχε κοπάδια σε κάθε περιοχή της Ηπείρου και της Θεσσαλίας.³⁶⁰ Οι δαπάνες του ήταν μηδαμινές καθώς ο ίδιος δεν πλήρωνε τίποτα για τις προμήθειες των ζωοτροφών, των κουδουνιών και για όλα τα άλλα έξοδα των αιγοπροβάτων· αυτά τα επωμίζονταν οι βοσκοί των κοπαδιών του. Αυτοί υπολόγιζαν για τον εαυτό τους ένα μικρό κέρδος, που αντιστοιχούσε σε ένα πιάστρο για κάθε προβατίνα, από το οποίο αφαιρούνταν ένα μικρό ποσό αν αυτές γεννούσαν αρσενικά, ενώ οι τσοπάνηδες, οι οποίοι κατείχαν δικά τους κοπάδια, υποχρεώνονταν να πληρώνουν στον Αλή έναν ετήσιο φόρο για κάθε μικρό ζώο (το *κεφαλιάτικο*), μαζί με έναν φόρο νομής (το *νόμιστρο*) για τα βοσκοτόπια.³⁶¹

Η μικρή και η μεσαίου μεγέθους κτηνοτροφία μπορούσε να ασκείται στο πλαίσιο ενός χωριού.³⁶² Ο Σουηδός περιηγητής Brondsted είδε στα ερείπια της Νικόπολης, το 1812, πολλές καλύβες βοσκών διασκορπισμένες στην τεράστια έκταση των ετοιμόρροπων τειχών και κτηρίων αυτής της ονομαστής αρχαίας πόλης.³⁶³ Τρία ή τέσσερα πρόβατα και γίδια τα έβρισκες σε όλες σχεδόν τις οικογενειακές εστίες. Αυτά έδιναν το κρέας, το τυρί, το μαλλί και την κοπριά, απαραίτητη για τη λίπανση των χωραφιών. Πολλά από ζώα από τα μικρά ή μεγάλα κοπάδια πωλούνταν στην ετήσια εμποροπανήγυρη των Ιωαννίνων, για τοπική ή περιφερειακή κατανάλωση και

³⁵⁹ Βλ., ενδεικτικά, για την κτηνοτροφία της Ηπείρου, Σπ. Ι. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 192 - 193, 197· Βασίλης Σφυρδέρας, «Οικονομία», στο Μ. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 264· Μ. Γκιόλιας, *Παραδοσιακό δίκαιο και οικονομία του τσελιγκάτου*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2006, σ. 337-360· Βασίλης Ντισιάκος, *Η ημι-νομαδική κτηνοτροφική κοινότητα στην Ήπειρο: σχέσεις παραγωγής και κοινωνική συγκρότηση*, στο *Ήπειρος, Κοινωνία – Οικονομία, 15^{ος} – 20^{ός} αι., Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας (Γιάννινα, 4-7 Σεπτ. 1985)*, Γιάννινα 1987, σ. 277-288.

³⁶⁰ Κ. Φλέμινγκ, *ό. π.*, σ. 85. Βλ. γι' αυτούς τους φόρους των αιγοπροβάτων Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 189, 191, 320, 526, 538.

³⁶¹ Κ. Φλέμινγκ, *ό. π.*, σ. 86. Βλ. για τους κτηνοτροφικούς φόρους, Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 189-190.

³⁶² Γ. Προγουλάκης, «Η αγροτική οικονομία», *ό. π.*, σ. 583.

³⁶³ Ν. Καράμπελας, «Ο Δανός αριστοκράτης», *ό. π.*, σ. 29.

για εξαγωγή.³⁶⁴ Όμως, ο αριθμός των ζώων που μπορούσαν να τραφούν στην περιφέρεια κάθε χωριού ήταν μικρός. Γι' αυτό οι κτηνοτρόφοι ήταν αναγκασμένοι να μετακινούνται τον χειμώνα από τα ορεινά στις πεδιάδες και το καλοκαίρι από τις πεδιάδες στα βουνά. Κάποιοι είχαν μόνιμες κατοικίες και στα δύο μέρη, ενώ άλλοι κατασκεύαζαν πρόσκαιρες καλύβες. Η νομαδική ή η ημι-νομαδική κτηνοτροφία των μεγάλων αποστάσεων ασκούσαν κυρίως στους βλάχικους οικισμούς της οροσειράς της Πίνδου.³⁶⁵

Ένα από τα έγγραφα του Αρχείου του Αλή πασά αφορά στην καταγραφή των βοσκοτόπων, «χιμαδιών», του πασαλικιού των Ιωαννίνων για το έτος 1813.³⁶⁶ Μας δίνει πολύ σημαντικές πληροφορίες για τους ενοικιαστές των «χιμαδιών», το τίμημα που έπρεπε να καταβάλουν και τοπογραφικές πληροφορίες για διάφορες περιοχές. Ανάμεσα σε αυτές αναφέρονται τα Λέλοβα και άλλα χωριά της περιοχής Πρέβεζας, όπως η Ζερμή, η Στρεβίνα, η Σκάλα του Λούρου κ.άλ. Επίσης, αναφέρονται τα χρήματα που έπρεπε να καταβληθούν στον «Κουτζοπούλιο». Αν είχαν καταβληθεί με άλλον τρόπο θα έπρεπε να επιδεικνύεται το *ταχβίλι* (εξοφλητική απόδειξη) του ίδιου του Αλή πασά. Σε άλλο έγγραφο καταγράφεται η διαχείριση των «χειμαδιών», με τη σαφή ένδειξη «Λογαριασμός τοῦ Πύλιου Τζιάλε διά τὰ χειμαδιά». Στο έγγραφο αυτό καταγράφονται εισπράξεις από κτηνοτρόφους ή απλούς κατόχους των κοπαδιών της Θεσπρωτίας.³⁶⁷ Ο Hughes σημειώνει κατά την περιοδεία, το 1813-14, την παραγωγή εξαιρετικού αγελαδινού γάλακτος στην περιοχή του Λελόβου.³⁶⁸

Αναφορικά με τη γεωργία, μπορούμε να πούμε ότι αυτή δεν αποτελούσε τόσο βασικό παράγοντα της οικονομίας της Ηπείρου, όσο η κτηνοτροφία, κυρίως επειδή το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της είναι ορεινό. Ενίσχυε όμως σημαντικά την οικονομία αυτής της περιοχής. Πριν από την άνοδο του Αλή στην εξουσία, οι πεδιάδες μαστίζονταν από συμμορίες ληστών. Ο φόβος της ληστείας ανάγκαζε πολλούς γεωργούς να εγκαταλείπουν τις καλλιεργήσιμες περιοχές. Όμως, όταν ο πασάς ανέλαβε τη διοίκηση του γιαννιώτικου πασαλικιού, επικεντρώθηκε στην καταδίωξη της ληστείας, στην επανεγκατάσταση των αγροτών στην ερημωμένη ύπαιθρο και στη βελτίωση των καλλιεργούμενων εκτάσεων με διάφορους τρόπους, κυρίως με την αποξήρανση των βάλτων.³⁶⁹

Όπως παρατήρησε ο Ληκ κατά την επίσκεψή του στην Πρέβεζα, το 1805, οι γυναίκες εργάζονταν σκληρά στους αγρούς κατά το θέρισμα των δημητριακών και τη συγκομιδή των ελιών. Οι άνδρες ασχολούνταν περισσότερο με την αλιεία ή με το εμπόριο και τη ναυτιλία στις ακτές της Ηπείρου, της Ακαρνανίας και των Επτανήσων ή τεμπέλιαζαν στα σπίτια τους καπνίζοντας τα τσιμπούκια τους. Τα δημητριακά που παράγονταν στην περιοχή αυτή (σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι και βρώμη) σχεδόν επαρκούσαν για τη ντόπια κατανάλωση, δηλαδή για τη διατροφή ανθρώπων και

³⁶⁴ Κ. Φλέμινγκ, *ό. π.*, 86.

³⁶⁵ Βλ., κυρίως, Σπ. Ασδραχάς κ. άλλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π.*, σ. 189-197 και Μ.Α., Γκιόλιας, *Παραδοσιακό δίκαιο και Οικονομία του Τσελιγκάτου*, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2004, *ό. π.*, passim.

³⁶⁶ *Αρχείο Αλή πάσα, ό. π.*, τ. Β', σ. 306-308, αριθμ. εγγρ. 631, (Ιωάννινα, 20 Οκτωβρίου 1812).

³⁶⁷ *Αρχείο Αλή πάσα, ό. π.*, τ. Β', σ. 319-322, αριθμ. εγγρ. 640, ([Ιωάννινα], 7 Απριλίου 1813)].

³⁶⁸ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», *ό. π.*, σ. 117.

³⁶⁹ Κ. Φλέμινγκ, *ό. π.*, σ. 87.

ζώων. Το έδαφος της περιοχής ήταν εξαιρετικό. Το κριθάρι σπερνόταν τον Νοέμβριο, το σιτάρι τον Δεκέμβριο, η βρώμη τον Ιανουάριο και το καλαμπόκι τον Απρίλιο. Όλα αυτά τα δημητριακά θερίζονταν τον Αύγουστο.³⁷⁰

Οι ξένοι περιηγητές και το Αρχείο του Αλή πασά μας δίνουν αρκετές και πολύ σημαντικές πληροφορίες για τη γεωργική παραγωγή της εξεταζόμενης περιοχής, καθώς και για τους μύλους. Στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας υπήρχε μεγάλη παραγωγή λαδιού και καλαμποκιού. Μάλιστα, όπως παρατήρησε ο Leake, το καλύτερο λάδι έβγαινε από τις ελιές που μαζεύονταν με το χέρι, μιας και το λάδι αποτελούσε το πολυτιμότερο προϊόν αυτής της περιοχής.³⁷¹ Σχετικό με το ζήτημα αυτό έγγραφο από το Αρχείο του Αλή είναι ένας *τεσκερές* του Σαντίκη, μουσελίμη της Πρέβεζας, προς τον Γιαννάκη Γενοβέλη³⁷² με τον οποίο τον διατάζει να καταβάλει είκοσι γρόσια στον «μάστρο Γιώργη Παξημαδά Κορφιάτη» για την αγορά λαδιού που πήρε για την παρασκευή του παξιμαδιού: «είκοσι γρόσια διά δέκα τζουκάλια λάδι όπου έπειρεν διά τούς φούρνους»³⁷³. Μαζί με τα 20 γρόσια, τον διατάζει να του δώσει άλλα 28 για την αγορά βενετικών ταυλών, προφανώς για την κατασκευή σκαφών ή άλλων εργαλείων, απαραίτητων για τους φούρνους. Όπως θα δούμε παρακάτω, ένα μέρος των παραγόμενων ποσοτήτων λαδιού προοριζόταν για την παρασκευή σαπουνιού.

Σύμφωνα με τον Leake, στο Κανάλι και πλησίον της Καστροσυκιάς υπήρχαν μικρές πεδιάδες όπου οι χωρικοί καλλιεργούσαν καλαμπόκι.³⁷⁴ Το καλαμπόκι απέδιδε ένα στα σαράντα.³⁷⁵ Ρύζι και καλαμπόκι παραγόταν στην πεδιάδα του Φαναρίου.³⁷⁶ Ο Hughes σημειώνει, κατά την περιοδεία (το 1813-14), την παραγωγή εξαιρετικής ποιότητας κρασιού στην περιοχή του Καντζά.³⁷⁷ Επίσης, στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας καλλιεργούνταν λινάρι και σιτάρι, στα στεγνότερα τμήματα του κάμπου, και παντού εκτρέφονταν πρόβατα σε μεγάλους αριθμούς. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο Αλής υπονόμει την οικονομία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς εφάρμοζε ένα σχεδόν ολοκληρωτικό μονοπώλιο πάνω σε όλα τα είδη σιτηρών που εξάγονταν από τις περιοχές που διοικούσε.³⁷⁸

Σχετικές με τα δημητριακά είναι οι πληροφορίες που μας δίνει το Αρχείο του Αλή πασά για τους μύλους και για μυλόλιθους. Με ένα μπουγιουρντί του ο πασάς προστάζει τον Γιαννάκη Γενοβέλη, τον Αύγουστο του 1809, να παραδώσει διάφορα εξαρτήματα μύλου στον Λιατίφη Φράσιαρη, στον οποίο ο ίδιος είχε δώσει έναν μύλο. Με τα εξαρτήματα αυτά ο Λιατίφης προφανώς θα επισκεύαζε τον μύλο: «μια πλάντρα άπανου στ' άργαστήρη καί ένα βαγένη και τέσερα άδράχτια καί τέσερα

³⁷⁰ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 191.

³⁷¹ Στο ίδιο, σ. 191· επίσης, Henry Holland, ό. π., σ. 61.

³⁷² Αρχείο Αλή πασά, ό. π., τ. Β', σ. 102-103, αριθμ. εγγρ. 506, (Πρέβεζα, 10 Οκτωβρίου 1809).

³⁷³ Στο ίδιο, σ. 103.

³⁷⁴ Όπως αναφέρει ο περιηγητής στο αγγλικό κείμενο το καλαμπόκι αναφέρεται ως *rokka* και όχι *corn*, σαν να επισημαίνει ότι η ρόκα είναι ένα άλλο είδος καλαμποκιού· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», ό. π., σ. 96, 98.

³⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 105.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 106.

³⁷⁷ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 131.

³⁷⁸ Κ. Φλέμινγκ, ό. π., σ. 87-88.

σφοντίλια καί τέσσερες τάλαις καί μία περοστιά καί ἓνα χονή καί τάσχυν[ι]ά του καί ἓνα κόσκυνω καί ἓνα μισο τζούκαλο καί τέσσερις σερασακακαί διό ζευγάρια σφιρίδες καί διό σταλιά καί ἓνα σκαφίδη καί διό λυχνάρηα τρανά καί διώ μασήνες φκιασμένες.». ³⁷⁹ Με ἓνα ἄλλο *μπουγιουρντί* του διατάσσει τον Αναστάση Πάνου Θύμιου, που ζούσε στην Πρέβεζα, να παραδώσει στον Γιωργάκη Βράνη εβδομήντα φορτώματα «μυλολίθι» για τους μύλους των τσιφλικιών του, Στραβίνας, Αγίου Γεωργίου, Τζερόπολης και Φιλιππιάδας. ³⁸⁰ Το μυλολίθι αυτό εξαγόταν από λατομείο της ευρύτερης περιοχής Πρέβεζας. Στο ίδιο Αρχείο σώζεται η απόδειξη παραλαβής (*ριζεβούτα*) από τον Γεώργιο Βράνη των εβδομήντα φορτωμάτων αυτού του μυλολιθίου. ³⁸¹

Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για «παραγωγή» μυλόλιθου μας παρέχει και ένας *τεσκερές* του Μπεκήρ Τζογαδόρου προς τον Αναστάση [Πάνο Ευθυμίου], ντουανιέρη του Αλή πασά στην Πρέβεζα. ³⁸² Η εντολή που πήρε ήταν να φορτώσει στη βάρκα που θα μετέφερε το μυλολίθι στη Σπλάντζα, δεκαπέντε ακόμη φορτώματα λιθαριών, τα οποία θα εκφορτώνονταν στη Λύγια για να χρησιμοποιηθούν στον εκεί νερόμυλο. Με ἓνα ἄλλο *μπουγιουρντί* του ο Αλής προστάζει τον Μπεκήρ Τζογαδόρο να στείλει στην Σπλάντζα ἓνα μυλολύθι για τον μύλο της Γορίτζας. ³⁸³ Στο έγγραφο αυτό χρησιμοποιείται η λέξη «λιθαρόμυλο», το οποίο φανερώνει συμπαγές και ογκώδες μυλολίθι και όχι περισσότερα μικρά λιθαρόμυλα.

Τον 18^ο αιώνα παρατηρείται αύξηση της παραγωγής του βαμβακιού στη Μακεδονία και του καπνού στην Ήπειρο. ³⁸⁴ Ο καπνός, που ήταν μια καινούρια καλλιέργεια, παραγόταν από τα Γιάννενα έως την Καβάλα, σε εδάφη που σπέρνονταν πριν με δημητριακά. Η καλλιέργειά του πασχολούσε 20.000 οικογένειες, κυρίως μουσουλμανικές. Και τα δύο αυτά προϊόντα προορίζονταν κυρίως για το εξωτερικό εμπόριο, στην Αίγυπτο, το Αλγέρι και στα ιταλικά λιμάνια, αλλά ἓνα μέρος τους καταναλωνόταν στα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Και τα δύο απέφεραν καλύτερο εισόδημα στον καλλιεργητή από ότι τα δημητριακά. ³⁸⁵

Όσον αφορά στην αγροτική ζωή, ο Leake παρατήρησε πως οι συνθήκες ζωής των αγροτών ήταν ιδιαίτερα δύσκολες. Αναγκάζονταν να παραδίδουν το ἓνα τέταρτο της παραγωγής τους στον Αλή και να εκπληρώνουν τις απαιτήσεις των Αλβανών στρατιωτών, με αποτέλεσμα να διατρέφονται, κατά βάση, μόνο με καλαμπόκι, παστό ψάρι, τυρί και σκόρδα. Οι τροφές αυτές ήταν προϊόντα της καθημερινής ασχολίας των κατοίκων με τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία. ³⁸⁶

³⁷⁹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 99, αριθμ. εγγρ. 502, (Ιωάννινα, 23 Αυγούστου 1809).

³⁸⁰ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 574-575, αριθμ. εγγρ. 781, (Ιωάννινα, 27 Ιουνίου 1815).

³⁸¹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 580-581, αριθμ. εγγρ. 788, (Άρτα, 16 Αυγούστου 1815).

³⁸² *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 622-623, αριθμ. εγγρ. 820, (Πρέβεζα, 17 Νοεμβρίου 1815).

³⁸³ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 624, αριθμ. εγγρ. 822, (Πρέβεζα, 17 Νοεμβρίου 1815).

³⁸⁴ Γ. Προγουλάκης, ό. π., σ. 582-583.

³⁸⁵ Πολύ σημαντικές πληροφορίες γι' αυτά τα προϊόντα μας δίνει ο γενικός πρόξενος της Γαλλίας στη Θεσσαλονίκη Φελίξ Μπωζούρ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787 – 1797)*, [Παρίσι, έτος VIII(1800)], μτφρ. Καίτη Γαρίδη, εισαγ., επιμ., σχολιασμός Τ. Βουρνάς, εκδ. Αφοι Τολίδη, Αθήνα 1974, τ. 1^{ος}, σ. 51 – 75· βλ. επίσης, Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 212, 215, 367 – 372, 428 – 431, 488, 504 κ. άλ.

³⁸⁶ Johannes Irmscher, «Η Νικόπολη στις περιηγήσεις ξένων ταξιδιωτών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτών Κοινόν*, τομ. 1 (2005), σ. 51.

Μία από τις πιο σκληρές εργασίες των γυναικών ήταν η μεταφορά νερού σε μεγάλες στάμνες πάνω στα κεφάλια τους από τις βρύσες που απείχαν, συνήθως, πολύ από τις εστίες τους. Επίσης, στην Πρέβεζα την εποχή εκείνη παρατηρείται μια ακόμη ενασχόληση των γυναικών, εύκολη και προσοδοφόρα, η σηροτροφία. Οι γυναίκες ξετύλιγαν το μετάξι,³⁸⁷ που προοριζόταν για εξαγωγή. Ένα μέρος της μικρής μάλλον παραγωγής το απορροφούσαν οι τοπικές βιοτεχνίες.³⁸⁸ Επίσης, ο Rouqueville είδε να καλλιεργείται λινάρι στην Νικόπολη, όπου υπήρχε μια γούρνα στην οποία οι χωρικοί μούσκευαν αυτό το προϊόν.³⁸⁹ Θα επανέλθουμε παρακάτω στη γεωργική και στην κτηνοτροφική παραγωγή, όταν θα κάνουμε λόγο για το εμπόριο.

3. Αλιεία

Πολύ σημαντικό τομέα της τοπικής οικονομίας αποτελούσε και η αλιεία.³⁹⁰ Αρκετοί κάτοικοι της Πρέβεζας και των παράλιων γειτονικών οικισμών ζούσαν από την αλιεία. Υπολογίζεται πως, το 1805, 400 περίπου πρεβεζιάνικες οικογένειες κέρδιζαν τα προς το ζην από την αλιεία που ασκούσαν σε ιχθυοτροφεία των περιοχών Πρέβεζας, Άρτας και Ακαρνανίας, που νοικιάζονταν από τη Πύλη στον Αλή πασά. Στην περιοχή της Πρέβεζας αλιεύονταν κυρίως οστρακοειδή, χέλια και κεφαλόπουλα, ιδιαίτερα στη λιμνοθάλασσα «Μάζωμα», κοντά στη Νικόπολη.³⁹¹ Στις εκβολές στον Αμβρακικό κόλπο του ποταμού Ζάλογγος, ο οποίος, κατά τον Rouqueville, ήταν ο αρχαίος Χάραδρος, οι ψαράδες ψάρευαν μεγάλες ποσότητες από πέγκες και πέστροφες, ψάρια κοινά στο ποτάμι της Ρογούς και στον Άραχθο ποταμό της Αμβρακίας κατά την αρχαιότητα. Σε αντίθεση με αυτά τα καλής ποιότητας ψάρια, στη Μαύρη Λίμνη, γνωστή σήμερα ως λίμνη Ζηρού, τα ψάρια πολλαπλασιάζονταν πολύ γρήγορα, αλλά θεωρούνταν τόσο κακής ποιότητας ώστε οι χωρικοί δεν τα ψάρευαν ούτε για πάστωμα και προτιμούσαν να ψαρεύουν στις όχθες του Λούρου, που τους έδινε ψάρια πολύ καλύτερης ποιότητας.³⁹² Ο Goodison, μπαίνοντας στην Πρέβεζα, είδε στον πυθμένα του κόλπου της μεγάλες ποσότητες στρειδιών, τα οποία ήταν μικρά και νόστιμα.³⁹³

Σε ένα *αρτζουχάλι* (αναφορά) του Λιάμε Τούρη (Ισλαάμ αγά) προς τον Αλή πασά γίνεται λόγος για τα ιχθυοτροφεία της Πρέβεζας.³⁹⁴ Οι Ζερβάτες, Τούσας και Τζήμας, απαιτούσαν να τους εκχωρηθούν τα «γιβάρια» (ιχθυοτροφεία) της πόλης στην ίδια τιμή που πωλούνταν στον Λογοθέτη της Πρέβεζας (ή της Άρτας):

³⁸⁷ Η Πρέβεζα παρήγε την εποχή εκείνη 1.500 λίβρες ακατέργαστο μετάξι, που πωλούνταν προς 10 πιάστρες η λίβρα. Μια λίβρα ισοδυναμούσε με 455 γραμμάρια, οπότε η παραγωγή της Πρέβεζας σε ακατέργαστο μετάξι ανερχόταν περίπου στα 700 κιλά ετησίως· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 187 (υποσημ. 46).

³⁸⁸ Γ. Προγουλάκης, ό. π., σ. 583.

³⁸⁹ Rouqueville, ό. π., σ. 178.

³⁹⁰ Ο Αλή πασάς αποκόμιζε σημαντικά έσοδα από την αλιεία στη λίμνη των Ιωαννίνων, πάνω στην οποία είχε επιβάλει μονοπώλιο. Οι κάτοικοι πλήρωναν ως δικαιώματα αλιείας 15.000 πιάστρα ετησίως. Τα ψάρια πωλούνταν στα Γιάννενα και στα γειτονικά χωριά· Κ. Φλέμινγκ, ό. π., σ. 86.

³⁹¹ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 195. Βλ. για τα ιχθυοτροφεία της περιοχής C. Karanatsis, *Lesmarchés*, ό. π., σ. 146.

³⁹² Rouqueville, ό. π., σ. 194, 223.

³⁹³ Ο μικρός κόλπος που ξεκινά από τον πορθμό Πρέβεζας- Ακτίου και καταλήγει στην είσοδο του Αμβρακικού, ονομάζεται κόλπος της Πρέβεζας και είναι, τρόπον τινά, ο προθάλαμος του Αμβρακικού κόλπου· Ν. Καράμπελας, «William Goodison», ό. π., σ. 145 (υποσημ. 21), 147.

³⁹⁴ *Αρχείο Αλή πασά*, ό. π., τ. Α', σ. 279-282, αριθμ. εγγρ. 149, ([Τζεκουράτι], 18 Μαρτίου 1802).

«Ακόμα, ἐφέντι μου, σοῦ κάνω ἡφαντέ όπου ὁ Τούσιας μοῦ ἔκαμε ρετζά διά να σοῦ γράψω κέ ἐγὼ διά τά γιβάρηα τῆς Πρέβεζας τούρκικα πού να τοῦ τά δόκις ὅσο ἐπουλιόνταν και στο Λογοθέτι [...]».³⁹⁵ Ο Τούρης μεσολαβεῖ για τη σύναψη αυτής της συμφωνίας των Ζερβάτων με τον Αλή, καθώς θα είχε άμεσο κέρδος, διότι θα δάνειζε χρήματα στους Ζερβάτες, οι οποίοι θα νοίκιαζαν τα ιχθυοτροφεία σε δικούς τους ανθρώπους σε υψηλότερη τιμή και θα βοηθούσαν ως μία «αστυνομική δύναμη» στην ασφαλή και επικερδή διεξαγωγή της συναλλαγής. Με μια άλλη αναφορά τους προς τον Αλή ο Τούσας και ο Τζήμας Ζέρβας ζητούν ως χάρη από τον πασά να τους νοικιάσει τα ιχθυοτροφεία («βιβάρια»/«γιβάρια») της Πρέβεζας στην ίδια τιμή που τα νοίκιαζε και σε άλλους.³⁹⁶ «Κέ ἂν ἦνε με τον ὀρησμό σοῦ γηά ἐκῆνα τα βιβάρηα δόμου τα ἐμένα, ὅτη μοῦ ἔλαχε ἕνας φήλος στη Πρέβεζα κέ ἡ ἐψηλότη σου δε χάνης τίποτα κατά πού το πούληες κέ ἄλοῦ [...]».³⁹⁷ Σε ιχθυοτροφεία που υπήρχαν στον κόλπο της Πρέβεζας αναφέρεται και μία επιστολή του μητροπολίτου Ἀρτας Ἰγνατίου προς τον Αλή πασά. Συγκεκριμένα, του κατήγγειλε, από την Κέρκυρα όπου βρισκόταν τότε, πως κάποιος ονόματι Δρακούσης, ενοικιαστής ενός μικρού διβαριού στις εκβολές του Λούρου άνοιξε νέες μπούκες και διεύρυνε το διβάρι του σε βάρος άλλων ενοικιαστών και μάλιστα ότι κινδύνευε η λιμνοθάλασσα του Τζουκαλιού με καταστροφή. Γι' αυτό συμβούλευε τον πασά να τον τιμωρήσει.³⁹⁸

Επίσης, στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας ήταν διαδεδομένο τότε και το κυνήγι άγριων ζώων και πουλιών. Ενδεικτικά, στην περιοχή της Νικόπολης, κατά τη διάρκεια της παραθέρισής του εκεί, ο Hughes με τη συνοδεία του κυνήγησαν πολλά βροχοπούλια, βαλτομπεκάτσες και αγριόπαπιες.³⁹⁹

4. Βιοτεχνίες

Όσον αφορά στις βιοτεχνίες, πρέπει να τονίσουμε ότι τα εργαλεία, που είχαν ανάγκη οι γεωργοί ή οι κτηνοτρόφοι, τα έφτιαχναν μόνοι τους. Είτε τα έφτιαχναν στον σιδερά του χωριού τους ή ενός διπλανού χωριού, είτε τα αγόραζαν από τα *εσνάφια* (συντεχνίες) της πόλης ή από εμπόρους που τα εισήγαν από τη Δυτική Ευρώπη.⁴⁰⁰ Αναμφίβολα, αυτό γινόταν και στην περιοχή που εξετάζουμε.

Η οικοτεχνία ήταν η κυριότερη πηγή κάλυψης των αναγκών μιας αγροτικής οικογένειας, ιδίως σε είδη ρουχισμού, που τα κατασκεύαζαν οι γυναίκες στα σπίτια με πανάρχαιες μεθόδους. Σπάνια, τα προϊόντα της οικοτεχνίας προορίζονταν για πώληση, όταν η δημογραφική πίεση ήταν ισχυρή.⁴⁰¹ Ο leake μας πληροφορεί ότι οι κάτοικοι του χωριού Καστροσυκιά έφτιαχναν στενά μάλλινα υφάσματα, κουβέρτες

³⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 281.

³⁹⁶ *Αρχείο Αλή πασά, ό. π., τ. Α', σ. 282-283, αριθμ. εγγρ. 150, ([Τζεκουράτι], 18 Μαρτίου 1802).*

³⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 283.

³⁹⁸ Στο ίδιο, τ. Ε', σ. 88-89, αριθ. Εγγρ. 1507 (Κέρκυρα 22 Αυγούστου 1894).

³⁹⁹ Βλ. Th. S. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα, ό. π., σ. 416.*

⁴⁰⁰ Βλ. γι' αυτό το ζήτημα Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ό. π., σ. 198 - 203*.
επίσης, Γ. Προγουλάκης, *ό. π., σ. 585.*

⁴⁰¹ Για παράδειγμα, στα Άγραφα οι κατασκευαστές μάλλινων υφασμάτων και καπών από μαλλί προβάτων αναγκάζονταν να βρουν οι ίδιοι αγοραστές διότι η τοπική αγορά δεν μπορούσε να απορροφήσει αυτά τα μεταποιημένα προϊόντα, ενώ την περίοδο των αγροτικών εργασιών επέστρεφαν στα χωριά τους για να εργαστούν ως γεωργοί· στο ίδιο, σ. 585.

και στρωσίδια. Επίσης, όπως σε όλα σχεδόν τα χωριά της περιοχής αυτής, έφτιαχναν σακιά από γιδόμαλλο.⁴⁰²

Κάποιοι από τις πρώτες ύλες της βιοτεχνίας, όπως το μαλλί, τα δέρματα και το μετάξι, παράγονταν στην Ήπειρο πολύ πριν από την κατάληψή της Πρέβεζας από τον Αλή πασά. Ο τομέας της βιοτεχνίας ήταν αναπτυγμένος γενικά σε όλη σχεδόν την Ήπειρο, όπως φαίνεται και από ένα υπόμνημα του Γάλλου προξένου Dupré (1786-1799), σχετικό με την οικονομία της Ηπείρου.⁴⁰³

Ανάμεσα στις ανέκδοτες επιστολές του Αρχείου της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης βρίσκονται κάποιες οι οποίες μας πληροφορούν για την προσπάθεια ίδρυσης μιας σαπωνοποιίας στην Πρέβεζα και, πιθανότατα, για την ύπαρξη μιας *συντροφίας*⁴⁰⁴ σαπωνοποιών. Πληροφορίες πολύ σημαντικές, άγνωστες –απ’όσο τουλάχιστον γνωρίζω– από άλλες πηγές. Έως τώρα γνωρίζαμε ότι το πρώτο σαπωνοποιείο στην Πρέβεζα λειτούργησε το 1860 και ήταν ιδιοκτησίας του Κων/νου Μουστάκη.⁴⁰⁵ Δεν μπορούμε όμως να αποφανθούμε με απόλυτη βεβαιότητα αν τελικά δημιουργήθηκε και αν λειτούργησε, στις αρχές του 19^{ου} αι., το σαπωνοποιίο για το οποίο κάνουν λόγο αυτά τα ανέκδοτα έγγραφα.

Συγκεκριμένα, ένας έμπορος της Πρέβεζας–τον οποίο, όπως είπαμε στην Εισαγωγή, δεν κατορθώσαμε να ταυτίσουμε–συζητούσε με άλλους εμπόρους της πόλης για τη δημιουργία μιας σαπωνοποιίας («*φάμπρικας τοῦ σαπουνιοῦ*»). Γι’ αυτό αναζητούσε άλλους εμπόρους ή κεφαλαιούχους, για να συνεργαστούν μαζί του.⁴⁰⁶ Μια άλλη επιστολή⁴⁰⁷ προς τον ίδιο έμπορο (6 Αυγούστου 1801) αναφέρεται στην πρόθεση σύστασης βιοτεχνίας σαπουνιού στην Πρέβεζα, κάτι που μας επιτρέπει να μιλήσουμε για πιθανή ύπαρξη μικρής συντεχνίας σαπωνοποιών σ’ αυτή την πόλη. Ο αποστολέας έμπορος, που έχει ως έδρα την Πρέβεζα, ήθελε να δημιουργήσει μια σαπωνοποιία· είχε βρει, μάλιστα, τον κατάλληλο μάστορα, αλλά είχε ανάγκη από πρόσθετα κεφάλαια. Ζητούσε, λοιπόν, από τον Δελήμπαση, που τον θεωρούσε ως έναν προκομένο έμπορο, να του απαντήσει αν θα ήθελε να συνεργαστεί μαζί του, αλλιώς θα στρεφόταν προς άλλους εμπόρους. Του γράφει, επίσης, ότι τα απαραίτητα εργαλεία ήταν έτοιμα, αλλά είχε ανάγκη από κεφάλαια, προκειμένου να αγοραστούν τα απαραίτητα υλικά. Θεωρούσε δε, εκ των προτέρων, την επιχείρηση αυτή ως

⁴⁰² Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 98.

⁴⁰³ Ελένη Γιαννακοπούλου, «Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18^{ου} αι.: ένα γαλλικό υπόμνημα», *ΗΧ*, 28 (1986-87), σ. 50 - 51.

⁴⁰⁴ Ένας από τους σημαντικότερους τρόπους οργάνωσης του εμπορίου ήταν η εμπορική *συντροφία*. Η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν στα πλαίσια των δραστηριοτήτων των εμπορικών εταιρειών, έχοντας την έδρα τους σε ένα ζωτικό εμπορικό κέντρο ή σε μια μεγάλη πόλη. Για την καλύτερη λειτουργία τους οι εταίροι διασκορπίζονταν στις εκάστοτε εμπορικές αγορές, όπου και διεύθυναν προσωπικά την πορεία των επιχειρήσεών τους. Κατά τον Αθανάσιο Ψαλίδα, υπήρχαν δύο τύποι εμπορικής εταιρείας: η κεφαλαιακή και η μη κεφαλαιακή. Η κεφαλαιακή διακρινόταν στην απόλυτη ή γενική και τη σχετική ή μερική. Η πιο συνηθισμένη μορφή εμπορικής συντροφίας ήταν η απόλυτη ή γενική· βλ. Γ. Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου} – 19^{ου} αι)*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990, σ. 66-72.

⁴⁰⁵ Γ. Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 275.

⁴⁰⁶ ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 3ν, 24 Απριλίου 1801. Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 2. Κατά την έκδοση των εγγράφων, αποκαθιστούμε την ορθογραφία τους.

⁴⁰⁷ Στο *ίδιο*, φ. 3r – 4ν, 6 Αυγούστου 1801. Βλ. όλη αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 3.

επικερδή, γιατί το σαπούνι ήταν ένα είδος που είχε μεγάλη ζήτηση.⁴⁰⁸ Συγκεκριμένα, του γράφει, ανάμεσα στ' άλλα:

[...] Λοιπόν, όντας αρκετά πληροφορημένος εις την τιμήν καί προκοπήν σας, μάλιστα διά την πουλησίαν του αὐτοῦ, ἰδοὺ ἀγάπαγα νά συντροφεύσουμε. Ἐχῶ ἄξιον μάστορα ὁποῦ νά ἀρχίσῃ διά νά δουλεύῃ τήν φάμπρικα εἰς τήν ἐρχομένην ἐσοδείαν. Τό ἐργαστήρι καλότερα ἤξεύρετε, ὁποῦ εἶναι ἐπὶ τούτου ἀρμόδιο διά τήν τέχνην. Τά ἐργαλεία εἶναι ὅλα ἔτοιμα καί μετρική καλιὰ ἤξεύρετε, ὅλα διατιμώμενα διά γρόσια 600 τζίρκα⁴⁰⁹. Ὅμως κάμνει χρεῖα διά τό παρόν διά ἄλλο τόσο καπιτάλι⁴¹⁰ διά νά προβλέσωμε πρό καιροῦ καί ἄλλα καλιὰ καί ἀσβέστη νά μὴ μᾶς λείψῃ τόν χειμῶνα, ὅτι αὐτά εἶναι τά πλέον ἀναγκαῖα εἰς ταῖς φάμπρικαις. [...]. Ἡ τιμότης σας μέ τήν προκοπήν σας εἶμαι βέβαιος ὁποῦ ἀρκετά γνωρίζετε αὐτήν τήν ἐπιχείρησιν καί τά διάφορα ὁποῦ αὐτή ζητεῖ· μάλιστα, ὡς ἐπεράσατε ἐτότες, θέλετε ἔχει ἀναγκαίως τήν ἔγνοιαν διά νά μᾶς στείλετε τό πρᾶγμα τῆς φάμπρικᾶς σας διά // τό κοινόν ὄφελος. Ἐγὼ στοχάζομαι ὅτι ἐτούτῃ νά εἶναι μία καλή ἐπιχείρησις, νά τήν κάμετε μάλιστα εἰς ἓνα εἶδος, ὁποῦ εἰς αὐτόν τόν τόπον ἔχει τήν τράβηξιν⁴¹¹ του, καί ὅσάν ἡ τιμότης σας ἔχετε τήν τάξιν καί γνωρίζετε τοὺς ἀγοραστάδες ἡμπορεῖτε καλότερα νά γνωρίζετε τά καπιτάλια σας, μέ ἐκεῖνα τά διάφορα ὁποῦ ποθεῖτε.[...]

Παρόμοιου περιεχομένου επιστολή, που συνοδεύεται από ένα υστερόγραφο με μεταγενέστερη ημερομηνία, στάλθηκε από τον ίδιο έμπορο στον κύρ Νικολάκη Μετζελόπουλο και στ' αδέρφια του, που ζούσαν και δραστηριοποιούνταν εμπορικά στη Ζάκυνθο.⁴¹² Όπως γράφει, για την ίδρυση μιας βιοτεχνίας παρασκευής σαπουνιού έπρεπε να ερχόταν ειδικός μάστορας, όχι από τα Φιλιατρά αλλά από την Κρήτη⁴¹³ και ένα ειδικό καζάνι από την Τεργέστη. Στην ίδια μακροσκελή επιστολή γίνεται λόγος για τη συχνή επικοινωνία μεταξύ αυτών των εμπορων με επιστολές. Τονίζει δε στον Μετζελόπουλο πως η περιοχή της Πρέβεζας έβγαζε λάδι πολύ καλής ποιότητας, που δεν είχε να ζηλέψει τίποτα από αυτό της Κρήτης προκειμένου να κάνουν καλά παζάρια. Θεωρεί μάλιστα πως η «φάμπρικα» της Πρέβεζας συνέφερε τους εμπόρους των κοντινών περιοχών, Άρτας και Ιωαννίνων, από το να αγοράζαν σαπούνι από τις μακρινές φάμπρικες της Ζακύνθου και της Πελοποννήσου. Τέλος, κάνει πάλι λόγο για την ανάγκη δημιουργίας μιας μικρής *συντροφίας* και πρότεινε να μοιράζονταν το κέρδη της σε τρία ίσα μερίδια, όσα θα ήταν και οι συμβαλόμενοι: το ένα για τον Κρητικό μάστορα και τα άλλα δύο για τους κεφαλαιούχους επενδυτές. Παραθέτουμε ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα και από αυτή την επιστολή:

⁴⁰⁸ Λόγω του ότι το σαπούνι ήταν ένα περιζήτητο και πολύ επικερδές εμπόρευμα, οι Γάλλοι έμποροι, κύριοι εξαγωγείς του λαδιού από τον ελλαδικό χώρο τον 19ο αι., αντιδρούσαν στη δημιουργία σαπωνοποιείων από Έλληνες· κάτι που συχνά το πετύχαιναν, όπως στην Καλαμάτα, όπου ματαίωσαν την ίδρυση μιας σαπωνοποιίας από τον Σαράντο Παπαδόπουλο· βλ. Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 442.

⁴⁰⁹ περίπου (ιταλ. circa)

⁴¹⁰ κεφάλαια (ιταλ. capitulo)

⁴¹¹ ζήτηση

⁴¹² ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 5ν-8ρ, Πρέβεζα 10 Οκτωβρίου 1801 και το υστερόγραφο, με ημερομηνία 27 Οκτ. Βλ. όλη αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 5.

⁴¹³ Η σαπωνοποιία ήταν πολύ ανεπτυγμένη την εποχή αυτή στην Κρήτη· βλ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Οι σαπωνοποιίες της Κρήτης στο 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1974.

Καί τί καλύτερην εὐτυχίαν ἤμποροῦμε νά ἐπιθυμήσωμε τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἀδελφέ, ὅπου νά λάβωμε μάλιστα Κρητικόν 87αῖν ἂ ἀνοίξωμε πλέον πλουσίαν τήν φάμπρικα εἰς τοῦτον τόν τόπον, ὅπου εἶναι τό κλειδί τῆς Ἀρβανιτιᾶς ὅλης; Καί ἂν ἡμεῖς ἀποτύχωμε τέτοιαν καλήν τύχην, μάλιστα μέ τά λάδια τοῦ τόπου, ὅπου ὡς λεπτότατα πρέπει νά βγάζουν ὄχι διαφορετικό πρᾶγμα ἀπό ἐκεῖνο τῆς Κρήτης, νομίζουν φόρσε⁴¹⁴ οἱ Ζακύνθιοι καί οἱ Μωραῖτες νά ἰδοῦν πλέον πραγματευτάδες⁴¹⁵ εἰς ταῖς φαμπρικές των; Ὅχι βέβαια, κανεῖς δέν θέλει τούς ματαπάρει⁴¹⁶ τό καράβι. Ὅμως, ἀδελφέ, γράψε τό γληγορότερο εἰς Κρήτη διὰ νά μᾶς ἔλθῃ ὁ μάλιστα, ὁμοίως καί εἰς Τριέστι διὰ τό ἀναγκαῖον καζάνι, ὅσον μεγάλο σᾶς φανεῖ εὐλόγο καί ὅπως ἀγαπᾶτε, οὕτως συμφωνοῦμε διὰ τήν συνδρομήν. Ἀγκαλά⁴¹⁷ 87αῖν ἂ τό στοχάζωμε περιττόν εἰς τήν προκοπήν σας, ἐγὼ κάμνω τό χρέος μου εἰς τό νά σᾶς φανερώσω ὅπου ἐτοῦτος ὁ τόπος εἶναι ἐπὶ ταυτοῦ δοσμένος διὰ τέτοιαν φάμπρικα, διότι λάδια ὅπου εἶναι τό πλέον ἀναγκαῖον εἶδος τῆς φάμπρικας, μάλιστα εὐμορφώτατα ἐβγάξει ὁ τόπος καί ἤμποροῦμε νά τά ἔχωμε εἰς καλά παζάρια. Τά ζύλα ὁμοίως εἶναι φθηνότερα. Μὴν ἀμελήσετε, τέλος πάντων, οὔτε ὀκνήσετε⁴¹⁸ κανέναν κόπον εἰς τό νά γράψετε τόσον εἰς Κρήτη, ὅσον καί εἰς Τριέστι, ὅτι ἡ χασομέρια μας προξενεῖ ζημίαν, μάλιστα τήν παροῦσαν ὥραν τῆς ἐσοδείας. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀληθὴς γνώμη καί εὐχαρίστησίς μου. Εἶδα τά τρέχοντα παζάρια τοῦ σαπουνιοῦ. Ἐδῶ πουλιῶνται πρὸς παράδες 32 τήν ὀκά. [...] Διὰ δὲ τήν συντροφίαν χαίρομαι καί τήν δέχομαι μετὰ χαρᾶς. [...] Κατὰ τήν γνώμην μου νά // διαμοιρασθῇ εἰς τρία μητρίδια ὅμοια, ἥγουν ἓνα διὰ τὸν Κρητικόν μάλιστα καί δύο διὰ τοὺς καπιταλίστας⁴¹⁹. [...] Ἐγὼ θέλω εἶμαι πάντοτε εἰς τό μαγαζὶ νά φροντίζω διὰ τήν πούλῃσιν καί ἀγοράν τοῦ κάθε εἶδους, ἀναγκαίου διὰ τήν φάμπρικα, ὁμοίως νά κρατῶ τούς λογαριασμούς διὰ φῶς τῆς συνδροφίας⁴²⁰. Τόσον πολὺ καπιτάλι δέν χρειάζεται διὰ τό παρόν. Φθάνουν μόνον γρόσια χιλιάδες τρεῖς καί ἂν ὅ,τι προσέτι χρειασθῇ ἀγρικώμεσθε⁴²¹. Διὰ τό καζάνι σᾶς ἔγραψα νά παραγγείλετε εἰς Τριέστι ἀπὸ ἐκείνην τήν μεγαλότητα ὅπου ἤιελε σᾶς φανεῖ εὐλόγον. Ἐγὼ λέγω τήν γνώμην μου νά γένῃ ὅπου νά δουλεύῃ μέ λάδι πέντε ἕως ἕξ βαρέλες καί πάλιν ὅπως σᾶς ἀρέσει.

Εἶναι περιττό νὰ πούμε ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἰδρύσεως ἢ τῆς προσπάθειας ἰδρύσεως μίας σαπωνοποιίας στὴν Πρέβεζα παρουσιάζει ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς καὶ γι' αὐτὸ ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ βαθύτερα.

5. Εμπόριο

Σ' αὐτὴ τὴν ἐνότητα θὰ ἐξετάσουμε τὸ ἐμπόριο ποὺ διεξαγόταν στὴν Πρέβεζα καὶ στὴν ευρύτερη περιοχὴ στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰ.. Πρόκειται, ἀναμφίβολα, γιὰ τὸν πιο σημαντικὸ τομέα τῆς οἰκονομίας αὐτῆς τῆς περιοχῆς. Συγκεκριμένα, θὰ δούμε τὶς εἰσαγωγές καὶ τὶς ἐξαγωγές προϊόντων ποὺ παράγονταν σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἢ αὐτῶν ποὺ παράγονταν σὲ ἄλλες κοντινές ἢ μακρύτερες περιοχές καὶ μεταφέρονταν ἐδῶ

⁴¹⁴ δυνατό, (ιταλ. *forzo*) ἢ ἀναγκαστικὸ (ιταλ. *forzato*).

⁴¹⁵ ἐμπόρους

⁴¹⁶ ξαναπάρει

⁴¹⁷ ἀν καί, παρόλο ποὺ

⁴¹⁸ μὴ διστάσετε νὰ χρησιμοποιεῖτε (ρήμα οκνώ, λ. ἀρχ. ἐλλ.).

⁴¹⁹ κεφαλαιούχους ἐπενδυτές (ιταλ. *capitalista*)

⁴²⁰ συντεχνία

⁴²¹ συνεννοοῦμαστε

προκειμένου να εξαχθούν από το λιμάνι της και τις εμπορικές συναλλαγές μεταξύ ξένων εμπόρων και Αλή πασά.

Η ανάπτυξη του εμπορίου της Πρέβεζας οφείλεται, κατά κύριο λόγο, όπως θα δούμε παρακάτω, στη θέση και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του λιμανιού της, του επονομαζόμενου Βαθύ ή Μαργαρώνα. Σημαντικές πληροφορίες για το εμπόριο που διεξαγόταν εδώ αντλούμε κυρίως από το Αρχείο του Αλή πασά, από το Αρχείο της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης, από περιηγητικά κείμενα και από άλλες πηγές. Για τα ανέκδοτα έγγραφα θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά, προκειμένου να αναδειχθούν τα σημαντικά εμπορικής φύσεως στοιχεία που μας προσφέρουν.

Κρίνουμε απαραίτητο να χωρίσουμε την εμπορική δραστηριότητα στις δυο περιόδους κατάκτησης της πόλης, προκειμένου να γίνει πιο ακριβής η σύγκριση και για να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα. Θα αναφερθούμε λοιπόν πρώτα, πολύ σύντομα, στο εμπόριο που διεξαγόταν στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα (1717/18-1797) και εν συνεχεία στην κατειλημμένη από τον Αλή πασά πόλη και στην Περίοδο της Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου (1798-1820).

Είναι γεγονός ότι η ναυτιλιακή δραστηριότητα στην περιοχή της Πρέβεζας γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση την περίοδο της δεύτερης βενετικής κυριαρχίας (18^ο αι.). Το λιμάνι της, μαζί με τα επίνεια της Άρτας, την Κόπραϊνα και τη Σαλαώρα, αποτελούσαν σ' όλη τη διάρκεια αυτού του αιώνα πολύ σημαντικά κέντρα εξαγωγής προϊόντων της αγροτικής, κτηνοτροφικής και δασικής παραγωγής της Ηπείρου, αλλά και της γειτονικής Θεσσαλίας, και, αντίστροφα, λιμάνι εισαγωγής εμπορευμάτων από τη Δύση. Διαμορφώθηκε έτσι, συν τω χρόνω, μια τριγωνική μορφή οικονομικών συναλλαγών: εμπορεύματα αποστέλλονταν από τα λιμάνια του Αμβρακικού κόλπου προς μεγάλα λιμάνια της Ιταλικής χερσονήσου (Αγκώνα, Βενετία, Τεργέστη, πολύ σημαντικά λιμάνια στην Αδριατική και Λιβόρνο, σπουδαίο λιμάνι στο Τυρηνικό πέλαγος) και προς τη Μάλτα, τη Μασσαλία και την Αλεξάνδρεια κ. αλ., με συνδετικό κρίκο τους Μεσολογγίτες καπετάνιους-μεταφορείς των εμπορευμάτων.⁴²²

Σύμφωνα με το πρόσφατο ερευνητικό πρόγραμμα «Αμφιτρίτη», το οποίο πραγματοποιήθηκε στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, την περίοδο 1700-1797 τα περισσότερα εμπορικά πλοία που ταξίδευαν στο Ιόνιο πέλαγος αναχωρούσαν από την Πρέβεζα, από το Μεσολόγγι, από την Κεφαλονιά και από την Πάτρα.⁴²³ Ο κόλπος του Αμβρακικού και το λιμάνι της Πρέβεζας, συγκέντρωναν τη μεγαλύτερη ναυτιλιακή κίνηση αυτής της περιόδου. Ωστόσο, στη διάρκεια αυτού του αιώνα η κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας γνώρισε διακυμάνσεις, κυρίως εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων που έλαβαν χώρα σ' αυτή την περιοχή. Για το πρώτο μισό του αιώνα

⁴²² Βλ. Γ. Σιορόκας, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας, ό. π.*, passim· Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό εμπόριο από το Golfodi Preveza στα ιταλικά λιμάνια κατά τον 18^ο αιώνα», *Πρέβεζα Β', ό. π.*, σ. 195-201 και της ίδιας, «Η συμπληρωματικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων: η τριγωνική σύνδεση Μεσολογγίου, Πρέβεζας, Μάλτας», στο *Η Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, ό. π.*, σ. 626-629. Πολύ σημαντικά στοιχεία για την διακίνηση εμπορευμάτων από την Πρέβεζα στο ονομαστό πανηγύρι της Senigallia, την περίοδο αυτή, μας δίνει η μελέτη της Όλγας Κατσιαρδή Hering, *Λησμονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων: το πανηγύρι στην Senigallia (18^{ος} – αρχές 19^{ου} αι)*, Αθήνα 1989, σ. 73, 77, 86.

⁴²³ Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Θαλάσσιες και χερσαίες μεταφορές και διακινούμενα φορτία», *Η Ναυτιλία των Ελλήνων, ό. π.*, σ. 298-299.

δεν υπάρχουν αναφορές. Στο διάστημα 1763-1766, μετά το τέλος του Επταετούς πολέμου μεταξύ Άγγλων και Γάλλων, γνώρισε σημαντική άνοδο, όσον αφορά στον αριθμό των πλοίων που αναχωρούσαν από αυτό, η οποία διαρκεί έως το 1789. Όταν, όμως, σταματούν οι ειρηνικές περίοδοι και ξεκινούν οι πολεμικές, και συγκεκριμένα τα διαστήματα 1789-1794 (γαλλοαγγλικοί πόλεμοι μετά την Γαλλική Επανάσταση), 1795-1797 (Ναπολεόντιοι πόλεμοι που είχαν ως συνέπεια την κατάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας (1797), και την καταστροφή της Πρέβεζας),⁴²⁴ φαίνεται πως υπάρχει μια μικρή εμπορική στασιμότητα. Θα ακολουθήσουν δύο μικρές φάσεις ανάκαμψης κατά τα έτη 1800-1801 και μετά το 1804.⁴²⁵

Κατά τις ειρηνικές περιόδους του 18^{ου} αι., τα εμπορεύματα που εξάγονται από το λιμάνι της Πρέβεζας, κατευθύνονται προς δυτικοευρωπαϊκά λιμάνια: τη Μάλτα, το Λιβόρνο, την Τεργέστη, τη Γένοβα, τη Μασσαλία και προς την Αλεξάνδρεια, στη βόρεια Αφρική. Στο σύνολο των εξαγωγών η ξυλεία, τα σιτηρά, οι ελιές, τα δέρματα και το τυρί αποτελούν τα σημαντικότερα φορτία,⁴²⁶ Η Μάλτα και το Λιβόρνο αποτελούν τους κύριους εμπορικούς εταίρους της Πρέβεζας. Συγκεκριμένα, το κύριο εξαγωγικό προϊόν που προορίζεται για το λιμάνι της Βαλέτας είναι η ξυλεία και τα καυσόξυλα, από τα οποία το νησί αυτό είχε σοβαρή έλλειψη. Το 51% των ελληνικών πλοίων που φθάνουν φορτωμένα με ξύλα από την Πάτρα και την Πρέβεζα, δεν φαίνεται να πιάνουν κάποιο ενδιάμεσο λιμάνι πριν από το λιμάνι της Μάλτας.⁴²⁷ Στις περισσότερες περιπτώσεις, τις παραγγελίες τις έκανε η ίδια η κυβέρνηση της Μάλτας, καθώς η ξυλεία προοριζόταν για τις δημόσιες οικοδομές και για τα ναυπηγεία της Βαλέτας. Σε άλλες όμως περιπτώσεις ιδιώτες Μαλτέζοι έρχονταν απευθείας σε επαφή με ξυλέμπορους που είχαν ως έδρα την Πρέβεζα. Συχνά το εμπόριο της ξυλείας –που προερχόταν από τα δάση της περιοχής του Λούρου– προς τη Μάλτα ήταν παράνομο, αφού το αποκλειστικό δικαίωμα εκμετάλλευσης αυτών των δασών το είχαν οι Γάλλοι, βάσει ειδικών συμφωνιών που είχαν κλείσει με τους τοπικούς Οθωμανούς αξιωματούχους. Επίσης, το σιτάρι που έφτανε στη Μάλτα αγοραζόταν κυρίως από τα διοικητικά όργανα της Βαλέτας και της Μντίνας, προκειμένου να καλυφθούν οι διατροφικές ανάγκες των κατοίκων τους. Από την άλλη, στο Λιβόρνο, κύριο λιμάνι του αγγλικού εμπορίου στη Μεσόγειο και δεύτερο σημαντικότερο εμπορικό εταίρο της Πρέβεζας, εξάγονταν πρωτίστως δημητριακά. Συχνά δε η Μάλτα λειτουργούσε και ως σταθμός μεταφόρτωσης εμπορευμάτων με τελικό προορισμό το Λιβόρνο.⁴²⁸

Ο πρόξενος της Γαλλίας στα Επτάνησα Saint-Sauver,⁴²⁹ ο οποίος ταξίδευσε στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά τη διάρκεια της προξενικής του υπηρεσίας, στα τέλη 18^{ου} αιώνα, γράφει πως η Πρέβεζα από ψαροχώρι που ήταν παλαιότερα έγινε μια

⁴²⁴ Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού, Ηπειρος, ό. π.*, σ. 361.

⁴²⁵ Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό», *ό. π.*, σ. 197.

⁴²⁶ Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό», *ό. π.*, σ.198 και της ίδιας, «Θαλάσσιες και χερσαίες», *ό. π.*, σ. 297-298.

⁴²⁷ Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Ένας περίπλους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Η Ναυτιλία των Ελλήνων, ό. π.*, σ. 597.

⁴²⁸ Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό», *ό. π.*, σ. 198-199. Βλ. για τους Έλληνες εμπόρους στο Λιβόρνο βλ. Δέσποινα Βλάμη, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο, 1750 – 1868*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2000.

⁴²⁹ Ο André Saint-Sauver έζησε δεκαεφτά χρόνια στα Επτάνησα, τα περισσότερα με την ιδιότητα του προξένου της Γαλλίας· βλ. για το χρονικό του Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Β', Αθήνα 1984, σ. 504-557.

κωμόπολη, λόγω της μετακίνησης εκεί Ελλήνων από γειτονικές περιοχές και της ανάπτυξης του εμπορίου στον κόλπο της Άρτας.⁴³⁰ Ο ίδιος μας πληροφορεί ότι στο λιμάνι της Πρέβεζας ήταν μόνιμα αραγμένη μια βενετική γαλιότα με 60 Σκλαβούνους στρατιώτες και δύο μπριγαντίνα, με 15 έως 18 στρατιώτες το καθένα. Είχαν ως αποστολή να περιπολούν στον κόλπο της Άρτας για την προστασία των εμπορικών πλοίων από τις επιδρομές μουσουλμάνων ή χριστιανών πειρατών, οι οποίοι εξασφάλιζαν ατιμωρησία από τη βενετική διοίκηση. Οι Βενετοί είχαν το μονοπώλιο των συναλλαγών, χάρις στην πλεονεκτική γεωγραφική θέση της Πρέβεζας.⁴³¹

Στο πολύτιμο για τις πληροφορίες που μας παρέχει χρονικό του σχολιάζει την ανάδειξη του Αλή πασά στο πολιτικό-στρατιωτικό γίνεσθαι της εποχής του. Συγκεκριμένα, γράφει ότι ο Αλή πασάς «ζωντάνεψε» το εμπόριο στον κόλπο της Άρτας και αύξησε σημαντικά τα εισοδήματα». ⁴³² Όντως, ο πασάς πήρε διάφορα μέτρα για την αναζωογόνηση του εμπορίου στο πασαλίκι του: διέταξε να γίνουν, με αγγαρείες των κατοίκων, αρδευτικά και αποξηραντικά έργα, να χτιστούν γέφυρες, λιμάνια, μόλοι, κλπ., προκειμένου να βελτιωθεί το οδικό δίκτυο –συνεπώς και οι στεριανές μεταφορές– και να αναπτυχθεί το θαλάσσιο εμπόριο του πασαλικιού του.⁴³³

Επίσης, ο Saint-Sauver αναφέρει πως ο Αλή πασάς διατηρούσε εμπορικές επαφές με τη Γαλλία, οι οποίες περιορίζονταν αρχικά στην υλοτόμηση ναυπηγικής ξυλείας για τους ταρσανάδες της Τουλόν.⁴³⁴ Το εμπόριο αυτό βρισκόταν στα χέρια Ελλήνων που είχαν κλείσει συμφωνίες με τον υπουργό Ναυτικών της Γαλλίας και είχαν εισπράξει προκαταβολές. Οι Έλληνες έμποροι αποκόμιζαν από αυτό το εμπόριο μεγάλα κέρδη, γεγονός που προκαλούσε την αντιζηλία των Γάλλων εμπόρων, οι οποίοι επεδίωκαν να εκμεταλλευτούν την ξυλεία από τα δάση της δυτικής Ελλάδας για λογαριασμό τους. Οι Γάλλοι είχαν ξεκινήσει τις επιχειρήσεις υλοτόμησης από το Δυρράχιο, οι οποίες πήγαιναν αρχικά καλά· αργότερα όμως αντιμετώπισαν εμπόδια και γι' αυτό εγκαταλείφθηκαν.⁴³⁵

Ένας, από τους Γάλλους εμπόρους, ο J. Lassale, ο οποίος διατηρούσε μεγάλο εμπορικό οίκο στη Μασσαλία, επεδίωξε να αναβιώσει το εμπόριο ξυλείας με την εκμετάλλευση δασών σε άλλη περιοχή, με την υπογραφή σχετικής σύμβασης με το Γαλλικό υπουργείο Ναυτικών. Έκρινε ως κατάλληλη περιοχή υλοτόμησης το Ξηρόμερο και συμφώνησε με τον Αλή πασά για το μονοπώλιο ναυπηγικής ξυλείας και την εγκατάσταση της έδρας του στην Πρέβεζα.⁴³⁶ Επειδή όμως στην αρχή τα κέρδη δεν ήταν ικανοποιητικά, ο Lassale σκέφτηκε ότι ήταν καλύτερο να μην περιοριστεί στη σύμβαση με το γαλλικό υπουργείο Ναυτικών αλλά να δημιουργήσει έναν τοπικό ταρσανά για τη ναυπήγηση εμπορικών πλοίων στο λιμάνι του Βαθέως. Οι ενέργειες στις οποίες προέβη ήταν οι εξής: δημιούργησε έναν μικρό οικισμό με

⁴³⁰ Στο ίδιο, σ. 530.

⁴³¹ Στο ίδιο, σ. 531.

⁴³² Στο ίδιο, σ. 531.

⁴³³ Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*, ό. π., σ. 196.

⁴³⁴ Για τη γαλλοελληνική εκμετάλλευση των δασών βλ. Ελένη Κ. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών*, ό. π., σ. 27.

⁴³⁵ Κ. Σιμόπουλος, τ. Β', ό. π., σ. 532.

⁴³⁶ Στο ίδιο, σ. 533.

αποθήκες υλικών για τη ναυπήγηση πλοίων και έχτισε φούρνους για την Παρασκευή γαλέτας. Έλληνες και Γάλλοι τεχνίτες, αφού χρησιμοποίησαν προηγουμένως την ξυλεία που θεωρούνταν ακατάλληλη για τα ναυπηγεία της Τουλών, έθεσαν σε λειτουργία τον ταρσανά. Από την Κέρκυρα προμηθεύονταν κατράμι, καννάβι, σχοινιά και άλλα υλικά. Το πρώτο πλοίο που κατελκύστηκε σ' αυτό το λιμάνι ήταν μια φρεγάτα 600 τόνων. Βέβαια, ο μοναδικός λόγος για τον οποίο ο πασάς είχε συμφωνήσει με το μονοπώλιο του Lassale ήταν γιατί έτσι εξασφάλιζε μεγάλο μερίδιο από τα κέρδη.⁴³⁷ Από τη στιγμή, όμως που, λόγω του μονοπωλίου του Γάλλου εμπόρου, θίγονταν τα κέρδη άλλων εμπόρων, ήταν φυσικό να στραφούν πολλοί ανταγωνιστές εναντίον του.⁴³⁸

Στο Αρχείο του Αλή πασά σώζεται ένα έγγραφο (υπογεγραμμένο από τον δημόσιο νοτάριο Πρέβεζας Πέτρο Βαλεντίνη), στο οποίο γίνεται λόγος για έναν διακανονισμό μεταξύ του Ιωάννη Γενοβέλη και του Φραντζέσκου Μπόζαρη ενώπιον του καγκελαρίου του βρετανικού προξενείου της Πρέβεζας «*είς την διαφοράν όποῦ είχαν διά τά ξύλα τῆς κοστροτζιόνες τοῦ Γενοβέλη*».⁴³⁹ Ο όρος «κοστροτζιόνες» (*costruzione*) χρησιμοποιείται εδώ για διάκριση ανάμεσα στη ναυπηγική ξυλεία και στα καυσόξυλα. Από τα συμφραζόμενα προκύπτει πως είχε προκύψει μία διαφορά μεταξύ τους, η οποία είχε φθάσει στα δικαστήρια της Μάλτας και με προσταγή του Αλή πασά είχε γίνει αντικείμενο αιρετοκρισίας στην Πρέβεζα. Και στα δύο αυτά δικαστήρια είχε αθωωθεί ο Γενοβέλης και μετά προέβη σε συμβιβασμό, προφανώς γιατί αυτή η επιλογή τον συνέφερε περισσότερο.

Η εξαγωγή ξυλείας από την Πρέβεζα προς τη Μάλτα επιβεβαιώνεται και από ανέκδοτες επιστολές του Ιστορικού Αρχείου της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης.⁴⁴⁰ Συγκεκριμένα, σε μία επιστολή, με ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου 1801, που στάλθηκε από την Πρέβεζα στον έμπορο Δημήτριο Γνούρτζη ο οποίος δραστηριοποιούνταν στη Μάλτα, γίνεται λόγος για εμπόριο καυσόξυλων, με χρήση μάλιστα συναλλαγματικής (*πόλιτζας*)⁴⁴¹ για την αποπληρωμή του ποσού αγοράς.⁴⁴² Ένα άλλο ένα στοιχείο που

⁴³⁷ Πράγματι, ο Αλή πασάς από τα μέσα περίπου της τελευταίας δεκαετίας του 18^{ου} αι. προσπάθησε να εντάξει στη δικαιοδοσία του τις δύο νησίδες στα ανοιχτά του κόλπου Κορακονησιά και Βουβάλα, που βρίσκονταν υπό αμφισβητούμενο καθεστώς, με απώτερο στόχο την επιβολή της κυριαρχίας του στον Αμβρακικό κόλπο· και αυτό γιατί ο Αμβρακικός θεωρούνταν από τις καλύτερες και τις πιο φυσικές λεκάνες της Μεσογείου και κατείχε πρωτεύουσα θέση στη διακίνηση εμπορευμάτων που προέρχονταν ή προορίζονταν για την Ήπειρο και τη Θεσσαλία. Μάλιστα, με την επιβολή των ανάλογων δασμών, ο Αλής θα αποκόμιζε μεγάλα κέρδη, όπως και στην περίπτωση της συνεργασίας του με τον Lassale· βλ. Ελευθέριος Βέτσιος, «Αξιώσεις του Αλή πασά των Ιωαννίνων στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στα τέλη του 18^{ου} αι.», *KZ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 26-28 Μαΐου 2006, Πρακτικά*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2007, σ. 94.

⁴³⁸ Τελικά, ο Lassale εξοντώθηκε από τους Ενετούς οι οποίοι τον θεώρησαν ως σύνεργο του Αλή για την κατάληψη της πόλης όταν ο τελευταίος θέλησε να χτίσει ένα μικρό φρούριο στα σύνορα της βενετικής επικράτειας κοντά στην Πρέβεζα. Έτσι, τον Αύγουστο του 1792 ο έμπορος αυτός δολοφονήθηκε στην Πρέβεζα· βλ. Κ. Σιμόπουλος, τ. Β', ό. π., σ. 533.

⁴³⁹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', ό. π., σ. 214-215, αριθμ. εγγρ. 575, (Πρέβεζα, [28 Ιουνίου 1811]).

⁴⁴⁰ ΑΜΠΝ, Φ. 165, φ. 5r, 11 Νοεμβρίου 1801.

⁴⁴¹ Η χρήση και η διακίνηση των συναλλαγματικών διευκόλυνε σημαντικά το εμπόριο συμβάλλοντας, αποφασιστικά, στην ακίνδυνη διεξαγωγή του. Χρησιμοποιήθηκε για την άνετη μεταφορά κεφαλαίων, για την παράκαμψη των νόμων κατά του τόκου και για την δημιουργία ρευστών διαθεσίμων. Η συναλλαγματική απαντάνται συνήθως με τις επωνυμίες *πόλιτζα* (από το ιταλικό *polizza*) και *καμβιάλα* (από το ιταλικό *cambiale*) και διακρίνεται σε δύο τύπους: τη *ριμέσσα* (αποστολή) και την *τράτα* (τράβηγμα). Για να είναι τακτικά συρμένη, έπρεπε να συμμετεχουν τέσσερα άτομα: ο εκδότης, ο

προκύπτει από την έρευνα που κάναμε για το εμπόριο ξυλείας είναι ότι καπετάνιοι και ναυτικοί από το Μεσολόγγι εμπορεύονταν ξυλεία από την περιοχή της Πρέβεζας στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αι. Λόγω της απουσίας χερσαίου οδικού δικτύου, οι περισσότερες μεταφορές διενεργούνταν μέσω θαλάσσης με μικρά πλοία που μπορούσαν να φορτώνουν εμπορεύματα από οποιοδήποτε όρμο ή αβαθές λιμάνι (όπως ήταν αυτό της Πρέβεζας). Από την άλλη, τα βουνά διαμόρφωναν το φυσικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα άτομα οργάνωναν την οικονομική και κοινωνική τους ζωή.⁴⁴³ Το πέρασμα από αυτά τα βουνά ήταν μια αργή και πολυέξοδη διαδικασία και τα εμπορεύματα μεταφέρονταν μέχρι το κοντινότερο λιμάνι ή όρμο με ζώα. Πόλεις όπως η Πρέβεζα βρίσκονταν στο τέλος αυτών των ορεινών διαδρομών.⁴⁴⁴

Η υλοτομία ήταν έντονη (και) στην περιοχή της Πρέβεζας. Συγκεκριμένα, στα ριζά του λόφου Μιχαλίτσι, δίπλα στα ερείπια του υδραγωγείου της Νικόπολης, υπήρχε ένα αραιό δάσος στραβόκορμων δρυών. Λεγόταν ότι πριν από πολλά χρόνια, υπήρχε σ' αυτή την περιοχή ένα πυκνό δάσος, αλλά επειδή ήταν βολική η μεταφορά της ξυλείας από εκεί μέχρι τη θάλασσα, η υλοτομία ήταν έντονη και έτσι ήταν στις αρχές του 19^{ου} αι. αραιό.⁴⁴⁵ Στην Πρέβεζα υπήρχε, κατά τον Lasalle, έτοιμη ξυλεία για κατασκευή πλοίων· ιδίως στραβόξυλα, που προορίζονταν για ένα πολεμικό πλοίο που ετοιμαζόταν να ναυπηγήσει ο Αλή πασάς στη Σαλαώρα. Στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας υπήρχαν επίσης πολλές αριές (*quercusilex*), μεγάλων διαστάσεων. Αυτό το είδος δρυός πιστευόταν ότι ήταν το καταλληλότερο είδος ξύλου για την κατασκευή πλοίων.⁴⁴⁶

Στο λιμάνι της Πρέβεζας σώζονταν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα τα ερείπια των αποθηκών του Lasalle, που είχαν σχήμα τετραγώνου και ήταν διώροφες. Ο επάνω όροφος προοριζόταν για την αποθήκευση δημητριακών και ο κάτω για την ξυλεία. Στην περιφραγμένη αυλή ο Lasalle ναυπηγούσε πλοία για λογαριασμό του.⁴⁴⁷ Ο Goodison αναφέρεται στην παραγωγή ξυλείας, παίρνοντας αφορμή από την καρίνα

κάτοχος, ο κοιμιστής και ο εξοφλητής της· βλ. Γεώργιος Παπαγεωργίου, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα*, ό. π., σ. 34-61.

⁴⁴² ΑΜΠΝ, Φ. 165, φ. 5r, 11 Νοεμβρίου 1801.

⁴⁴³ Πρβλ. Fernand Braudel, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, μτφρ. Κλαίρη Μητσοτάκη, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1991, τ. 1, σ. 47-49· Max Derruau, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2007, σ. 216-217, 223-224, 241.

⁴⁴⁴ Λόης Λαμπρινιάδης, *Οικονομική γεωγραφία, Στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007, σ. 61.

⁴⁴⁵ Στην περιοχή της Πρέβεζας και γενικότερα στη νότια Ήπειρο γινόταν κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, εκτεταμένη υλοτόμηση δρυός από Μασσαλιώτες μεγαλέμπορους, όπως ήταν οι αδερφοί Lasalle και άλλοι, η οποία προοριζόταν για τη ναυπήγηση πλοίων· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», ό. π., σ. 96 (υποσημ. 154) και ιδίως Ελένη Κ. Γιαννακοπούλου, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα*, ό. π. 17,30,31.

⁴⁴⁶ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», ό. π., σ. 99.

⁴⁴⁷ Στη νότια πλευρά του όρμου Βαθέως υπήρχε από παλαιά ναυπηγείο. Οι Οθωμανοί ναυπηγούσαν και επισκεύαζαν εκεί πολεμικά πλοία από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα, στα χρόνια των τουρκοβενετικών πολέμων. Η λειτουργία του ταρσανά συνεχίζεται και κατά τους 17^ο και 18^ο αι· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 194 (υποσημ. 60). Για τα ναυπηγεία στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο βλ. Αικατερίνη Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1994, σ. 12, 32, 37, 49, 72, 79, 80, 114, 143, 144, η οποία αναφέρει ότι το ναυπηγείο αυτό εγκαταλείφθηκε από τις αρχές του 16^{ου} αι. για ναυπήγηση πολεμικών πλοίων και ότι τον 18^ο αι. λειτουργούσαν εδώ ναυπηγεία για την κατασκευή εμπορικών πλοίων.

ενός πλοίου που είδε στην αυλή του σαραγιού του Αλή πασά. Η ξυλεία για την κατασκευή του πλοίου, μεταφερόταν μέσω ενός ανοίγματος που είχε ανοιχτεί στον τοίχο της αυλής. Ένα μέρος της ξυλείας είχε τοποθετηθεί για να κλείνει το πέρασμα, για λόγους ασφάλειας. Το ισόγειο του σαραγιού, χρησίμευε ως αποθήκη για κάθε είδους ξυλεία.

Εκτός από το εμπόριο της ξυλείας, που κατείχε μεγάλο μερίδιο στις εξαγωγές από το λιμάνι της Πρέβεζας, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19^{ου} αι., οι πηγές που ερευνήσαμε κάνουν λόγο και για εξαγωγές άλλων προϊόντων. Συγκεκριμένα, ο γνωστός Σικελός οικονομολόγος Xavier Scrofani, ο οποίος περιηγήθηκε ένα μέρος του ελλαδικού χώρου στα τέλη του 18^{ου} αι., μας δίνει στο ταξιδιωτικό του σπουδαίες πληροφορίες για το εμπόριο (εισαγόμενα και εξαγόμενα προϊόντα κ.λπ.).⁴⁴⁸ Όπως γράφει, από την Πρέβεζα εξάγονταν λάδι και δημητριακά (σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι και βρώμη) κ. ά.⁴⁴⁹ Η συνολική αξία αυτών των εξαγωγών έφθανε τα 19.000 περίπου βενετικά τσεκίνια.⁴⁵⁰ Χάρη στην εντατική ελαιοκαλλιέργεια⁴⁵¹ και στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και της αλιείας, η Πρέβεζα κατέστη ένα πολύ σημαντικό λιμάνι εξαγωγής λαδιού, μαλλιών, βοδιών, αρνιών και ψαριών.⁴⁵²

Ο συνδετικός κρίκος των εμπορικών ανταλλαγών μεταξύ Πρέβεζας και άλλων πόλεων-λιμανιών, όπως προαναφέρθηκε, ήταν οι καπετάνιοι-μεταφορείς οι οποίοι κατάγονταν κυρίως από το Μεσολόγγι, το οποίο είχε αναδειχθεί σε ένα σημαντικό ναυτιλιακό κέντρο στη διάρκεια του 18^{ου} αι.⁴⁵³ Στο λιμάνι της Πρέβεζας ήταν έντονη η παρουσία όχι μόνο Μεσολογγιτών ναυτικών αλλά και άλλων Οθωμανών υπηκόων, που απολάμβαναν διευκολύνσεων σε ένα βενετικών συμφερόντων λιμάνι. Από την καταγραφή των σημαίων των πλοίων που αναχωρούσαν από το λιμάνι της Πρέβεζας, διαπιστώνουμε ότι έφεραν τόσο ελληνικές όσο και οθωμανικές σημαίες. Τα πλοία⁴⁵⁴ που χρησιμοποιούσαν για τη μεταφορά των εμπορευμάτων οι Μεσολογγίτες ήταν κυρίως πόλακες, τα μεγαλύτερα πλοία της εποχής αυτής με χωρητικότητα 230-250 τόνων. Στη διάρκεια του 18^{ου} αι. οι πόλακες μεγάλωσαν και έγιναν τριίστια πλοία με τετράγωνα πανιά, κατάλληλα για τη μεταφορά μεγάλων φορτίων. Μικρότερα πλοία

⁴⁴⁸ Ο Scrofani (1756-1837) συνέγραψε ένα πολύ σημαντικό χρονικό γι' αυτό το ταξίδι, με τον τίτλο *Voyage en Grèce fait en 1794 et 1795*, τ. 1-3, Paris – Strasbourg, an IX [1801], το οποίο συνδυάζει την ημερολογιακή αφήγηση με την επιστημονικότητα του προικισμένου ερευνητή· βλ. στο ίδιο, σ. 629.

⁴⁴⁹ Εξάγονταν ετησίως 1.000 βαρέλες λάδι (130 λίτρες η βαρέλα), 8 φορτώματα βρώμη (4.000 κοιλιά το φόρτωμα). Το κωνσταντινοπολίτικο κιλό ανερχόταν στις 22 οκάδες.

⁴⁵⁰ Κ. Σιμόπουλος, τ. Β', ό. π., σ. 641.

⁴⁵¹ Για την παραγωγή ελιάς την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας βλ. Γ. Μουστάκης, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», ό. π., σ. 261-276.

⁴⁵² Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού. Ηπειρος*, ό. π., σ. 365.

⁴⁵³ Βλ. Katerina Papakonstantinou, «The port of Messolonghi: spatial allocation and maritime expansion in the eighteenth century», *The Historical Review/ La Revue Historique* VII (2010), σ. 278-297, όπου αναδεικνύεται και η στενή εμπορική σχέση αυτών των δύο λιμανιών.

⁴⁵⁴ Παρατηρούνται κοινές θρησκευτικές συνήθειες στην ονοματοδοσία των πλοίων, που υποδηλώνει και τη συνεκτικότητα αυτής της παραθαλάσσιας περιοχής. Ευρύτατη είναι η χρήση της ονομασίας της Παναγίας της Προυσιώτισσας ή Μπροτσιώτισσας, η οποία φαίνεται ότι αποτελούσε την προστάτιδα όλης της Αιτωλοακαρνανίας και της Ηπείρου. Οι ναυτικοί από το Μεσολόγγι, το Αιτωλικό, τον Αστακό, την Πρέβεζα και την περιοχή του Αμβρακικού βάφτιζαν με το όνομά της τα σκάφη τους, που καταγράφονται στα υγειονομεία των ιταλικών πόλεων ως «La Madonna di Brosio»· βλ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Η ναυτιλία των Ελλήνων ως μοχλός ενοποίησης των αγορών», στο *Η Ναυτιλία των Ελλήνων*, ό. π., σ. 64.

ήταν ο πίκκος, ο μαρτίγος και το μίστικο. Υπήρχαν όμως και μεγαλύτερα πλοία, όπως το μπρίκι, που κυριαρχεί τον 19^ο αιώνα. Πρόκειται για πλοία με δύο ή τρία ιστία, με τριγωνικά και τετράγωνα πανιά, ικανά να μεταφέρουν εμπορεύματα σε μεγάλες αποστάσεις.⁴⁵⁵

Η εμπορική δραστηριότητα στην Πρέβεζα στις αρχές του 19^ο αιώνα αυξήθηκε πολύ. Το λιμάνι της αναφέρεται στις πηγές ως μια από τις πιο σημαντικές σκάλες της Ηπείρου,⁴⁵⁶ που ανέρχονταν συνολικά σε δεκαέξι και εξυπηρετούσαν, συγκοινωνιακά και εμπορικά, τις παραθαλάσσιες περιοχές της Ηπείρου, αλλά και την ενδοχώρα της. Επιπλέον, το λιμάνι αυτό ήταν πολύ σημαντικό και για τη διακίνηση εμπορευμάτων που προέρχονταν ή προορίζονταν για τη Θεσσαλία, η οποία είχε ενταχθεί στις αρχές του 19^{ου} αι. στο πασαλίκι των Ιωαννίνων.⁴⁵⁷ Μαρτυρίες της σημασίας του λιμανιού της υπάρχουν τόσο στο δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά, όσο και στο Ιστορικό Αρχείο της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης και στην αλληλογραφία των προξένων που έδρευαν στα Γιάννενα. Από τη μελέτη αυτών των πηγών διαπιστώνουμε ότι οι περισσότερες και μεγαλύτερες σε όγκο εξαγωγές τοπικών προϊόντων και οι εισαγωγές ευρωπαϊκών εμπορευμάτων πραγματοποιούνταν σ' αυτό το λιμάνι. Εξάλλου, η σταδιακή τοποθέτηση υποπροξένων της Γαλλίας, της Αγγλίας, της Αυστρίας, της Ρωσίας και της Ιταλίας στην Πρέβεζα φανερώνει τη σπουδαιότητα του λιμανιού της, διότι οι χώρες αυτές ήδη αντιπροσωπεύονταν με προξένους στα Γιάννενα, έδρα του ομώνυμου πασαλικιού.⁴⁵⁸ Από ένα υπόμνημα του Fr. Rouqueville, με ημερομηνία 8.10.1808, πληροφορούμαστε ότι ο Αλή πασάς κοινοποίησε ένα φερμάνι της Υψηλής Πύλης, σύμφωνα με το οποίο τα λιμάνια του Αμβρακικού κόλπου (Πρέβεζα, Βόνιτσα και Σαλαώρα) έπρεπε να είναι ανοιχτά για εμπορικούς λόγους.⁴⁵⁹

Η άνθιση του εμπορίου, ιδιαίτερα τον 19^ο αιώνα, στο Βαθύ δεν ήταν τυχαία. Επρόκειτο για ένα λιμάνι με πολλά φυσικά πλεονεκτήματα. Ένα από αυτά ήταν η ίδια η θέση του. Δεν βρισκόταν σε ένα επίνειο αλλά ακριβώς δίπλα στην πόλη, η οποία περιβαλλόταν από ένα μακρύ τείχος, που άρχιζε από τη μια πλευρά της θάλασσας και κατέληγε στο αντίθετο σημείο, όπου υπήρχε ένα κάστρο χτισμένο από τους Ενετούς και μεγεθυμένο από τον Αλή και τους γιους του. Μάλιστα ο Αλή πασάς, για την

⁴⁵⁵ Βλ. γι' αυτούς τους τύπους εμπορικών πλοίων, βλ., Τρ. Κωνσταντινίδης, *Καράβια, καπεταναίοι και συντροφοναύται*, Αθήνα 1954, σ. 130-150· Dominique Buisson, *Encyclopédie dévoiliers*, Παρίσι 1994· Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό» ό. π., σ. 199-200.

⁴⁵⁶ Τα άλλα Ηπειρωτικά λιμάνια ήταν της Σαλαώρας, του Μύτικα, της Καστροσυκιάς, της Ρηνιάσας (σημ. Ριζά), της Σπλάντζας (σημ. Αμμουδιά), του Αγίου Ιωάννη, της Πάργας, της Άρπιτσας (σημ. Πέρδικα), του Μούρτου ή Βώλιας (σημ. Σύβοτα), της Πλαταριάς, της Σαγιάσας, του Κάτω Αετού (σημ. Αετός), του Βουθρωτού, του Βιβαριού και των Αγίων Σαράντα· Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 140, υποσημ. 1. Βλ., επίσης, γι' αυτό το λιμάνι C. Karanatsis, *Lesmarchés*, ό. π., σ. 142 κ. ε., όπου 9σ. 143) για τα πλεονεκτήματα αυτού του λιμανιού, σύμφωνα με γαλλική προξενική έκθεση (27. 7. 1809).

⁴⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 139-140. Η απουσία αναπτυγμένου χερσαίου οδικού δικτύου και οι δυσχέρειες στις χερσαίες μεταφορές έπαιζαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση των μεταφορικών συστημάτων των νότιων Βαλκανίων. Οι περισσότερες μεταφορές γίνονταν μέσω θαλάσσης με μικρά πλοία, στα οποία μπορούσαν να φορτώσουν εμπορεύματα από όρμους και αβαθή λιμάνια. Το πέραςμα των βουνών ήταν μια αργή και πολυέξοδη διαδικασία· γι' αυτό τα εμπορεύματα μεταφέρονταν μέχρι το κοντινότερο λιμάνι ή ορμό με ζώα. Η Πρέβεζα βρισκόταν στο τέρμα αυτών των ορεινών διαδρομών· βλ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Η συμπληρωματικότητα», ό. π., σ. 606.

⁴⁵⁸ Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 142.

⁴⁵⁹ Δ. Ανωγιάτης-Pele, *Εξι υπομνήματα*. ό. π., σ. 164, υπόμνημα με ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1808.

καλύτερη άμυνα του κάστρου, έσκαψε μια βαθιά τάφρο από το λιμάνι ως το στόμιο του κόλπου, στην οποία κυκλοφορούσε θαλασσινό νερό, αφήνοντας μόνο τέσσερις πύλες για την είσοδο και έξοδο των εμπορευμάτων, οι οποίες φρουρούνταν από στρατιώτες. Η μία οδηγούσε κατευθείαν στο λιμάνι. Τα εμπορεύματα που ξεφορτώνονταν εκεί, αποθηκεύονταν με ευκολία και ασφάλεια, χωρίς να επιβαρύνονται με πρόσθετα έξοδα μεταφοράς και ειδικής φρουράς για τη φύλαξή τους.⁴⁶⁰

Στα πλεονεκτήματα αυτού του λιμανιού πρέπει να συνυπολογιστούν και τα προφυλακτικά μέτρα των υγειονομικών αρχών της Πρέβεζας. Τα πρώτα στοιχεία για την ύπαρξη λοιμοκαθαρτηρίου στην πόλη, στα 1820, προέρχονται από μια έκθεση του εκεί Αυστριακού υποπρόξενου και πρόξενου της Νάπολης, Luigid' Inchiostri. Σ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αι. το υγειονομείο της πόλης λειτουργούσε με υγειονόμους, διορισμένους από την κεντρική οθωμανική διοίκηση της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι μεριμνούσαν για την τήρηση των κανόνων υγιεινής, ώστε να απομακρύνεται ο κίνδυνος μετάδοσης κάποιας επιδημικής νόσου από τη θάλασσα.⁴⁶¹

Η υπεροχή όμως του λιμανιού της Πρέβεζας οφειλόταν, κυρίως, στο οδικό δίκτυο που τη συνέδεε με τις γύρω περιοχές· πρωτίστως, με τα Ιωάννινα. Από το λιμάνι της γινόταν, ευκολότερα και ταχύτερα, η διακίνηση των εμπορευμάτων, χάρη στις οδικές συνδέσεις της παράκτιας αυτής πόλης με τις αγορές της Θεσσαλίας και της υπόλοιπης Ηπείρου· ιδιαίτερα, με τα Ιωάννινα, το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της Ηπείρου, όπου πραγματοποιούνταν το 60% των εμπορικών συναλλαγών του βιλαετιού.⁴⁶²

Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ένα πολύ ουσιώδες μειονέκτημα αυτού του λιμανιού· αυτό του μικρού του βάθους, γεγονός που υποχρέωνε τον τοπικό λιμενοφύλακα να παρέχει στα πλοία που έφθαναν στην Πρέβεζα, μέχρι και στα μέσα του 19^{ου} αι., μία βάρκα-πλότο, σε απόσταση δύο περίπου μιλίων από την προκυμαία. Η βάρκα λειτουργούσε ως οδηγός για τα πλοία που έρχονταν για πρώτη φορά στο λιμάνι και αγνοούσαν την υποχρεωτική πορεία που έπρεπε να ακολουθήσουν για να φτάσουν στην αποβάθρα. Η οθωμανική διοίκηση δεν είχε τοποθετήσει έστω και έναν μικρό φάρο στο λιμάνι, με αποτέλεσμα η ναυσιπλοΐα να διακόπτεται τη νύχτα. Υπήρχε μόνο ένα μικρό φανάρι στην άκρη του λιμανιού, το οποίο τρεμόσβηνε, αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να συγκριθεί με έναν φάρο.⁴⁶³

⁴⁶⁰ Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 142.

⁴⁶¹ Στο ίδιο, σ. 143. Βλ. για τη λειτουργία των λοιμοκαθαρτηρίων, Κώστας Κωστής, ό. π., σ. 269 κ. ε., όπου και παλαιότερη σχετική βιβλιογραφία.

⁴⁶² Πρέπει να αναφερθεί ότι το εσωτερικό δίκτυο της πόλης δεν βρισκόταν σε καλή κατάσταση. Και αυτό διότι οι οθωμανικές αρχές δαπανούσαν ένα μόνο μικρό ποσό ετησίως για τα δημόσια έργα, σε μια περιοχή η οποία δεν είχε δρόμους, γεφύρια και τα απαραίτητα δημόσια κτίρια· Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 143-144.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 141. Πολύ ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για το λιμάνι της Πρέβεζας κάνει, γύρω στα μέσα του 19^{ου} αι., ο πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα Eugène Roujade, ο οποίος γράφει ότι η θέση στην οποία βρισκόταν, στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, ήταν εξαιρετική και ότι ήταν πολύ ασφαλές. Ταυτόχρονα, επισημαίνει ότι κατά το παρελθόν είχε παίξει πιο σημαντικό ρόλο στο εμπόριο, αλλά μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους ο ρόλος του υποβασμίστηκε· βλ. Γ. Νικολάου, «Οικονομική και κοινωνική κατάσταση των καζάδων Αρτας και Πρέβεζας», ό. π., σ. 100 – 101.

Καθίσταται, λοιπόν, σαφής η σπουδαιότητα αυτού του λιμανιού και μπορούμε να κατανοήσουμε τους λόγους για τους διαδραμάτισε ένα τόσο σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου, αλλά και της Θεσσαλίας και γενικά όλου του βορειοδυτικού ελλαδικού χώρου. Η εμπορική δραστηριότητα ακολουθούσε εδώ μια κυκλική πορεία: από τη μια, τα περισσότερα δυτικοευρωπαϊκά προϊόντα που προορίζονταν για την περιφέρεια του βιλαετιού ξεφορτώνονταν στο Βαθύ και από κει κατευθύνονταν προς το εσωτερικό της Ηπείρου, τη Θεσσαλία και τη δυτική Στερεά Ελλάδα και από την άλλη, τα εξαγόμενα αγροτικά, κτηνοτροφικά και βιοτεχνικά προϊόντα από τις ίδιες περιοχές, έφτασαν στο λιμάνι, προκειμένου να προωθηθούν στις ευρωπαϊκές αγορές.⁴⁶⁴

Για την εμπορική κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας, στις αρχές του 19^{ου} αι., αντλούμε πολύτιμες πληροφορίες, όπως προαναφέραμε, από το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά, από το Ιστορικό Αρχείο της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης, από τις προξενικές εκθέσεις των αδερφών Fr. και H. Rouqueville και από τους ξένους ταξιδιώτες που πέρασαν από εδώ αυτή την περίοδο. Κρίνουμε, λοιπόν, απαραίτητο να παραθέσουμε στο σημείο αυτό τις σχετικές με την εμπορική κίνηση του λιμανιού της Πρέβεζας πληροφορίες (διακινούμενα προϊόντα κ.λπ.) που εντοπίσαμε στις παραπάνω πηγές, ώστε να δοθεί μία, κατά το δυνατό, σαφής εικόνα για το εμπόριο που διεξαγόταν στην Πρέβεζα και στη γύρω περιοχή, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Πολλά έγγραφα μας παρέχουν πληροφορίες για το εμπόριο δημητριακών, η εξαγωγή των οποίων είχε αρχίσει από τον προηγούμενο αιώνα. Σημαντικά στοιχεία για τη διακίνηση σιταριού μεταξύ Ηπείρου και Κέρκυρας μας προσφέρει ένας αναλυτικός λογαριασμός του Γεωργάκη Βράνη, με ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου 1802.⁴⁶⁵ Αναφέρεται στην πώληση σιταριού του Αλή πασά,⁴⁶⁶ αλλά το γεγονός ότι το έγγραφο στέλνεται από την Άρτα (τόπο της μόνιμης κατοικίας του Βράνη) δεν δείχνει από ποιες αποθήκες προέρχεται το σιτάρι.⁴⁶⁷ Αναφέρονται όμως ως σημεία φόρτωσης η Πρέβεζα και η Βόνιτσα. Ας σημειωθεί ότι, εκτός από τη διακίνηση δημητριακών, αυτό το έγγραφο μας δίνει πληροφορίες και για προμήθειες πολεμικού υλικού από τον Αλή στην Κέρκυρα, μέσω του εκεί απεσταλμένου του Νικόλα Γιάνκου.

Για τη μεταφορά δημητριακών (σιταριού και αραβόσιτου) από το λιμάνι του Βόλου προς αυτό της Πρέβεζας, με πιθανό τελικό προορισμό την Αγγλία, παρέχονται πληροφορίες και σε ένα *αρτζουχάλι* του καπετάν Γιαννάκη προς τον Αλή πασά.⁴⁶⁸ Όπως αναφέρει ο καπετάν Γιαννάκης, «[...] σήμεραν Τετράδιά που φόρτωσεν, και το

⁴⁶⁴ Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 144.

⁴⁶⁵ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', ό. π., σ. 256-257, αριθμ. εγγρ. 134, (Άρτα, 20 Φεβρουαρίου 1802).

⁴⁶⁶ Για το εμπόριο δημητριακών, που συγκέντρωνε ο Αλής από τη φορολογία της παραγωγής των μεγάλων τσιφλικιών του (κυρίως από το *γεώμορο* ή *γήμορο*) βλ. τις καίριες παρατηρήσεις του Β. Παναγιωτόπουλου, *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', ό. π., σ. 106 – 107. Η Κων/να Πανάγου, στη μελέτη της «Συμβολή στην ιστορία της Άρτας (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)», *Δωδώνη*, τ. 26 (1997), σ. 191 - 195, επισημαίνει ότι από τα τσιφλίκια που κατείχε ο Αλής στην περιοχή Άρτας για το *τριτάρικο* έπαιρνε –εκτός από τη δεκάτη– το 1/3 του σιταριού και το 1/4 του καλαμποκιού· βλ., επίσης, Γ. Προγουλάκης, «Στα εδάφη του Αλή Πασά: παραγωγή, γαιοπρόσοδος, κερδοφορία του χρήματος», *Τα Ιστορικά*, τχ. 32 (Ιούνιος 2000), σ. 78. Συγκεντρωμένες μαρτυρίες για την παραγωγή δημητριακών στην Ήπειρο βλ. στο C. Karanatsis, *Lesmarchésen Epire*, ό. π., τ. I, σ. 38-40.

⁴⁶⁷ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', ό. π., σ. 256-257.

⁴⁶⁸ Στο ίδιο, τ. Β', σ. 28-30, αριθμ. εγγρ. 449, (Βόλος, 24 Μαρτίου 1809).

εβάλλαμεν σιτάρια καλά, από εκείνα όπου ἤτον ἐδιάλεξα τα καλλήτερα.». Αξίζει να αναφερθεί πως από αυτή την αναφορά μαθαίνουμε την ύπαρξη τριών караβιών (το πρώτο το «αμερικάνικο», το δεύτερο το «ρώσικο» και το τρίτο ένα υδραίικο) που είχε ναυλώσει ο απεσταλμένος του Αλή για να μεταφερθεί το σιτάρι στην Πρέβεζα. Στο ίδιο έγγραφο γίνεται μνεία Αλγερινών πειρατών, για την αντιμετώπιση των οποίων ο καπετάν Γιαννάκης ζήτησε από τον Αλή να του στείλει ειδικό μπουγιουντί.

Για το έτος 1818 σώζεται στο Αρχείο του Αλή ένα έγγραφο, διαμορφωμένο κατά τη διπλογραφική μέθοδο σε δύο σελίδες, αντίστοιχα του *δοῦναι καὶ λαβεῖν*, το οποίο, όπως παρατηρούν οι εκδότες του, αποτελεί μια σπουδαία πηγή για τον τρόπο διακίνησης των σιτηρών από τον Απρίλιο του 1817 έως τον Απρίλιο του 1818, που προορίζονταν για εσωτερική κατανάλωση, καθώς και για τον τρόπο συγκρότησης αποθεμάτων για κάθε ενδεχόμενη ανάγκη. Δεν γνωρίζουμε αν το έγγραφο έχει αυτή τη διπλογραφική μορφή επειδή αντιγράφει ένα ανάλογο διαχειριστικό βιβλίου του πασά ή αν πρόκειται για μια μεμονωμένη ενέργεια κατάστρωσης ενός λογαριασμού με τη διπλογραφική μέθοδο. Για την Πρέβεζα πληροφορούμαστε το εξής: «Ὅσα ὁμοίως ἀπὸ Πρέβεζαν, μέτεσχερέδες τοῦ Ἀλῆ Κούτζη, ἀπὸ 9: Φεβρουαρίου ἕως 10: Μαρτίου, οκάδες 21.851½». ⁴⁶⁹Επίσης, σώζεται ένας *τεσκερές* του Αλή Κουτζή προς τους ραγιάδες δυσανάγνωστου χωριού που «ἔμβασαν εἰς τό αὐθεντικόν μαγαζί» της Πρέβεζας διακόσιους πενήντα κάδους καρελιώτικους» (του Κάρλελι) καλαμπόκι, προς 27 οκάδες ο κάδος, δηλ. συνολικά ἑξὶ χιλιάδες επτάκοσιες πενήντα οκάδες. ⁴⁷⁰

Ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος επισημαίνει ότι το ζήτημα της συγκέντρωσης μεγάλων ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων, ιδίως δημητριακών, και η διαχείρισή τους έχει ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον γιατί φωτίζει τον χαρακτήρα του «καθεστώτος» και διακυβέρνησης του Αλή πασά. ⁴⁷¹ Στη διάρκεια του 18^{ου} αι. και ιδίως προς το τέλος του, με την επέκταση των τσιφλικιών και μέσα στο πλαίσιο της μεγάλης ζήτησης σιτηρών στη Δύση και της συνακόλουθης κατακόρυφης ανόδου των τιμών τους στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης και ιδίως κατά τη διάρκεια των Ναπολεοντειων πολέμων ⁴⁷² δημιουργήθηκαν πολύ ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη συγκέντρωση στα χέρια λίγων ισχυρών, όπως ήταν ο Αλής, μεγάλων ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων (ιδίως σιταριού), προερχόμενων κυρίως από τις φορολογικές υποχρεώσεις των καλλιεργητών. Τα αποθέματα δημητριακών –συνεχίζει ο ίδιος ιστορικός– που δημιουργούσε ο Αλής από τη συγκέντρωση των φορολογικών προσόδων και των προσωπικών του εισοδημάτων, καθώς και από τα εισοδήματα των γιων του, δεν περιορίζονταν να ξαναγυρίσουν ως εμπόρευμα, έστω στην τοπική οικονομία, ώστε να συντελέσουν στην τοπική ανάπτυξη. Στην καλύτερη περίπτωση, προορίζονταν να εξασφαλίσουν τη διατροφή των στρατιωτικών δυνάμεών του, ενόψει συμμετοχής σε σουλτανικές εκστρατείες, ή στο τέλος της ηγεμονίας του για την οργάνωση της αντισουλτανικής άμυνας.

⁴⁶⁹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Γ', ό. π., σ. 66-67, αριθμ. εγγρ. 1.060, (Ιωάννινα, 10 Μαρτίου 1818).

⁴⁷⁰ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Γ', ό. π., σ. 238-239, αριθμ. εγγρ. 1.175, (Πρέβεζα, 15 Μαρτίου 1819).

⁴⁷¹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', ό. π., σ. 105-107.

⁴⁷² Έχει υπολογιστεί ότι κατά τους Ναπολεόντειους πολέμους τα ελληνικά πλοία που προμήθευαν με σιτηρά τα αποκλεισμένα από τον αγγλικό στόλο γαλλικά λιμάνια διπλασίασαν τα κεφάλαιά τους μέσα σε πέντε μήνες (σ. 57). Traian Stoianovich, Οι τύποι και οι μηχανισμοί της αγοράς, στο Σπ. Ασδραχάς, *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 507.

Το εξωτερικό εμπόριο που διεξήγε ο Αλή πασάς εντάσσεται στην καιροσκοπική και εν πολλοίς επαμφοτερίζουσα πολιτική του έναντι των μεγάλων Δυνάμεων της εποχής του, οι οποίες κυριάρχησαν για ένα διάστημα σε παραθαλάσσιους θύλακες της Ηπείρου (Πρέβεζα και Πάργα) ή στα κοντινά στο πασαλίκι του Επτάνησα.⁴⁷³ Όπως φαίνεται, οι περισσότερες ποσότητες των δημητριακών που εμπορεύονταν ο πασάς και οι δύο μεγαλύτεροι γιοι του προέρχονταν από τα τσιφλίκια τους στη Θεσσαλία. Από κει είτε εξάγονταν απευθείας είτε μεταφέρονταν στα λιμάνια της Σαλαώρας και της Πρέβεζας, με καραβάνια ή δια θαλάσσης με γαλαξιδιώτικα, υδραίικα και άλλα, ελληνικά ή ξένα πλοία, για να προωθηθούν στα λιμάνια της δυτικής Ευρώπης.⁴⁷⁴

Το ίδιο Αρχείο μας πληροφορεί για την παραλαβή 1.807 οκάδων αλευριού από το χωριό Λέλοβα (σημ. Θεσπρωτικό).⁴⁷⁵ Πρόκειται για μία επιστολή (*τεσκερέ*) του Σουλεγιμάν Τζογαδούρη, στην οποία δεν σημειώνεται ούτε ο τόπος σύνταξής της, ούτε η ιδιότητά του, ούτε σε ποια φορολογική ή άλλη υποχρέωση του χωριού προς τον Αλή πασά αντιστοιχούσε αυτή η ποσότητα αλευριού. Κατά τους εκδότες του Αρχείου, ίσως να επρόκειτο για αλεύρι που χρησιμοποιήθηκε για την τροφοδοσία των στρατιωτικών σωμάτων του Αλή πασά που βρίσκονταν γύρω από το Σούλι. Δεν αποκλείουμε όμως να προοριζόταν για εξαγωγή στην Κέρκυρα –η οποία είχε πάντα μεγάλη ανάγκη από δημητριακά και αλεύρι– στη Μάλτα ή αλλού.

Πληροφορίες για την παράδοση 1.488 οκάδων καλαμποκίσσιου αλευριού στις αποθήκες του Αλή μας δίνει αναφορά (*ταχβίλι*) του Σαντίκη, μουσελίμη της Πρέβεζας, προς τον Λίαχο (Λιάκο;) από Κανεσούς (σημ. Καλαμιά, επαρχία Άρτας).⁴⁷⁶ Από έναν *τεσκερέ* του Χουσεΐν Ιμπρικτάρη προς τον Βασίλη Κώστα, από το χωριό Αγιοβλάσης, πληροφορούμαστε ότι ο δεύτερος παρέδωσε για λογαριασμό του χωριού, στους φούρνους του Αλή 905 οκάδες σταρένιο αλεύρι.⁴⁷⁷ Επίσης, σώζεται ένα *μουγιουρντί* του Μουχτάρ πασά, πρωτότοκου γιου του Αλή, προς τον Ιμάζ Μέτζε στην Πρέβεζα, για την παράδοση στον Γιαννάκη Αλέξη Βαλτινό, ο οποίος είχε την οικογένειά του στην πόλη, 100 οκάδων σιταριού κάθε μήνα.⁴⁷⁸ Σε ένα άλλο έγγραφο γίνεται λόγος για την αποστολή στην Κόνιτσα από τις αποθήκες της Πρέβεζας, όπου ο πασάς συγκέντρωνε σιτάρι από τα τσιφλίκια του στη Θεσσαλία και στην περιοχή της Λεβαδειάς, 10.000 οκάδων αλευριού.⁴⁷⁹ Βέβαια, εδώ δεν πρόκειται για εμπόριο, αλλά για υποχρεωτική παράδοση δημητριακών ή αλευριού. Πάντως,

⁴⁷³ Βλ., επιλεκτικά, γι' αυτό το ζήτημα, M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774 – 1923. A Study in International Relations*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1966, σ. 49· Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγγαράκη, «Όψεις της εξωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», *ό. π.*, σ. 136-187· Π. Μιχαηλάρης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων», *ό. π.*, τ. 1, σ. 266 - 269· *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Δ', εισαγωγή, σ. 72 – 90 και κυρίως Γ. Σιορόκας, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά*, *ό. π.*

⁴⁷⁴ Για τη μεταφορά σιτηρών από λιμάνια της Θεσσαλίας και της ανατολικής Στερεάς, με σκοπό να εξαχθούν στη Δύση ή στα Επτάνησα βλ., ενδεικτικά, *Αρχείο Αλή πασά*, *ό. π.*, τ. Ε', έγγρ. 1675, σ. 393, Πρέβεζα, 30 Μαρτίου 1820 (μεταφορά σιταριού από τη Στυλίδα στην Πρέβεζα).

⁴⁷⁵ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Α', *ό. π.*, σ. 474-475, αριθμ. εγγρ. 256, (29 Ιανουαρίου 1805).

⁴⁷⁶ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 213, αριθμ. εγγρ. 573 (Πρέβεζα, 24 Μαΐου 1811).

⁴⁷⁷ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 730-731, αριθμ. εγγρ. 906, (Ιωάννινα, 7 Οκτωβρίου 1816).

⁴⁷⁸ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Β', σ. 832-833, αριθμ. εγγρ. 972 (Ιωάννινα, 30 Μαΐου 1817).

⁴⁷⁹ *Αρχείο Αλή πασά*, τ. Ε', σ. 138-140, αριθμ. εγγρ. 1533 (Πρέβεζα, 22 Ιουλίου 1808).

επιβεβαιώνεται από το τελευταίο έγγραφο ότι στην Πρέβεζα είχε ο Αλή πασάς αποθήκες, όπου συγκέντρωνε δημητριακά από τα τσιφλίκια που είχε σε διάφορες επαρχίες και τα οποία διοχέτευε στο εξωτερικό εμπόριο και με άλλα κάλυπτε ανάγκες πιστώ οπαδών του ή στρατιωτικών σωμάτων. Αυτό μαρτυρείται και από μία επιστολή στην οποία γίνεται λόγος για μεραφορά με το γαλαξιδιώτικο καράβι του καπετάν Σταύρου Παναγιώτη από την Αγία Μαρίνα (Στυλίδα) στην Πρέβεζα.⁴⁸⁰

Πολύ σημαντικές πληροφορίες για εξαγωγή αλευριού και άλλων ειδών από την Πρέβεζα προς νησιά του Ιονίου ή αλλού, καθώς και για εισαγωγή άλλων, μας δίνουν και οι εμπορικού περιεχομένου επιστολές που εντοπίσαμε στο Αρχείο της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης, συγκεκριμένα, σε ένα *Επιστολάριον* με τον ταξινομικό αριθμό 165.⁴⁸¹ Όπως είπαμε στην Εισαγωγή,⁴⁸² πρόκειται, αναμφίβολα, για επιστολές με μεγάλη ιστορική αξία για την πόλη της Πρέβεζας και, πιο συγκεκριμένα, για τις εμπορικές της επαφές-ανταλλαγές με κοντινά (επτανησιακά), αλλά και με μακρινά (ιταλικά ή άλλα) λιμάνια. Οι επιστολές αυτές καλύπτουν μια δεκαπενταετία (1801-1816) εμπορικών πράξεων, με κέντρο την Πρέβεζα. Δυστυχώς, όμως, δε γνωρίζουμε ποιος ήταν ο αποστολέας ή οι αποστολείς αυτών των επιστολών. Μόνο σε μια επιστολή αναγράφεται ως αποστολέας ο Αλέξης Πεταλάς και σε μία άλλη ο έμπορος Απόστολος Δαμιανής. Δεν είναι όμως καθόλου βέβαιο ότι οι ίδιοι ήταν συντάκτες και αποστολείς και των άλλων επιστολών.

Στις επιστολές αυτές, που καλύπτουν όπως είπαμε, μια δεκαπενταετία, γίνεται συχνά λόγος για εξαγωγή από την Πρέβεζα δημητριακών (ιδίως σιταριού). Επομένως, καθίσταται σαφές πως τα δημητριακά (σιτάρι, καλαμπόκι κ. ά.) και το παραγόμενο από αυτά αλεύρι αποτέλεσαν την περίοδο που εξετάζουμε σημαντικά προϊόντα του εξωτερικού και του εσωτερικού εμπορίου της Πρέβεζας. Υπήρχαν βέβαια και χρονικοί περίοδοι όπου είχε παρατηρηθεί σιτοδεία στην περιοχή της Πρέβεζας. Συγκεκριμένα επιστολή του Αλή πασά προς τον William Leake, που βρισκόταν στην Πρέβεζα και χρονολογείται από 16/28 Φεβρ. 1810 μας πληροφορεί ότι ο πασάς ζητούσε, εσπευσμένα, ένα βρετανικό πολεμικό πλοίο για να συνοδεύσει δικά του καράβια που θα μετέφεραν σιτηρά από τη συγκέντρωση των γαιοπροσόδων του Μπερατίου. Το αίτημά του ήταν επείγον, διότι υπήρχε σιτοδεία στις περιοχές Ναυπάκτου, Μεσολογγίου, Άρτας και Πρέβεζας και οι ραγιάδες έστελναν στον πασά συνεχείς αναφορές για το θέμα αυτό.⁴⁸³

Στον επόμενο πίνακα σημειώνονται οι περιοχές-λιμάνια με τις οποίες είχε η Πρέβεζα, τα έτη 1801-1816, εμπορικές σχέσεις, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας δίνει ο παραπάνω φάκελλος, καθώς και τα ονόματα των εμπόρων που αναφέρονται σ' αυτόν. Οπωσδήποτε, το συγκεκριμένο ιστορικό τεκμήριο δεν μας δίνει μια πλήρη εικόνα των εμπορικών σχέσεων της Πρέβεζας με άλλα λιμάνια αυτή την περίοδο, αλλά μόνο το εμπορικό δίκτυο που είχε δημιουργήσει ο συγκεκριμένος έμπορος με

⁴⁸⁰ Αρχείο Αλή πασά, τ. Ε', σ. 393, αριθμ. εγγρ. 1675 (Πρέβεζα, 30 Μαρτίου 1820).

⁴⁸¹ ΑΜΝΠ, Φ. 165., ό. π.

⁴⁸² Βλ. στην Εισαγωγή υποσημ. 12-16.

⁴⁸³ Σώζονται τέσσερις σχετικές επιστολές του Αλή πασά πασά προς τον βρετανό αντιπρόσωπο William Martin Leake που προέρχονται από το προσωπικό αρχείο του περιηγητή-κατασκόπου, το οποίο απόκειται στο Hertford shire Country Record Office· βλ. Ελένη Αγγελομάτη – Τσουγκαράκη, «Οψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Αλή Πασά», ό. π., σ. 143, 155, 156.

εμπόρους που δραστηριοποιούνταν σε κοντινές πόλεις ή περιοχές (Άρτα, Επτάνησα), αλλά και σε μακρινές (Αγκώνα και Μάλτα). Πάντως, είναι εμφανές τετο ότι οι περισσότεροι έμποροι με τους οποίους συνεργάζονταν οι έμποροι της Πρέβεζας ήταν εγκατεστημένοι στην Κέρκυρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι
ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ (1801 – 1816)
(ΛΙΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΟΙ)

ΛΙΜΑΝΙΑ	ΕΜΠΟΡΟΙ
Αγία Μαύρα (Λευκάδα)	Αγιοβλασίτης Δημήτριος (Κέρκυρα)
Αγκώνα	Αναστασίου Κων/νος (Αγκώνα)
Άρτα	Βελιανίτης Αναστάσιος (Κέρκυρα)
Ζάκυνθος	Γνούρτης ή Γνούρτζης Δημήτριος (Μάλτα)
Ιθάκη	Δαμάνης Γεώργιος (Κέρκυρα)
Κέρκυρα	Δελήμπασης Δημήτριος (Άρτα)
Μάλτα	Κανάς Παναγιώτης (Κέρκυρα)
Παξοί	Καρύτζης Χριστόδουλος (Κέρκυρα)
Σαγιάδα	Λέκας Χρήστος (Κέρκυρα)
	Μακρής Ιωάννης (Ιθάκη)
	Μάστρακας Σταμούλης Δεσύλας (Κέρκυρα)
	Μετζελόπουλος Νικόλαος (Ζάκυνθος)
	Μιλανέζι Τζουζέπε (Μάλτα)
	Μολυβάδας Κώστας (·)
	Πάλυ Ζουζέπε (Μάλτα)
	Παπαπολύζος Κων/νος (Κέρκυρα)
	Πολίτης Ανδρέας (Κέρκυρα)
	Σταμέλος (·) (Παξοί)
	Τριάντογλης Νικολέτος (·)
	Τυπάλδος Γρηγόριος (Αγία Μαύρα)

Πηγή: *Αρχείο Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης*, Φ. 165, *Επιστολάριον ήτοι αντίγραφα διαφόρων επιστολών* (εκ Μάλτας, Κορφοῦ, Ζακύνθου κτλ.), 1801-1816.

Σε μία ανέκδοτη επιστολή αυτού του φακέλου, με ημερομηνία 10 Οκτωβρίου 1801,⁴⁸⁴ γίνεται λόγος για συχνή εμπορική επικοινωνία της Πρέβεζας με άλλα κοντινά ή μακρινά λιμάνια. Εξάλλου, αυτό μαρτυρούν όλες οι επιστολές αυτού του φακέλου. Είναι πολύ ενδιαφέρουσες οι πληροφορίες που δίνονται για το εξαιρετικής ποιότητας λάδι που παραγόταν στην περιοχή της Πρέβεζας, για την εξαγωγή μέρους των παραγόμενων ποσοτήτων και για τη σχεδιαζόμενη δημιουργία σαπωνοποιείου σ' αυτή την πόλη, ένα ζήτημα που μας απασχόλησε στην προηγούμενη ενότητα. Για παράδειγμα, σε επιστολή (23 Μαρτίου 1811) αναφέρεται εξαγωγή 3.000 βαρελιών

⁴⁸⁴ ΑΜΝΠ, Φ.165, φ. 5v-8r, Πρέβεζα 10 Οκτωβρίου 1801 (επιστολή προς Νικόλαο Μετζελέπουλο και τ' αδελφία του). Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 5.

λαδιού προς την Κέρκυρα, ενώ το ίδιο έτος μαρτυρείται εξαγωγή λαδιού στους Παξούς.⁴⁸⁵

Στα άλλα έγγραφα του ίδιου φακέλου γίνεται λόγος για εξαγωγές και άλλων γεωργικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, αλλά και προϊόντων υλοτομίας και αλιείας από την ευρύτερη περιοχή Πρέβεζας προς τα Επτάνησα ή προς άλλα λιμάνια. Στις επτανησιακές εξαγωγές προϊόντων της Ηπείρου κυριαρχεί η Κέρκυρα.⁴⁸⁶ Όπως φαίνεται, ιδιαίτερα αναπτυγμένο ήταν το εμπόριο που διεξαγόταν ανάμεσα στην Πρέβεζα και στο πυκνοκατοικημένο και πολυάνθρωπο –συνεπώς και με μεγάλες διατροφικές ανάγκες– νησί της Κέρκυρας⁴⁸⁷. Στις επιστολές που μελετήσαμε γίνεται λόγος για εξαγωγή στην Κέρκυρα ψαριών.⁴⁸⁸ Σε άλλες πάλι επιστολές αναφέρονται εξαγωγές και πώληση στο ίδιο νησί αλλαντικών (λουκάνικων κ. ά.),⁴⁸⁹ βρώμης,⁴⁹⁰ βαμβακιού.⁴⁹¹

Όπως φαίνεται, ορισμένα εμπορεύματα (είδη βιομηχανίας κ. ά.) εισάγονταν στην Πρέβεζα και από κει εξάγονταν σε άλλα ελληνικά λιμάνια.⁴⁹² Δηλαδή η Πρέβεζα λειτουργούσε και ως κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Ενδεικτικά, σε μία επιστολή του εμπόρου Κώστα Αναστασίου από την Αγκώνα αναφέρεται ότι στέλνονταν στην Πρέβεζα με μία σακολέβα, η οποία έφερε οθωμανική σημαία, πλοιοκτησίας του Αναστάσιου Κυριαζή, Οθωμανού υπήκοου, διάφορα εμπορεύματα που θα πληρώνονταν με συναλλαγματική (*πόλιτζα*). Μάλιστα ο Αναστάσιος ανέφερε πως αν το επέτρεπε η τοπική κυβέρνηση της Αγκώνας, θα φόρτωνε στο ίδιο καράβι σιτάρι, ρύζι και άλλα εμπορεύματα.⁴⁹³ Σε άλλη επιστολή σημειώνεται ότι το ρύζι πουλιόταν στην Πρέβεζα προς 11,5 παράδες η λίτρα και ότι ο Πρεβεζάνος έμπορος θα πουλούσε με τη σειρά του στον Σταμούλη Μάστρακα στην Κέρκυρα το προϊόν, σε 13 παράδες η λίτρα.⁴⁹⁴ Εμπόριο ρυζιού γινόταν και μεταξύ Πρέβεζας και Ιθάκης. Συγκεκριμένα, με μία επιστολή του (2. 1. 1811) ο έμπορος της Πρέβεζας ζητά από

⁴⁸⁵ Στο ίδιο, φ. 20ν, Πρέβεζα 23 Μαρτίου 1811 (επιστολή προς τον Σταμούλη Μάστρακα) και φ. 20ν-21ν, Πρέβεζα 23 Φεβρουαρίου 1811 (επιστολή προς τον μάρμπα Σταμέλο).

⁴⁸⁶ Στις αρχές του 19^{ου} αι. το κόστος μεταφοράς των εμπορευμάτων από την Ηπειρο προς την Κέρκυρα και αντίστροφα ανερχόταν στο 20-24% της αξίας τους· C. Karanatsis, *Lesmarchés*, ό. π., σ. 187.

⁴⁸⁷ Η Κέρκυρα και οι Παξοί ήταν τα πιο πυκνοκατοικημένα από τα Επτάνησα (74 κάτοικοι ανά τ. χλμ. στην Κέρκυρα, το 1812). Το 1803 ο πληθυσμός όλου του νησιού της Κέρκυρας ανερχόταν στις 42.943 ψυχές· βλ. Eftychia Kosmatou, *La population des Iles Ioniennes, XVIIIe – XIXe siècle*, Université de Paris I – Panthéon Sorbonne, Παρίσι 1999, τ. 2, σ. 518-519 και τ. 3, σ. 536, αντίστοιχα.

⁴⁸⁸ ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 8r, Πρέβεζα 3 Νοεμβρίου 1801. Στην ίδια επιστολή γίνεται λόγος ύπαρξη ιχθυοτροφείων στον Αμβρακικό κόλπο, όπου γινόταν εμπόριο χελιών, και για *χελομάνες*.

⁴⁸⁹ Στο ίδιο, φ. 13r-13ν, Πρέβεζα 9 Δεκεμβρίου 1810 (επιστολή προς τον Σταμούλη Μάστρακα).

⁴⁹⁰ Στο ίδιο, φ. 9ν-10ν, Πρέβεζα 26 Δεκεμβρίου 1802 (επιστολή προς τον Νικόλαο Μετζελόπουλο).

⁴⁹¹ Στο ίδιο, φ. 10ν-11ν, Πρέβεζα 20 Μαρτίου 1802 (επιστολή προς Νικ. Μετζελόπουλο).

⁴⁹² Πολλές πληροφορίες γι' αυτό το ζήτημα μας δίνουν ο Σκροφάνι και ο Μπωζούρ· βλ., επίσης, ενδεικτικά, τις σχετικές μελέτες της Όλγας Κατσιαρδή – Hering και του C. Traian Stoianovich, στο Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 461-513 του C. Karanatsis, *Les marchés en Epire*, passim και της Elena Frangakis – Syrret, *The commerce of Smyrna in the eighteenth century (1700-1820)*, Athens 1992, σ. 189-247. Για την Πρέβεζα ειδικά βλ. Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π.

⁴⁹³ ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 15ν-16ν, Πρέβεζα 17 Δεκεμβρίου 1810.

⁴⁹⁴ Στο ίδιο, φ. 16ν-17r, Πρέβεζα 14 Δεκεμβρίου 1810 (επιστολή προς τον Σταμούλη Μάστρακα). Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 11.

τον Ιωάννη Μακρή, που εμπορευόταν στην Ιθάκη, να του στείλει 6.000 λίτρες ρύζι.⁴⁹⁵ Προφανώς, το ρύζι αυτό δεν παραγόταν στην Ιθάκη, αλλά είχε μεταφερθεί και αποθηκευτεί εκεί, για ένα διάστημα. Μ' άλλα λόγια, φαίνεται πως και η Ιθάκη ήταν ένα λιμάνι διαμετακομιστικού εμπορίου.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι ενώ από την Πρέβεζα εξάγονταν πολλά είδη διατροφής, ταυτόχρονα εισάγονταν άλλα από τα οποία είχε ανάγκη η ντόπια αγορά, είτε γιατί δεν παράγονταν στην περιοχή της είτε γιατί οι παραγόμενες ποσότητες δεν επαρκούσαν για τις ανάγκες του πληθυσμού της. Όπως μας πληροφορούν τα ανέκδοτα έγγραφα που μελετήσαμε, τον Μάιο του 1811 εισήχθησαν στην Πρέβεζα φασόλια από την Αγία Μαύρα (Λευκάδα) και την Άρτα και 400 βαρέλες εκλεκτό κρασί (μοσχάτο) από τη Σάμο και τη Λευκάδα.⁴⁹⁶ Όπως γράφει ο Πρεβεζάνος έμπορος, μιλώντας για το ονομαστό σαμιώτικο κρασί,

[...] Είναι αλήθεια όπου έδω εύρίσκονται κρασιά έκλεκτά. Αυτά λέγονται μοσκάτα της Σάμος έως 400 βαρέλες. Όμιλησα με τόν οικόκωρην καί δέν μου έδέχθη νά τά φέρη αὐτοῦ μέ ρίσκον ἐδικόν του, παρά μόνον ἐμπαίνει εἰς τά [εφθαρμένο]. Εἰς δέ τά ἄλλα μισά διά λογατισμόν σας καί ζητάγει τό ὀλιγότερον πρὸς γρόσια 28 τήν βαρέλα της [λ. δυς.] μέ τό μποτάμε⁴⁹⁷, τό ὅποιον εἶναι κακόριον καί διά νά κάμη τέλεια πουλησία, δίδοντάς το εἰς τό πόρτο μέ 1 τά % ἀγράβιο⁴⁹⁸ της δογάνας, πρὸς γρόσια 28 τήν βαρέλα, ὡς ἄνωθεν καί τό μποτάμε, ὅμως προστάξετε.[...]

Από τα άλλα εισαγόμενα στην Πρέβεζα εμπορεύματα αξίζει να σημειώσουμε ιδιαίτερα την εισαγωγή φεσιών, για την οποία γίνεται λόγος σε έγγραφο του 1811. Συγκεκριμένα, σε επιστολή προς τον έμπορο Σταμούλη Μάστρακα, που εμπορευόταν τότε στο λιμάνι της Σαγιάδας, γίνεται λόγος για εισαγωγή και πώληση στην Πρέβεζα κασελών με φέσια. Μάλιστα οι δύο αυτοί έμποροι έκαναν και τα σχετικά παζάρια για την τιμή αυτών των φεσιών (από 20 έως 26 γρόσια ή δωδεκάδα), συγκρίνοντάς τα με αυτά που κατασευάζονταν στην Άρτα.⁴⁹⁹ Όπως γράφει ο Πρεβεζάνος έμπορος,

[...] Έλαβα τήν κασέλα μέ τά φέσια, ὅμως δέν μέ φανερώνετε τό κόστο τους διά νά πληρωθῇ ἡ δουγάνα, οὔτε πόσες δουζίνες⁵⁰⁰ εἶναι νά κάμω τήν ἀπάντησιν. Ἐζήτησα τήν πούλησίν τους καί δέν μου ἔδωσαν μέ πολλήν σφίζιν⁵⁰¹ εἰ μή γρόσια εἴκοσι τήν κάθε δουζίνα. Ἀπό τήν Ἄρτα τά φέρουν φτιασμένα ἀπό γρόσια 22, εἰς δέ εἰς τό παζάρι ὅπου γράφετε πρὸς γρόσια 26 δέν εἶναι δυνατόν νά πουληθοῦν. Μ' ὅλον τοῦτο, στέλνω μόστρα ἓνα ἢ δύο χαρτία καί του signor

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, φ. 17r-17v, Πρέβεζα 2 Ιανουαρίου 1811 (επιστολή προς Ι. Μακρή). Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 12.

⁴⁹⁶ Στο ίδιο, φ. 22v-23v, Πρέβεζα 6 Μαΐου 1811 (επιστολή προς Σταμούλη Μάστρακα). Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 14. Η Λευκάδα παρήγε ετησίως 40.000 βαρέλια κρασί από τα οποία τα 20.000 εξάγονταν στην Πρέβεζα και την Κέρκυρα και 3.000 βαρέλια λικέρ, από τα οποία τα 1.500 εξάγονταν στις ίδιες περιοχές· βλ. Δ. Ανωγιάτης-Pele, ό. π., υπόμνημα του Clermont Tonnere, 8 Φεβρουαρίου 1808, σ. 38-39.

⁴⁹⁷ Το σύνολο των βαρελιών μιας οйнаποθήκης (ιταλ. botame).

⁴⁹⁸ βάρος, εδώ ο φόρος (ιταλ. aggravio).

⁴⁹⁹ ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 18v-19v, Πρέβεζα 11 Μαρτίου 1811 (επιστολή προς τον Σταμούλη Μάστρακα). Βλ. αυτή την επιστολή στο Παράρτημα, αριθμ. 13.

⁵⁰⁰ Δωδεκάδα (ιταλ. dozzina)

⁵⁰¹ Εννοεί άσκηση πίεσης, επίμονη διαπραγμάτευση.

Γληγοράκη, τοῦ γράφω καί τό παζάρι, ἀλλ' οὔτε ἐκεῖ πιστεύω νά πωληθοῦν ἐπειδὴ εἶναι μικρά καί δέν εἶναι ταιριαστά ἐκείνου τοῦ τόπου καί ἐκεῖ εἶναι ἄρκετά. Προσμένω ἀπόκρισίν σας καί περί ταύτης τῆς ὑποθέσεως, ὅσον τό ὀγληγορότερον νά πωληθοῦν τώρα ὅπου εἶναι καιρός. Ἐγώ μέ ὅλον τοῦτο πάσχω τό κατά δύναμιν ὀφελός σας καί κατά τοῦτο μέινετε βέβαιοι. [...]

Ὅσον αφορά τα ἄλλα εξαγόμενα μη διατροφικά εἶδη, εἶναι ἀξιοσημεῖωτη ἡ πληροφορία που μας δίνουν αὐτές οἱ ἐπιστολές ὅτι ἀπό τὴν Πρέβεζα γινόταν τὴν περίοδο αὐτή καὶ εξαγωγή φελού, που παραγόταν ἀπὸ ξύλο βελανιδιάς.⁵⁰²

Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, καὶ ἀπὸ αὐτὰ τα ἀρχεῖα τεκμήρια ἡ σημασία τῆς Πρέβεζας ὡς ἐνὸς ἐμπορικοῦ κόμβου τοῦ βορειοδυτικοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου. Τὸ λιμάνι τῆς, ἡ ἴδια ἡ πόλη, λειτουργοῦσε ὡς ἓνα κέντρο εἰσαγωγῶν καὶ εξαγωγῶν ποικίλων ἐμπορευμάτων (γεωργικῶν, κτηνοτροφικῶν καὶ υλοτομικῶν προϊόντων, πρώτων υλῶν καὶ βιοτεχνικῶν ἢ βιομηχανικῶν εἰδῶν), που παράγονταν σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ, ἀλλὰ καὶ σὲ ὅλη τὴν Ἠπειρο, ἀκόμη καὶ στὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἢ εἰσάγονταν ἀπὸ τὴ Δύση, καὶ ὡς ἓνα κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, παίζοντας ἐτσι πολὺ σημαντικό ρόλο στὴν οἰκονομία τῆς ευρύτερης περιοχῆς.

Για νὰ ἐπανέλθουμε στὶς δημοσιευμένες πηγές, σύμφωνα με Leake, πωλήσεις γεωργικῶν προϊόντων γίνονται στὶς ἀρχές τοῦ 19^{ου} αἰ. καὶ στὴν περιοχὴ Φαναρίου, που φημιζόταν γιὰ τὴν παραγωγή ρυζιοῦ καὶ καλαμποκιοῦ. Τὸ ρύζι τῆς περιοχῆς αὐτῆς εφοδίαζε ὅλη τὴ γειτονικὴ χώρα· ἰδίως, τὴν ἀγορὰ τῆς Παραμυθιάς, ὅπου τὸ 1809 πουλιόταν πρὸς 5 πιάστρα τὸ κωνσταντινουπολίτικο κοιλό.⁵⁰³ Τὸ καλαμπόκι πουλιόταν πρὸς 14 πιάστρα τὸ φόρτωμα, που ἰσοδυναμοῦσε με 110 οκάδες περίπου, τὸ σιτάρι πρὸς 25 πιάστρα τὸ φόρτωμα, που ἰσοδυναμοῦσε με 120 περίπου οκάδες.⁵⁰⁴

Επίσης, κατὰ τὸν ἴδιο κατάσκοπο-περιηγητὴ, ἡ παραγωγή δημητριακῶν στὴν περιοχὴ τῆς Πρέβεζας πολλὲς φορές δὲν ἐπαρκούσε, ἀλλὰ μερικὲς φορές ἦταν τόσο μεγάλη που ἐπέτρεπε τὴν ἀνταλλαγὴ μέρους τῆς με κρασί τῆς Λευκάδας ἢ τῆς Ἰθάκης. Ὅσον αφορά στὸ ελαιόλαδο, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀρίστης ποιότητος, ἀνώτερο κατὰ τοὺς Πρεβεζάνους καὶ ἀπὸ αὐτὸ τῆς Κέρκυρας ἢ τῶν ἄλλων Ἑπτανήσων, ἐξάγονταν, κατὰ μέσο ὄρο, ετησίως 10.000 *τσουκάλια*, χωρητικότητος ἐπτά λίτρων τὸ καθένα, ποσότητα στὴν ὁποία πρέπει νὰ συνυπολογιστεῖ καὶ ἡ ντόπια κατανάλωση.⁵⁰⁵

Απὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ο Hughes μας πληροφορεῖ γιὰ τὶς ἀγοροπωλησίες ζώων στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ πασά καὶ συγκεκριμένα στὴν Πρέβεζα, ὅπου κάποιος Ἀγγλὸς ἐμπόρος, ὁ ὁποῖος ἀσκούσε ἐμπόριο στὴ Μάλτα, ἦταν ἐτοιμὸς νὰ παραλάβει

⁵⁰² ΑΜΝΠ, Φ. 165, φ. 11ν, Πρέβεζα 14 Ἰουλίου 1802 (ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κώστα Μολυβάδα).

⁵⁰³ Στὴν περιοχὴ Φαναρίου χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ μετροῦν τὸ βάρος τῶν δημητριακῶν ἓνα ξύλινο κυλινδρικό δοχεῖο που ὀνομαζόταν *shosha* καὶ χωροῦσε περί τα 12 με 15 σημερινὰ κιλά, ἀνάλογα με τὸ εἶδος τῶν δημητριακῶν που περιείχε. Ἦταν κατασκευασμένο ἀπὸ ἓνα κομμάτι κορμοῦ δέντρου ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶχε ἀφαιρεθεῖ τὸ ἐσωτερικό καὶ εἶχε προστεθεῖ ξύλινος πάτος ἐτσι ὥστε ἡ χωρητικότητά του νὰ εἶναι σὲ ὅλα τα δοχεῖα ἴδια· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ὁ Ἀγγλὸς λοχαγὸς William Leake στὸ νομὸ Πρέβεζας», ὁ. π., σ. 106, 107 (υποσημ. 185).

⁵⁰⁴ Στὸ ἴδιο, σ. 108.

⁵⁰⁵ Σύμφωνα με τὸν Καράμπελα, ὁ ὁποῖος σχιλιάζει τὶς πληροφορίες που δίνει ὁ Ληκ, ἡ ποσότητα ἐλαιολάδου που ἐξαγόταν τὸ 1805 ἀπὸ τὴν Πρέβεζα ἀνερχόταν στὸς 70 τόνους· βλ. Ν. Καράμπελας, «Ὁ Ἀγγλὸς λοχαγὸς William Leake στὴν Πρέβεζα, τὴ Νικόπολη καὶ τὸ Ἄκτιο», ὁ. π., σ. 188.

αγελάδες και βόδια, που τα είχε αγοράσει από τον Αλή, για να τα μεταφέρει στη Μάλτα.⁵⁰⁶ Ο πολύ προσεκτικός παρατηρητής και έγκυρος πληροφοριοδότης Χ. Scrofani, αναφέρει ότι στα τέλη του 18^{ου} αιώνα εξαγόταν ετησίως από την Πρέβεζα λάδι (1.000 βαρέλες προς 150 λίτρες η βαρέλα), και 8 φορτώματα δημητριακά (σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι και βρώμη), προς 3 πιάστρα το κοιλό και ότι η συνολική αξία των εξαγωγών από αυτό το λιμάνι ανερχόταν στα 19.000 περίπου βενετικά τσεκίνια.⁵⁰⁷

Σημαντικές πληροφορίες μας δίνουν, επίσης, άλλες δημοσιευμένες πηγές για εμπορικές επιχειρήσεις που είχαν συγκροτηθεί την περίοδο αυτή από εύπορους Πρεβεζάνους για την καλύτερη προώθηση των ειδών που εμπορεύονταν σε διάφορες αγορές. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα ιχθυοτροφεία της Άρτας και της Ακαρνανίας, που τα εκμεταλλεύονταν πλούσιοι Πρεβεζάνοι οι οποίοι είχαν σχηματίσει εμπορικές εταιρείες. Καθεμιά απ' αυτές τις *συντροφίες* νοίκιαζε ένα τμήμα του ιχθυοτροφείου και μίσθωνε εργάτες από την Πρέβεζα, τους οποίους προμήθευε με δίχτυα και τα άλλα απαραίτητα εργαλεία για την αλίευση των ψαριών. Για όσο χρονικό διάστημα κρατούσε η πώλησή τους, τα χρήματα τοποθετούνταν σε ένα κοινό ταμείο και όταν πληρωνόταν το *μουκάτεσι* (ενοίκιο) των ιχθυοτροφείων, τα κέρδη μοιράζονταν εξίσου μεταξύ εμπόρων και ψαράδων. Ο τρόπος αυτός μοιράσματος των κερδών σε όλα τα άτομα που συμμετείχαν σε κάθε επιχείρηση ήταν συνηθισμένος στους Έλληνες. Το μεγαλύτερο μέρος του θαλάσσιου εμπορίου και των μεταφορών διεπόταν από τις ίδιες αρχές και συχνά συνέβαινε κάθε ναύτης να είναι, σε ποσοστά, μέτοχος του πλοίου και του φορτίου.⁵⁰⁸

Συγκεκριμένα εμπορικής φύσεως στοιχεία, για τα έτη 1811-1813, παρέχουν οι αδελφοί Rouqueville στους προοριζόμενους για τη γαλλική κυβέρνηση εξαμηνιαίους πίνακες των εισαγωγών και των εξαγωγών που πραγματοποιούνταν στην Πρέβεζα, τους οποίους μελέτησε ο ιστορικός Κ. Καρανάτσης. Σ' αυτούς καταγράφεται ο τύπος και η εθνικότητα του κάθε πλοίου, ο τόπος προέλευσης και προορισμού του, η χωρητικότητά του, ο αριθμός των πληρωμάτων του, τα εμπορεύματα που μετέφερε και, τέλος, η αξία τους σε γαλλικά φράγκα.⁵⁰⁹ Ωστόσο, όπως επισημαίνεται, πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί και επιφυλακτικοί αναφορικά με τα συμπεράσματα που μπορούμε να εξαγάγουμε, στηριζόμενοι σ' αυτές τις αρχειακές πηγές, κυρίως λόγω των σφαλμάτων στους αριθμούς, στα οποία περιπίπτουν συχνά οι Γάλλοι πρόξενοι. Γι' αυτό οι παραδιδόμενοι αριθμοί μπορούν να λειτουργήσουν μόνο ως σχετικές και όχι ως απόλυτες τιμές.⁵¹⁰

Σύμφωνα με τους παραπάνω πίνακες, αυτό το χρονικό διάστημα κατέπλεαν στο λιμάνι της Πρέβεζας, σχεδόν καθημερινά, εμπορικά πλοία από τα Επτάνησα, τη Μάλτα, την Αγκώνα, το Λιβόρνο, την Τεργέστη, τη Σικελία και από άλλα λιμάνια. Αυτά τα πλοία έφεραν οθωμανική, γαλλική, παπική, ναπολιτάνικη, σικελιάνικη ή

⁵⁰⁶ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 136.

⁵⁰⁷ Χ. Scrofani, *Voyage en Grece*, ό. π.

⁵⁰⁸ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 196.

⁵⁰⁹ Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π.

⁵¹⁰ Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια» ό. π., σ. 144 και Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π., σ. 101.

επτανησιακή σημαία.⁵¹¹ Στον αντίποδα, κινούνταν το εμπόριο προς την Ανατολή. Ο ιστορικός Γ. Παπαγεωργίου παρατηρεί ότι οι εμπορικές συναλλαγές των εμπόρων της Πρέβεζας με συναδέλφους τους της Κωνσταντινούπολης, της Σμύρνης και των νησιών του Αιγαίου ήταν, την περίοδο αυτή, μάλλον υποτονικές. Επισημαίνει δε ότι ο Αλή πασάς έστελνε δικά του πλοία στα λιμάνια του Λεβάντε (Σμύρνη κ. αλ.), της Συρίας και της βόρειας Αφρικής, ασκώντας εμπόριο για λογαριασμό του.⁵¹²

Όπως φαίνεται, τις χρονιές 1811-13 η σημαία με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στην Πρέβεζα ήταν η αγγλοϊονική, ακολουθούσε η οθωμανική, τρίτη στη σειρά ήταν η γαλλική και τέλος η αγγλική.⁵¹³ Ο Αλή πασάς ευνόησε πολύ το αγγλικό εμπόριο απαγορεύοντας την εξαγωγή σιταριού από τους Γάλλους εμπόρους. Το γεγονός αυτό συντέλεσε καθοριστικά στη μείωση του αριθμού των πλοίων που έφεραν γαλλική σημαία στα λιμάνια της Ηπείρου.⁵¹⁴ Επίσης, το 1812-13 παρουσιάζεται αυξημένη κίνηση πλοίων ανάμεσα στη Μάλτα και στην Πρέβεζα.⁵¹⁵ Το 1811 είναι μια φυσιολογική χρονιά γεωργικής παραγωγής, το 1812 σηματοδοτείται από σιτοδεία, εξαιτίας φυσικών φαινομένων (καταιγίδες, ξηρασία) και το 1813 σηματοδεύτηκε από βαρύ χειμώνα και επιδημία πανώλης.⁵¹⁶ Βέβαια, όπως παρατηρεί, εύστοχα, ο εκδότης αυτής της πηγής, δεν είμαστε σε θέση να εκτιμήσουμε πόση καλλιεργήσιμη γη μένει, για διαφόρους λόγους (επιδημία, πόλεμος, βαριά φορολογία), ακαλλιεργήτη ή χέρσα από χρονιά σε χρονιά. Πάντως, η αξία των εμπορευμάτων, για τα έτη 1811-1812, κυμαίνεται σε κανονικά επίπεδα και το εμπορικό ισοζύγιο είναι θετικό, δηλαδή οι εξαγωγές υπερβαίνουν τις εισαγωγές, ενώ το 1813 είναι αρνητικό.⁵¹⁷ Τούτο έχει να κάνει, κατά τον μελετητή αυτών των εγγράφων, εκτός από τη μείωση της παραγωγής των σιτηρών, λόγω άσχημων καιρικών συνθηκών. Με το ότι οι Άγγλοι εξήγαν πλέον το σιτάρι από το λιμάνι Πόρτο Παλέρμιο (κοντά στη Χειμάρρα), πιο κομτά στην Ιταλία, και όχι από την Πρέβεζα.⁵¹⁸

Το εμπόριο, λοιπόν, της Πρέβεζας στα τέλη του 18^{ου} αι. διεξάγεται κυρίως με τα λιμάνια της Αδριατικής. Αντίθετα, το 1811-13 παρατηρούμε ότι οι συναλλαγές με το Ιόνιο κυμαίνονται μεταξύ 40-50% του συνολικού όγκου και της αξίας του· ένα άλλο 40-45% του όγκου και της αξίας το απορροφά το εμπόριο με τη Μάλτα και δεν μένει παρά ένα 10-20% των αντίστοιχων μεγεθών για το εμπόριο της Πρέβεζας με λιμάνια της Αδριατικής ή με πλοία που έφθαναν από τη Νάξο, την Κύπρο, τη Σμύρνη, το Βόλο κ.άλ.⁵¹⁹ Από τη Μάλτα εισδύουν στην Πρέβεζα είδη του αγγλικού

⁵¹¹ Γίνεται λοιπόν σαφές πως λιμάνια, όπως αυτά της Μάλτας, της Αγκώνας, του Λιβόρνου και της Τεργέστης εξακολουθούσαν να έχουν εμπορικές συναλλαγές με το λιμάνι της Πρέβεζας, όπως και στα τέλη του 18^{ου} αι..

⁵¹² Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», ό. π., σ. 145.

⁵¹³ Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π., σ. 101-102.

⁵¹⁴ Στο ίδιο, σ. 105.

⁵¹⁵ Στο ίδιο, σ. 104.

⁵¹⁶ Βλ. γι' αυτό το ζήτημα, Κώστας Κωστής, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα. Οι κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο (1650-1830). Προβλήματα προσέγγισης και εμπειρικές ενδείξεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993.

⁵¹⁷ Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π., σ. 106-108.

⁵¹⁸ Στο ίδιο, σ. 107-108.

⁵¹⁹ Στο ίδιο, σ. 109. Για τον όγκο, την αξία και τους τόπους των εξαγωγών και των εισαγωγών στην Πρέβεζα βλ. Πίνακα 5, σ. 108.

εμπορίου (καφές, ζάχαρι, σίδηρος, υφάσματα, φάρμακα, indigo κ. ά.), ενώ από την Πρέβεζα εξάγονται μεγάλες ποσότητες ξυλείας, σιτάρι, λάδι, ελιές και, σε μικρότερες ποσότητες, καλαμπόκι, φασόλια, δέρματα.⁵²⁰ Ταυτόχρονα, η Πρέβεζα έχει πολλές εμπορικές συναλλαγές με την Πελοπόννησο, απ' όπου εισάγει κορινθιακή σταφίδα, σύκα, κρασί, τυρί, βούτυρο, μέλι, προϊόντα του αγγλικού εμπορίου (καφέ, ζάχαρη, σίδηρο κ. ά.) και εξάγει παστά ψάρια, μετάξι, λάδι, γούνες, μοσχάτο κρασί κ. ά.⁵²¹ Και βέβαια οι εμπορικές της σχέσεις με τα νησιά του Ιονίου ήταν έντονες.

Προκειμένου να σχηματίσουμε μία σαφέστερη εικόνα για τις εμπορικές-ναυτιλιακές συναλλαγές της Πρέβεζας κατά την πρώτη εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα, παραθέτουμε έναν πίνακα, που τον καταστρώσαμε με βάση σχετικό πίνακα από μελέτη του Κ. Καρανάτση, εμπλουτισμένο με τις πληροφορίες που μας δίνουν οι ανέκδοτες επιστολές του Αρχείου της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης και άλλες πηγές. Ο πίνακας αυτός περιέχει τα εισαγόμενα και εξαγόμενα στο λιμάνι της Πρέβεζας εμπορεύματα, καθώς και τα λιμάνια από τα οποία ή προς τα οποία γίνονταν οι εισαγωγές ή οι εξαγωγές.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΚΑΙ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠ'Ο ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1800 – 1820

ΤΟΠΟΣ	ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΣΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ	ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΕΒΕΖΑ
ΚΕΡΚΥΡΑ		Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρώμη, αλεύρι Φασόλια, φακές, κουκιά, κρεμμύδια, σκόρδα Βόδια, αγελάδες, πρόβατα, χοιρινά, μαλλί, τυρί, βούτυρο, δέρματα Κανσόξυλα, βαρελοσανίδες Κρασί, ρακί, σταφύλια, ρούμι Παστά ψάρια & κρέατα, σαρδέλλες, λουκάνικα Λαχανικά, ελιές, λάδι, μέλι, κερί, βελανίδια, φουντούκια Ζάχαρη, καφές, πιπέρι Σίδηρος, χαλκός, indigo, φελός από βελανιδιά
ΚΕΦΑΛΛΟΝΙΑ		Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, ρύζι Φασόλια, φακές, ρεβύθια, κουκιά Σαρδέλλες, παστά ψάρια, χαβιάρι Βόδια, αιγοπρόβατα, τυρί Λαχανικά, πεπόνια Καρύδια, φουντούκια, αμύγδαλα, λάδι, ελιές, βελανίδια Κρεμμύδια, σκόρδα

⁵²⁰ Στο ίδιο, σ. 114. Η Μάλτα είναι, μακράν, το λιμάνι εκείνο προς το οποίο αναχωρούν τα περισσότερα ελληνικά πλοία τον 18^ο αι. (260)· βλ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, «Το εξαγωγικό εμπόριο», ό. π., σ. 270· C. Karanatsis, *Lesmarchés*, ό. π., σ. 189.

⁵²¹ Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας», ό. π., σ. 112.

		Καυσόξυλα, ξύλα για οικοδομές Υφάσματα Τουρκίας, κάπες, δέρματα
ΙΘΑΚΗ	Ρύζι	Σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη, ρύζι, ελιές Καυσόξυλα
ΑΓΙΑ ΜΑΥΡΑ (ΛΕΥΚΑΔΑ)	Κρασί Φασόλια	Σιτάρι, καλαμπόκι, βρώμη, αλεύρι Κουκιά, φακές, σκόρδα, κρεμμύδια Ελιές, λάδι, μοσχάτο κρασί Βόδια, χοιρινά, κατσίκες, πρόβατα Τυρί, βούτυρο, μαλλί Κεράσια, πεπόνια, καρπούζια Καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια Υφάσματα Τουρκίας, κάπες Χαλκός, σίδηρος, αλάτι, κερί Ναυπηγική ξυλεία, καυσόξυλα, βαρελοσανίδες, κάρβουνο
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	Σίδηρο Ρωσίας Βαμβάκι Χτένια	Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, λάδι Φασόλια, κουκιά, κρεμμύδια Παστά ψάρια και κρέατα Ελιές, γλυκόριζες Καρύδια, αμύγδαλα, φουντούκια Βαμβάκι Τουρκίας Ξυλεία, καυσόξυλα, βαρελοσανίδες
ΠΑΞΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΓΑ		Σιτάρι, καλαμπόκι, κριθάρι, βρώμη, λάδι Κρεμμύδια, σκόρδα, γλυκόριζες Βόδια, πρόβατα, γουρούνια Τυρί, βούτυρο, μέλι Κρασί, ρακί, μοσχάτο Σανίδες, βαρελοσανίδες
ΑΡΤΑ	Φασόλια	Σαπούνι
ΣΑΓΙΑΔΑ	Φασόλια, βρώμη Φέσια	
ΣΑΜΟΣ	Κρασί (μοσκάτο)	
ΑΓΚΩΝΑ	Σιτάρι, ρύζι	
ΤΕΡΓΕΣΤΗ	Καζάνι για σαπωνοποιείο	
ΜΑΛΤΑ	Είδη αγγλικού εμπορίου: καφές, ζάχαρη, ρούμι, υφάσματα, σίδηρος, indigok. Άλ.	Δημητριακά, φασόλια Δέρματα Σανίδες, καυσόξυλα, ξυλεία
ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ	Κρασί	
ΜΟΡΙΑΣ	Μέλι, σταφίδα, κρασί, τυρί, βούτυρο, προϊόντα αγγλικού εμπορίου (καφές, ζάχαρη, σίδηρος κ. ά.).	Καπνό, παστά ψάρια, μοσχάτο κρασί, λάδι Υφάσματα τουρκικής προέλευσης, γούνες Alagia, μολύβι κ. ά.

Πηγή: ΑΜΝΠ, Φ. 165, *Αρχείο Αλή πασά*, Κ. Καρανάτσης, «Η εμπορική κίνηση», ό. π., σ. 109-111 και Χ. Scrofani ό. π.

Από τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνουμε ότι από το λιμάνι της Πρέβεζας εξαγονταν, κυρίως, γεωργικά, κτηνοτροφικά, και δασικά προϊόντα και εισάγονταν ορισμένα γεωργικά (κρασί, ρακί), λίγα βιοτεχνικά και είδη του αγγλικού εμπορίου, που αποθηκεύονταν εκεί. Όπως παρατηρεί ο ίδιος ιστορικός, η Κέρκυρα, οι Παξοί και λιγότερο η Πάργα εξαρτιόνταν εμπορικά από την Πρέβεζα. Τα δυο αυτά νησιά δεν είχαν ν' αντιπαραθέσουν στο εμπορικό ισοζύγιο παρά λαδί, λίγα εσπεριδοειδή και λίγο σαπούνι.⁵²²

Οι αναφορές των αδελφών Rouqueville, το *Ιστορικό Αρχείο Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης* και άλλες πηγές μας δίνουν πληροφορίες και για τα νομίσματα που χρησιμοποιούνταν αυτή την περιοχή στην περιοχή της Πρέβεζας για την αγορά των εμπορευμάτων, για την καταβολή των τελωνειακών δασμών κ.λπ. Εκτός από τα διάφορα τουρκικά νομίσματα (γρόσια/πιάστρα, ασλάνια, άσπρα) κυκλοφορούν στην Πρέβεζα και πολλά ευρωπαϊκά, χρυσά και αργυρά: βενετικά τσεκίνια, γαλλικά φράγκα, αυστριακά φλορίνια κ. ά.).⁵²³

Ας αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι οι κατά τόπους Οθωμανοί διοικητές είχαν τη δυνατότητα παρέμβασης στη διατίμηση των νομισμάτων, που καθοριζόταν με σουλτανικά διατάγματα. Ενδεικτική αυτού του φαινομένου είναι η παρεμβατική στάση του Αλή πασά για τον καθορισμό των νομισματικών αντιστοιχιών, ο οποίος διαμόρφωνε στα Γιάννενα υψηλότερες ονομαστικές τιμές των ξένων νομισμάτων, σε σχέση με τα γρόσια, απ'όσο κυμαίνονταν οι αντίστοιχες τιμές των ίδιων νομισμάτων στην Πρέβεζα.⁵²⁴ Αναφορικά με τους τελωνειακούς δασμούς, αυτοί που επιβάρυναν τις εισαγωγές και εξαγωγές στην Πρέβεζα ανέρχονταν στο 6,5% για τους ντόπιους εμπόρους (μάλιστα ο Αλή πασάς είχε αυξήσει τις τιμές), ενώ για τους Οθωμανούς ανερχόταν στο 5% και για τους Ευρωπαίους στο 4%.⁵²⁵

Μία, επιπλέον, σημαντική πληροφορία που δίνει η προξενική αλληλογραφία των αδελφών Πουκεβίλ είναι η ανακήρυξη του λιμανιού της Πρέβεζας από τον Αλή πασά σε ελεύθερο λιμάνι (*porto franco*). Ένα πολύ ευνοϊκό και ευφύες μέτρο, το οποίο απέδωσε, κυρίως, μετά το θάνατό του (αρχές 1822) και επί μία συνεχόμενη εξαετία. Επομένως, το λιμάνι αυτής της πόλης είχε τη μεγαλύτερη εμπορική κίνηση έως την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους.⁵²⁶

⁵²² Στο ίδιο, σ. 111.

⁵²³ Βλ. για τα διάφορα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ευτυχία Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος} – 19^{ος} αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε. Ι. Ε, Αθήνα 1996.

⁵²⁴ Βλ. Γεώργιος Σιορόκας, «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812–1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις», *Δωδώνη* 13 (1984), σ. 199-200 και Ευτυχία Λιάτα, *ό. π.*, σ. 122.

⁵²⁵ Γ. Παπαγεωργίου, «Ηπειρωτικά λιμάνια», *ό. π.*, σ. 145.

⁵²⁶ Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και τη διαίρεση του κόλπου της Άρτας ανάμεσα στην Τουρκία και την Ελλάδα, το λιμάνι της Πρέβεζας παύει να αποτελεί το σημαντικότερο κέντρο εμπορικών συναλλαγών και αντικαθίσταται από το λιμάνι της Βόνιτσας, χάρη στα προνόμια της ελληνικής κυβέρνησης. Όμως, αργότερα η εφαρμογή της νέας τεχνολογίας στις θαλάσσιες μεταφορές έπληξε τις χερσαίες μετακινήσεις και έστρεψε στους εμπόρους στη θάλασσα. Έτσι, το λιμάνι της Πρέβεζας στα μέσα του 19^{ου} αι. ξαναβρήκε την παλιά του δόξα· βλ. στο ίδιο, σ. 147-148.

Ολοκληρώνοντας τα σχετικά με το εμπόριο, θα θέλαμε να επισημάνουμε το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχουν οι εμπορικές συναλλαγές μεταξύ ξένων εμπόρων και Αλή πασά προκειμένου να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για την ευστροφία, το εμπορικό μυαλό αλλά και τη βουλμία αυτού του πασά. Ο Hughes μας πληροφορεί για ένα περιστατικό μεταξύ του Αλή και ενός Άγγλου εμπόρου. Συγκεκριμένα, το 1814 ο έμπορος αυτός έφερε στην Πρέβεζα ένα φορτίο με 2.000 σπαθιά για πούλημα, εμπόρευμα περιζήτητο στην επικράτεια του Αλή πασά. Όταν το έμαθε ο Αλής αξίωσε από τον έμπορο τα ποσοστά του. «Δύο τάληρα το σπαθί αλλιώς θα τον φάει το μαύρο φίδι». Ο έμπορος απάντησε πως δεν γινόταν γιατί ο ίδιος πουλούσε τα σπαθιά δύο τάληρα το ένα. Τότε ο Αλή πασάς έστειλε αμέσως στην Πρέβεζα ένα απόσπασμα από Αλβανούς στρατιώτες, φόρτωσαν τα σπαθιά και τα πούλησε, με τη βία, σε χωριά για τέσσερα τάληρα το ένα. Κράτησε τα δύο τάληρα και έδωσε στον έμπορο τα άλλα δύο. «Καλή δουλειά! Κέρδισε στο άψε σβήσε 4.000 τάληρα», παρατηρεί ο Hughes.⁵²⁷

Τέλος, μια άλλη «οικονομικού τύπου» δραστηριότητα θα λέγαμε ότι ήταν και η συλλογή νομισμάτων από κατοίκους της Πρέβεζας. Κατά τον Holland, στα χέρια όλων των Πρεβεζάνων βρίσκονταν χάλκινα και λίγα αργυρά νομίσματα, που τα έβρισκαν οι χωρικοί κατά το όργωμα των χωραφιών στην περιοχή της αρχαίας Νικόπολης και τα προσέφεραν προς πώληση σε ξένους ταξιδιώτες. Τα νομίσματα αυτά, κατάλοιπα μιας παλαιάς και ένδοξης εποχής, ήταν για τους φτωχούς χωρικούς και άλλους κατοίκους της περιοχής μία πρόσθετη δυνατότητα να κερδίσουν λίγα χρήματα.⁵²⁸

6. Φορολογία της παραγωγής κ.λπ

Τελευταίος παράγοντας της οικονομίας, τον οποίο θα διαπραγματευτούμε σε αυτό το κεφάλαιο, είναι αυτός της φορολογίας. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε σύντομα ποιοι ήταν οι κυριότεροι φόροι που κατέβαλαν οι κάτοικοι της περιοχής την περίοδο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* (1800 -1806) και την περίοδο που περιήλθε στην εξουσία του Αλή πασά.

Όπως είπαμε και παραπάνω, την περίοδο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* η Πρέβεζα έχαιρε πολλών προνομίων. Με τη *Συμπολιτεία* αυτή εκχωρήθηκαν στην Οθωμανική διοίκηση όλες οι βενετικές κτήσεις, μεταξύ των οποίων και η Πρέβεζα, υπό τον όρο να διοικούνταν με τους δικούς τους νόμους και να εξαιρούνταν του χαρατσιού, αλλά να κατέβαλλαν τη δεκάτη και τους τελωνειακούς δασμούς σε ειδικό αξιωματούχο διορισμένο από τη Υψηλή Πύλη.⁵²⁹ Ο Αβδουλάχ μπέης, που ήταν την περίοδο αυτή εκπρόσωπος του σουλτάνου, εισέπραττε τον φόρο της δεκάτης επί της παραγωγής των καλλιεργούμενων γαιών, που την ενοικίαζε κατ' έτος τμηματικά, σε Έλληνες, καθώς και τους τελωνειακούς δασμούς, οι οποίοι ανέρχονταν στο 4% για

⁵²⁷ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», ό. π., σ. 105.

⁵²⁸ Henry Holland, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ηπειρο, Αλβανία, (1812-1813)*, μτφρ. Χρήστου Ιωαννίδη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1989, σ. 64.

⁵²⁹ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», ό. π., σ. 178.

τις εξαγωγές και στο 2% για τις εισαγωγές, όπως και κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας.⁵³⁰

Μετά την κατάληψη της Πρέβεζας (1806/07) από τον Αλή, για δεύτερη φορά, οι κάτοικοί της υπέστησαν πολλά δεινά από τους ανθρώπους του, που τους επέβαλαν δυσβάσταχτους φόρους, ακόμη και για τη στάχτη των νεκρών τους! Ενδεικτικό είναι ένα περιστατικό που αναφέρει ο Rouqueville, ο οποίος είδε μια μάνα, συνοδευόμενη από τον άνδρα της την ώρα που έρχονταν με τα πόδια από τα βάθη της Ηπείρου, για να πάρουν τα οστά του γιου τους, ο οποίος ήταν θαμμένος στην Πρέβεζα, και να τα μεταφέρουν στο νεκροταφείο του χωριού τους. Ο πρόξενος-περιηγητής αναφέρει ότι είδε αυτό το ζευγάρι να σταματάει στην είσοδο της πόλης για να πληρώσει τα δικαιώματα που απαιτούσε το τελωνείο για τα λείψανα του παιδιού τους. Μάλιστα, ένας Έλληνας, υποτακτικός του πασά, απαιτούσε τον ίδιο φόρο, προκειμένου να τους αφήσει να περάσουν. Πολλές δε φορές, γράφει ο ίδιος, εμφανίζονταν «μπράβου» του τελωνειακού για ν' αρπάζουν απ' αυτούς τους δύστυχους ανθρώπους ό,τι είχαν και δεν είχαν.⁵³¹

Εκτός από τους προσωποπαγείς φόρους, που έπρεπε να καταβάλλουν οι χριστιανοί, τον κεφαλικό φόρο (*cizye*) και τη σπέτζα (*ispence*),⁵³² εισπράττονταν και φόροι επί της παραγωγής. Κυριότερος από αυτούς ήταν η δεκάτη δεκάτη (*osür*),⁵³³ δηλαδή το 1/10 επί της παραγωγής των γαιών, που συχνά ανερχόταν στο 1/8, ακόμη και στο 1/5. Εισπραττόταν όχι μόνο από τις λεγόμενες αυτοκρατορικές γαίες (*εμιριγιέ*) αλλά και από τις ιδιόκτητες (*μούλκια*), καθώς και από τα τσιφλίκια του Αλή πασά, των γιων του και άλλων Οθωμανών αξιωματούχων, ισχυρών Αλβανών κ.λπ.

Ο Αλή πασάς τοποθετούσε σε καίριες θέσεις του μεγάλου πασαλικιού του ανθρώπους της απόλυτης εμπιστοσύνης του, με ποικίλες αρμοδιότητες· μία από τις σημαντικότερες ήταν η συλλογή των φόρων από κάθε κοινότητα. Τα άτομα αυτά αμείβονταν αδρά για την υπηρεσία που πρόσφεραν. Ενδεικτικά, στη Ζερμή (σημ. Βρυσούλα) ο καπετάν Γιαννάκης, που είχε οριστεί από τον πασά φοροεισπράχτορας της γύρω περιοχής, είχε το 1805, όταν πέρασε από κει ο Leake, ετήσιο εισόδημα 1.000 περίπου πιάστρων. Από τους φόρους που εισέπραττε, ήταν εξουσιοδοτημένος να κρατάει 300 πιάστρα για τον ίδιο και 50 για καθένα από τα παλικάρια της περιοχής του. Το υπόλοιπο εισόδημά του προερχόταν από αμοιβές για επίλυση διάφορων ζητημάτων που παρουσιάζονταν στην περιοχή από την οποία εισέπραττε τους φόρους. Το 1809 περίοδο εξουσίας του Αλή στην Πρέβεζα, το μόνο από τα παλιά προνόμια που είχε μείνει το ίδιο ήταν το σύστημα της φορολογίας. Στο σημείο αυτό αξίζει να παραθέσουμε έναν κατάλογο με τα φορολογικά εισοδήματα του Αλή πασά στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας, όπως τα κατέγραψε ο Leake. Είναι περιττό να πούμε ότι το ζήτημα αυτό πρέπει να μελετηθεί σε βάθος, με βάση τις οθωμανικές πηγές. Το ύψος αυτών των φόρων ανέρχονταν, ετησίως, στα εξής, κατά κατηγορία, ποσά:

⁵³⁰ Στο ίδιο, σ.188,189.

⁵³¹ Rouqueville, ό. π., σ.182,183.

⁵³² Βλ., σύντομα, γι' αυτούς τους φόρους, Σπ. Ασδραχάς κ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 171, 337, 364.

⁵³³ Στο ίδιο, σ. 313, 316, 338, 354, 365-66 κ. α.

Από τα διβάρια (ιχθυοτροφεία)	22.000	πιάστρα
Από τη δεκάτη	10.000	»
Από την ντογάνα (τελωνείο)	15.000	»
Από το μονοπώλιο άρτου	2.000	»
Από το μονοπώλιο καπνού	5.000	»
Από το μονοπώλιο επί των σφαγείων	3.000	»
Από το μονοπώλιο στο ρακί	6.000	»
Από το μονοπώλιο τραπουλόχαρτων	500	»
Από το μονοπώλιο στο πέρασμα	1.500	»
Από το μονοπώλιο σφράγισης κατεργασμένων δερμάτων	800	»
Από το μονοπώλιο πυρίτιδας	1.000	»
Από το μονοπώλιο στατήρων	800	»
Από το νόμιστρο	600	»
Σύνολο	«69.400» ⁵³⁴	

Όλοι αυτοί οι φόροι ενοικιάζονταν, εκτός από τον τελωνειακό φόρο, ο οποίος εισπραττόταν από άτομο διορισμένο από την Πύλη.⁵³⁵ Κατά τον Ληκ, οι φόροι και ο τρόπος είσπραξής τους κατά την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας ήταν ίδιος, κάτι που δεν είναι απολύτως ορθό: οι φόροι που επέβαλλε στους υπηκόους του το βενετικό κράτος δεν ήταν ακριβώς ίδιοι με αυτούς που επέβαλλε το οθωμανικό κράτος. Υπολογίζει ότι το συνολικό ποσό των εισπραττόμενων φόρων ανερχόταν πρινσε 18 με 20 χιλιάδες πιάστρα τον χρόνο. Θεωρεί δε ότι η σημαντική αύξησή τους οφειλόταν, κυρίως, στη μεγάλη υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος και στη μεγάλη παραγωγή των ιχθυοτροφείων κατά τα τελευταία έτη-αρχές 19^{ου} αι.⁵³⁶ Σημαντική, επίσης, είναι και η πληροφορία που μας δίνει ο ίδιος περιηγητής για τα τελωνεία που υπήρχαν στην περιοχή της Πρέβεζας: του Μύτικα, του Λούρου και της Καστροσυκιάς, που τα ενοικίαζε ο Αλής σε άτομα της εμπιστοσύνης του. Επίσης, είχε εγκαταστήσει ένα τελωνείο και στο λιμάνι της Σαλαώρας. Δίπλα από τη γέφυρα της Πέτρας, όπου έφθαναν τα πλοία από την Πρέβεζα, υπήρχε επίσης ένα τελωνείο,

⁵³⁴ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», ό. π., σ. 231.

⁵³⁵ Η ενοικίαση των τελωνείων ήταν πολύ προσοδοφόρα βλ. Ιναλτζίκ ό. π., Σπ. Ασδραχάσκ. άλ., *Ελληνική οικονομική ιστορία*, ό. π., σ. 383-384.

⁵³⁶ Στο ίδιο, σ. 231. Βλ. για την υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος και για τους λόγους που την προκάλεσαν, Σεβκέτ Παμούκ, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1326-1914» στο Inalcik Halil-Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Β' τ. (1600-1914), μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 629-631.

όπου οι έμποροι έπρεπε να πληρώσουν τους τελωνειακούς δασμούς για τα προϊόντα που μετέφεραν, πριν να μπουν στο κανάλι.⁵³⁷

⁵³⁷ Ν. Καράμπελας, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *ό. π.*, σ. 111 και του ιδίου, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes», *ό. π.*, σ. 126· βλ. επίσης, Th. S. Hughes, *Ταξίδια στην Ελλάδα*, *ό. π.*, σ. 421.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την έρευνα που κάναμε, με βάση ανέκδοτες και δημοσιευμένες πηγές και τη σχετική με το θέμα μας βιβλιογραφία, θεωρούμε ότι αναδείχθηκε η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής κατά το χρονικό διάστημα 1800-1820. Είδαμε πως η Πρέβεζα –όπως και άλλες πόλεις της Ηπείρου– αποτέλεσαν, διαχρονικά, πεδίο διεκδίκησης πολλών ξένων κατακτητών, λόγω της επίκαιρης γεωγραφικής της θέσης, κυρίως για οικονομικούς και στατιστικούς λόγους. Αρχικά, εξετάσαμε σύντομα την ογδοντάχρονη δεύτερη βενετική κατοχή, κατά την οποία η Πρέβεζα γνώρισε μία σχετική αυτονομία-αυτοδιοίκηση και μια ευημερία, η οποία βασιζόταν, πρωτίστως, στο εμπόριο λαδιού και άλλων γεωργικών προϊόντων, στην κτηνοτροφία και στο εμπόριο που ασκούσαν από το πολύ σημαντικό διαχρονικά για τη ναυτιλία λιμάνι της. Ακολούθησε η βραχύχρονη γαλλική κατοχή, κατά την οποία επιδιώχθηκε η επιβολή της δημοκρατίας στις Ηπειρωτικές πόλεις, και μετά ο «χαλασμός» της Πρέβεζας από την Αλή πασά (1798). Ωστόσο, οι Πρεβεζάνοι διεκδίκησαν ένα καλύτερο μέλλον, με τη βοήθεια των Ρώσων, συγκροτώντας τη *Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου* (1800-1806), έως ότου υποταχθούν, για δεύτερη φορά, στον Αλή πασά, από το 1806 έως το 1822, όταν ο δευτερότοκος γιος του Βελής αναγκάστηκε να παραδώσει την πόλη στα σουλτανικά στρατεύματα.

Η αναλυτικότερη εξέταση του διοικητικού συστήματος κατά τη διάρκεια της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου*, καθιστά σαφές ότι διατηρήθηκαν οι ελευθερίες που υπήρχαν επί Βενετοκρατίας και επεκτάθηκαν με τη διάκριση των εξουσιών. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρουσία της τουρκικής εξουσίας υπήρξε τυπική, καθώς ο εκπρόσωπος του σουλτάνου δεν συμμετείχε άμεσα στην εκτελεστική εξουσία, αλλά αποτελούσε τον διαμεσολαβητή της Υψηλής Πύλης για την επίλυση των εκάστοτε εμφανιζόμενων ζητημάτων. Παράλληλα, εισέπραττε τους φόρους και επικύρωνε διάφορες αποφάσεις. Τη γενική διοίκηση ασκούσαν δύο Αρχές: το Γενικό και το Ειδικό Συμβούλιο, στα οποία είχαν εκχωρηθεί όλες οι αρμοδιότητες. Άλλο ένα εκτελεστικό όργανο ήταν η Γερουσία, ενώ σε κάθε πόλη υπήρχαν πρόεδροι. Με την ανακατάληψη της Πρέβεζας, το 1807, διακόπηκε η εφαρμογή του υφιστάμενου διοικητικού καθεστώτος και ο Αλή πασάς επέβαλε την σχεδόν πλήρη εξουσία του (και) σ' αυτή την περιοχή. Εξαίρεση αποτέλεσε η θρησκευτική πολιτική του, καθώς τήρησε μια στάση θρησκευτικής ελευθερίας απέναντι στους χριστιανούς, οι οποίοι αποτελούσαν και την πλειοψηφία του πληθυσμού.

Η κατανόηση του ρόλου που διαδραμάτισε ο Αλής στα ιστορικά γεγονότα της Ηπείρου, την περίοδο που κατείχε τον επίσημο τίτλο του πασά των Ιωαννίνων (1788-1822), επιτυγχάνεται και με την εξέταση της εν πολλοίς αντιφατικής προσωπικότητάς του. Βασικά συστατικά στοιχεία της ήταν από τη μια πλευρά η αδιάκοπη επιδίωξη του πλούτου, με θεμιτά ή αθέμιτα μέσα, και οι συνεχείς επεκτατικές του βλέψεις και η σκληρότητα και από την άλλη η πολιτική του διορατικότητας, η ικανότητα να εκμεταλλεύεται άριστα τις καταστάσεις, η υποδειγματική ασφάλεια που επέβαλε στο πασαλίκι του, καθώς και η θρησκευτική ανοχή, για να περιοριστούμε στα κυριότερα χαρακτηριστικά του. Η αρχομανία, η δοξομανία και η φιλοχρατία, αποτέλεσαν τις

«κινητήριες δυνάμεις» για την επέκταση της εξουσίας του σε ένα πολύ μεγάλο μέρος του ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου και των βλέψεών του προς τα κοντινά Επτάνησα.

Αναφορικά με τη δικαστική εξουσία, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι την περίοδο της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* παραχωρήθηκαν στους κατοίκους διάφορα προνόμια και ελευθερίες. Οι αρμοδιότητες μοιράζονταν ανάμεσα στα πρωτοβάθμια και στα δευτεροβάθμια δικαστήρια. Μετά την κατάκτηση όμως της Πρέβεζας και της γύρω περιοχής από τον Αλή πασά παρατηρείται ριζική αλλαγή και στην απονομή της δικαιοσύνης, καθώς συγκέντρωσε στον εαυτό του όλες τις δικαστικές αρμοδιότητες. Ο αυταρχικός χαρακτήρας της διακυβέρνησής του φάνηκε, μεταξύ άλλων, με την επιβολή πολύ σκληρών ποινών, συχνά με χαλκευμένες κατηγορίες.

Εκτός από την εξέταση του διοικητικού και δικαστικού συστήματος που είχε καθιερωθεί στην Ήπειρο κατά τη διάρκεια της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* και της κατάληψης της περιοχής από τον Αλή, ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε και στην εξέταση των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Πρέβεζα και στις γύρω περιοχές κατά την εν λόγω περίοδο. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε γι' όλα αυτά τα ζητήματα προέρχονται, κυρίως, από ευρωπαίους περιηγητές. Ταξιδεύοντας στην Ήπειρο και, πιο συγκεκριμένα, στην Πρέβεζα και στα περίχωρα της, μας δίνουν στα οδοιπορικά τους πολύ σημαντικές πληροφορίες για την κοινωνία και την οικονομία της την περίοδο 1800-1821. Μέσα από τα οδοιπορικά τους οι εικόνες της ευημερίας και των προνομίων της Βενετοκρατίας δίνουν τη θέση τους στη βιαιότητα του Αλή πασά, ο οποίος για την επίτευξη των προσωπικών του επιδιώξεων δεν δίσταζε να εξοντώσει όποιον στεκόταν εμπόδιο στα σχέδιά του.

Κατά την περίοδο της κυριαρχίας του Αλή πασά σημειώθηκαν σ' αυτή την περιοχή πολλές πληθυσμιακές ανακατατάξεις. Με «τον χαλασμό της Πρέβεζας», το 1798, και τις βιαιοπραγίες που ακολούθησαν, παρατηρείται μείωση του πληθυσμού. Η συρρίκνωσή του οφείλεται και στη φοβερή επιδημία της πανώλης που έπληξε την Ήπειρο στις αρχές του 19^{ου} αι. Στο ίδιο δημογραφικό πλαίσιο τοποθετούνται και οι αναγκαστικοί εποίκισμοί που επέβαλε ο Αλής, δημιουργώντας περιουσίες τόσο φτωχών όσο και πλούσιων υπηκόων του και εγκαθιστώντας σ' αυτή την περιοχή δικούς του ανθρώπους αλβανικής καταγωγής.

Από τη μελέτη των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής κατέστη φανερό ότι η καθημερινότητά τους ήταν πολύ δύσκολη, λόγω των πολλών φόρων που κατέβαλλαν, της έλλειψης πόσιμου νερού (στην πόλη), των επιδημιών πανώλης, της πείνας που μάστιζε τα φτωχά στρώματα του πληθυσμού, της διαμονής των οικονομικά αδύναμων σε ξύλινα καταλύματα κ.λπ. Επίσης ο Αλής, παρά την μετριοπαθή «θρησκευτική πολιτική» που ακολούθησε απέναντι στους χριστιανούς, κατήργησε πολλά από τα εκκλησιαστικά προνόμια που απολάμβαναν κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, ενώ το ενδιαφέρον του για την καλλιέργεια της παιδείας ήταν, όπως είδαμε, μικρό.

Πολύτιμες πληροφορίες προσφέρουν τα οδοιπορικά των ξένων περιηγητών και για την τοπογραφία της Πρέβεζας και των γειτονικών περιοχών. Οι περισσότεροι ταξιδιώτες περιγράφουν, γλαφυρά και παραστατικά, τα σπιτοκάλυβα, τα ερείπια της αρχαίας Νικόπολης, την πλούσια βλάστηση της πόλης και των χωριών, την πεδιάδα

της, τους ποταμούς, τα φαράγγια, τις χαράδρες, τους δρόμους κ.λπ. Αναφορικά με το οδικό δίκτυο, είδαμε ότι ο Αλή πασάς φρόντισε για την κατασκευή νέων δρόμων και χανιών στους κύριους οδικούς άξονες της Ηπείρου, μεταξύ αυτών και στην περιοχή Πρέβεζας, με την αγγάρευση ατόμων από όλη την επικράτειά του. Στην ευνοϊκή γι' αυτή την περιοχή την—και γενικά για όλη την Ήπειρο— πολιτική του Αλή πρέπει να συνυπολογιστούν και τα λιμενικά έργα και οι γέφυρες που έχτισε, για εμπορικούς και στρατιωτικούς λόγους, καθώς και τα πολλά φρούρια που ανήγειρε, ορισμένα από τα οποία κοσμούν ακόμη και σήμερα την πόλη της Πρέβεζας.

Για την οικονομία της πόλης και της ενδοχώρας της (γαιοκτησία, γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή, βιοτεχνίες, αλιεία, εμπόριο και φορολογία) αντλήσαμε πληροφορίες ιδίως από το δημοσιευμένο Αρχείο του Αλή πασά, από τα ανέκδοτα έγγραφα των Αρχείων της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης και, συμπληρωματικά, από τα οδοιπορικά των ξένων περιηγητών. Όσον αφορά στη γαιοκτησία, γνωρίζουμε ότι ο Αλής αγόραζε ή ιδιοποιούνταν με δόλιους τρόπους γαίες, με αποτέλεσμα να γίνει ο κυριότερος μεγαλογαιοκτήμονας της επικράτειάς του. Η οικονομία της περιοχής στηριζόταν στη γεωργία, κυρίως όμως στην κτηνοτροφική παραγωγή την οποία εκμεταλλευόταν ο Αλή πασάς, υποχρεώνοντας τους βοσκούς των κοπαδιών του να πληρώνουν οι ίδιοι για τις προμήθειες, αλλά και τους τσοπάνηδες, που είχαν τα δικά τους κοπάδια, να καταβάλουν πολλούς φόρους.

Μολοντί, η γεωργία (με κυριότερα παραγόμενα προϊόντα το λάδι και τα δημητριακά) δεν αποτέλεσε τον σημαντικότερο κλάδο της τοπικής οικονομίας, όταν ο Αλής ανέλαβε τη διοίκηση του πασαλικιού των Ιωαννίνων, συνέβαλε στην τόνωση της ενασχόλησης με αυτόν τον τομέα της οικονομίας, που είχε παρακμάσει κυρίως εξαιτίας της έλλειψης εγγειοβελτιωτικών και οδικών έργων και της δράσης ληστών στις πεδιάδες. Ο τομέας της βιοτεχνίας, με πρώτες ύλες το μαλλί, το μετάξι και τον καπνό, ήταν ανεπτυγμένος ήδη πριν την κατάληψη της πόλης από τον Αλή και εξακολουθούσε να λειτουργεί και μετά την κατάληψη της περιοχής από αυτόν, ενώ γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη και η οικοτεχνία. Σημαντικό παράγοντα της τοπικής οικονομίας της Πρέβεζας συνιστούσε και η αλιεία, χάρις στη μεγάλη ακτογραμμή και στα ποτάμια της ευρύτερης περιοχής, που έδιναν μεγάλες ποσότητες εκλεκτών ψαριών διαφόρων ειδών, αλλά και η εξαγωγή ξυλείας από τα δάση της ευρύτερης περιοχής.

Οι παραπάνω τομείς ενασχόλησης των κατοίκων της περιοχής (ο πρωτογενής και ο δευτερογενής) συνέβαλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της οικονομίας· ωστόσο, ο πιο κερδοφόρος κλάδος της οικονομίας της πόλης ήταν αυτός του εμπορίου, τόσο του εισαγωγικού όσο και του εξαγωγικού, με ενεργότερο πεδίο εμπορικής δράσης το ευρισκόμενο σε καίρια θέση —αν και αβαθές— λιμάνι της Πρέβεζας. Την περίοδο της βενετικής κυριαρχίας το εξαγωγικό εμπόριο της αγροτικής, κτηνοτροφικής και δασικής παραγωγής γνώρισε μεγάλη άνθιση, κυρίως τα Επτάνησα και προς τα λιμάνια της Ιταλίας, της Μάλτας, της Γαλλίας και άλλων πόλεων ή χωρών. Όπως μας πληροφορεί το Αρχείο του Αλή πασά, το ανέκδοτο υλικό που χρησιμοποιήσαμε από φάκελο του Αρχείου της Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης και η γαλλική προξενική αλληλογραφία, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η εμπορική δραστηριότητα στην Πρέβεζα έφθασε στο αποκορύφωμά της, χάρη και στο καλό οδικό δίκτυο της περιοχής μέσω του οποίου διακινούνταν από και προς το λιμάνι της τα εξαγόμενα και τα εισαγόμενα

προϊόντα, πολλά από τα οποία μεταφέρονταν εκεί από την υπόλοιπη Ήπειρο, από τη Θεσσαλία και την Αιτωλοακαρνανία ή, αντίθετα, τα εισαγόμενα εμπορεύματα προωθούνταν προς αυτές τις περιοχές. Μάλιστα, ο πασάς συνέδεσε το λιμάνι της πόλης με το φρούριο, για την καλύτερη φύλαξη των εμπορευμάτων, και το ανακήρυξε σε *ελεύθερο λιμάνι* (porto franco). Μέσα από τη μελέτη ορισμένων εμπορικών επιστολών που απόκεινται στο Ιστορικό Αρχείο της Ι. Μ. Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης μας δόθηκε η δυνατότητα να εξετάσουμε ορισμένες πτυχές θαλάσσιου εμπορίου που διεξαγόταν στο λιμάνι της Πρέβεζας την περίοδο 1801-1816 και να διαπιστώσουμε ότι ήταν όντως πολύ σημαντικό, κάτι στο οποίο συμφωνούν εξάλλου όλες οι διαθέσιμες πηγές. Το λιμάνι της Πρέβεζας ήταν, λοιπόν, ένας πολύ σημαντικός κόμβος εμπορικών συναλλαγών και κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου, στον νευραλγικό θαλάσσιο δρόμο που ένωνε την Ήπειρο με μεγάλα λιμάνια-αγορές του εξωτερικού. Είδαμε, επίσης, ότι στην Πρέβεζα δημιουργήθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, μία εμπορική *συντροφία*, η οποία δραστηριοποιήθηκε στις εισαγωγές και εξαγωγές διαφόρων προϊόντων και μία σαπωνοποιία.

Είδαμε, τέλος, πως το φορολογικό σύστημα κατά τις περιόδους της βενετικής κυριαρχίας, της *Συμπολιτείας του Ακρωτηρίου* αλλά και μετά την δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας από τον Αλή πασά δεν διέφερε πολύ μεταξύ τους, ίσα ίσα το μόνο από τα παλαιά προνόμια που είχε μείνει σχεδόν ίδιο ήταν το φορολογικό σύστημα. Στα χρόνια που η περιοχή αυτή εντάχθηκε στο γιαννιώτικο πασαλίκι οι κάτοικοί της ήταν αναγκασμένοι να πληρώνουν πολλούς και βαρείς φόρους (χαράτσι, δεκάτη, διάφορους έκτακτους φόρους κ.λπ.). Επίσης, τα πολλά τελωνεία που ίδρυσε αποδεικνύουν τη σημασία που είχε για εκείνον τα έσοδα από τα τελωνειακά τέλη.

Θέλουμε να πιστεύουμε ότι αυτή η εργασία μας, παρά τις όποιες ελλείψεις που μπορεί να έχει, είτε γιατί δεν χρησιμοποιήθηκαν και άλλες πηγές είτε γιατί δεν εξετάστηκαν, λεπτομερώς, και άλλες πτυχές του ιστορικού βίου αυτής της περιοχής κατά την εν λόγω περίοδο, είναι μία συμβολή στην ιστορία της Πρέβεζας και των γύρω περιοχών της, μια μορφή σύγχρονης περιήγησης, ένα ταξίδι στο παρελθόν, που μας έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε καλύτερα την περιοχή αυτή, το χώρο στον οποίο διαδραματίστηκαν σημαντικά γεγονότα και τους ανθρώπους που έζησαν εδώ πριν από δύο ακριβώς αιώνες. Ένα ταξίδι που, σίγουρα, άξιζε τον κόπο!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Ι. Ανέκδοτες

- Ιστορικών αρχείων της Ιεράς Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Φ. 165, *Επιστολάριον ἤτοι ἀντίγραφα διαφόρων ἐπιστολῶν (ἐκ Μάλτας, Κορφοῦ, Ζακύνθου κτλ.), 1801-1816, χάρτ., 29×21, φφ. 34, ἀκέφαλον καί κολοβόν, επιμ. Φιλάρετος Βιτάλης, [στο εξής, ΑΜΝΠ, Φ. 165].*

ΙΙ. Δημοσιευμένες

- Ανωγιάτης-Pele Δημήτρης, *Έξι γαλλικά υπομνήματα για τα Επτάνησα και τον απέναντι Ηπειρωτικό χώρο (1798-1809), Six rapports francais concernant les Iles Ioniennes et le continent voisin (1798-1809)*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα 1993.
- Αραβαντινός Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1856 (ανατύπωση Αθήνα 2004).
- Αραβαντινός Σπυρίδων, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, εν Αθήναις 1895 (ανατ. Αθήνα 2004).
- Αρς Γκρέγκορι, *Η Ρωσία και τα Πασαλίκια Αλβανίας και Ηπείρου 1759-1831. Έγγραφα Ρωσικών Αρχείων*, μτφρ. Ιρίνα Σμυσλιάεβα, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Ε.Ι.Ε, Αθήνα 2007.
- *Αρχείο Αλή πασά Γεναδείου βιβλιοθήκης*, έκδοση – σχολιασμός – ευρετήρια, Βασίλης Παναγιωτόπουλος με τη συνεργασία των Δημήτρη Δημητρώπουλου και Παναγιώτη Μιχαηλάρη, τόμοι Α-Ε΄, έκδοση Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2007-2018.
- Βλάχος Κώστας, «Η Πρέβεζα σε κείμενα των αδερφών Francois και Hughes Rouqueville και της Guy Chantepleure», *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. ΙΙ, Πρέβεζα 2010, σ. 53-71.
- Holland Henry, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία, (1812-1813)*, μτφρ. Χρήστου Ιωαννίδη, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1989.
- Hughes S. Thomas, *Ταξίδια στην Ελλάδα και την Αλβανία 1812-1814*, Αργυρώ Πετράκου, τόμ. 1^{ος}, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2012.
- Καράμπελας Νίκος, «Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα», *ΙΙΧ*, τχ. 39-40 (2003), σ. 65-112.
- ———, «Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη», *ΙΙΧ*, τχ. 41-42 (2005), σ. 53-144.
- ———, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο», *ΙΙΧ*, τχ. 43-44 (2007), σ. 165-263.
- ———, «Ο Δανός αρχαιολόγος Peter O. Brondsted στην Πρέβεζα», *ΙΙΧ*, τχ. 37-38 (2001), σ. 5-38.

- Καράμπελας Νίκος, «Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα», *ΠΧ*, τχ. 39-40 (2003), σ. 65-113.
- ———, «Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας», *Ηπειρωτών Κοινόν*, τόμ. 2 (2008), σ.44-127.
- ———, «Ο Δανός αρχαιολόγος Peter O. Brondsted στην Πρέβεζα», *ΠΧ*, τχ. 37-38 (2001), σ. 5-38.
- ———, «William Goodison και Richard Burgess, δύο λιγότερο γνωστοί περιηγητές στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη», *ΠΧ*, τχ. 47-48 (2011), σ. 139-198.
- Μπωζούρ Φελίξ, *Πίνακας του εμπορίου της Ελλάδος στην Τουρκοκρατία (1787-1797)*, Παρίσι 1800, μτφ. Ελένης Γαρίδη, εισαγωγή – επιμέλεια – σχολιασμός - Τάσου Βουρνά, εκδ. αφών Τολίδη, Αθήνα 1974.
- Ξενόπουλος Σεραφείμ (Βυζάντιος) , *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, Αθήνα 1884 (ανατ. Άρτα 1986).
- Rouqueville François, Charles, Hughes, Laurent, *Ταξίδι στην Ελλάδα – Ηπειρος*, μτφρ. Παναγιώτα Γ. Κώτσου, βιβλίο 5ο, εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα 1994, σ. 163-232.
- Scrofani Xavier, *Voyageen Grèce fait en1794 et 1795*, τ. 1-3, Paris – Strasbourg, an IX [1801].

B. Μελέτες

I. Ελληνόγλωσσες

- Αγγελομάτη-Τσουγγαράκη Ελένη, «Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Αλή πασά», *Ο Ερανιστής* 19 (1993), σ. 136-187.
- Αγγέλου Άλκης, «Η εκπαίδευση [1453-1821]», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ' (Αθήνα 1975), σ. 306-328.
- Αναγιώτης - Πελέ Δημήτρης, *Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18^ο αιώνα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
- Ασδραχάς Σπ. και άλλοι, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α' - Β', Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2003.
- ———, «Όψεις από το προνομιακό καθεστώς της Πάργας, Πρέβεζας και Βόνιτσας», *ΠΧ*, τχ. 8 (1985), σ. 21-35.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Α', 2^η έκδ., Θεσσαλονίκη 1974.
- ———, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973.
- Βακαλόπουλος Απόστολος –Ζώρας Γεώργιος – Αγγέλου Άλκης – Πατρινέλης Χρήστος, «Πνευματικός βίος και παιδεία», *ΙΕΕ*, τ. Ι', Αθήνα 1974, σ. 356-381.
- Βακαλόπουλος Απόστολος, «Το οθωμανικό καθεστώς», *ΙΕΕ*, τ. Ι', Αθήνα 1974, σ. 22-36.
- Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού – Ηπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992.
- Βέτσιος Ελευθέριος, «Αξιώσεις του Αλή πασά των Ιωαννίνων στην περιοχή του Αμβρακικού κόλπου στα τέλη του 18^{ου} αι.», *KZ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο 26-28 Μαΐου 2006, Πρακτικά*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2007, σ. 68-111.

- ———, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας τον 19ο αιώνα*, εκδ. Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2007.
- Βιγγοπούλου Ιόλη, *Ο Ελληνικός κόσμος μέσα από το βλέμμα των περιηγητών 15^{ος} – 19^{ος} αι., Ανθολόγιο από την Συλλογή του Δημ. Κοντομηνά*, Εκδόσεις Κότινος, Αθήνα 2005.
- Βλάμη Δέσποινα, *Το φιορίνι, το σιτάρι και η οδός του Κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο, 1750 – 1868*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2000.
- Βρανούσης Λ. – Σφυρόερας Βασ. – Παπαστάθης Χαρ., «Η Ήπειρος κατά τους νεώτερους χρόνους: από την υποταγή στους Τούρκους ως τις αρχές του 19ου αι.», στο Μιχαήλ Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 240-269.
- Βρέκοσης Αριστείδης, «Η Συνθήκη της 21 Μαρτίου 1800 και τα προνόμια των Ηπειρωτικών πόλεων Πρεβέζης, Πάργας, Βονίτσης και Βουθρωτού», *ΗΧ*, τχ 3^ο, 1928, σ. 272-294.
- Γεωργίου Θ. Αλεξάνδρος, *Φιλιππιάς και πέριξ*, εκδ. Θεοφάνης Μπάρκας, Φιλιππιάς 2010.
- Γιαννακοπούλου Ελένη, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Βιβλιοθήκη Σαρίπολου, Αθήνα 1987.
- ———, «Όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στην Ήπειρο στα τέλη του 18^{ου} αι.: ένα γαλλικό υπόμνημα», *ΗΧ*, 28 (1986-87), σ. 43-70.
- Γιαννόπουλος Ιωάννης, «Τα τσιφλίκια του Βελή πασά, υιού του Αλή πασά», περ. Μνήμων 2 (1972), σ. 135-158.
- Γκιόλας Μ.Α., *Παραδοσιακό δίκαιο και Οικονομία του Τσελιγκάτου*, Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα 2004.
- Δημητρόπουλος Δημήτρης, », *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. II, Πρέβεζα 2010, σ. 41-51.
- Ελευθεριάδης Νικόλαος, *Ανατολικά μελέται. I. Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν και νομικήν έποψιν*, Σμύρνη 1909.
- Ζήδρου -Τσόλα Κωνσταντίνα, «Αναφορές των περιηγητικών κειμένων στην πόλη της Πρέβεζας (15^{ος} – 20^{ος} αι.)», », *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. I, Πρέβεζα 2010, σ. 461-473.
- Καρανάτσης Κώστας, «Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813). Μελέτη βασισμένη στην εμπορική και προξενική αλληλογραφία των αδελφών Η. και F. Rouqueville», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, Η ιστορία της Πρέβεζας (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 99-115.
- Καρανάτσιος Χαρίτων, «Η εκπαίδευση [1453-1821]», *Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Δομή, τ. 8, Αθήνα, χ.χ, σ. 358-403.
- Καρζής Ανδρέας, *Πρέβεζα (Ιστορικογραφική αναδρομή)*, Πρέβεζα 1993.

- Καραπιδάκης Νίκος, «Τα Επτάνησα: ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί μετά την πτώση της Βενετίας», *ΙΝΕ*, τ. 1^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 149-184.
- Κατσιαρδή Hering Όλγας, *Λησμονημένοι ορίζοντες Ελλήνων εμπόρων: το πανηγύρι στην Senigallia (18^{ος} – αρχές 19^{ου} αι)*, Αθήνα 1989.
- ———, *Ελληνική οικονομική ιστορία, ιε'-ιθ' αιώνας*, τ. Α' - Β', (στο Σπ. Ασδραχάς), Αθήνα 2003, σ. 461-513.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, *Οι σαπυνοποιίες της Κρήτης στο 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1974.
- ———, «Τιμιώταται κύρ Κώστα, ασπάζομαι αδερφικώς», *Η αλληλογραφία ως απόλυτο εργαλείο της εμπορικής πράξης (1800-1850)*, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006) σ. 317-328.
- Κοκολάκης Μιχάλης, «Η οικιστική συγκρότηση του καζά της Πρέβεζας (1830-1912)», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η ιστορία της Πρέβεζας (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 133-156.
- ———, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην Τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1821)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε, Αθήνα 2003.
- Κόμης Κώστας, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1999.
- Κοντογιώργης Γεώργιος, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982.
- Κωνσταντάκη Ι. Αθηνά, «Η πόλη της Πρέβεζας και η Νικόπολη από τα τέλη του 11^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αι.», *Πρέβεζα Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 3-31.
- Κωνσταντινίδης Τρύφωνας, *Καράβια, καπεταναίοι και συντροφοναύται*, Αθήνα 1954.
- Κωστής Κώστας, *Αφορία, ακρίβεια και πείνα. Οι κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο (1650–1830). Προβλήματα προσέγγισης και εμπειρικές ενδείξεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993.
- ———, *Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14^{ος} – 18^{ος} αιώνας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1995.
- Λαμπρινιάδης Λόης, *Οικονομική γεωγραφία, Στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2007.
- Λάππας Νικόλαος, «Η εκπαίδευση [1453-1821]», *ΙΝΕ*, τ. 2, Αθήνα 2003, σ. 75-100.
- Λιάτα Ευτυχία, Με «μυστικές γραφές» και «τίμιες» οι εντιμότετοι πραγματευτές αλληλογραφούν και νεγκροτσιάρουν τον 18^ο αιώνα, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), σ. 301-316.
- ———, *Φλωρία δεκατέσσερα στένουν γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15^{ος} – 19^{ος} αι.*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε. Ι. Ε, Αθήνα 1996.
- Λουκάτος Σπύρος, «Η Πρέβεζα κατά τα γεγονότα και τις διεθνείς συνθήκες τέλη 17^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Πρέβεζα Β', Πρακτικά του*

- Δεύτερον Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 297-305.
- Μακρής Γεώργιος – Παπαγεωργίου Στέφανος, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1990.
 - Μανδουλαρά Άννα, «Αγαπητέ πάτερ προσκυνώ». Η εμπορική επιστολή: έγγραφο, κείμενο-τεκμήριο (1840-1860), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 8 (2006), σ. 329-338.
 - Μαραγκάκης Ι. Μάνος, «Ιστορική διαδρομή και αρχιτεκτονική του Γενί Τζαμιού της Πρέβεζας», *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. ΙΙ, Πρέβεζα 2010, σ. 131-146.
 - Μαφρέδας Σ. Θωμάς, «Η μεταβυζαντινή εκκλησιαστική ζωγραφική στην πόλη της Πρέβεζας (1780-1886), Συμβολή στην ιστορική πορεία της πόλεως», *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 367-393.
 - Μιχαηλάρης Παναγιώτης, «Αλή πασάς των Ιωαννίνων: τα όρια της περιφερειακής αυτονομίας», *ΙΝΕ*, τ. 1^{ος}, σ. 257-272.
 - ———, «Η εκκλησιαστική πολιτική του Αλή πασά: νέα στοιχεία από το αρχείο του», *Πρακτικά Α΄ Πανεπιστημιακού Συνεδρίου: Ιστορία-Λογισύνη: Η Ήπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913, Πέμπτη 28 Φεβρουαρίου-Κυριακή 3 Μαρτίου 2013, Ιωάννινα*, vol. Β΄. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, σ. 721-730.
 - Μοσχονάς Νικόλαος, «Τα Ιόνια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ΄, Αθήνα 1975, σ. 382-402.
 - Μουστάκης Γεώργιος, «Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρεία της Πρέβεζας», *Πρακτικά Συμποσίου, Η ελιά και το λάδι στο χώρο και τον χρόνο (Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000)*, (επιμ. Παναγιώτης Καμηλάκης και Λουίζα Καραπιδάκη), Αθήνα 2003, σ. 260-275.
 - Μουφίτ Αχμέτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, εκδ. Α, Ιωάννινα 1980.
 - ———, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822)*, εκδ. Β, Ιωάννινα 1993.
 - Μπάκας Θωμάς, «Η εκπαιδευτική κατάσταση στην περιοχή της Πρέβεζας κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα», *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. ΙΙ, Πρέβεζα 2010, σ. 115-129.
 - Μπεκιάρογλου Εξαδακτύλου Κατερίνα, *Οθωμανικά ναυπηγεία στον παραδοσιακό ελληνικό χώρο*, Αθήνα 1994.
 - Μπέτσος Θ. Οδυσσέας, «Αλή πασάς και Πρέβεζα κατά την πρώτη και δεύτερη κατάκτησή της (από πληροφορίες πράξεων των συμβολαιογράφων της)», *ΠΧ*, τχ. 39-40 (Πρέβεζα 2003), σ. 51-63.

- ———, *Λέλοβα (Το σημερινόν Θεσπρωτικόν) και η κάτω Λάκκα Σούλι, Η ιστορία της περιόδου της Τουρκοκρατίας των εξ εγγράφων πηγών*, τόμ. 1^{ος}, Πρέβεζα 1975.
- Νικολάου Β. Γιώργος, «Οικονομική και κοινωνική κατάσταση των καζάδων Άρτας και Πρέβεζας σύμφωνα με ανέκδοτα υπομνήματα του προξένου της Γαλλίας στα Ιωάννινα Eugène Roujade, 1842-1843», *Α΄ Πανεπειρωτικό Συνέδριο «Ιστορία – Λογισμένη: Η Ήπειρος από το 1430 έως το 1913» (Ιωάννινα 28 Φεβρουαρίου – 3 Μαρτίου 2013)*, Ιωάννινα 2015, τόμ. Α΄, σ. 77-102.
- Παλιούρας Αθανάσιος, «Τα κάστρα Πρέβεζας-Βόνιτσας-Λευκάδας στην εποχή της Βενετοκρατίας», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 43-56.
- Παμούκ Σεβκέτ, «Το χρήμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1326-1914» στο Inalcik Halil-Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*, τ. Β΄(1600-1914), μτφρ. Μαρίνα Δημητριάδου, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σ. 629-631.
- Πανάγου Κωνσταντίνα, «Συμβολή στην ιστορία της Άρτας (τέλη 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)», *Δωδώνη*, τ. 26 (1997), σ. 177-219.
- Πανούσης Χριστόφορος, «Αναστάσιος Θεοφάνης-Θεοφάνειος Σχολή», *ΗΕ*, τχ. 21 (1972), σ. 550-556.
- Παπαγεωργίου Γιώργος, «Η επιδημία πανώλης στη Θεσσαλία, Ήπειρο και Αλβανία (1812-1813)», *ΗΧ* 28 (1986-87), σ. 71-102.
- ———, «Ηπειρωτικά λιμάνια στην ύστερη Τουρκοκρατία: Η περίπτωση της Πρέβεζας», *Ήπειρος Κοινωνία-Οικονομία 15^{ος} – 20^{ος} αι.*, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, Γιάννινα 4-7 Σεπτεμβρίου 1985*, Γιάννινα, σ. 139-153.
- ———, *Ο εκσυγχρονισμός του Έλληνα πραγματευτή σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα (τέλη 18^{ου} – 19^{ου} αι. Ένα μαθηματάριο του Αθανάσιου Ψαλίδα*, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1990.
- Παπαγεωργίου Κωνσταντίνος, «Η Δικαιοσύνη στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, Κοντινέντε-Αυτονομία», *ΠΧ*, τχ. 16, (Πρέβεζα 1999), σ. 99-109.
- ———, *Η Συμπολιτεία των Ηπειρωτικών πόλεων των ακτών του Ιονίου (1800-1806) (Πρέβεζα- Πάργα- Βόνιτσα- Βουθρωτό) Μια λαμπρή σελίδα της Ηπειρωτικής Ιστορίας*, (επιμ. Σωκράτης Σ. Βασιλείου), Αθήνα 2005.
- Παπαδία – Λάλα Αναστασία, «Κοινωνική συγκρότηση στις πόλεις», στο Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 105-127.
- Παπακωνσταντίνου Κατερίνα, «Ένας περίπλους στις αρχές του 19^{ου} αιώνα», *Η Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821, Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος, Αθήνα 2013, σ. 585-602.
- ———, «Η ναυτιλία των Ελλήνων ως μοχλός ενοποίησης των αγορών», στο *Η Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, ο.π.*, σ. 39-90.
- ———, «Η συμπληρωματικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων: η τριγωνική σύνδεση Μεολογγίου, Πρέβεζας, Μάλτας», στο *Η Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, ο.π.*, σ. 603-629.

- ———, «Θαλάσσιες και χερσαίες μεταφορές και διακινούμενα φορτία», *Η Ναυτιλία των Ελλήνων, 1700-1821, ο.π.*, σ. 283-351.
- ———, «Το εξαγωγικό εμπόριο από το Golfodi Preveza στα ιταλικά λιμάνια κατά τον 18^ο αιώνα», *Πρέβεζα Β', Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 195-211.
- Παπαμιχαήλ Κωνσταντίνος, *Η εκ των λαϊκών παραδόσεων ιστορία Αελόβου (Θεσπρωτικού) και της περιφέρειάς του (Συμβολή εις την ιστορία της Ηπείρου)*, (τιμητική επανέκδοση) Περιβαλλοντικός- Πολιτιστικός Σύλλογος του Δήμου Θεσπρωτικού, Αθήνα 2009.
- Παπασταύρος Αναστάσιος, *Αλή Πασάς από λήσταρχος ηγεμόνας*, τόμ. 1^{ος}, Ιωάννινα 2013.
- Παρανίκας Ματθαίος, *Σχέδιασμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι των αρχών της ενεστώσης (ιθ') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολη 1885.
- Πάτσης Γ., *Η καταστροφή της Τσερέπολης*, Αθήνα 2007.
- Πλουμίδης Γεώργιος, «Κατάλογος Αρχείου Ιεράς Μητροπόλεως Πρεβέζης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 35 (2001), σ. 291-342.
- Προγουλάκης Γ., «Αγροτική οικονομία», στο *Ιστορία των Ελλήνων, τ. 8, Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1453-1821, ό. π., χ. χ.*, σ. 557-589.
- ———, «Στα εδάφη του Αλή Πασά: παραγωγή, γαιοπρόσοδος, κερδοφορία του χρήματος», *Τα Ιστορικά*, τχ. 32 (Ιούνιος 2000), σ. 73-88.
- Πρωτοψάλτης Ελευθέριος, «Συμβολή εις την Ιστορίαν Πρεβέζης και Πάργας (1798-1802)», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής εταιρείας της Ελλάδος*, 11 (1956), σ. 59-77.
- Σαββίδης Αλέξιος, «Η Τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα βραχεία χρονικά», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 25-43.
- Σαρρή Ελισάβετ, «Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17ο αιώνα έως τις μέρες μας», *ΠΧ*, τχ. 45-46, Πρέβεζα 2009, σ. 225-281.
- Σβορώνος Νίκος, *Το ελληνικό έθνος*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2004.
- Σιμόπουλος Κυριάκος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1800-1810)*, τ. Γ1, Αθήνα 1975.
- ———, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1810-1821)*, τ. Γ2, Αθήνα 1975.
- ———, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Β, Αθήνα 1984.
- Σιορόκας Γεώργιος, «Ευρωπαϊκά νομίσματα στις Ηπειρωτικές αγορές (1812–1814). Συγκρίσεις και διαπιστώσεις», *Δωδώνη* 13 (1984), σ. 189-225.
- ———, *Το γαλλικό προξενείο της Άρτας (1702-1789)*, διδακτ. διατριβή, Ιωάννινα 1989.
- ———, *Η εξωτερική πολιτική του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Από το Τιλσίτ στη Βιέννη (1807-1815)*, Ιωάννινα 1999.
- Σκιώτης Διονύσης, «Από ληστής πασάς, Πρώτα βήματα στην Άνοδο του Αλή Πασά των Γιάννινων (1750-1784)», *Θησαυρίσματα* 6 (1969), σ. 258-272.

- Σκλαβενίτης Σπύρος – Νικολάου Χρύσα, «Η δεύτερη κατάληψη της Πρέβεζας (1806) μέσα από τις αναφορές του πρόξενου της Επτανήσου Πολιτείας Νικολάου Ζαμπέλη», *Πρέβεζα Β΄, Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. ΙΙ, Πρέβεζα 2010, σ. 3-27.
- Σκλαβενίτης Ε. Τριαντάφυλλος, *Τα εμπορικά εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και της τουρκοκρατίας και η εμπορική εγκυκλοπαίδεια του Νικολάου Παπαδοπούλου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, *Μνήμων* (1990), σ. 5-130.
- Σμύρης Γιώργος, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822)*, Ιωάννινα 2004.
- Σταμούλη Ρόδη, «Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα (δεύτερο μισό 18^{ου} – αρχές 19^{ου} αιώνα)», *Πρέβεζα Β΄ Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας, (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, (επιμ. Νίκος Δ. Καράμπελας και Michael Stork), τόμ. Ι, Πρέβεζα 2010, σ. 307-314.
- ———, «Η Συνθήκη της Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) και η απήχησή της στα 1828», *MNE*, 5(1996), σ. 403-454.
- ———, «Ο αλφαριθμητισμός στην Πρέβεζα κατά τον 18^ο αιώνα (1742-1784)», *Ο Ερανιστής* 17 (1981), σ. 86-99.
- ———, «Πολιτικές κινητοποιήσεις των Πρεβεζάνων μετά τον «Χαλασμό» (1798-1801)», *MNE*, 6 (Αθήνα 2000), σ. 305-398.
- ———, «Το σωζόμενο Βιβλίο Ψηφοφοριών της Κοινότητας της Πρέβεζας (1795-1797)», *MNE* 12 (2016), σ. 389-461.
- Σταυρόπουλος Κ. Αριστοτέλης, «Οι επιδημίες της πανώλης στην Ήπειρο, την εποχή του Αλή πασά και η ανάπτυξη των μέτρων προφύλαξης και λοιμοκάθαρσης», *Γιάννινα-Ήπειρος 19^{ος} -20^{ος} αι., Ιστορία-Κοινωνία-Πολιτισμός, Πρακτικά Β΄ Επιστημονικού Συνεδρίου, Γιάννινα 2-3-4 Δεκεμβρίου 1988*, Γιάννινα 1993, σ. 223-254.
- Σφυρόερας Βασίλης, *Ήπειρος [1669-1821]*», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ΄, Αθήνα 1975, σ. 197-199.
- ———, «Οικονομία», στο Μ. Σακελλαρίου (επιμ.), *Ήπειρος, 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997, σ. 240-269.
- Τουρτόγλου Μενέλαος, «Το δίκαιο κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας», *ΙΕΕ*, τ. ΙΑ΄, Αθήνα 1975, σ. 110-117.
- Τσικνάκης Κώστας, «Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της βενετοκρατίας», στο Χρύσα Μαλτέζου (επιμ.), *Βενετοκρατούμενη Ελλάδα. Προσεγγίζοντας την ιστορία της*, Αθήνα – Βενετία 2010, τόμ. Α΄, σ. 21-81.
- Τσοποτός Δημήτριος, *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Βόλος 1912 (ανατ. Αθήνα 1983).
- Φλώρου Αθηνά, *Ο μπεκτασισμός στην Αλβανία*, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα 2016.

- Φωτόπουλος Κωνσταντίνος, «Ένα μπουγιουρντί του Αλή πασά σχετικό με την καταστροφή της Πρέβεζας», *ΗΕ*, τχ. 225, 226, 227 (1971), σ. 677-680.
- Χαρλαύτη Τζελίνα, Παπακωνσταντίνου Κατερίνα (επιμ.), *Η Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821, Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος, Αθήνα 2013.
- Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Ψαράς Ιωάννης, «Κατ' οίκον έρευνα στη Βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 1787», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Η Ιστορία της Πρέβεζας, Η Ιστορία της Πρέβεζας, (Πρέβεζα 23-24 Σεπτ. 1989)*, Πρέβεζα 1993, σ. 85-99.
- Ψιμούλη Βάσω, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 1998.

II. Ξενόγλωσσες και μεταφρασμένες στα Ελληνικά

- Anderson, M.S., *The Eastern Question (1774-1923). A study in international relations*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1966.
- Angelomatis-Tsougarakis Helen, *The Eve of the Greek British travellers' Perceptions of Early Nineteenth Century Greece*, Routledge, Λονδίνο – Νέα Υόρκη 1990.
- Baggally J., *Ali Pacha and the Great Britain*, Οξφόρδη 1938.
- Brandel Fernand, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β' της Ισπανίας*, μτφρ. Κλαίρη Μητσοτάκη, εκδ. MIET, τ. 1, Αθήνα 1991.
- Brondsted P.O., «Με τον Αλή πασά των Ιωαννίνων το φθινόπωρο του 1812», *Ο Αλή πασάς όπως τον γνώρισα – Οι μαρτυρίες δύο ταξιδιωτών*, εκδ. Ισνάφι, Ιωάννινα 2006.
- Buisson Dominique, *Encyclopédie dévoiliers*, Παρίσι 1994.
- Camus L.A., *Memoires du general Camus, Baron de Richemont, publiés par sa famille et ses amis*, Moulins 1858.
- Cvetkova Bistra, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαρχικού καθεστώτος από τα τέλη του ιστ' ως τα μέσα του ιη' αιώνα», στο Σπ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 87 – 112.
- Derruan Max, *Ανθρωπογεωγραφία*, μτφρ. Γ. Πρεβελάκης, εκδ. MIET, Αθήνα 2007.
- Fleming K.E., *Αλή πασάς ο Μουσουλμάνος Βοναπάρτης*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000.
- Frangakis-Syrret Elena, *The commerce of Smyrna in the eighteenth century (1700-1820)*, Athens 1992.
- Gibb H.A.R., Bowen Harold, *Η ισλαμική κοινωνία και η Δύση, 1^{ος} τόμ., Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ.-σχόλια Ηλίας Κολοβός, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.

- Inalcik Halil - Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α' 1300-1600, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008.
- ———, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας* (επιμ.), τ. Β' 1600-1914, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Μαρίνα Δημητριάδου, Αθήνα, 2011, [αγγλική έκδ. Κάιμπριτζ 1994].
- Johannes Imscher, «Η Νικόπολη στις περιηγήσεις ξένων ταξιδιωτών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Ηπειρωτών Κοινόν*, τομ. 1 (2005), σ. 33-58.
- Karanatsis Constantin, *Les marchés en Epire et leur univers, XVIIIe – XIXe èmesiècle*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université Paris, Panthéon – Sorbonne, τ. I – II, Παρίσι 1993.
- Kosmatou Eftychia, *La population des Iles Ioniennes, XVIIIe – XIXe siècle*, Université de Paris I – Panthéon Sorbonne, τ. 2, Παρίσι 1999.
- Leake W., *Travels in Northern Greece*, τ. 4, Λονδίνο 1835.
- Lieber F. – Wigglesworth E. – Dradford T.G., et al, s.v. Prevesa, *Encyclopaedia Americana, a popular dictionary of arts, sciences, literature, history etc.*, vol. X, Philadelphia 1832.
- Papakonstantinou Katerina, «The port of Messolonghi: spatial allocation and maritime expansion un the eighteenth century», *The Historical Review/ La Revue Historique* VII (2010), σ. 278-297.
- Stamoulis Rodi – Angelique, *Population urbaine et alpha bétisation en Grèce au XVIIIe siècle. L'exemple de Prévéd'après les actes d ses notaires*, αδημοσίευτη διδ. διατριβή, Université Paris IV, Παρίσι 1981.
- Stoianovich C. Traian., *Ελληνική οικονομική ιστορία, ΙΕ' - ΙΘ' αιώνας* (Σπ. Ασδραχάς), Αθήνα 2003, σ. 461-513.
- Sugar Peter, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία, 1354-1804*, τόμ. 1-2, μτφρ. Π. Χ. Μπαλουξή, τ. Α Αθήνα 1994.'

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΠΟ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΝΙΚΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΠΡΕΒΕΖΗΣ⁵³⁸

Φ. 165, Επιστολάριον ἤτοι ἀντίγραφα ἐπιστολῶν 1801-1816, φφ. 34.

1.φ. 1v-2r

Πρὸς τὸν κύριο Ἀναστάση Βελιανήτη

Μέ τήν παρόν (sic) μου πρῶτον μέν εἶμαι νά σᾶς φανερώσω τέσ καλές μας ὑγίειες καί δεύτερον νά ἐρωτήσω διά τήν περιπόθητην καί τῆς αὐθεντιάς της, ἔτι δέ νά σᾶς εἰδοποιήσω ὅπου μέ μεγάλην εὐχαρίστησιν ἀπόλαψη εἰς ἐτοῦτα τά μέρη τόν ἐδικόν μας Signor⁵³⁹ Πιέτρο Βελιανήτη.

Μέ τήν αὐθεντική του ἐτρατάρησα⁵⁴⁰ διά μέρη καί νερά τῆς Βενετίας, ὅπου ἔχετε πάει, ὅπως σᾶς ἔγραψε διά νά μᾶς πέμψετε μίαν κασέλα καί ὅμως δέν τήν εἶδαμε νά ἔλθῃ. Λοιπόν ἀδελφέ τώρα μέ τό κατανόδιόν του θέλετε μάθει καί ἀπό τόν ἴδιον τόν τρόπον ὅπου ἐσυμφωνήσαμε [...] εἰς μίαν κασέλα τριακόσιες λίτρες. Νά εἶναι σόρτες⁵⁴¹ δύο, καθὼς μιλήσαμε [...] Ἐτρατάρησα νᾶβρω μερικό ἀλεύρι ἀπό ἐκεῖνο ὅπου μᾶς ἔφερε ἐδῶ ἀλλά δέν ἐσυμφωνήσαμε καί τό ἐπρότεινε (;) σέ ἄλλον. [δυσανάγνωστη λέξι] // πῶς ἔχετε ἀκόμη ἔως εἴκοσι χιλιάδες ἀλεύρι. Ἐγώ τό θέλω τό [λ. δυσ.] παζάρι ἀπό γρόσια 100 τήν χιλιάδα διά νά μᾶς στείλετε τέσσερες ἢ πέντε χιλιάδες μέ μίαν μικράν διορίαν ἡμέρες 50. Στοχάζομαι εἰς τέτοιο παζάρι νά τό ἐπλερώσετε καλά. Λοιπόν ἐάν ἀγαπᾶς εἰς τό διάφορόν μου, καθὼς καί μένα καί πεις τοῦτο, δέν ἀμφιβάλω. Στείλέ μου τοῦτο διά νά κερδίσω καί ἐγώ κάτι ἐτοῦτες τέσ ὥρες ἀπό το χέρι σας [λ. δυσ.] δῶσέ μου δηλαδή πρὸς 5 γρόσια τήν [λ. δυσ.] καί μοῦ ἀπεκρίθη πῶς δέν ἔμπορεῖ νά δώσῃ τό λόγο του χωρίς τήν γνώμην τῆς αὐθεντίας σου. Εἰς τοῦτο, ἐάν ἀγαπᾶτε, φανερώσετέ μου. Ἐδῶ εἶναι ἐφέτο [λ. δυσ.] καί ποῦ νά κάμῃ τινάς ἀπό λάδι, διατί καθὼς εἶναι ὁ κόσμος χρειαζόμενος ἔμπορούσαμε νά τό ἐβροῦμε σέ καλό παζάρι⁵⁴². Ἡ αὐθεντική σας ἡξεύρω ὅπου κάνετε φρόνιμα (;). Ἐγιόμῃσα ἓνα διά πέντε. Νά κάμετε καί τοῦτο. Ἐγώ σᾶς λέγω πῶς εἶμαι. Νά πιάσετε ὅσον θέλομε ἀπό πέντε γρόσια τήν [λ. δυσ.]. Ἐγώ βάνω τόν [λ. δυσ.] καί τόν Ρεμπό Σταμούλη διά νά τό δώσετε κάτω στή Νάξο καί νά σᾶς τό στείλω αὐτοῦ. Ἡ αὐθεντία σας νά βάλετε τά καπητάλια⁵⁴³ καί νά τό ἔχετε εἰς τήν [λ. δυσ.] καί πουλώντας το νά μοῦ δίδετε καί ἐμένα μέρος ἀπό τό διάφορον πάλι ἓνα διά πέντε. [...] Νά μοῦ δίνετε ἡ αὐθεντία σας μίαν διετίαν προβιζιόν⁵⁴⁴ εἰς τοῦτο. Προσμένω ἀπάντησή σας διά [λ. δυσ.]. Ὁμοίως καί τό ἀλεύρι καί κερί, διότι ὅταν γνωρίζω ἀρμόδιον⁵⁴⁵ τόν καιρόν ἔρχομαι σωματικῶς νά κάμωμε τήν συμφωνίαν καί νά λάβω καί τά μετρητά.

⁵³⁸ Τα έγγραφα εκδίδονται με αποκατεστημένη την ορθογραφία και τη στίξη. Οι συντομογραφίες αναλύονται σιωπηρά.

⁵³⁹ κύριος (ιταλ. signore)

⁵⁴⁰ διαπραγματεύομαι, κάνω εμπόριο (ιταλ. trattare).

⁵⁴¹ είδη (ιταλ. sorta)

⁵⁴² αγορά· εδώ τιμή (τ. bazar)

⁵⁴³ κεφάλαια (ιταλ. capitolo)

⁵⁴⁴ προμήθεια (ιταλ.

⁵⁴⁵ κατάλληλο (λ. αρχ. ελλ.)

2.φ. 3v

Άρτα

Κύρ Ιωάννη Δελήμπαση

Πρέβεζα 24 Απριλίου 1801

Εἰς ἀπόκρισιν τῆς γραφῆς σας 18 τοῦ τρέχοντος, ὁποῦ ἐλάβαμε ἀπό τόν δοῦλον σας, λάβετε τὰς δύο κασέλας σαπούνι, ὁποῦ ζητᾶτε, ὁμοῦ καί τόν ἔσωθεν λογαριασμόν, εἰς τόν ὁποῖον θέλετε εἶδεῖ τόσον τοῦ κριτηρίου⁵⁴⁶ (;) ὅσον καί τοῦ δοτέρου τήν τιμήν. Ἐλπίζομε ὀγλήγορα νά σᾶς εἰδοῦμε εἰς τοῦτα τὰ μέρη, ὡς γράφετε, ἀλλέως περικαλοῦμε κομίζετέ μας τα γρόσια ὁποῦ ὁ ἴδιος λογαριασμός διαλαμβάνει, καί προστάξετέ μας.

3. φ. 3v-4v

Τοῦ ιδίου

Ταῖς προάλες, ὁποῦ ἀπεράσατε εἰς ἐτούτα τὰ μέρη, στοχαζόμενος νά σᾶς βρῶ μίαν ὥραν ἀναπαυόμενον ἀπό φροντίδες, διά νά σᾶς συγκοινωνήσω τήν ἐνθερμον ἐπιθυμίαν μου, ἐμποδίσате χωρίς ἐγώ νά ἀπολαύσω τήν εὐχαρίστησιν. Διά τοῦτο παρακαλοῦμε νά σᾶς τήν φανερώσω διά μέσον τῆς παρούσης μου. Σᾶς ὁμολόγησα ὁποῦ ἐγώ ἐκράτησα ἀπάνω μου τήν // φάμπρικα⁵⁴⁷ τοῦ σαπουνιοῦ τήν ὁποίαν εἶχαμε συστήσει. Λοιπόν, ὄντας ἀρκετά πληροφορημένος εἰς τήν τιμήν καί προκοπήν σας, μάλιστα διά τήν πούλησίαν τοῦ αὐτοῦ, ἰδοῦ ἀγάπαγα νά συντροφεύσουμε. Ἐχω ἄξιον μάστορα ὁποῦ νά ἀρχίσῃ διά νά δουλεύῃ τήν φάμπρικα εἰς τήν ἐρχομένην ἐσοδείαν. Τό ἐργαστήρι καλότερα ἤξεύρετε, ὁποῦ εἶναι ἐπὶ τούτου ἀρμόδιο διά τήν τέχνην. Τά ἐργαλεῖα εἶναι ὅλα ἔτοιμα καί μετρικὴ καλιά ἤξεύρετε, ὅλα διατιμώμενα διά γρόσια 600 τζίρκα⁵⁴⁸. Ὅμως κάμνει χρεῖα διά τό παρόν διά ἄλλο τόσο καπιτάλι διά νά προβλέψωμε πρό καιροῦ καί ἄλλα καλιά καί ἀσβέστη νά μᾶς λείψῃ τόν χειμῶνα, ὅτι αὐτά εἶναι τὰ πλέον ἀναγκαῖα εἰς ταῖς φάμπρικαις. Πλήν, ἐάν ἡ τιμότης σας ἀγαπᾶτε τήν συντροφίαν μου, καθώς καί ἐγώ τήν αὐθεντίαν σας, φανερώσατέ μου τήν γνώμην σας καί ἐτότεθ θέλομε ἀγροικηθεῖ⁵⁴⁹ καλιότερα. Ἡ τιμότης σας μέ τήν προκοπήν σας εἶμαι βέβαιος ὁποῦ ἀρκετά γνωρίζετε αὐτήν τήν ἐπιχείρησιν καί τὰ διάφορα ὁποῦ αὕτῃ ζητεῖ· μάλιστα, ὡς ἐπεράσατε ἐτότεθ, θέλετε ἔχει ἀναγκαίως τήν ἐγνωίαν διά νά μᾶς στείλετε τό πρᾶγμα τῆς φάμπρικᾶς σας διά // τό κοινόν ὄφελος. Ἐγώ στοχάζομαι ὅτι ἐτούτῃ νά εἶναι μία καλή ἐπιχείρησις, νά τήν κάμετε μάλιστα εἰς ἓνα εἶδος, ὁποῦ εἰς αὐτόν τόν τόπον ἔχει τήν τράβηξίν⁵⁵⁰ του, καί ὡς ἡ τιμότης σας ἔχετε τήν τάξιν καί γνωρίζετε τούς ἀγοραστάδες ἡμπορεῖτε καλότερα νά γνωρίζετε τὰ καπιτόλια σας, μέ ἐκεῖνα τὰ διάφορα ὁποῦ ποθεῖτε. Τέλος πάντων, στοχάζομαι περιττόν νά σᾶς σημειώσω περί τούτου περισσότερον διότι ἡ αὐθεντία σας καλότερα γνωρίζετε καί μὴν ἔχοντας ἄλλο διά τό παρόν μένω εἰς τήν τιμίαν σας ἀπόκρισιν, ἐάν εἶναι νά ὀρδινάρετε⁵⁵¹ τήν [λ. δυσ.] εἰς Μάλτα καί εἰς Μεσσήνα, ὅθεν καλιότερα τό γνωρίζομε, ἀλλέως νά στρέψω εἰς ἄλλον φίλον ἀπό ὁποῖον προτιμῶ τήν τιμότην σας καί σᾶς κράζωμε.

Πρέβεζα 6 Αὐγούστου 1801

⁵⁴⁶ δικστήριο (λ. αρχ. ελλ.)⁵⁴⁷ εργοστάσιο, βιοτεχνία (ιταλ. fabbrica)⁵⁴⁸ περίπου (ιταλ. circa)⁵⁴⁹ συνεννοηθεί⁵⁵⁰ ζήτηση⁵⁵¹ διατάζετε, κανονίζετε (ιταλ. ordinare)

4. φ. 5r

Μάλτα Τιμιώτατε κύριε Δημήτριε Γκνούρτζη καί (;)

Πρέβεζα 11 Σεπτεμβρίου 1801

Ίδού σᾶς συντροφεύω μέ τό παρόν μπαστιμέντο⁵⁵² καπετάν Παναγιώτη Κατακαλοῦ, μέ μπαντιέρα⁵⁵³ ὀθωμανική, ὀνομαζόμενο ὁ «Ἅγιος Σπυρίδων», ξύλα τῆς φωτιᾶς ὀργιές βενετικές ἑκατόν ἑβδομήντα, ἀριθ. 170, εἰς περιλαβήν σας διά λογαριασμόν τοῦ κύρ Νικολάου Μπενιζελόπουλου τά ἀδελφία ἀπό Ζάκυνθο, καί σᾶς περικαλῶ εἰς τό καλιότερο διάφορόν τους, καθὼς σᾶς γράφει ὁ ἴδιος, καί θέλει σᾶς εὐχαριστήσῃ ὁ ἀδελφός του, κύρ Ἰωάννης, ὅπου μέ τό ἴδιον καράβι ἔρχεται διά αὐτοῦ, ὅστις βασιτᾶ μαζύ του τό κοντράτο⁵⁵⁴ διά νεγκόζιο⁵⁵⁵ καί τήν πόλιτζα⁵⁵⁶ διά κάρικο⁵⁵⁷ καί μέχρις νεωτέρου εἰς τήν ἀπόκρισίν σας.

Ἰωάννης Μίλας

P. S. Ἔστω εἰς εἰδῆσίν σας ὅπου ὁ καπετάν Κατακαλός εἰς τόν κάρικόν του ἔκαμεν ἡμέρες πέντε καί ἔλαβε ταῖς ὁμοίους 170 καί τήν Κυριακήν ἐπῆγε καί στιβάζουν φόρτωμα.

5. φ. 5v-8r

Ζάκυνθος Πρός τόν ἡγαπημένον Κύρ Νικόλαον Μεντζελόπουλον καί ἀδελφία του

Πρέβεζα 10 Ὀκτωβρίου 1801

Ἀποκρίνομαι εἰς τήν τιμίαν σας, 3 τοῦ τρέχοντος, ὅπου σήμερον μετά χαρᾶς ἔλαβα. Εἶδα εἰς αὐτήν ὅτι νά ἐλάβετε ταῖς 2 προτήτερές μου, 14 Αὐγούστου καί 12 Σεπτεμβρίου, μηνῶν ἀπερασμένων. Εὐχαριστῶ τήν ἀδελφικήν σας ἀγάπην διά ταῖς γενναῖες ἐζημπατζιόναις⁵⁵⁸ μου κάμνετε δεόμενος τοῦ παναγάθου Θεοῦ ἵνα μέ ἀξιώσῃ διά νά ἀποδείξω πλέον καθαρά τήν ἔνθερμον ἀγάπην, ὅπου μεριτεβολταμέντε⁵⁵⁹ θρέφω πρός τήν φαιμέλιαν καί ἀδελφότητά σας, περικαλώντας σας ἀναμφιβόλως νά πιστεύετε ὅτι καί εἰς τοῦτα τά μέρη ἔχετε ἄλλον τέταρτον ἀδελφόν, ὥσπερ τοὺς ἡγαπημένους μου Κυρ Δημήτριον καί Ἰωάννην, τῶν ὁποίων τό κατενόδιον μετ' ἀνυπόμονον ἐπιθυμίαν προσμένω νά ἀκούσω τό γληγορότερον.

Εἶδα ὅτι ἀπό αὐτοῦ δέν εἶναι δίκαιον νά λάβωμε τόν ἐπιθυμητόν μᾶστορα, οὔτε ἀλάθητον ἀπόκρισιν ἀπό Φιλιατρά, ὅθεν ἐγράψατε. Καί αὐτό δέν μέ θλίβει, μᾶλλον μέ χαροποιεῖ τό σῶφρον πρόβλημα (;) ὅπου μου κάμνετε πῶς ἡμποροῦμε νά τόν λάβωμε ἀπό Κρήτη, διά τόν ὅποιον μου ζητεῖτε γνώμην ἐάν συντρέχω⁵⁶⁰ νά γράψετε ἐκεῖ διά νά μᾶς ἔλθῃ ὁμοίως καί ἀπό Τριέστι τό ἀναγκαῖον καράβι. Ἐγὼ ἀδελφέ δέχομαι μετὰ

⁵⁵² καράβι (ιταλ. bastimento)

⁵⁵³ σημαία (ιταλ. bandiera)

⁵⁵⁴ συμβόλαιο, σύμβαση (ιταλ. contratto)

⁵⁵⁵ εμπόριο (ιταλ. negozio)

⁵⁵⁶ συναλλαγματική (ιταλ. polizza)

⁵⁵⁷ φορτίο (ιταλ. carico)

⁵⁵⁸ εκδουλεύσεις, εξυπηρετήσεις

⁵⁵⁹ δίκαιπλογημένα// ειλικρινά (ιταλ. meritamente)

⁵⁶⁰ συμφωνώ (λ. αρχ. ελλ.)

χαρᾶς τὴν προποζητιόν⁵⁶¹ σας, διότι ἐλπίζω εἰς // τὴν θεῖαν πρόνοιαν νὰ εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου μέρους μέ τό νά συστήσωμε κοινό τό νεγότηζιο. Καί τί καλύτερην εὐτυχίαν ἤμποροῦμε νὰ ἐπιθυμήσωμε τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἀδελφέ, ὅπου νὰ λάβωμε μάστορα Κρητικόν καί νὰ ἀνοίξωμε πλέον πλουσίαν τὴν φάμπρικα εἰς τοῦτον τόν τόπον, ὅπου εἶναι τό κλειδί τῆς Ἀρβανιτιᾶς ὅλης; Καί ἂν ἡμεῖς ἀποτύχωμε τέτοιαν καλὴν τύχην, μάλιστα μέ τά λάδια τοῦ τόπου, ὅπου ὡς λεπτότατα πρέπει νὰ βγάζουν ὄχι διαφορετικό πρᾶγμα ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς Κρήτης, νομίζουν φόρσε⁵⁶² οἱ Ζακύνθιοι καί οἱ Μωραῖτες νὰ ἰδοῦν πλέον πραγματευτάδες⁵⁶³ εἰς ταῖς φαμπρικές των; Ὅχι βέβαια, κανεὶς δὲν θέλει τοὺς ματαπάρει⁵⁶⁴ τό καράβι. Ὅμως, ἀδελφέ, γράψε τό γληγορότερο εἰς Κρήτη διὰ νὰ μᾶς ἔλθῃ ὁ μάστορας, ὁμοίως καί εἰς Τριέστι διὰ τό ἀναγκαῖον καζάνι, ὅσον μεγάλο σᾶς φανεῖ εὐλογο καί ὅπως ἀγαπᾶτε, οὕτως συμφωνοῦμε διὰ τὴν συνδρομήν. Ἀγκαλᾶ⁵⁶⁵ καί νὰ τό στοχάζωμε περιττόν εἰς τὴν προκοπὴν σας, ἐγὼ κάμνω τό χρέος μου εἰς τό νὰ σᾶς φανερώσω ὅπου ἐτοῦτος ὁ τόπος εἶναι ἐπὶ ταυτοῦ δοσμένος διὰ τέτοιαν φάμπρικα, διότι λάδια ὅπου εἶναι τό πλέον ἀναγκαῖον εἶδος τῆς φάμπρικας, μάλιστα εὐμορφώτατα ἐβγάξει ὁ τόπος καί ἤμποροῦμε νὰ τὰ ἔχωμε εἰς καλὰ παζάρια. Τὰ ξύλα ὁμοίως εἶναι φθηνότερα. Διὰ κάλιον (;) καί λατρώνες ἤμποροῦμε νὰ τὰ ἔχωμε ἀπὸ τοὺς τόπους ὅπου τὰ ἐβγάζουν // καθὼς καί αὐτοῦ. Περιπλέον⁵⁶⁶ διὰ τὴν πούλησιν τοῦ πράγματος⁵⁶⁷, κάθε πραγματευτὴς Ἰωαννίτης καί Ἀρτηνός δὲν θέλει προτιμήσῃ βέβαια ταῖς φάμπρικαῖς τῆς Ζακύνθου καί Μορέως, οὔτε καμίαν ἄλλην καί νὰ ὑποφέρῃ τὰ κίνδυνα καί χασομέρια τοῦ πελάγου καί νὰ πάγῃ νὰ ψωνίσῃ ἐκεῖ ὅποταν ἐβρίσῃ ἀπὸ τό ἴδιον πρᾶγμα, μάλιστα καλύτερον, εἰς τὴν πόρταν τοῦ ὀσπιτίου του, εὐχαριστημένος νὰ τό πληρώνῃ καί κάτι περισσότερον.

Μὴν ἀμελήσετε, τέλος πάντων, οὔτε ὀκνήσετε⁵⁶⁸ κανέναν κόπον εἰς τό νὰ γράψετε τόσον εἰς Κρήτη, ὅσον καί εἰς Τριέστι, ὅτι ἡ χασομέρια μας προξενεῖ ζημίαν, μάλιστα τὴν παροῦσαν ὥραν τῆς ἐσοδείας. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἀληθὴς γνώμη καί εὐχαρίστησίς μου. Εἶδα τὰ τρέχοντα παζάρια τοῦ σαπουνιοῦ. Ἐδῶ πουλιῶνται πρὸς παράδες 32 τὴν ὀκά. Καλιὰ τῆς Σικελίας, συμφορότατη (;), ὡς καί ἐγὼ ἔχω, ἡ ὁποία μοῦ ἐκόστισε εἴκοσι (;) γρόσια τό καντάρι. Φανερώσατέ μου καί αὐτίνης τὰ παζάρια.

Ἀπὸ τό λάδι ἐδῶ πρό καιροῦ ἔπιασαν πρὸς γρόσια 20 ἕως 21 τὴν βαρέλα καί εἰς τὰ ἴδια παζάρια τρέχει, ἐπειδὴ εἶναι ἔλειψις ἀγοραστάδων. Θέλει καί 4 τὰ ἑκατό διὰ δουγᾶνα⁵⁶⁹. Ὅθεν, ἐάν ἀγαπᾶτε, προστάζετε καί θέλετε μέ εὔρει τῆς ἐπιθυμίας σας πρόθυμον. Οἱ γονεῖς μου ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς εὐγενεῖς χαιρετισμούς σας καί ἐγὼ μέ ὅλην τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην σᾶς κράζωμεν.

P. S. Θέλω πέμψῃ ταῖς περικλεισμένες διὰ Μάλτα, γιὰ καράβι ὅπου ἐτοῦτες ταῖς ἡμέρες μισεύει⁵⁷⁰ διὰ ἐκεῖ. //

Περικαλῶ πέμψατέ μου 500 λίτρες σίδηρον λάμα τῆς Ρουσίας. Νὰ εἶναι ἀπαλὸ εἰς τόσα κομμάτια ἀπὸ δέκα ἕως δεκαπέντε λίτρες τό ἓνα, καί 100 λίτρες ἀτζάλι,

⁵⁶¹ πρόταση (ιταλ. proposizione)

⁵⁶² δυνατό, (ιταλ. forza) ἢ αναγκαστικό (ιταλ. forzato).

⁵⁶³ εμπόρους

⁵⁶⁴ ξαναπάρει

⁵⁶⁵ αν και, παρόλοπου

⁵⁶⁶ επιπλέον

⁵⁶⁷ εμπορεύματος

⁵⁶⁸ μη διστάσετε να χρησιμοποιήσετε (ρήμα οκνώ, λ. αρχ. ελλ.).

⁵⁶⁹ τελωνεῖο (ιταλ. dogana)

⁵⁷⁰ φεύγει, αναχωρεῖ

γράφοντάς μου πόθεν νά σᾶς ἐμβάσω τό ἥμπορτά⁵⁷¹ καί τοῦτα νά τά ἔχω τό συντομότερον, ὄντας ὑστέρησις εἰς τόν τόπον.

Πέμψατέ μου καί 10 λίτρες βαμπάκι, ἀπό τό καλιότερον ὁποῦ δίνει ὁ τόπος, καί ἓνα ζευγάρι χτένια ἀπό τά θαυμαστά τοῦ [λ. δυσ.] διά τό σπίτι.

N. Γ.

Γράφω μέ ἀλλουνοῦ χάρη, ἐπειδή εὐρίσκομαι εἰς τό κρεβάτι μέ τήν θερμὴν καί κονφινμάρω⁵⁷² τῶν ἄνωθεν, τῶν ὁποίων στοχάζομαι ἕως τώρα νά ἐλάβετε τά νέα τῆς Ἀγίας Μαύρας⁵⁷³. Σᾶς περικλείω τήν ἔσωθεν, ὁποῦ μέ εὐχαρίστησίν μου, μοῦ ἐσυντρόφευσεν ὁ κύρ Ἰωάννης, ἀδελφός, τόν ὁποῖον ἐλπίζω [λ. δυσ.] καί τον Signor Δημήτριον, ἐλπίζω νά ἀπολαύσω ὀγλήγορα εἰς αὐτά τά μέρη.

Ὅσον μέν διά τόν Κρητικόν μάστορα, σᾶς ἔγραψα ἄρκετά μέ τήν ἄνωθεν καί ἄμποτες⁵⁷⁴ νά ἔλθῃ διά τό κοινόν ὄφελος, τό ὁποῖον ἐλπίζω βέβαιον ἀπό τήν θεῖαν πρόνοιαν διά τήν φήμην τοῦ πράγματος ὁποῦ θέλει ἐβγάλωμε. Διά δέ τήν συντροφίαν χαίρομαι καί τήν δέχομαι μετὰ χαρᾶς, τόσον διά τήν τιμήν, σέβας καί ἀγάπην, ὁποῦ ἀσφαλῶς προσφέρει εἰς τήν ἀδελφότητά μου, ὅσον καί διά τήν ποζητζιόν⁵⁷⁵ τῆς πιάτζας αὐτίνης καί ἐτούτης, προβλέποντας ὁποῦ θέλει ξενίζομαι⁵⁷⁶, καί ἄλλα πολλά καί ὠφέλιμα νεγότηζια. Ἡ συντροφία μέ ἀρέσει. Κατά τήν γνώμην μου νά // διαμοιρασθῇ εἰς τρία μητρίδια ὅμοια, ἥγουν ἓνα διά τον Κρητικόν μάστορα καί δύο διά τους καπιταλίστας⁵⁷⁷. Ἡ τιμιότης σας νά βάλετε δύο μητρίδια ἀπό τά καπιτάλια καί ἓνα ἐγὼ διά τόν κόπον καί [λ. δυσ.]. ὁποῦ πρέπει νά κάμνω καθημερινῶς εἰς τό νεγότηζιο. Ἐγὼ θέλω εἶμαι πάντοτε εἰς τό μαγαζί νά φροντίζω διά τήν πούλησιν καί ἀγοράν τοῦ κάθε εἵδους, ἀναγκαίου διά τήν φάμπρικα, ὁμοίως νά κρατῶ τοὺς λογαριασμούς διά φῶς τῆς συνδροφίας⁵⁷⁸. Τόσον πολὺ καπιτάλι δέν χρειάζεται διά τό παρόν. Φθάνουν μόνον γρόσια χιλιάδες τρεῖς καί ἂν ὅ,τι προσέτι χρειασθῇ ἀγρικώμεσθε⁵⁷⁹. Διά τό καζάνι σᾶς ἔγραψα νά παραγγείλετε εἰς Τριέστι ἀπό ἐκείνην τήν μεγαλότητα ὅπου ἤιελε σᾶς φανεῖ εὐλογον. Ἐγὼ λέγω τήν γνώμην μου νά γένῃ ὅπου νά δουλεύῃ μέ λάδι πέντε ἕως ἑξ βαρέλες καί πάλιν ὅπως σᾶς ἀρέσει. Διά τήν ὑπόθεσιν ὁποῦ μή συμφωνεῖτε μέ τήν γραφήν στίς 21 τοῦ ἀναπνέοντος⁵⁸⁰, ἰδοὺ νά σᾶς φανερώσω. Οἱ μαστόροι συνηθίζουν νά ἔρχονται εἰς τοῦτα τά μέρη μετὰ τές 14 τοῦ ἐρχόμενου Νοεμβρίου. Ἐτότε θέλω συνομιλήσει καί θέλω σᾶς φανερώσει καταλεπτῶς τό παζάρι των καί τόν καιρόν ὁποῦ ἥμποροῦν νά ἐτοιμασθῇ. Ἐχω εἶδησιν ὁποῦ αὐτές λέγονται μαδάρια⁵⁸¹ ἀπό τρεῖς ὀριές 2:2 καί 2 καί ἔτζι εἶναι, ὡς γράφετε, τριῶν λογιῶν. Αὐτά ἐδῶ καί τέσσαρους χρόνους τά ἔκανε ἓνας μου φίλος πρὸς γρόσια 50 τά τρία // κομμάτια. Τώρα θέλει κοστίσουν κάτι περισσότερον διότι οἱ λόγγοι ἐμάκρυναν ἀπὸ το παραθαλάσσιον καὶ εἶναι συνήθεια νά ἐτοιμάζονται εἰς τόν [λ. δυσ.] ἕως ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἀπριλίου ἢ καί ὀγληγορότερον. Ὅμως ἐάν εἰς τοῦτο συντρέξετε, ὁμοίως καί εἰς τό ἄλλο, καθὼς δέν δυσπιστίζω, ἐλπίζω

⁵⁷¹ Μάλλον το ποσό για την εισαγωγή εμπορεύματος (ιταλ. importare// importato).

⁵⁷² επιβεβαιώνω (γαλ. confirmer)

⁵⁷³ Η Λευκάδα

⁵⁷⁴ μακάρι

⁵⁷⁵ κοινωνική θέση (ιταλ. posizione)

⁵⁷⁶ φιλοξενούμαι (λ. αρχ. ελλ.)

⁵⁷⁷ κεφαλαιούχους επενδυτές (ιταλ. capitalista)

⁵⁷⁸ συντεχνία

⁵⁷⁹ συνεννοούμεστε

⁵⁸⁰ του τρέχοντος μηνός

⁵⁸¹ τα μαδέρια

νά ανταμωθοῦμε καί τότες θέλομε ἀγροικηθεῖ γιά τό ἰντερέσι⁵⁸². Τόσον πρός εἶδησίν σας καί μένω εἰς τήν καθαρήν ἀγάπην καί προσταγήν.

Πρέβεζα 27 Οκτωβρίου 1801

6. φ. 8r-9r

Τοῦ ἰδίου Μεντζελόπουλου – 4 Νοεμβρίου 1801

Μέ ἄλλη μου, εἰς τάς 27 ἀπερασμένον, ἀποκρίθηκα εἰς τήν ἐδικήν σας, 21 τοῦ αὐτοῦ, τόσον διά τήν ὑπόθεσιν σαπουνιοῦ, ὅσον καί διά τήν τῶν ταβλῶν καί διά μίαν καντήλα. Ἰδοῦ σᾶς περικλείω κόπιαν⁵⁸³ ἀπό τό παρτίδο⁵⁸⁴ ἐκείνης τῶν ταβλῶν, διά τές ὁποῖες περιπλέον σᾶς λέγω ὅτι χθές μοῦ ἔτυχε ἀπό τοῦτα; ἕνας μάστορας ὅπου τές ἐβγάζει, ὁ ὁποῖος δέν εἶχεν πάγει εἰς τόν τόπον του. Ὁμίλησα μέ αὐτόν καί μοῦ ὑποσχέθη νά τές βγάλει, πέρ ἄλτρο⁵⁸⁵ δέν μοῦ εἶπε παζάρι, ἐάν δέν ἀνταμώσῃ τοὺς συντρόφους του, τοὺς ὁποῖους ἀκαρτερεῖ, ὡς σᾶς ἐπρόγραψα, μετά τές 14 τοῦ παρόντος. Ἡ τιμιότης σας ἐλπίζω νά κοπιάσετε ἕως ἐδῶ καί διά τές δύο ὑπόθεσες, ἀλλέως φανερώσατέ μοι τήν ποσότητα τῶν ταβλῶν διά νά τοὺς εἰπῶ καί οὕτως, παίρνοντας ἀπό αὐτούς τήν τελείαν ἀπόκρισιν μέ τό παζάρι τους, νά σᾶς φανερώσω καταλεπτῶς⁵⁸⁶, ὡς γράφετε. //

Τώρα ἀποκρίνομαι εἰς τήν ἐτέραν σας, 24 τοῦ ἀπελθόντος, ὅπου εἰς τάς 29 τοῦ αὐτοῦ ἔλαβον, μέ τήν ἐγκεκλεισμένην ἀπό Χανιά, ὅπου περιέχει διά τόν ἐρχομόν τοῦ μαστόρου, τόν ὁποῖον ἐχάρηκα καί πάγει καλά. Τῇ ἀληθεία, ὅσην χαράν μοῦ ἐπροξένησεν ἡ συνδροφία σας, ἄλλην τόσην μοῦ ἔφερεν ἡ χαροποιά εἶδησις μοῦ δίδετε μέ τήν ἄνωθέν σας πῶς θέλετε νά ἔλθῃ ἐδῶ ἕνας ἀπό τά ἀδέλφια σας διά νά παρασταῖν εἰς τό νεγότηζιον καί νά συνβοηθᾷ τόν μάστορα. Λοιπόν τό ἀγαπῶ καί ἐγώ νά ἔλθῃ διά τήν συνοδείαν, διά τήν συνβοήθειαν καί εἰς τόν ἴδιον καιρόν, διά ὅλα τά δίκαια. Καί τότες, ὁμοιάζοντας ὁ κόπος, ὁμοιάζομε καί τό καπιτάλι, ἐπειδή δουλεύσωμε καί οἱ δύο ὅμοια. Ἡ δογάνα τούτη πουλιέται ἀπό τόν Ἀμπντουλά μπέγη. Λέγω τόν πολίτη, ὅπου ἔχομε, καί ὄχι ἀπό τόν πασᾶ. Ὅταν εἶναι ὁ Sigmor Δημήτριος ἐδῶ ἡμποροῦμε καλότερα νά πάρωμε ὀμπρός εἰς κάθε ἄλλον διά τές βίστες⁵⁸⁷ τοῦ νεγοτζίου μας. Ἐγώ ἔχω χάρισμα ἀπό τόν Μπέη ἐφέντη εἰς τό νεγοτζιο ἀπάνω ἕνα τά ἑκατό μπασιά⁵⁸⁸ καί ἕνα βγασιά⁵⁸⁹! Εἶδα ὅτι ὀρδινάροντας τό κακάβι εἰς Τριέστι⁵⁹⁰ νά ἔλθῃ εἰς παράδοσίν μου, πέρ βίας Κορφῶν, ἕως λίτρας 130, ὅπου νά παίρνη μέ βαρέλες 12, καί, βάνοντας τές συνηθισμένες τάβλες, νά παίρνη 25, Ἐτοῦτο θέλει ὁμοιάσει μέ ἐκεῖνο τῆς Κρήτης καί ποῦ νά τό βάλωμε, ἀδελφέ, ἐπειδή εἶναι πάρα μεγάλο, ἐπειδή διά νά παίρνη βαρέλες 12 τήν καζανιά, ἔπρεπε νά ἔχομε // βλησίδα⁵⁹¹ ἀπό πουγγία 30 ἀλμάκο. Ἐτοῦτο δέν φθάνει, ἀλλά δέν ἔχομε οὔτε τόπον πού νά τό βάλωμε. Μᾶς φθάνει διά τό παρόν νά παίρνη μέ τές τάβλες ἕως 8 βαρέλες διατί θέλει ἐβγάζει δύο κακαβιές τήν ἐβδομάδα διά νά ἔχῃ καιρόν νά σβύνη εἰς τά καλούπια

⁵⁸² τόκος (ιταλ. interesse)

⁵⁸³ αντίγραφο (ιταλ. copia)

⁵⁸⁴ παραγγελιά, ποσότητα εμπορεύματος, παρτίδα (ιταλ. partita).

⁵⁸⁵ ὁμως, εντούτοις (ιταλ. peraltro)

⁵⁸⁶ λεπτομερώς

⁵⁸⁷ εικόνα, ὄψη, παρουσία (ιταλ. vista)

⁵⁸⁸ εισαγωγή

⁵⁸⁹ εξαγωγή

⁵⁹⁰ Η Τεργέστη

⁵⁹¹ τουλάχιστον (ιταλ. almanco)

καί νά κασελιάζεται⁵⁹². Διά νά μὴν χασομερίση ὁ μάστορας, ὅταν ἔλθῃ ἐδῶ, ἐπειδὴ ἐγὼ δὲν ἔχω κακάβι διὰ νά σβήσωμε, πασχίσατε μήπως δανιστεῖτε κανένα ἀπ' αὐτοῦ καί μέ τόν ἐρχομόν του ἄς τό φέρῃ. Ἐγὼ ἐτοιμάζω κάθε ἀναγκαῖον. Τό μαγαζί εἶναι ἔτοιμο καί κάθε ἄλλο ἐργαλεῖον ὅπου χρειάζεται εἶναι ἐξωπίσω. ὅπου συνεμπάζω⁵⁹³ τόν ἀσβέστη. Διά τό παρόν δὲν μᾶς χρειάζεται ἄλλο ἀπ' αὐτοῦ, πάρεξ ἡ παρησίασῖς σας διὰ τὴν περαίωσιν τοῦ ἀναμεταξύ κοντράτου⁵⁹⁴, ὁ κοινός μάστορας καί τό κακάβι διὰ νά κάμωμε ἀρχήν. Τό σίδηρον καί ἀτζάλι ἄς λείπουν διατί εἶναι ἀκριβό. Ὅταν τύχῃ ἀπὸ καράβι φθηνότερο, στείλε μας καί περισσότερον διὰ νά ἔχωμε τό διάφορον τῆς δουγάνας. Καί ἐδῶ τέσ ἴδιες νοβιτές ἔχομε, ὅχι περισσότερον. Τό κόστον τῆς καλιαῖς⁵⁹⁵, ὅπου ἔχω, εἶναι πρὸς γρόσια 14 τό καντάρι. Θέλει μοῦ κοστίζει καί φθηνότερα μέ τὸν τρόπον ὅπου θέλομε νά μεταχειρισθῶ, στέλνοντας ἓνα καράβι μέ ζύλα εἰς Μάλτα.

7. φ. 9v-10v

Πρὸς τὸν Signor Μπενιζελόπουλον

Εἰς τὴν πρώτην τοῦ τρέχοντος μέ κάποιον Ἀναγνώστη Ἀρνή, φίλον τοῦ ἐδικοῦ μας Μίλα, σᾶς ἔπεμψα γραφὴν μου καί τὰ ψάρια μου ἀπαραγγέλετε. Αὐτός μέ τὴν βάρκα ὅπου εἶχα φορτωμένη βρώμῃ ἀπὸ ἐναντιότητα⁵⁹⁶ τοῦ καιροῦ ἔμαθα πῶς ἀπέρασε εἰς Κορφούς καί ἐκεῖ νά ἐπούλησε τό κάρικόν⁵⁹⁷ του, ἀντὶς νά ἔλθῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἤξεύρω ἐάν σᾶς ἔστειλε τὰ ψάρια, ὅμως ἐπιθυμῶ νά τό μάθω ἀπὸ γραφὴν σας. Μὲ ἄλλην μου προτιήτηρην σᾶς ἔγραψα εἰς πλάτος περὶ τῆς κοινῆς ὑποθέσεως, ἀνυπόμονος νά σᾶς εἰδῶ εἰς ἐτοῦτα τὰ μέρη. ὅθεν σᾶς περιμένω μέ ὅσα εἰς αὐτὴν σᾶς ἐσημείωνα ἐξόχως τέσ καπάσες⁵⁹⁸, οἱ ὁποῖες ἄς εἶναι καί μικρότερες ἀπὸ τέσ βαρέλες πάντα, ὅπου σᾶς ἔγραψα προλαβόν, ἤγουν ἀπὸ 3 ἕως δέκα. Αὐτές ἔχουν μεγάλην τράβισιν⁵⁹⁹ κατὰ τό παρόν καί ἡμποροῦμε νά ἀπολαύσωμε διάφορον. Ὁ Κρητικὸς μάστοράς μας ἐλπίζω ἂ σᾶς ἦλθε ἕως τώρα ἢ νά τόν ἀκαρτερεῖτε μέ πρώτην εὐκαιρία, ἀλλέως καί εἶναι καμία ἐναντιότητα ὅπου δὲν τὴν θέλω οὔτε ἀπανδέχω⁶⁰⁰, κάμετε νά λάβωμε ἀπὸ τὸν Πύργο κάποιον Χριστόφορον Δημουλιά, ἐκεῖνον τὸν ἴδιον ὅπου εἶχαμε πέρισυ ἐδῶ, ὁ ὁποῖος ἔχει καί τό καζάνι του χωρὶς // νὰ γκρεμίζωμε ἄλλο νοικιάρικο. Πάλιν κάμετε ὅπως καλιότερα γνωρίζετε, σᾶς λέγω μόνον νά πασχίσετε τό γληγορότερο διὰ νά μᾶς ἔλθῃ ὁ μάστορας διότι ἡ χασομέρια μᾶς προξενεῖ ζημία, μάλιστα τώρα, ὅπου τὰ λάδια εἶναι φθηνὰ καί ἡμποροῦμε νά πιάσωμε καί γλυκὰ παζάρια⁶⁰¹.

Σήμερα ἦλθαν οἱ μαστόροι ὅπου βγάζουν τίς τάβλες. Ὁμίλησα μέ κάποιον μάστορο Νικόλα Σίδερη, μόνον μπουλούκι⁶⁰² ὅπου δηλαδή μέ τό πλερώνει (;) γιὰ τὰ γνωστά μαδέρια χιλιάδες τρεῖς ὅπου μοῦ χρειάζονται, ὁ ὁποῖος μοῦ ὑποσχέθη νά τὰ βγάλῃ εἰς τό Μακρυνόρι καί νά τὰ ἐτοιμάσῃ διὰ μπαρκάρισμα εἰς ὅλον τὸν μέλλοντα Μάϊον. Ὁ μάκρος τους ὅπου ἡμπορεῖ νά εἶναι πρώτης, δεύτης καί τρίτης, ἀπὸ

⁵⁹² νὰ μπαίνει σε κασέλες

⁵⁹³ εισάγω, βάζω μαζί

⁵⁹⁴ Συμβολαίου (ιταλ. *contrato*)

⁵⁹⁵ απώλεια, ζημιά (ιταλ. *calia*)

⁵⁹⁶ ἀσχημος καιρός, κακοκαιρία

⁵⁹⁷ φορτίο (ιταλ. *carico*)

⁵⁹⁸ δοχεῖο αποθήκευσης υγρῶν: λαδιού κ. ἀ. (ιταλ. *carace*)

⁵⁹⁹ ζήτηση

⁶⁰⁰ εὐχομαι, περιμένω κάτι

⁶⁰¹ ἐδῶ ἐννοεῖ τὴν καλὴ τιμὴ

⁶⁰² ομάδα, πολλοὶ μαζί (τ. *bülük*)

ὀργιές⁶⁰³ 2:2, ὁ πλάτος τους ὀργιές 7 ἕως 8 καί ὁ χόντρος τους ὀργιές $1^{1/2}$, τό παζάρι τους πρὸς γρόσια δύνω τό φόρτωμα, ἤγουν⁶⁰⁴ τὰ δύνω, καί ἂν τὰ θέλετε ἀπὸ ὀργιές δύνω εἰς τὸν μάκρον, ἀπὸ παράδες⁶⁰⁵ 70 τὰ δύνω. Τὰ ἔξοδά τους εἶναι μόνον 4 τὰ % διὰ δουγὰνα καί τό λιμανιάτικο⁶⁰⁶ τοῦ карабиоῦ, ὅπου μέλλει νὰ τὰ ἀσηκώσῃ εἰς τὸν καρिकाτόρον.⁶⁰⁷ Αὐτό εἶναι τό ὕστερο παζάρι ὅπου μοῦ ἐζήτησε καί ἡ ἀπόκρισις ὅπου μοῦ ἔδωσε καί ἂν σᾶς συμφέρῃ, κοπιάσετε νὰ στρώσωμε τό κοντράτο ἢ, ἂν // τὰ ἰντερέσια⁶⁰⁸ σας δέν τό συγχωροῦν, φανερώσατέ μοι διὰ νὰ τό κάμω ἐγώ, πέμποντάς μου καί μετρητά διὰ νὰ τοῦ δώσω καπάρο⁶⁰⁹ καί νὰ κάμῃ ἀρχὴν εἰς τὴν δούλευσιν. Μὴν ἀμελήσετε τὴν ἀπόκρισιν τό γληγορότερο διὰ ἀνάπαυσίν μου καί κυβέρνησιν τοῦ μαστόρου. Ἀπὸ Μάλτα δέν ἔχομε κανένα ἰνκόντρο⁶¹⁰ οὔτε καμίαν εἴδησιν διὰ τοὺς περιποθητοὺς μοι ἀδελφούς σας Δημήτριον καί Ἰωάννην. Ἐάν ἔχετε αὐτοῦ χαροποιάν, ὅπου δέν ἀμφιβάλλω, φανερώσατέ μου τὴν διὰ εὐχαρίστησίν μου δι' αὐτοῦ. Διὰ Μισήρι καί διὰ Τούνεσι ἔχω μαστόρους νὰ τὴν βγάλουν καί φανερώσατέ μου νὰ σᾶς δουλεύσω.

Ἄλλοι μαστόροι μοῦ εἶπαν πῶς ἐάν θέλετε τὰ ἄνωθεν μαδέρια νὰ βγοῦν ἀπὸ ξύλο ὀνομαζόμενο φράζο, διατί τὰ πρῶτα μέλλει νὰ εἶναι ἀπὸ δέντρο, τὰ ἐγγάζουν εἰς ὀλιγότερο παζάρι. Ὅθεν προστάζετε. Τόσον καί ἀσπαζωντάς σας.

Πρέβεζα 26 Δεκεμβρίου 1802

8.φ. 10v-11 v

Τοῦ ἰδίου Μεντζελόπουλου

Μετά μίαν μεγάλην καί δυσάρεστον σιωπὴν σας, ἀξιόθηκα τὴν παραλαβὴν τῆς γραφῆς σας τοῦ τρέχοντος μέ τὴν // σακούλα βαμπάκι ὅπου συντροφεύει⁶¹¹, διὰ τό ὅποιον σᾶς ὑπερευχαριστῶ. Εἶδα εἰς αὐτὴν μέ ἄμετρον θλίψιν μου τές ζημίες ὅπου σᾶς ἀκολούθησαν καί δέομαι ἀκαταπαύστως τοῦ ὑψίστου Θεοῦ νὰ σᾶς μετατρέψῃ αὐτές εἰς μεγαλύτερες εὐτυχίες. Ἀδελφέ, μέ τὴν προκοπὴν σας ἀρκετά καταλαβαίνετε τὸν κόσμον καί τί θέλει νὰ εἰδῇ ἡ πραγματεία⁶¹², διὰ τοῦτο δέν πρέπει νὰ λυπισθῇ εἰς τὰ συμβάντα τοῦ καιροῦ, οὔτε νὰ [λ. δυσ.] διὰ τές ὑποφερμένες ζημίες. Ἐχετε μόνον τό θάρρος σας εἰς τὸν παντοδύναμον Θεόν, ὅπου διοικεῖ τὰ πάντα, καί ἡ ἀνίσκτος δύναμις του θέλει κατορθώσῃ ὅσα βούλεσθε καί ἐπιποθεῖτε.

Ὅσον μέν διὰ τὸν μάστορα σαπουνιοῦ, μὴν ἀμελήσετε πλέον. ἀδελφέ, ἀλλὰ κάμετε νὰ ἔλθῃ ἓνας τό γληγορότερο, λέγω ἢ ὁ μάστορ Χριστόφορος Δημουλιᾶς ἢ ὁ Εὐστάθιος Κακαβᾶς, ἐπειδὴ ὅσον ὁ καιρὸς ἀπερνάει τόση μεγαλύτερη ζημία μᾶς ἀκολουθεῖ, μάλιστα εἰς τὰ διάφορα ὅπου ἔπρεπε ἕως τώρα νὰ ἔχομε ἀπολαύσει, διὰ τὴν ἔλειψιν σαπουνιοῦ εἰς τὸν τόπον καί εἰς ὅλην τὴν στερεάν. Ἀληθινὰ φέρουν κάποτες ἀπὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ δέν ἔχουν ἐκείνην τὴν ὑπόληψιν ὅπου ἔλαβον ἐτούτης τῆς φάμπρικας. Διὰ δέ ὅπου διὰ τό παρόν δέν ἔχετε νὰ βάλετε τό καπιτάλι τοῦ μεριδιοῦ σας, ἀλλὰ ἐμβάνετε

⁶⁰³ Παλαιὰ μονάδα μέτρησης του μήκους, ἴση με 1,80 - 1,95 μ.

⁶⁰⁴ δηλαδή

⁶⁰⁵ υποδιαίρεση του γροσιού (τ. para)

⁶⁰⁶ φόρος λιμανιού

⁶⁰⁷ υπεύθυνος για τη φόρτωση

⁶⁰⁸ συμφέροντα (ιταλ. interesse)

⁶⁰⁹ προκαταβολή (ιταλ. caparo)

⁶¹⁰ ενάντιο, απρόβλεπτο, άσχημο νέο (ιταλ. incontro)

⁶¹¹ το συνοδεύει, φθάνει μαζί με άλλο φορτίο

⁶¹² επιχείρηση, εμπορική δραστηριότητα, υπόθεση

// τόσας από Τριέστι ή από άλλα μέρη, όπου άκαρτερεΐτε και Έως τόσον νά κάμω εγώ τήν άρχήν, σ'ας άποκρίνομαι ότι θέλω κάμει τό κατά δύναμιν και Έως τόσον και ή τιμιότης σας μήν λείψετε κατά τό παρόν νά μου έμπάσετε⁶¹³ όσα δύναστε και μέ τήν έξακολούθησιν πάλιν άγροικιώμασθε. Φθάνει μόνον νά Έλθη ό μάστορας διά νά κάμωμε τήν άρχήν και τότες κάθε πράγμα ριμεντιδιάρεται⁶¹⁴.

Τέλος πάντων, περί τούτου δέν σ'ας λέγω περισσότερον, ό μάστορας μόνον νά μ'ας Έλθη και ξαναλέγω μήν λείψετε. Προσμένω και τήν διά τήν δούγα⁶¹⁵ και έλπίζω νά μείνη εύχαριστημένος από τήν δουλευσίν μου, όμοίως και ή τιμιότης σας όπου μου τόν συστήνετε.

Όλοι οί τοῦ όσπητιοῦ μου σ'ας άκριβοχαιρετοῦν και εγώ άσπαζόμενός σας μένω.

Πρέβεζα 20 Μαρτίου 1802

9. φ. 11ν

Κύρ Κώστα Μοληβάδα

14 'Ιουλίου 1802

Γίνεται λόγος για εμπόριο φελού, που πουλήθηκε από την Πρέβεζα. Άρα, στην περιοχή της Πρέβεζας παραγόταν φελός. Επίσης γράφει πώς του έφεραν [σε ποιόν;] δύο φορτία με ξινάρια που τα περίμενε από τη Μεσσήνα.

10. φ. 14r-v

Κορυφούς

Πρός τόν Κύρ καπετάν Παναγιώτην Κανά

Πρέβεζα 9 Δεκεμβρίου 1810 ε. παλ. (εννοεί το παλαιό Ορθόδοξο ημερολόγιο)

Τήν πρώτην τρέχοντος ήζιώθην τήν περιλαβήν τοῦ τιμίου γράμματός σας, 13 Νοεμβρίου άπελθόντος, διά τοῦ όποιου έχάρην τήν ποθητήν μοι ύγιείαν σας. Έδέχθην μετά χαρ'ας τήν παραγγελίαν σας [λ. δυσ.] Στεφανή και ένήργησα κατά τήν δύναμίν μου, ώς θέλετε τό γνωρίσει διά τῶν γραμμάτων σας φέρει όλα γινομένα έν τάξει, κατά τό σχέδιον πού οὔ έστείλατε, τόσον διά εκείνην τοῦ Στεφανή όσον και διά τήν άλλην τῆς σοκολέβας⁶¹⁶ τοῦ Κυριαζῆ.

Ίδού σ'ας περικλείω τήν νότα⁶¹⁷ τῶν έξόδων όπου ήκολούθησαν ώς τά είδεν και ό ίδιος Στεφανής.

Μήν σ'ας φανοῦν πολλά, τόσα εΐναι και τά γράμματα πολλά και ρεντζάδες (;)⁶¹⁸ πολλοί και τό πράγμα άδηλον. Έάν ή ποσότης τοῦ πράγματος έφάνη καθαρά [λ. δυσ.] δέν ήκολούθησαν τόσον εΐς τό Μαγγιστράτο, δουγάνα και άλλοῦ, μέ όλον τοῦτο εγώ έκαμα τό κατά δύναμιν διά τό συμφέρον σας. Καθώς δέ ήκολούθησαν εΐς τήν άλλην τοῦ καπετάν Κυριαζῆ. ήγουν γρόσια 270, έπειδή έγιναν όλιγότερα γράμματα. Έάν τόσον

⁶¹³ στείλετε

⁶¹⁴ τακτοποιείται (ιταλ. rimettere)

⁶¹⁵ το βαρελοσάνιδο (ιταλ. doga)

⁶¹⁶ παλαιός τύπος εμπορικού ιστιοφόρου πλοίου.

⁶¹⁷ σημείωση, κατάλογος (ιταλ. nota)

⁶¹⁸ Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε τη σημασία αυτής της λέξης.

ἐγὼ καὶ διὰ τὴν μίαν καὶ διὰ τὴν ἄλλην, τόσον διὰ τοὺς κόπους μου καὶ [λ. δυσ.] δέν τοὺς ἐξήτησα. Ὅμως αὐτοὶ μὴν ἔχοντας νὰ σοῦ στείλουν // μάλιστα ἔδωσα τοῦ καπετάν Στεφανῆ τὰ γρόσια 320 διὰ νὰ τὰ ἐγχειρίσῃ αὐτοῦ τοῦ signor Μάστρακα, μοῦ εἶπε νὰ τὰ διωρήσετε⁶¹⁹ ἢ εὐγένειά σας. Ὅμως σᾶς δίδω τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐάν δέν βαρύνῃ τῆς ἀδελφικῆς σας ἀγάπης, διορίσατέ τα καὶ διὰ τές δύο γρόσια ἑκατό, γρ. 100, τὰ ὅποια ἐγχειρίσατε καὶ αὐτὰ τοῦ ῥηθέντος signor Μάστρακα ὁμοῦ μέ τὰ ἄνωθεν γρόσια 320, ἐπειδὴ αὐτὰ ἐξοδεύθηκαν ἀπὸ ἐδίκά του σολδία⁶²⁰.

Βάνοντας τές ντάνες⁶²¹ εἰς τές πόλιτζες καὶ τὴν ποσότητα τοῦ πράγματος, στείλετέ μου τές δύο ὑπογραμμένες ἀπὸ τὸν καπετάνιον διὰ νὰ κάμω καὶ ἐγὼ εἰς τὰ λίμπρα μου ἐκείνες τές συμφωνίες ὅπου πρέπουν καὶ νὰ καταστρώσω τές γραφές τῶν ριτζεπητόρων⁶²² εἰς ἀπόδειξιν κάθε ἐναντίου συμβεβηκότος. ὅπου ὁ Θεὸς μὴν τὸ δώσῃ.

Τόσον τῆς ὥρας καὶ μένω [λ. δυσ.] εἰς κάθε τιμίαν σας προσταγὴν, ἀγγουραρώντας⁶²³ σας καλὸ κατευόδιον καὶ καλὴν ἀντάμωσιν.

P. S. Τές δύο πόλιτζες ἐκράτησα ὑπογραμμένες, γράψετε μας τὸ ἔτος τῆς [λ. δυσ.], καὶ τὴν ποσότητα τοῦ πράγματος νὰ τὴν ἀπεράσω εἰς τὰ ρεγγίστρα⁶²⁴ μου.

11. φ. 16v-17r

Κορυφούς

Signor Σταμούλη Μάστρακα

Πρέβεζα 14 Δεκεμβρίου 1810 ε. παλ.

Μέ τὸν Σαχλίκη σᾶς ἀπεκρίθηκα εἰς πλάτος⁶²⁵ καὶ ἐλπίζω ἕως τώρα νὰ σᾶς ἔχουν ἔλθει τὰ γράμματά μου. Σᾶς ἔγραψα περὶ τῶν ῥυζιῶν. Τώρα σᾶς βεβαιώνω ὅπου, ἐάν εἶχα τὴν ὀρδηνίαν⁶²⁶ σας, ἤθελα σᾶς ἀποκτήσει ἀπὸ τὴν μόστρα⁶²⁷ ὅπου σᾶς συντροφεύω⁶²⁸ ἕως ἑξ̄ χιλιάδες εἰς τοὺς παράδες, ἔνδεκα καὶ μισὴν τὴν λίτρα καὶ ἀκόμη ἤθελα κάμνει διὰ περισσότερον νὰ τὸ λάβω αὐτοῦ καὶ νὰ σᾶς τὸ στείλω στὴν εὐγένειά σας. Τούτην τὴν ἀπόκτησιν, ὅπου ἤμποροῦσα νὰ κάμω, σᾶς τὴν ἐπαράγγειλα διὰ λόγου καὶ μέ τὸν ἴδιον Σαχλίτην, ἐπειδὴ ὁ καιρὸς δέν μοῦ ἐσυγχωροῦσεν νὰ σᾶς τὸ γράψω. Ἐγὼ, μέ ὅλον τοῦτο, σκεπτόμενος τὸ // ἰντεράπο (:), ὅπου εἶναι πρᾶγμα καλῆς ποιότητος καὶ εἰς παζάρι ὅπου ἤμπορεῖ παρά ὀλίγον [λ. δυσ.] περισσότερον νὰ κοστίζῃ ἕως νὰ σᾶς ἔλθῃ αὐτοῦ ἀπὸ τοὺς παράδες 13, μόνον μέ τὸ ρίζικον. Ἐπειδὴ αὐτοὶ εἰς οὐδένα τρόπον δέν τὸ φέρουν, ἔδωσα λοιπόν νὰ μοῦ φέρουν ἀπὸ τὴν ἰδίαν καλιτά⁶²⁹ λίτρες 6.000. Σᾶς τὸ εἰδοποιῶ, ἀγκαλὰ παρ' ἐξουσίαν ὅπου ἐάν σᾶς συμφέρεῖ ἢ συμφωνία μου νὰ μοῦ ριμετάρτετε⁶³⁰ τὸ ἱμπόρτο⁶³¹ καὶ ἂν ἀγαπᾶτε καὶ περισσότερον νὰ προστάζωμεν ἢ εἰς ἓνα

⁶¹⁹ ρυθμίσετε, τακτοποιήσετε (λ. αρχ. ελλ.)

⁶²⁰ χρήματα, νομίσματα (ιταλ. soldo)

⁶²¹ ζημία (ιταλ. danno)

⁶²² οἱ υπεύθυνοι γιὰ τὴν καλὴ-νόμιμη διεξαγωγὴ τοῦ ἐμπορίου.

⁶²³ εὐχόμενος (λ. ιταλ.)

⁶²⁴ κατάστιχα (ιταλ. registro)

⁶²⁵ ἐννοεῖ λεπτομερώς, ἀναλυτικά

⁶²⁶ ἐντολὴ (ιταλ. ordinare)

⁶²⁷ ἐδὼ δείγμα ἐμπορεύματος (ιταλ. mostra).

⁶²⁸ στέλνω μαζί

⁶²⁹ ποιότητα (ιταλ. qualità)

⁶³⁰ παραδίδω (ιταλ. rimettere)

⁶³¹ εἰσαγωγὴ// τὸ εἰσαγόμενον ἐμπόρευμα (ιταλ. importare).

τρόπον ἢ εἰς ἄλλον διὰ ρεγολοσμόν⁶³² ἀλέπι.⁶³³ Ἐρχόμενα θέλω τὰ μεταχειρισθεῖ διὰ λογαριασμόν μου καί ἄς ἔχω ἀπόκρισίν σας τό γληγορότερον. Περιπλέον σᾶς φανερώνω ὅπου, ὄντας πράγμα ξενοτικό, ἔχω τήν ἄδειαν νά κάμω τό τράνζιτο⁶³⁴ ἐκεῖνο, ὅπου δέν ἔχω διὰ τὰ φασούλια τὰ ὁποῖα σήμερα ἄρχισαν νά μοῦ φέρουν καί τὰ βάζω εἰς τό μαγαζί ἕως τόσον. Προσμένω ἀπάντησίν σας καί μένω.

P. S Τήν ἔσωθεν παρακαλῶ νά ἐγχειρίσετε του signor Ἀθανάση, γαμβροῦ σας, τόν ὁποῖον προσκυνῶ.

12. φ. 17r-17v

Ἰθάκη, Βαθύ
ρίκάπιτο⁶³⁵ τοῦ κύρ Ἀλεξίου Πεταλᾶ

Πρός τόν τιμιώτατον κύρ Ἰωάννην Μακρῇ, ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι

Πρέβεζα 2 Ἰανουαρίου 1811

Συνχαίρωντάς σας τό νέον ἔτος νά σᾶς εἶναι // εὐτυχές διὰ πολλούς χρόνους, καθώς ἐπιποθεῖτε, σᾶς φανερώνω διὰ τήν κουβέντα τοῦ ρίζιου, ὅπου εἴχαμε. Ἄν ἀγαπᾶς, καθώς ὁμιλήσαμε, φέρε μου ἔξι χιλιάδες, ἀριθ. 6.000, ἐδῶ καί δέν τό φέρεις νά ἔχω τήν ἀπόκρισίν σου διὰ [λ. δυσ.]. Ἐγώ προτιμῶ τήν αὐθεντίαν σου νά γνωρισθοῦμε καί ὅπως ἀγαπᾶς κάμε καί νά ἔχω ἀπόκρισίν σου ἕως πότε τό φέρεις νά ἀκαρτερῶ ἢ ὄχι. Ταῦτα καί ἀκαρτερῶ τήν ἀπόκρισίν σας. Ὑγίαινε

A. Γ. Δ

13. φ.18v-19v

Σαγιάδα

Signor Σταμούλη προσκυνῶ σε

Πρέβεζα 11 Μαρτίου 1811 ε. π.

Ἀναφέρομαι εἰς τήν ἄλλην μου σᾶς ἔστειλα μέ καπετάν Μπάνο 6 τρέχοντος.

Τώρα ἀποκρίνομαι εἰς τές ἄλλες τοῦ 13 καί 15 συγχρόνως λαβεμένας σήμερον. Τόσον εἰς τήν μίαν ὅσο καί εἰς τήν ἄλλην ηὔρα ἐκεῖνες διὰ τοὺς ἀδελφούς Βαρζέλη, τές ὁποῖες ἄνοιξα καί κατὰ τήν ὀρδηνίαν μας ἔκαμα. Ἐπαρρησίασα τήν καμπιάλα⁶³⁶ τοῦ Βαρβέλη καί μοῦ ἀποκρίθηκαν ὅτι διστάζουν νά τήν ἀτζετάρουν⁶³⁷ διὰ τήν καβλιτά⁶³⁸ τῆς μονέδας⁶³⁹. ἤγουν ἀσημένιας τουρκικῆς καί, ἂν ἀγαπᾶτε, μοῦ κάνουν τήν πληρωμήν εἰς ἄλλην μονέδα τρεχούμενην ἐδῶ εἰς τήν πιάτζα. Ἐγώ δέν ἐδέχθηκα τήν προποζιτζιόν⁶⁴⁰ τους διὰ νά μή κάμω παρ' ὀρδηνίαν καί ὅπως ἀγαπᾶτε // ἀποκριθεῖτε

⁶³² κανονίζω, διευθετῶ, τακτοποιῶ (ιταλ. regolare).

⁶³³ Δεν μπορέσαμε νά εντοπίσουμε τή σημασία αὐτῆς τῆς λέξης.

⁶³⁴ μεταφορά, εἰσαγωγή, διαμετακόμιση (ιταλ. transito).

⁶³⁵ ανακεφαλαίωση, σύνοψη (ιταλ. ricapitare).

⁶³⁶ συναλλαγματική (ιταλ. cambiale)

⁶³⁷ εκμεταλλευθούν (ιταλ. azienda)

⁶³⁸ ποιότητα (ιταλ. qualità)

⁶³⁹ χρήμα, νόμισμα (ιταλ. moneta).

⁶⁴⁰ πρόταση (ιταλ. proposizione)

μοί ἢ ἀλλέως νά ἀκολουθήσω προτέστα⁶⁴¹ βεραμέντε⁶⁴² μέ δυσκολίαν κατά ἐτοῦτες τές ἡμέρες ἡβρίσκει ἄνθρωπος τέτοιο εἶδος μονέδας.

Ἔλαβα τήν κασέλα μέ τά φέσια, ὅμως δέν μέ φανερώνετε τό κόστο τους διά νά πληρωθῇ ἡ δουγάνα, οὔτε πόσες δουζίνες⁶⁴³ εἶναι νά κάμω τήν ἀπάντησιν. Ἐζήτησα τήν πούλησίν τους καί δέν μοῦ ἔδωσαν μέ πολλήν σφίζιν⁶⁴⁴ εἰ μή γρόσια εἴκοσι τήν κάθε δουζίνα. Ἀπό τήν Ἄρτα τά φέρουν φτιασμένα ἀπό γρόσια 22, εἰς δέ εἰς τό παζάρι ὅπου γράφετε πρὸς γρόσια 26 δέν εἶναι δυνατόν νά πωληθοῦν. Μ' ὅλον τοῦτο, στέλνω μόστρα ἕνα ἢ δύο χαρτία καί του signor Γληγοράκη, τοῦ γράφω καί τό παζάρι, ἀλλ' οὔτε ἐκεῖ πιστεύω νά πωληθοῦν ἐπειδὴ εἶναι μικρά καί δέν εἶναι ταιριαστά ἐκείνου τοῦ τόπου καί ἐκεῖ εἶναι ἄρκετά.

Προσμένω ἀπόκρισίν σας καί περί ταύτης τῆς ὑποθέσεως, ὅσον τό ὀγληγορότερον νά πωληθοῦν τώρα ὅπου εἶναι καιρός. Ἐγὼ μέ ὅλον τοῦτο πάσχω τό κατά δύναμιν ὀφελός σας καί κατά τοῦτο μέινετε βέβαιοι.

Ἔλαβα εἶδησιν ὅτι μοῦ ἦλθεν τό ρύζι καί ὀλοένα ἀγωνίζομαι νά ἐπιτύχω τήν ἐστρατζιόν⁶⁴⁵ του καί ἐν ταυτῷ διά τήν βρώμην καί φασούλια. Ὅταν θέλουν ἀκολουθήσει ἔξοδα καί μέλει [λ. δυσ.]. Ἔως τόσον μέ δεύτερον ἀλεκαντάριον⁶⁴⁶ // θέλετε καταλάβει τόν πόθον ὅπου ἔχω νά σᾶς δουλεύσω. Ἀπό τό νησί δέν ἐφάνη κανένας καί τυχαίνοντας θέλω φροντίσει διά γράμματά σας ἢ τά δύο ἦλθεν θέλω τά διριγγέρι⁶⁴⁷, ὡς γράφετε, μέ κάθε προφύλαξιν. Προχθές ἔφυγε ἀπό ἐδῶ ἕνα. Ἄλλο πλέον ἕνα ἐτοιμάζεται καί ὅπως ἀγαπᾶτε προστάζετε.

Ἰδοῦ ἡ ἀπόκρισις Βαρζέλη καί ἀποκριθεῖτε μοι. Μένω.

P. S Ἰδοῦ ἀπό τόν φίλον καί δίνοντας ἐκεῖνες τοῦ signor Βαλαωρίτη.

14. φ.22v-23v

Κορυφούς

Signor Σταμούλη Μάστρακα

Τάς 2 τρέχοντος ἔλαβα συγχρόνως τές 4 τιμίες εἰς διάφορες ντάτες⁶⁴⁸ καί ἰδοῦ ἡ ἀπάντησις.//

Ὅσον μέν διά τήν πρώτην, ἐπαράδωσα τοῦ καπετάν Γεωργίου Κρητικοῦ ἐκείνην διά Μάλτα καί διά τῆς δευτέρας θέλω δώσει τήν ἄλλην ρεπλικάταν⁶⁴⁹ τοῦ καπετάν Στεφανῆ Κανονόπουλου, ὅπου φεύγει τήν ἐρχομένην ἐβδομάδα.

Θέλω ἀποστερεῖ τόν Μεσολογγίτη εἰς ὅσα κάμνει χρεία. Τοῦτος μοῦ ζητάγει ἄσπρα⁶⁵⁰ διά ἔξοδα καί ἡ εὐγένειά σας δέν μοῦ ξεκαθαρίζετε νά τοῦ δώσω. Μ' ὅλον τοῦτο, δέν θέλω λείψει καί εἰς τό ἐξῆς φανερώνετέ μοι πλέον καθαρά. Περί δέ τοῦ μαρτίγου⁶⁵¹ καπετάν Μάη ὅσον ἔπραξα, ἀγκαλά χωρίς εἶδηςίν σας, καθὼς σᾶς ἐπροέγραψα, εἶναι ἄρκετόν, μ' ὅλον τοῦτο ἐπαράδωσα ἐκεῖνον τοῦ γραμματικοῦ Ζεκίργιαμπη καί ὅσα κάμνει χρεία πάλιν θέλομε ἐνεργήσει. Ὅμιλησα μέ signor

⁶⁴¹ διαμαρτυρία(ιταλ. protesta).

⁶⁴² ειλικρινά, πραγματικά (ιταλ. veramente).

⁶⁴³ δωδεκάδα(ιταλ. dozzina)

⁶⁴⁴ Εννοεῖ ἀσκήση πίεσης, ἐπίμονη διαπραγμάτευση

⁶⁴⁵ εξαγωγή (ιταλ. estrazione)

⁶⁴⁶ Γράμμα, ἐπιστολή

⁶⁴⁷ στέλνω, ἀπευθύνω (ιταλ. dirizzare)

⁶⁴⁸ ἡμερομηνίες (ιταλ. data, γαλ. date)

⁶⁴⁹ πιστό αντίγραφο (ιταλ. replica).

⁶⁵⁰ τουρκικό νόμισμα, υποδιαίρεση τοῦ γροσιού (τ. akçe).

⁶⁵¹ Τύπος istiof;oroγ πλοίου

Γενοβέλη, ὅστις μοῦ ἀπεκρίθη ὅτι προπάντων εἶναι δύσκολον νά δωθῇ ἄδεια διά νά βαλθῇ ἡ σημαῖα. Μ' ὅλον τοῦτο, θέλει πασχίσει καί ἂν τό πρᾶγμα ἐπιτύχη θέλω ἐνεργήσει καί θέλετε ἔχει τήν εἶδησιν. Μήν ἀμφιβάλετε περί τοῦ δικαίου σας οὔτε [λ. δυσ.] γρόσια 830 1/3 τέσ καμπιάλες διά τά ὅποια σᾶς εἰδοποίησα καί θέλει δοθεῖ τοῦ ἐδικοῦ σας Ἀναστάση Μαυρογιάννη. Τά φασούλια Ἀγίας Μαύρας εὐρίσκονται ἐδῶ εἰς τό μαγαζί, ὁμοῦ καί ἕνα μέρος ἐκείνων τῆς Ἄρτας, διά νά μήν ἀκολουθήσουν περιττά ἔξοδα. Οὕτως καί στό ρύζι.// Εἶναι ἀλήθεια ὅπου ἐδῶ εὐρίσκονται κρασιά ἐκλεκτά.

Αὐτά λέγονται μοσκάτα τῆς Σάμος ἕως 400 βαρέλες. Ὁμίλησα μέ τόν οἰκοκύρην καί δέν μοῦ ἐδέχθη νά τά φέρῃ αὐτοῦ μέ ρίσκον ἐδικόν του, παρά μόνον ἐμπαίνει εἰς τά [εφθαρμένο]. Εἰς δέ τά ἄλλα μισά διά λογατισμόν σας καί ζητάγει τό ὀλιγότερον πρός γρόσια 28 τήν βαρέλα τῆς [λ. δυσ.] μέ τό μποτάμε⁶⁵², τό ὅποῖον εἶναι κακόριον καί διά νά κάμῃ τέλεια πουλησία, δίδοντάς το εἰς τό πόρτο μέ 1 τά % ἀγράβιο⁶⁵³ τῆς δογάνας, πρός γρόσια 28 τήν βαρέλα, ὡς ἄνωθεν καί τό μποτάμε, ὅμως προστάζετε.

Μήν θαυμάζετε τόν ἐρχομόν τῆς [λ. δυσ.] Βουργελή διά τά [λ. δυσ.]. Δέν ἔχομε καμίαν φρέσκια πρεβινιέντζα⁶⁵⁴ ἀπό ἐδῶ.

Τά φέσια εὐρίσκονται ἅπλυτα, ὅμως εἶναι [λ. δυσ.]. Δέν ἔχω νεώτερον καί μένω ὅλως διά παντός πρόθυμος εἰς ὑποθέσεις σας.

6 Μαΐου 1811 ε. παλ.

15. φ. 34r

Ἀγία Μαῦρα

Signor Γρηγορίου Τυπάλδου

2 Φεβρουαρίου 1816 ε. παλ.

Χωρίς τιμίαν σας, εἰς ἀπόκρισιν τῶν προτιτερινῶν μου, σᾶς παρικλείω τήν γραφήν διά τόν Ταμπακόπουλον εἰς Μάλτα μέ τό παράγραφον ὅπου μοῦ ἐφανερώσατε ἄλλην διά τόν Signor Σταμάτη, ὅπου ἔτζι μοῦ ἐφάνη εὐλογον νά κάμω περί τῶν ἐξόδων τῆς Κρίσσας καί εἶδον ἐκείνης ὅπου μέλλει νά κάμνετε ἡ αὐθεντία σας περί τόν ἴδιον Ταμπακόπουλον. Τέσ στέλνω ἀνοικτές νά τέσ θεωρήσετε καί ὅταν σᾶς πληροφοροῦν βελάσατέ⁶⁵⁵ τες καί καμωμένες πλοῖκο εἰς περιλαβήν ὅτινος σᾶς εὐλογοφανεῖ στείλτες μου νά τέσ ἐγχειρίσω τοῦ карабиоῦ ὅοῦ ἕως τήν Πέμπτην γυρίζει ἀπό τόν καρικατόρον. [...]

⁶⁵² Το σύνολο των βαρελιών μιας οйнаποθήκης (ιταλ. botame).

⁶⁵³ βάρος, ἐδῶ ο φόρος (ιταλ. aggravio).

⁶⁵⁴ εἶδηση, ἀλλά και πρόβλεψη (ιταλ. prexisione).

⁶⁵⁵ καλύπτω, κρύβω (ιταλ. velare).

[illegible]

مر

να ὑπάρκουν οἱ δὲ τοὺς ὁμοῦς φανερῶς ὅρα
 νὰ δὲ παρῶ ἡμῶς, ἀπεδοῦναι μὲ, ἢ μὴ μὲν δὲ
 νὰ δὲ δόσιν αὐτῶν, ἢ νὰ παρῶ ἀρχὴν δὲ τὴν
 δὲ δόσιν. Μὴν ἀπεδοῦναι τὴν ἀποδοῦναι δὲ
 ὁμοῦς ὅρα ἀναδουσίαν, ἢ πῶς ὁμοῦς δὲ
 καζόρε. Αὐτὸ καζόρε δὲν ἀνῆλθε παρὰ τὴν
 αὐτῶν, ἢ νὰ παρῶ οὐδὲν ὅρα δὲ ἀποδοῦναι
 μὲ ἀπὸ τῶν δὲ ἀπὸ τῶν, ἢ τὴν αὐτῶν. Ἐν
 ἀνὰ τὴν αὐτῶν ὁμοῦς, οὐδὲ δὲ ἀπὸ τῶν φαν
 ὁμοῦς δὲν ὅρα ἀπὸ τῶν ὁμοῦς. Ἐν τῇ αὐτῇ
 τῇ αὐτῇ, οὐδὲ νὰ τὴν χρῆσται δὲ αὐτῇ ὅρα
 αὐτῇ, ἢ ὅρα τὴν αὐτῇ καζόρε νὰ τὴν
 ἀπὸ τῶν, ἢ φανερῶς νὰ οὐδὲ δόσιν—
 Ἄλλοι καζόροι μὲ ὑπάρ τὴν αὐτῇ ἀπὸ τῶν
 αὐτῶν καζόρε νὰ δόσιν αὐτῇ ὁμοῦς
 μὲν ὁμοῦς, ὅρα τὴν αὐτῇ μὲν νὰ δόσιν αὐτῇ
 αὐτῇ, ἢ τὴν αὐτῇ ὅρα ὁμοῦς αὐτῇ, οὐδὲ αὐτῇ
 αὐτῇ. Ὅσον ἢ αὐτῇ αὐτῇ αὐτῇ
 αὐτῇ αὐτῇ αὐτῇ.
 Τὸ δὲ καζόρε αὐτῇ.
 Ἄλλα μὲν παρὰ τῇ, ἢ ἀπὸ τῶν ὁμοῦς αὐτῇ
 οὐδὲ τὴν αὐτῇ τὴν αὐτῇ αὐτῇ αὐτῇ αὐτῇ

ΑΜΝΠ

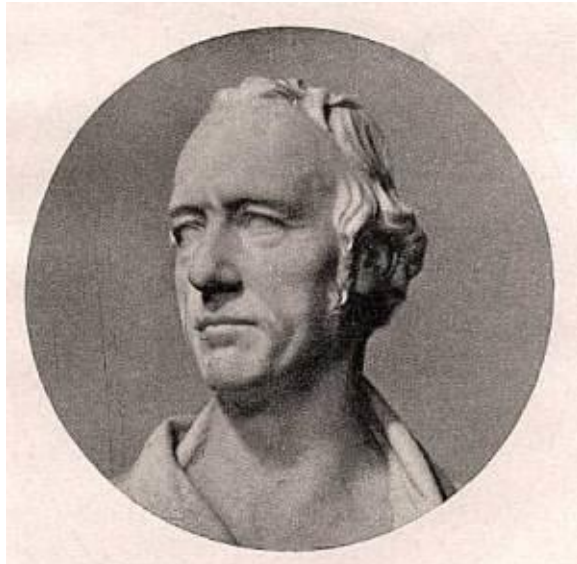
Επιστολή προς τον έμπορο Μεντζελόπουλο (26.12.1802)

[illegible]

прѣвср 25. Мар. 1811

Η διαφύλαξις του σωματός καὶ τῶν μελών
 οὐκ ἔστιν ἐν δυνάμει, καὶ ἀνεύρουτο γὰρ ἡ ψυχή καὶ πρὸς
 τὸ κατὰ τὴν φύσιν διατάξας, ἀλλὰ καὶ οὕτως οὐκ ἐστιν
 εὖ, ὅπως καὶ ἐπὶ αἰσθητικῶν ἐκτελεσθῇ.

Επιστολή προς τον έμπορο Σταμούλη Μάστρακα (23.03.1811)

William Martin Leake

Francois Pouqueville

Henry Holland

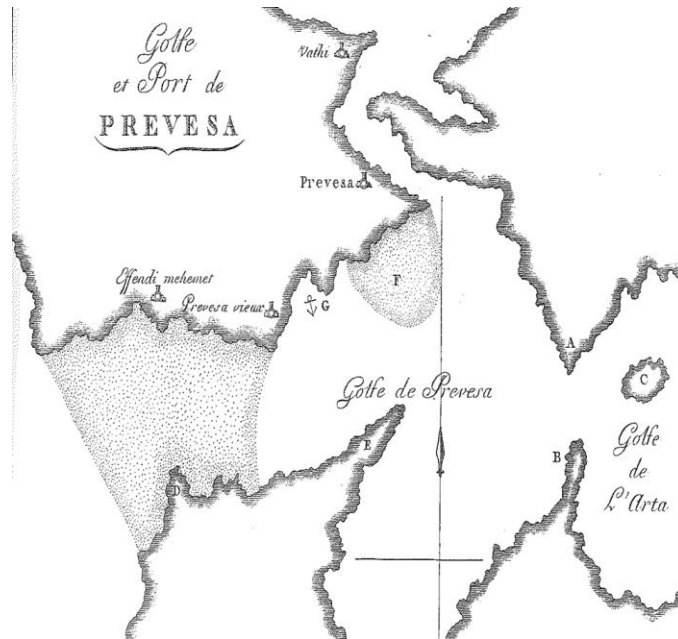
Πορτραίτο του Αλή πασά, που φιλοτέχνησε ο Λευκάδιος ζωγράφος Σπύρος Βεντούρας στην Πρέβεζα το 1818. Ο Αλή πασάς φέρει στο πέτο του «το παράσημό του» με συλλογή διαμαντιών.

Λιθογραφία του Αλή πασά των Ιωαννίνων από τον L. Dupre

1798. Ο μικρός τυμπανιστής στη μάχη της Νικόπολης. Στη μάχη αυτή οι Τούρκοι κατέστρεψαν τη γαλλική φρουρά της Πρέβεζας και συνέχισε ο χαλασμός της Πρέβεζας. (Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα).

1805. Χάρτης της πόλης της Πρέβεζας και του κόλπου. Λιθογραφία του Σαίν Σωβέρ. (Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα).

18ος αιώνας. Χάρτης του κόλπου της Πρέβεζας και της Λευκάδας. Είναι φανερό, από τη θέση στην οποία τοποθετείται και από το σχήμα του, ότι το κάστρο που είναι σχεδιασμένο στην Πρέβεζα είναι του Αγίου Αντρέα. Αξιοσημείωτος είναι, επίσης, ο πύργος στην άκρη της Χερσονήσου, κάπου κοντά στον Παντοκράτορα. Λιθογραφία αγνώστου. (Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα).

